

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme

BASKIN ORAN

DOST

BASKIN ORAN

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme

Dost Kitabevi Yayınları

•

Birinci Baskı : Ocak 1988

DOST KİTABEVİ
Konur Sokak No: 4 Kızılay,Ankara
Tel: 118 83 27

Ofset Ha[illegible] VMS (Verso Matbaacılık Sanayii)
Dizgi : [illegible] Seven, Pikaj : Ali Saçın
Baskı : [illegible] kan Matbaacılık San. Ankara

BASKIN ORAN

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme

DOST

Kendisine hangi çalışmamı götürsem, **"Getir bakalım, bu akşam yarım kilo tahin helvası yiyip palamutu çalıştıralım ve okuyalım"** der, satır satır not alarak büyük katkılar getirirdi.

Bu incelemeyi ona, bizlerin üzerinde çok emeği olan Gündüz (Ökçün) abinin anısına adamak istiyorum.

B.O.

ÖNSÖZ

Bu incelemeyi, SBF'de asistan iken 1980 sonunda bitirdim ve 81 yılında doçentlik tezi olarak sundum.

Her halde çok yetersiz kalmış olmalıyım ki, jürinin 3-0 oyuyla reddedildi. Sağlık olsun. İlk reddedilen doçentlik tezi benimki değildi. Ama, iki şey daha koydu: Birincisi, jüri üyelerinden biri, eleştirmek için raporuna tezimden öyle bağlamdışı pasajlar almış, aldığı tümcenin üstünü ve altını o biçim kesip atmıştı ki, eğer o rapor o dönemde bir askerî savcının eline geçmiş olsaydı, doçent olayım derken mahkum olacaktık. İkincisi, tezi daha önceden okuyup da beğenmiş olan bir diğer jüri üyesi, verdiği oyu şöyle savunma yoluna gitmişti: "Ama, ben olumlu oy vermiş olsaydım bile 2-1 gene kalacaktın".

Her ikisi de yakın tanışım olan bu meslektaşlara o dönemde duyduklarımı bugün unuttum gitti. Çünkü, nihayet, kendini koruma içgüdüsü diye birşeye sahiptiler ve ayrıca da o dönemde daha nelere tanık olacaktık.

"Bu da Geçer Yâ Hû". Pek sevdiğim bu eski deyiş, ben bu satırları yazarken, 80'lik dostum ressam ve hattat Şefik Bursalı'nın armağanı olan tâlik yazıyla duvardan bakıyor. 12 Eylül de geçti. İlk başta Türkiye İş Bankası'nın Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü için ısmarlamış olduğu (ve okuyunca vazgeçtiği) bu incelemenin bunca yıldır gerçekleştiremediğim yayını, 12 Eylül yasaklarının birer birer "delindiği" 1987 sonuna, Atatürk'ün 50. Ölüm Yıldönümüne kısmet oldu. Ama, aradan tam yedi yıl geçmişti. Orijinal biçimiyle yayınlanabilir miydi? Bu kadar zamanda çıkan kitaplar yeni bulgular, bilgiler ve yorumlar getirmemiş miydi?

Her şerde bir hayır varmış. 12 Eylül rejimi dilinden bir an düşürmediği Atatürk konusunda o kadar lâf-ı güzâf etti ve buna koşut olarak Atatürk konusunda bilimsel yapıt ortaya koyabilecek olanları o denli yıldırdı ki, başta 100. yıl yayın furyası olmak üzere, elinizdeki kitabın bulgu ve yorumlarını yadsıyacak bir yapıt çıkmadı bu dönemde. Bu da benim züğürt tesellim.

Ama, kitabı baştan sona okuduğumda, Sonuç'taki iki noktanın zaman aşındırmasına uğradığını gördüm. Daha doğrusu 12 Eylül aşındırmasına. Birincisi, 1987 yılı sonunda artık Ortak Pazar'a (AT) karşı çıkmanın anlamı kalmamıştı. Çünkü 12 Eylül'ün ekonomi politikası Türkiye'yi uluslararası kapitalizme, dönüşü zor gözüken bir biçimde, alabildiğine açmıştı. Bunun davasının olması, en azından şu anda, çok güçtü. Türk aydını, hiç olmazsa demokrasi standardı yükselir diye AT'ye karşı çıkmayacak bir duruma getirilmişti. Orada birkaç sözcük çıkararak tümceyi yeniden kurdum. İkinci olarak, Türkiye'de Ümmetçi-Şeriatçı akımın bu adlarla ortaya çıkamadığını, "milliyetçilik" kılıfına bürünerek çıktığını yazmışım 1980'de. Bugün, 12 Eylül sayesinde bu da değişmişti. Artık Türkiye'de dinci akım özgün adı ve biçimiyle ortaya çıkabilecek hale gelmişti. 1980'lerin sonunda Atatürk milliyetçiliğinin direkt antitezi durumuna gelen "Türk-İslam Sentezi"nin yaratıcısı askerî darbe üzerine üç kısa paragraf eklemenin dışında, buraya dokunmadım. Okur, zinciri kendi kafasının içinde kolayca tamamlardı. Hatta, sevinecek bir husus bile buldum: 12 Eylül darbesi, her ne kadar işçi ve aydın kesimine sol düşünceyi haram etmişse de, hiç olmazsa sağcı kesime düşünce ve eylem özgürlüğü getirmişti. Bu da birşeydi. Fakat 12 Eylülcülerin "Atatürkçü" sayılmaları, işte o biraz zor gözüküyordu. O niyetle yazmamıştım tabii ama, elinizdeki kitap sanki bunu göstermek için yazılmış gibi oldu. Atatürk'ün 50. Ölüm Yıldönümünde öyle oturdu.

12 Eylüllerin kalıcı olacağını uman ve sananlara armağan olsun!

Onbirevler 146, Oran Şehri, Ankara *Baskın Oran*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
İÇİNDEKİLER .....

GİRİŞ: MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE .....

I– MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ 1
Milliyetçilik Kavramı (3) – B. Avrupa'da Milliyetçilik (5) Orta ve Doğu Avrupa'da Milliyetçilik (7) – Milliyetçiliğin Avrupa'da Nitelik ve İşlev Değiştirmesi (8) – Diyalektiğin Sonucu: Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği (9)

II– ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN VE HAZIRLAYAN ÖĞELER 12
A– ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İÇİNDE DOĞDUĞU ULUSLARARASI ORTAM 13
B– ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ HAZIRLAYAN FİKİR VE EYLEM ORTAMI 19
Yeni Osmanlılar (20) – Jön Türkler (22) – Zincirin Tamamlanışı: Ziya Gökalp (33).

BİRİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNİN KAYNAKLARI 39

I– ANADOLU TOPLUMU VE MİLLİYETÇİLİK: TOPLUM AÇISINDAN İDEOLOJİ 40

A– KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ANADOLU'NUN DURUMU 40
Ekonomik Durum (40) – Çok Cepheli Bir Savaş (42) Dinsel İdeolojinin Başatlığı (44).
B– KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ANADOLU TOPLUMUNUN YAPISI 46
1– Köylü ve Milliyetçilik 46
2– Eşraf ve Milliyetçilik 51

II– AYDINLAR VE MİLLİYETÇİLİK: SEÇKİNLER AÇISINDAN İDEOLOJİ 55
Küçük Burjuva Üzerine (55) – Azgelişmiş Ülkelerde Aydın (57) – Azgelişmiş Ülke Aydını ve Türkiye Boyutu (62)

III– M. K. ATATÜRK VE MİLLİYETÇİLİK: İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA ÖNDER BOYUTU 66
A– KURTULUŞ SAVAŞI ÖNDER KADROSUNUN ZAYIFLIĞI 66
B– M. K. ATATÜRK'ÜN NİTELİKLERİ 68
1– Önderin Kişisel Nitelikleri 68
2– Önderin Yapısal Nitelikleri 73
Bir Bürokrat - Aydın Olarak M. Kemal Atatürk (74) – Bir Küçük Burjuva Olarak M. Kemal Atatürk (76)

İKİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İŞLEVLERİ 83

BİRİNCİ İŞLEV: BAĞIMSIZLIK 83

1– BAĞIMSIZLIKLA ÇATIŞAN ÇÖZÜM YOLLARI 83

II– BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET TEMASININ (MİLLİYETÇİLİĞİN) ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ 88
A– MİLLİYETÇİ DUYGU'NUN OLUŞMASI: İLK DİRENMELER VE "CEMİYETLER" DÖNEMİ 88
B– MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ'NİN BELİRMESİ: GERÇEK MİLLİYETÇİLİK HAREKETİ 91

III– BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNİN ÇÖZÜMLEMESİ (ANALİZİ) 92
A– MİLLİYETÇİ İDEOLOJİNİN YAKLAŞIMI: ÇOĞULCULUK 92
Genel Açıdan (93) – Etnik Bünye Açısından (98) – İdeolojik Açıdan (101) – Rakip Önderler Açısından (107)
B– MİLLİYETÇİ İDEOLOJİNİN MEŞRULUK TEMELLERİ:
ULUS EGEMENLİĞİ VE HALKÇILIK 108
Ulus Egemenliği (108) – Kurtuluş Savaşında Halkçılık (110)

IV– KURTULUŞ SAVAŞININ NİTELİĞİ SORUNU . 114
A– KURTULUŞ SAVAŞININ İÇE DÖNÜK NİTELİĞİ 114
B– KURTULUŞ SAVAŞININ DIŞA DÖNÜK NİTELİKLERİ 116
1– Üçüncü Dünyacılık mı, Batıcılık mı? 116
2– Kurtuluş Savaşı ve "Anti-Emperyalizm" 120
3– Kurtuluş Savaşının Sınırları Sorunu 124
Türk Sağının Tezi (125) – Misak-ı Milli'nin Niteliği (126) – Atatürk Milliyetçiliği Yayılmacı mıdır? (129)

İKİNCİ İŞLEV: "MUASIR MEDENİYET"E ERİŞMEK (BATILILAŞMA) 135
Batılılaşma Kavramı ve Türkiye (135) – Milliyetçi İdeolojinin Batılılaşmaya Yaklaşımı: Yukarıdan Devrimcilik ve Karşı - Çoğulculuk (140).

SOSYO-POLİTİK ALANDA BATILILAŞMA 143

I– ESKİ DÜZENİN YIKILMASI VE YENİ SİYASAL DÜZEN: ULUSAL DEVLET'İN KURULMASI 144
A– ULUSAL DEVLETİN SİYASAL ÇERÇEVESİ OLARAK CUMHURİYETÇİLİK 144
B– ULUSAL DEVLETİN TEMEL SİYASAL İLKESİ OLARAK LAİKLİK 145
C– "EBEDİ ŞEF" REJİMİNİN KURULMASI 149

II– YENİ TOPLUMSAL DÜZENİN KURULMASI: ULUS'UN OLUŞTURULMASI 153
A– TOPLUMSAL BİRİMİN YENİDEN TANIMLANMASI: ÜMMET'DEN ULUS'A GEÇİŞ 153
1– Toplumun Eski Temelini Yıkmak Olarak Laiklik . 153
2– Ulus'un Yeni Tanımının Öğeleri: Ulusal Dil ve Ulusal Tarih 155
B– TÜRDEŞ TOPLUMUN KURULMASI SORUNU ... 161
1– Kurtuluş Savaşı Sonrasında Etnik Bütünlük (Kürt) Sorunu 161
Anadolu'da Etnik Durum (162) – Şeyh Sait Ayaklanması ve Çözümlemesi (165) – Sorunun Çözümünde Milliyetçi İdeoloji ve Silahı: Ordu (170)
2– Kurtuluş Savaşı Sonrasında Sınıfsal Bütünlük Sorunu 175
"Baskı ve Çatışma" ile "Birlik ve Uyum" Tezleri (175) – Serbest Fırka Olayı: Sosyo-Politik Batılılaşmanın Bilançosu (179)

SOSYO-EKONOMİK ALANDA BATILILAŞMA 184

I- EKONOMİK YÖNÜ: DEVLETÇİLİK 188
A- "MİLLİ TÜCCAR"IN DESTEKLENMESİ 188
1920'lerde Yabancı Sermaye Konusu (188) – Desteklemenin Yöntemi: Devlet Korumacılığı (193).
B- 1930'LAR DEVLETÇİLİĞİ VE MİLLİYETÇİLİK .. 194

II- SOSYAL YÖNÜ: HALKÇILIK 198

III- SOSYO-EKONOMİK BATILILAŞMANIN BİLANÇOSU 201
Devletçilik Üzerine (201) – Halkçılık Üzerine (203).

SOSYO-KÜLTÜREL ALANDA BATILILAŞMA: DEVRİMCİLİK 205

ATATÜRK'DE BATILILAŞMA'NIN BİR DEĞERLENDİRİLMESİ 211

ÜÇÜNCÜ İŞLEV: KİMLİK SORUNUNU ÇÖZMEK .. 215
"Özgün ve Üstün Kimlik" Savı: Tarih ve Dil Tezleri (219)
"Batı ile Özdeşlik" Savı (222)

SONUÇ 225

KAYNAKÇA 241

GİRİŞ :
MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE

GİRİŞ

MİLLİYETÇİLİK VE TÜRKİYE

I. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye zor dönemlere girdikçe gündeme daha sık gelen bir kavram var: Atatürk milliyetçiliği. Gün geçmiyor ki, ordumuz başta olmak üzere aydınlarımız, memleketin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için Atatürk milliyetçiliğine dönülmesini istemesinler. Ancak bu yapılırsa, düzlüğe çıkılacağına ilişkin demeçler vermesinler.

Peki, Atatürk milliyetçiliği nedir? Ondan ne zaman ayrıldık? Dönersek yaraya merhem olur mu?

Şimdiye dek bu sorunlara sağlıklı cevap aranmamış ve bulunmamış olmasının nedenleri olsa gerek. Bunu, Atatürk düşmanlarının etkisine bağlamak kolaycılık olacak. Bu nedenler üzerinde daha titizlikle durulmalı. Birincisi, bu kavramı oluşturan sözcüklerin ilki bir *tabu:* aydınların tabusu. Atatürk hakkında şimdiye kadar Türkiye'de yüzlerce ve yüzlerce cilt kitap yazıldı. Bunların arasında onu nesnel eleştiri gözlüğüyle inceleyenlerin sayısı bir elin parmak sayısını aşmaz. Çünkü tabular, onu tabu kabul edenler tarafından bilimsel olarak incelenemez. Yürekler heyecandan o denli çarpar ki, beyin işleyemez. Bir insanı baştan tabu kabul ederseniz, onun fikir ve eylemlerini incelerken "Eşsiz İnsan" türünden övgüler sıralamaktan öteye geçemezsiniz. Bu da Atatürk'ü inceleyip ondan yararlanmak için oldukça yetersiz.

Atatürk'ü tabu kabul etmenin zararı bu kadarla kalsa, gene iyi. 'Kimi insanların başka söyleyecek sözü yok demek ki' der, geçersiniz. Fakat ülkenin genelinde "Atam! Sen Kalk da Ben Yatam!" havası egemen olunca başka bir zararlı sonuç doğuyor. Atatürk'ü bilimsel olarak inceleyerek ondan yararlanma görüş ve yeteneğine sahip olan aydınlarda iki eğilim beliriyor. Bir kez, bunlar bıkkınlığın verdiği duyguyla, "Atatürk" denince burun kıvırıyorlar. "İnceleyecek başka konu kalma-

dı mı?" diyorlar. Türkiye'de yaygın hava, ne yazık ki işi bu dereceye kadar getirdi. Böyle giderse Atatürk daha da az ciddiye alınır hale gelecek. İkincisi, Atatürk ve düşüncesi böylesine akıl ve bilimden uzak bir biçimde yarım yüzyıl boyunca bir büyüleyici efsane olarak sunulunca, ister istemez siyaset biliminde "ideolojinin olumsuz işlevi" ([1]) denen olay meydana geliyor ve Kemalizm, resmî ideolojinin şimdiye kadar sunduğunun tam tersi biçimde ortaya konmaya başlanıyor. Bunun doğal sonucu, olumlu olan yanlarının unutulması ya da anlamını yitirmesi. Bir şeyin hiçbir eleştirilecek yanı bulunmadığını söylerseniz ya da bunu demek isterseniz, iki sonuç ortaya çıkar: Kısa dönemde buna herkes inanır, orta ve uzun dönemde yaygın bir yabancılaşma kaçınılmaz olur.

Atatürk milliyetçiliği kavramının birinci sözcüğü bir tabu ise, ikinci sözcüğü de bir *bayrak:* mukaddesatçıların ve ırkçıların bayrağı. Bu durumda gene aynı şey olmakta, bu iki grubun milliyetçilik kavramını sahiplenmeleri, Türkiye'de aklı başında olan kimselerin milliyetçiliği incelenmeye değer bulmamaları sonucunu doğurmakta. Bu durumda, meydan, Atatürkçülüğü geçim kapısı yapanlarla mukaddesatçılara ve ırkçılara kalıyor. Üstelik, milliyetçiliği bayrak yapan bu gruplar Kemalizme özde taban tabana karşıt fikirlerin temsilcisi. Daha doğrusu, bu "milliyetçilik" türleri, Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, Kemalizmin birer antitezi. Tabii bu durum da Atatürk milliyetçiliğinin incelenmesini ve anlaşılmasını ayrıca zorlaştırmakta.

Bu durumda yapılacak iki şey düşünülebilir. Birincisi, *"Atatürk"* sözcüğünü oluşturan fikir ve uygulamaları tarihsel koşulları içinde özenle incelemek. Bunu yaparken iki noktaya çok dikkat etmek gerekiyor. Herşeyden önce, genel yaklaşımın koşullandırmasına kendini kaptırmadan, olaylara ve düşüncelere bugünün bilgisi ve bilinci ile nesnel olarak bakabilmeli. Bir de, bunu yaparken, yani geriye dönüp o günlerin koşullarını incelerken, bu geriye (retrospektif) bakışın yanıltmalarından kendimizi koruyabilmeli. O günün koşullarını bilerek, onların eksiksiz farkında olarak değerlendirme yapmalı. Yani, hem Atatürk'ü geçim kapı-

(1) İdeolojiler toplumsal gerçeklik ile istemler arasında benimsenebilir köprüler kurmak zorundadırlar. Bu köprü kurulmadan yani ideolojilerin toplumsal gerçekliği açıklamak ya da psikolojik istemleri karşılamaktan uzak olduğu hallerde bireylere yapılan zorlamalar bu ideolojilere tepki doğurur. Tepki, ideolojinin benimsenmesinden çok yadsınması sonucuna dek varabilir, ya da karşıt ideolojilere yönelimi hızlandırır. Buna "ideolojinin olumsuz işlevi" adı verilir. Bkz. L. B. Brown, *Ideology*, London, Penguin Books, 1973, s. 146-150.

sı yapanların saldırılarından çekinmemeli, hem de günümüzden farklı zor koşullarda savaşım vermiş olan Mustafa Kemal'e haksızlık etmemeli

İkinci olarak yapılması gereken şey, *"Milliyetçilik"* kavramını tarih boyunca izleyerek, Yirminci Yüzyılın bugünlerine dek işlevsel açıdan çözümlemek. Bu kavramın hem bir değer yargısı (ideoloji), hem de bir süreç olarak ne olduğunu, hangi durumlarda ne gibi işlere yaradığını anlamak.

Buradan başlayalım.

Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik dendiği zaman, biraz dikkat edilirse bir değil, üç şey anlamak gerekir.

Birincisi, milliyetçilik bir *duygu*dur. "Mehteri duyunca milliyetçiliğim kabarıyor" tümcesinde olduğu gibi. İnsanın üyesi olduğu ulusa karşı güçlü bir bağlılık duymasının adıdır. Birey bu duyguya iki yoldan varabilir. Ya ülkedeki ortak dil, din, geçmiş, gelecek ülküsü gibi öğeleri vurgular (olumlu öğe), ya da başka ulusların üyelerinden kendisini ve yakınlarını ayıran öğelere vurgu yapar (olumsuz öğe). Bu yollardan birincisi *Biz* Bilinci'ni, ikincisi de *O'nlar* Bilinci'ni yaratır. İnsanların yeryüzünde belirdiği andan beri duydukları tutunum *(cohesion)* gereksinmesini karşılar bu milliyetçilik duygusu. İnsanlar, içinde yaşadıkları üretim biriminin çapına göre tarih boyunca farklı kavramlara duydukları bağlılık duygusunu günümüzde Ulus kavramına duymakta (2), böylece uluslarının diğer üyeleriyle bir dayanışma sağlayarak tutunum gereksinmelerini gidermeye çalışmaktadırlar (3). Eğer toplumda "biz bilinci" zayıfsa, yani dil vb. çeşitli ortak noktalar tam olarak oluşmamışsa

---

(2) Örneğin, kabile toplumunda bu duygu, "ataların ruhu" tarafından korunan kabile topraklarına yöneliktir ve bu topraklar o insanların "vatan"ıdır. Feodal dönemde bu vatan feodal beyin *fief*'i (timarı) olacaktır. Üretim birimi daha da büyüyüp, mutlakiyetçi krallık kurulduğunda vatan'ın sınırları da ona göre genişlemiş, bağlılık duyulan kavram da ona göre değişmiştir. Milliyetçi duygu işte bu genişlikte bir üretim biriminde ortaya çıkan ve adına "ulus denilen topluluğa duyulan bağlılık duygusunun adıdır. Doğaldır ki, bu açıklamalardan sonra "kabile milliyetçiliği" gibi terimler bir yanlış anlamadan başka birşey olamaz. Böyle bir yanlışlık için örneğin bkz. Carlton J.H. Hayes, *Nationalism: A Religion*, N.Y., Macmillan, 1960, s. 20-29.

(3) Ulus toplumu olma evresindeki topluluklarda ulus'tan başka kavramlara bağlılık duyulduğu, tutunum gereksinmesinin böyle giderilmek istendiği görülebilir; örneğin, Erzurumluluk, Mülkiyelilik gibi. Bu durumda birey,

-ki bu durum o ülkenin henüz bütünleşmesini sağlayacak bir *ulusal pazar* (ekonomi) oluşturamamış olduğunu da gösterir-, "o'nlar bilinci" onun yerini doldurmaya girişir. Bu bilinç özellikle bunalım zamanlarında ortaya çıkar.

Bu bilinçlerin ortaya çıkardığı milliyetçilik duygusu, kitleler arasında doğal olarak yaygın bir biçimde bulunur ama, bir de milliyetçilik *ideolojisi* vardır ki, bu duyguyu işleyerek onu sürekli biçimde ayakta tutar ve ona yol gösterir. "Milliyetçiliği ırk öğesine dayandıran siyasal partiler vardır" tümcesindeki sözcük bu anlamdadır. Yapısal açıdan ele alındığında, bu ideolojiyi, toplumsal tutunumu toplumun gereksinmelerini de karşılayacak biçimde kendi çıkarları doğrultusunda işleyen ve ortaya atanın, o toplumun egemen sınıfı ya da başat tabakası olduğu görülür. Bir bakıma, milliyetçi duygu ile milliyetçi ideoloji arasında ters bir orantı vardır. Şöyle ki, eğer milliyetçi duygu'nun biz bilinci ve onun doğurduğu "ulusal bilinç" bir toplumda sağlamsa, milliyetçi ideolojinin fazla güçlü olması gerekmez. Bundan başka, ideolojiyi ortaya atan sınıfın çok güçlü olması, ülkenin sosyo-ekonomik koşullarının elverişli olması gibi durumlarda milliyetçi ideolojiye gene fazla iş düşmeyecektir. Buna karşılık, milliyetçi duygu'nun zayıf bulunduğu ve yukarıdaki diğer durumların ters olduğu ülkelerde tutunumun sağlanabilmesi için milliyetçi ideoloji'ye çok iş düşecek, bu ideoloji güçlü ve sert olmak zorunda kalacaktır.

Milliyetçilik kavramının üçüncü anlamı, bir *toplumsal hareket* olmasıdır. "Atatürk milliyetçiliği mazlum milletlerin kurtuluşunun habercisi olmuştur" tümcesindeki örnek bu anlamdadır. Bu hareket, milliyetçi duygu bir noktadan sonra milliyetçi ideoloji tarafından yönlendirilmeye başlayınca ortaya çıkar. Bu ikisinin kesişme noktasından fışkırır. İdeoloji olmadan sırf duygu ile milliyetçilik hareketi olmaz. Olsa olsa, toplumsal huzursuzluğun belli bir yoğunluğa erişmesiyle ortaya çıkan bir ayaklanma, bir başkaldırma, bir patlama olur. Çünkü kitlelere yol gösterecek bir ideoloji yoktur. Bunun tersi olursa, yani toplumda milliyetçi duygu yeterince olgunlaşmadan ortaya bir milliyetçi ideoloji

---

ulusun içindeki farklılıklar karşısında daha dar bir kavrama sığınmaktadır. Fakat ulusun tümüne yönelen bir sorun çıktığında toplumun gerçek tutunumunu milliyetçilik duygusu sağlayacağı için bu ikincil duygular o süre için olsun etkilerini yitirirler. Böyle birşey olmuyorsa, o toplumda milliyetçilik duygusunun başat olmadığından sözetmek yerinde olur.

atılacak olursa, tutmaz. Olsa olsa, o toplumdaki seçkinlerin ve sanatçıların bir fikir idmanı olur ve orada kalır.

Demek ki, bir milliyetçilik hareketini tanımak istersek bunun birinci ölçütü hem duygu'nun, hem de ideoloji'nin oluşmuş olması ve birincinin ikinci tarafından yönetilmesi olacaktır.

İkinci ölçüt, bu hareket'in yöneleceği odak noktasının *Ulus* kavramı olmasıdır. Eğer bir toplumsal hareket bağlılığın odak noktasını aile, kabile, sınıf, ümmet ya da ulus'dan başka herhangi bir kavram olarak saptamışsa, o milliyetçi bir hareket değildir. Hareket ve üyeleri, seçmek zorunda kaldıkları zaman, ulus kavramını bütün diğer toplumsal değerlerden üstün tutacaklardır.

Üçüncü olarak, hareket ulusun içinde örgütleneceği siyasal birim olarak *Bağımsız Ulusal Devlet*'i seçmiş olmalıdır. Eğer bir milliyetçilik hareketi başka bir devlet içinde örneğin özerk bir bölge olarak kalmaya razı ise, ya bunu bağımsızlık savaşımında geçici bir evre olarak, bir taktik olarak kabul etmiştir, ya da bir milliyetçilik hareketi değildir. Çünkü, kitleler bağımsızlık olmadan da eski durumlarına oranla çok daha iyi koşullara kavuşurlarsa bağımsızlık dileğinde bulunmayabilirler ama, hareketi yönetenler yeni bağımsız devlette en üst noktalara gelecekleri için işin peşini bırakmayacaklardır.

Şimdi, bu oldukça kuru kuramsal açıklamaları yeterli bularak burada keser de, ortaya çıkışından bu yana milliyetçilik kavramını tarih boyunca izlersek, bu tezin asıl konusu olan Cumhuriyet Türkiyesi'ni ve onun Batı alt-sistemine girişini anlamaya doğru daha anlamlı bir yol almış oluruz ([4]).

Batı Avrupa'da Milliyetçilik

Milliyetçilik konusunda en dişe dokunan yapıtları vermiş olan tarihçi Hans Kohn bu kavramı Batı Avrupa milliyetçiliği ve Batı Avrupa dışındaki milliyetçilikler olarak ikiye ayırır ([5]). Milliyetçilik gibi alabil-

---

(4) Milliyetçilik kavramı üzerinde daha geniş bilgi için bkz. Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli*, 2. basım, Ankara, Işık Yayıncılık, 1980, s. 20-29.

(5) Hans Kohn, *The Idea of Nationalism, a study in its origins and background*, N.Y., Macmillan, 1956, s. 329. Bu iki türün arasındaki farkların köken, ayırıcı özellik ve gelişme açısından sistematik bir özeti için bkz. Louis Snyder, *The Meaning of Nationalism*, New Brunswick, Rutgers University Press, N.J., 1954, s. 118-120.

diğine karmaşık anlamlı bir kavram (6) eğer sınıflandırılabilirse, bu iş ancak bu denli anlamlı bir biçimde yapılabilir. Çünkü, işin sonunda söylenecek sözü başında söylemek gerekirse, dünyada rastlanan bütün milliyetçilikler ulus denilen toplumsal örgütlenme biçimi ya hiç oluşmadan, ya da tam oluşmadan ortaya çıkmışlardır; bunun dışında kalan tek örnek de, milliyetçiliğin ilk türünü veren Batı Avrupa'da görülmüştür. Gene peşinen söylemek gerekirse bunun nedeni, bütün diğer milliyetçilik türlerinin tersine, İngiliz ve Fransız milliyetçiliğinin uzun, fakat sağlam bir iç dinamik sonucu oluşmuş olmasıdır.

Gerçekten, Batı Avrupa milliyetçiliği, ilk örnek olduğu için dış dinamikten etkilenmeden, başka örneklere öykünmeden, ağır ve sağlam bir süreç sonunda ortaya çıkmıştır.

Bu sürecin başını, Batı Avrupa'da ulus olgusunu başlatan olaya, yani feodal toplumun çözülmesine kadar götürmek gerekir.

Ortaçağ üretim düzeninin bozulmasına koşut olarak, bu düzenin egemen öğeleri olan feodal beyler ile Kilise'nin zayıflaması ve bir Kral'ın belirerek güçlü bir merkezî iktidar oluşturması canalıcı bir önem taşıyor. Böyle bir merkezî yönetimin oluşması demek, Kral'ın egemen olduğu geniş sınırlar içinde güvenle ticaret yapılacak bir ekonomik pazarın ortaya çıkması demekti. İşte İngiltere ve Fransa'da ulus olgusu bu pazarın içinde oluştu. İnsanlar bu pazar birliği içinde birbirleriyle sıkı ilişkiye girip, aynı gruba üye olmanın bilincine varmaya başladılar. Zorunlu olarak ulusal dil (örneğin Latince yerine Fransızca), ulusal din (örneğin katoliklik yerine anglikanlık), ortak ülkü, ulusal karakter gibi yalnızca o siyasal birimin (devletin) üyeleri için ortak olan özellikler geliştirdiler. Yani, burg'larda yeşeren burjuvazinin coşkuyla desteklediği merkezî krallık pazar birliğini, pazar birliği ticaret ve haberleşmeyi, ticaret ve haberleşme ortak özellikleri, bu ortak özellikler de ulus denilen grubun üyesi olma duygusunu, yani ulus olgusunu doğurdu (7).

Bir paragrafta özetlenen bu süreç dörtyüz yıl sürdü Batı Avrupa'da. Onikinci Yüzyılda başlayan krallıkların güçlenme olayı ancak Onaltıncı

---

(6) Bu karmaşıklığın nedenleri için bkz. Oran, *Azgelişmiş...*, s. 8-19.

(7) Milliyetçiliğin kapitalizmle bir ilgisi olmadığı savı için bkz. Elie Kedourie (ed.), *Nationalism In Asia and Africa*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1970, s. 18-19. Bunun tersi, yani elinizdeki kitapta savunulan görüşün bir benzeri için bkz. John Kautsky, *Political Change In Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism*, N.Y., John Wiley and Sons, 1962, s. 30-31.

Yüzyılın sonunda ulusu doğurdu. Ulusal duygu doğmuştu ama, ulusal ideolojinin yani milliyetçilik ideolojisinin doğması için bu noktadan sonra da daha ikiyüz yıl beklemek gerekecekti. Bu süre boyunca dinsel ortaçağın izleri Aydınlanma Çağı ile silindi. Toplumun bağlılık odağı "Tanrı" kavramından "Prens" kavramına geçti. Fakat burada da kalmadı. Burjuvazi siyasal iktidarı da 1789'da ele geçirince Prens (yani kral) da ortadan kalktı. Fakat bu durumda çok önemli bir kuramsal sorun ortaya çıkmıştı. Burjuvazi bir yandan yeni bir toplum ve onun otoritesini kurmak zorunda bulunuyor, diğer yandan da Onsekizinci Yüzyılın temel taşı olan özgürlük kavramıyla bağlı bulunuyordu. Ortadan kalkan kralın yerine gelecek olan otorite, artık bireylerin üstünde olmadığı varsayılan bir yasa koyucuydu. Sorunu en iyi anlayan ve çözen, görünürde çelişen bu iki gereksinmeyi sistematik bir felsefede bağdaştıran J.-J. Rousseau oldu ([8]). Bireyler özgürlüklerini aslında kendi öz iradelerinden başka birşey olmayan genel irade'ye teslim edecekleri için kişisel özgürlüklerinden vazgeçmiş olmayacaklardı. İnsanlar, yeni toplumda bağlılıklarını, bizzat kendi iradelerinden çıkacak yasalarla yönetilecek soyut bir kavrama, siyasal bir topluluğa yönelteceklerdi. Bu da, (ister istemez burjuvazi tarafından temsil edilecek olan) Ulus idi.

İşte, milliyetçilik ideolojisi böylece doğdu. İşlevi, burjuvazinin iktidarına bir temel oluşturacak biçimde toplumda tutunum sağlamaktı. Burjuvazinin koşulları uygun olduğu için bu süreç yumuşak bir biçimde oluştu, bireysel haklar da ön planda tutuldu.

Orta ve Doğu Avrupa'da Milliyetçilik

Batı Avrupa milliyetçiliği dışındaki bütün örnekler farklı koşullarda ortaya çıktı. Gelişmeleri dış dinamiğe büyük ölçüde bağlı kaldı; öykünmeci oldular.

Orta Avrupa milliyetçiliği Batı Avrupa dışındaki örneklerden birincisini oluşturdu. Burada sorun merkezî hükümetin olmamasıydı. Bu olmayınca, burjuvalaşmış toprak aristokrasisinden oluşan Alman burjuvazisi bireysel haklara değil, devletin ekonomik alandaki müdahalesine vurgu yaptı. Çünkü Batı Avrupa burjuvazisine ancak böyle yetişebilirdi. Bu gereksinmenin üzerine bir de Napoléon işgali binince, güçlü bir merkezî devletin sağlayacağı ulusal birliğin önemi kendini daha da ortaya çıkardı. Bu durumda Orta Avrupa milliyetçiliğinin işlevi burjuvazinin

(8) Royal Institute of International Affairs (RIIA) *Nationalism*, 2. basılış, London, Frank Cass and Co., 1963, s. 26-27. Ayrıca Kohn, *The Idea...*, s. 237.

en fazla gereksinme duyduğu şeyi, yani *ulusal birliği* sağlamaktan başka birşey olamazdı. Milliyetçiliğin tanımına ulusal birlik kurma kavramını bu örnek soktu.

Orta Avrupa burjuvazisi Batı'dakinin aksine güçsüzdü. Devlet'e büyük yer ayırdı; ulus olgusunu onun yardımıyla olgunlaştırmaya çalıştı. Bu arada kendisine rakip bir sınıf, proleterya çıktığı için de liberal olamadı.

Orta Avrupa için geçerli olan temel nokta, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri için de geçerliydi. Bu ülkeler de Batı'nın tersine, birleştirici nitelikte sağlam bir merkezî otorite altında ulusal bilinçlerini güçlendirme olanağını bulamadılar. Fakat bundan da önemli bir durum vardı bu ülkeler için; çoğu yabancı yönetim altındaydı. Bu yüzden, bu milliyetçiliklerin işlevi, herşeyden önce *ulusal bağımsızlığı* sağlamak oldu. Ulusun oluşması için önce bu gerekiyordu. Böylece Doğu Avrupa'nın dış dinamikten aldığı güç, Orta Avrupa'ya oranla daha fazla olmak zorunda kaldı.

Milliyetçiliğin Avrupa'da Nitelik ve İşlev Değiştirmesi

Burjuvazinin iktidarına kuramsal temel oluşturmak, ulusal birliği sağlamak, ulusal bağımsızlığı getirmek. Dikkat edilirse, Avrupa deneyiminde gördüğümüz milliyetçilik türlerinin yerine getirdikleri bütün bu işlevler içe yönelikti. Oysa, endüstri devriminin iyice hızlandığı 1870'lerden sonra Avrupa ve dünya önemli değişiklikler geçirdi. Birincisi, ABD, Almanya ve Japonya gibi ülkeler sömürgecilik yarışına katıldılar. İkincisi, Avrupa ekonomisinde banka sermayesinin endüstri sermayesine egemen olup tekellerin kurulmasıyla sistem çok gelişti, fakat birtakım yapısal sıkıntılar ortaya çıktı. Özellikle uluslararası rekabetin büyümesi kâr marjlarını düşürmüş, bir zamanlar açık kapı politikası isteyen burjuvaziler bile dışalımların sınırlanmasını istemeye başlamıştı. Yalnız, bunu yaparken, dışsatımların ve toplam dünya ticaretinin azaltılmaması gerekiyordu. Bu iki işi birden yapmak zor şeydi. Bu çözümü zor olan açmazın bir tek çıkar yolu bulundu: Dünyanın o zamana dek uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilere yeterince açılmamış yerlerini de açmak (9). Bu duruma bir de hammadde sıkıntısı eklenince, bu dış rekabet değil tekellerin, devletlerin bile tek başlarına altından kalkabileceği bir iş olmaktan çıktı. Yeni adıyla emperyalizm'in yalnız egemen sınıflardan de-

(9) RIIA, *Nationalism*, s. 176.

ğil, ülkenin bütününden destek görmesi gerekiyordu. İşte bunu sağlamak görevini İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde daha önceki sömürge yayılmasının meyvaları, Almanya ve İtalya gibi gelişmekte olan ülkelerde ise gelecekte derlenecek bu meyvaları vaat eden milliyetçilik üstlendi. Yani, iç bütünleşme ve gelişme sorunlarını çözen Avrupa'da Yirminci Yüzyıl başında milliyetçiliğin işlevi, artık dışarı taşma gereksinmesi duyan bu ülkelerde bu gereksinmeye hizmet vermek ve emperyalist politikaların sonucu olan savaşın yarattığı huzursuzluğu dayanılır duruma getirmeye çalışmak oldu.

Diyalektiğin Sonucu: Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği

Avrupa'da milliyetçiliğin işlev değiştirerek emperyalizmi destekleyen dayanışmacı bir ideoloji olmaya başlamasının diyalektik bir sonucu oldu ([10]). Avrupa'da milliyetçiliği ortaya çıkaran koşulların hiçbirine sahip olmayan azgelişmiş ülkelerde emperyalizm "kendi mezar kazıcısını", yani bu ülkelerde Avrupa emperyalizmine karşı çıkacak olan milliyetçilik türünü doğurdu.

Gerçekten, böyle bir olgunun ortaya çıkması için azgelişmiş ülkelerde gerekli hiçbir şey yoktu. Avrupa'da milliyetçilik sanayileşmenin getirdiği farklılaşmış, uzmanlaşmış bünye içinde ve ona hizmet etmek için ortaya çıkmış, temel olarak iç dinamiğe ve olumlu öğelere dayanarak, burjuvazi tarafından geliştirilmişti. Oysa, azgelişmiş ülkelerde temel olarak kapalı tarım ekonomisi egemen bulunuyor, bunun sonucu olarak da toplumsal değişmenin motoru olacak bir iç dinamiğe rastlanmıyor, dolayısıyla ortak dil, ülkü gibi olumlu öğeler ve onları kullanarak milliyetçiliği ortaya atacak olan burjuvazi ortalıkta gözükmüyordu.

İşte azgelişmiş ülkelerde bu koşulları değiştiren, Avrupa milliyetçiliği tarafından desteklenen Avrupa emperyalizmi oldu. Sanayileşmiş bünye olmayışı, emperyalizmin yarattığı sosyo-ekonomik huzursuzlukla kapandı. Zayıf iç dinamiğin yerini bu dış dinamik aldı. Gene zayıf olumlu öğelerin yeri, sömürgeciliğin ve emperyalizmin acılarını çekmiş olma gibi olumsuz bir öğeyle örtüldü. Milliyetçiliğin öncülüğünü yapacak sınıf ise, emperyalizmin kendi hizmetinde kullanmak için eğit-

(10) Peter Worseley, *The Third World, a vital new force in International affairs*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964, s. 86.

tiği ve yetiştirdiği azgelişmiş ülke aydınları olarak ortaya çıktı.

Azgelişmiş ülkelerdeki milliyetçiliğin en çarpıcı ve türdeş (homogen) olanı, Ondokuzuncu Yüzyıl sonu emperyalizminin en önemli yayılma alanı olan Kara Afrika'da kendini gösterdi.

Kara Afrika'da milliyetçi duygu, birbiri ardına giren üç Avrupalı öğe tarafından uyandırıldı. Bunlardan ilk gelen, misyonerler oldu. Yerlilere Hıristiyan ve Batı eğitimi verdiler. Fransızca ve İngilizce ortak dil *(lingua franca)* olarak ortaya çıkmaya ve böylece ortak bir anlaşma çerçevesi oluşmaya başladı. Buna koşut olarak geleneksel toplum düzeni de çözülmekteydi. Çünkü misyonerlerin ardından Afrika'ya Avrupalı ticaret şirketleri de gelmiş, kentleşmeyi yaratarak, para ekonomisini sokarak, köylüyü ücretliye (işçiye) dönüştürerek, kıyılarda kendisine aracılık edecek filiz halinde bir yerli burjuvazi yaratarak geleneksel sosyo-ekonomik yapıyı derin değişikliklere uğratmaya koyulmuştu. Üçüncü olarak, bir de Ondokuzuncu Yüzyılın sonunda emperyalist devlet gelip yerleşince, bu süreç iyice hızlandı.

Emperyalist devletin gelmesi, o zamana dek Afrika toplumunun egemen seçkinleri olan kabile başkanlarını gözden düşürdü. Bunlar ya işlevlerini yitirdiler, ya da beyazların adamı sayıldıkları için etkili olmaktan çıktılar. Emperyalizm bunların ortadan kalkması sonucunu doğurmakla da kalmadı; yeni seçkinler olan aydınları da yetiştirdi. Bunları kullanmak amacıyla yaratmıştı ama, onların belli bir noktadan öteye yükselmesine izin vermiyor, onları kendisinden uzak tutuyor, aşağılıyordu. Beyaz adamdan renk duvarıyla, kendi toplumundan da kültür duvarıyla soyutlanmış olan bu seçkinler, toplum yönetiminin teknik ve becerilerini öğrenip de, toplumlarının egemen öğesi olamayınca, bunun tek çözümünün beyaz adamın kovulması olduğunda karar kıldılar. İşte, emperyalizmin yarattığı sosyo-ekonomik yapı değişikliğinin huzursuzluğunu duyan kitlelere bu seçkinlerin milliyetçi mesajları (ideolojileri) ulaşınca, milliyetçilik hareketi de doğmuş oldu.

Bu hareketin işlevleri nelerdi?

Örneğimizde ve genel olarak bütün azgelişmiş ülkelerde aydınların ortaya attığı bu milliyetçilik ideolojisi Avrupa'da rastladığımızın tersine, bir değil üç işlev birden üstlendi. Bunlardan birincisi, *sömürgelikten kurtulmak*'tı. Gerek kitleler ve gerekse aydınlar içinde bulundukları huzursuz ve aşağılayıcı ortamın sona ermesini beyaz sömürgecinin derhal kovulmasına bağlıyorlardı. Bu istek, "Derhal Bağımsızlık" sloganıyla dile getirildi.

Bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte herşeyin iyiye doğru değişmesi diye birşey olmadı. Tersine, sorunlar çoğaldı. Aydınlar, eğitimini ve becerilerini almış oldukları Batı toplumuna benzemek için *modernleşme* programlarını uygulamaya başlayınca işlerinin oldukça çapraşık olduğunu gördüler. Bir kez, toplumda olmayan bir olguyu, ulusu yaratarak birliği sağlamak zorundaydılar. İkincisi, toplumu içinde bulunduğu korkunç azgelişmişlikten kurtararak geliştirmek zorundaydılar. Bu çabalardan birincisi siyasal modernleşme (birlik ve kurumsallaşma) ile, ikincisi de ekonomik modernleşme (kalkınma) ile gerçekleştirilmek istendi. Bu süreçler Batı modeline göre biçimlendirilecekti. Siyasal modernleşme ile ulus yaratılmaya çalışıldı. Bunun için de, federal devlet tipine karşı üniter devlet tipi, çok partili demokrasiye karşı da tek partili yönetim sistemi yeğlendi. Ekonomik modernleşme, yani kalkınma için, Afrika Sosyalizmi ya da Arap Sosyalizmi gibi kavramlar benimsendi. Modernleşme evresinde karşılaşılan güçlükler, aydınların yukarıdan devrimci ve karşı-çoğulcu (anti plüralist) bir yaklaşıma sarılmaları sonucu doğurdu.

Azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin birinci ve ikinci işlevleri arasında, dikkat edilirse, belirgin bir çelişki var. Birincisi ile Batı'dan kurtulmak isteniyor, ikincisi ile Batı'ya benzemek amaçlanıyordu. Zaten yüzyıllar boyu aşağılanmış olan bu insanlar, bu çelişkinin de yarattığı tedirginliğin etkisiyle üçüncü bir işlev daha oluşturmak zorunda kaldılar: *özgün benliklerini kanıtlama.* Bu ideolojik evrede Batı'nın kendilerini aşağılamak için sıraladığı ne varsa, tersini savundular. Böylece kendi insanlarına bir özgüven vermek, uluslararası alanda da bu yeni benliği kabul ettirerek saygınlık kazanmak istediler.

*
* *

Azgelişmişlik ülkelerde olup biten olayların birkaç paragrafta anlatılıverdiği bu süreç Yirminci Yüzyılın ikinci yarısının en önemli, en evrensel olayını oluşturur. Oysa, İMF'nin reçetelerini uygulamakla uğraştığımız, bir yandan da Avrupa Topluluğu'na tam üye olmaya çalıştığımız bir ortamda unuttuğumuz bir olgu var. Türkiye, biraz kitap karıştırdığımız zaman görüyoruz ki, bu azgelişmiş ülke milliyetçiliğini, çok büyük benzerlikler ve pek az farklılıklar göstererek otuz yıl öncesinden yaşadı. Mustafa Kemal'in yönettiği milliyetçilik hareketi ilk amaç olarak

bağımsızlık'ı gerçekleştirdi. Arkasından *batılılaşma* evresi başladı. Bu evrede, pek çok azgelişmiş ülkede olduğu gibi yukarıdan devrimci ve karşı-çoğulcu yöntemler kullanıldı. Üniter devlet ve tek parti ile ulus olgusu oluşturulmaya çalışıldı. Devletçilik ile kalkınmaya uğraşıldı. Sonra da, bu iki işlevin çelişkisi, Atatürk milliyetçiliğini özgün benliğini kanıtlamaya, ya da bu benlik sorununu çözmeye götürdü. Türk Tarih Tezleri, Güneş-Dil Kuramları bunun için ortaya atıldı. Bir Türk'ün dünyaya bedel olduğu söylendi. Bunlar yalnız Türkiye'ye özgü, yalnız Türkiye'de rastlanan şeyler değildi. Evrensel olgulardı.

Şimdi, Atatürk milliyetçiliği adını verdiğimiz bu evrensel olgunun incelenmesine geçebiliriz.

*

* *

II. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN VE HAZIRLAYAN ÖĞELER

Atatürk düşüncesi konusunda Türkiye'de yaygın fakat yanlış olan kanıları ele alarak başlamak uygun olacak. Bunlardan birincisi, Kemalizmin tümüyle özgün bir dünya görüşü olduğu, yani hiçbir başka akımdan ve öğeden etkilenmediği ve yararlanmadığı, yalnızca başkalarını etkilediği biçimindedir.

Atatürkçülüğü gerçekci bir temele oturtabilmek için bu sav üzerinde durmak gerek. Herhalde Atatürk'ü daha yücelteceği sanıldığı için ortaya atılan bu yorum bir yanlışlıklar dizisinin birinci basamağını oluşturuyor.

Atatürk milliyetçiliği konusunda bu açıdan hemen söylenmesi gereken şey, onun "Hudây-i Nâbit", yani kendi kendine, kimsenin katkısı olmaksızın mucize gibi topraktan fışkıran bir bitki olmadığıdır. Onun özgün olup olmadığı, ancak belirli bilgileri sergileyip tartıştıktan sonra üzerinde karar verilecek bir noktadır ama, Atatürk milliyetçiliğinin bu ileri sürülen anlamda "özgün" olmadığı hemen belirtilmeli ([11]). Çünkü

(11) Bu "özgün olmayış" kesinlikle bir kötüleme, hele hele aşağılama değil. Yalnızca, bu milliyetçiliğin diğer bütün milliyetçilik türleri gibi birtakım toplumsal yasalara uymuş olduğu yolunda bir açıklama. Zaten, insanın kendini böyle açıklamalar yapmak zorunda hissetmesi bile, Türkiye'deki genel havanın getirdiği koşullanmanın ne denli etkisi altında olduğumuzu ve bu etkinin nesnel bakışı ne denli zorlaştırdığını göstermeye tek başına yetiyor.

özgünlük, olduğu gibi kopya etmemek anlamına gelir. Yoksa, her düşünce, nasıl kendisinden sonrakileri şu ya da bu ölçüde etkilerse, kendisinden öncekilerden de şu ya da bu biçimde etkilenir; onlar tarafından hazırlanır. İkincisi, her düşünce belli gereksinmeleri yansıtan belli bir ortamda yeşerir ve o ortamın damgasını belli ölçüde taşır. Özgün olup olmamakla ilgisi yoktur bunun. Atatürk düşüncesini de iyi anlayıp değerlendirebilmek için, onu hazırlayan fikirleri ve onun içinde yeşerdiği evrensel ortamı iyi incelemek gerekir.

A. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İÇİNDE DOĞDUĞU ULUSLARARASI ORTAM

Atatürk milliyetçiliğini incelediğimiz zaman, ilk ve çok belirgin olarak dikkatimizi çeken nokta, bu düşünüş ve hareket biçiminin, o günler Avrupasının düşünüş ve hareket biçimine uyacak nitelikte oluşudur. Yani Atatürk milliyetçiliği, Birinci Büyük Savaş ertesi ortamının bir meyvasıdır; oraya yabancı düşmemektedir. Üstelik Atatürk hareketi bu ortam tarafından paradoksal biçimde olanaklı kılınan bir olaydır.

Daha yakından görelim:

1) Atatürk milliyetçiliği emperyalizmin en azgın bir döneminde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bu, emperyalist blokun hem birbirine girdiği, hem de çatırdadığı bir ortamdır. Birincisi, Ondokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ortaya çıkan büyük rekabet ve yeni gereksinmeler sonucu, bir grup ülke üretim ve sermaye fazlası satmak, bir grup ülke de buna olanak verecek kadar gelişmiş bir ekonomiye sahip olmak için emperyalist yayılmaya giriştiler. Dünya toprakları o zamana kadar zaten paylaşılmış olduğundan, bir süre sonra birbirinin ayağına basmaya başlayan emperyalist ülkeler arası savaşım, Birinci Büyük Savaş'a kadar ulaştı. Bu savaşta birinci grup ülkeler ikincileri yendiler. Fakat işin aslında, birinci grup kendi arasında kanlı bıçaklıydı.(12). İşte Atatürk hareketi bu durumdan savaş sonrasında çok yararlandı. Daha Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmek için yola çıkmadan, İzmir'in Yunanlılara verilmesine kızan İtalyanlar Kont Sforza'nın ağzından ken-

(12) Bu nedene dayanarak, Birinci Büyük Savaş'ın emperyalizm sonucu çıkmadığı görüşü için bkz. Hayes, *Nationalism: A Religion*, s. 96. Benzer bir görüş için: Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, SBF Yayını, 1972, s. 209. Tersi görüş için, Oran, *Azgelişmiş...*, s. 52-58.

disinc apaçık yardım önerdiler ([13]). Kurtuluş Savaşı başlayıp da, Türklerin hemen altedilemeyeceği ortaya çıkınca bağlaşıklar arası çatlaklar daha da belirginleşti. Bir süre sonra, Suriye mandasının tehlikeye düşmesini istemeyen Fransa, Ankara hükümetiyle anlaştı ([14]). İtalya da çekildi. 1922 başından itibaren de, Yunanlıların bu işi hemen bitiremediklerini gören İngiltere, savaşı artık sona erdirmek yönündeki iç baskılara uyarak, B. Britanya'dan başka birşeye güvenmeden İzmir'e çıktığı anlaşılan dostunu yalnız bırakıverdi. Özet olarak, M. Kemal hareketi emperyalist merkezlerin birbirine girmesiyle sömürge bağlarının gevşemesinden çok yararlandı.

Emperyalist ülkelerin en güçlü gözüktüğü, fakat birbirine düştüğü bu ortamda, bir de çatlak ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa'yla birlikte savaşa giren Rusya'da bir devrim patlak verdi. Ortalığın tozu-dumanı yatıştığında Rusya tarihe karışmış, bambaşka bir devlet ortaya çıkmıştı: Sovyetler Birliği. İşte bu olay, iki yıl sonra başlayacak Türk devrimi için paha biçilmez bir şans oluşturdu. İki devrim, toplumsal içerik bakımından yüzde yüz ters oldukları halde, birincisi sosyo-ekonomik, ikincisi ise siyasal nedenlerle ortak bir düşmana karşı oldukları için birbirlerine yardımcı oldular. M. Kemal Paşa İngiliz kapitalizmi ile Sovyet sosyalizmi arasındaki çelişkiden sonuna kadar yararlanarak stratejisini bunun üzerine kurdu. Batılıların iki ülke arasına yerleştirdikleri Kafkas Seddi yıkıldı ve Sovyet yardımı sağlandı ([15]). Aslında Sovyetler, Mustafa Kemal ve hareketinin niteliğini bilmiyor değillerdi; bunun sosyalizmle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Hatta 1919'da yardım sağlamak için Moskova'ya giden Bekir Sami heyetini, olayların kimin lehine geliştiğini izleyebilmek için uzun zaman oyaladılar. Fakat daha 1920'de Komintern sosyalist nitelikte olmayan "devrimci ulusal" hareketlerin desteklenmesi kararı aldığı için yardım kesilmedi ([16]). Bu konuyu,

---

(13) Lord Kinross, *Atatürk, the rebirth of a nation*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1964, s. 142-143.

(14) Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, cilt II, 3. baskı, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966, s. 20.

(15) Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1971, s. 32.

(16) Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, 3. basım, Ankara Bilgi Yayınevi, 1978, s. 288-289; ayrıca Stefanos Yerasimos, 21 Aralık 1920 günü toplanan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinde söz alan Lenin'in aynı yöndeki açıklamalarını Sovyet belgelerinden aktarmaktadır (*Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979, s. 205. Komintern kararının metni için bkz. E. Kedourie, *Nationalism in...*, s. 540-551).

"Bağımsızlık" başlığı altında ileride ele alınmak üzere bu kadarıyla bırakabiliriz. Akılda kalması gereken, Sovyet devriminin o ortam içinde büyük bir tarihsel raslantı olması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bunu yeterince değerlendirmesidir.

2) Atatürk milliyetçiliğinin içinde doğduğu uluslararası ortam ile ilişkisi konusunda yapılması gereken ikinci önemli gözlem, bu hareketin Avrupa'da çok-uluslu imparatorlukların çökmesi ve ulusal devletlerin ortaya çıkması sürecine rastladığı ve bu sürecin bir parçası olduğudur. Atatürk hareketi, bu açıdan çağına çok uyan bir olaydır. Gerçi ulusal devlet olgusu yepyeni birşey değildir; ilk olarak Ondokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında başgöstermiştir ama, evrensel bir model olarak ortaya çıkması için Birinci Büyük Savaş sonunda çok-uluslu imparatorlukların yıkılmasını beklemek gerekmiştir.

Savaş sonu yıkılan üç imparatorluk vardı. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarındaki etnik gruplar birer ulusal devlet kurmak için savaşıma başladılar. Türk devrimi de bunlardan biriydi. Bu gidiş yalnızca üçüncü çok-uluslu imparatorlukta, Rusya'da önlendi. Çünkü yepyeni ve bambaşka bir siyasal ve ekonomik örgütleniş gerçekleştirilmişti. Yine de, Sovyetler'de etnik cumhuriyetler kuruldu. Örneğin, Müslüman doğu halklarını birleştirmek isteyen Müslüman-Komünist önder Sultan Galiev'in bu amacına ulaşması, ancak kendisinin ortadan kaldırılmasıyla önlenebildi. Bununla birlikte, Sovyetler kendi bünyeleri içinde milliyetçi akımları önlemelerine karşın, biraz yukarıda da sözü edildiği gibi, emperyalizme başkaldıran milliyetçi akımları çevrelerinde desteklediler. İşte Türk devrimi, Sovyet sistemine kurulup yerleşmesi için soluk aldıracağından SSCB tarafından desteklenen ve o dönemin uluslaşma eğilimine tam uyan bir olaydı.

3) Üçüncü ve çok önemli bir gözlem, Mustafa Kemal hareketinin Birinci Büyük Savaş'tan sonra ortaya çıkan birçok "milliyetçi" hareketten bir tanesi olduğudur.

Birinci Büyük Savaş zaten Orta Avrupa milliyetçiliğinin Batı kapitalist kampına yetişmek için aşırılaşması sonucu çıkmıştı. Savaştan sonra bu milliyetçi hareketler daha güçlendi. Her ikisi de savaştan yenik ve sömürgelerini yitirmiş olarak çıkan İtalya ve Almanya, ekonomik olarak sağlayamadıkları eşitliği ekonomi-dışı güç kullanarak başarma hevesine kapıldılar. Bunun için de devlet'i yüceltip ulus'u seferber ettiler ve "yaşam alanı" kavgasına giriştiler. Yalnızca "milliyetçi" dendiği zaman gerçek nitelikleri pek anlaşılamayacak olan ve bu yüzden yuka-

rıda tırnak içinde "milliyetçi" diye anıları bu rejimler yalnızca İtalya ve Almanya ile sınırlı kalmadı. Çekoslovakya dışında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bunlarla donandı. 1923'te Stambuliski'nin düşürülmesiyle kurulan askerî yönetimle Bulgaristan'da ilk örneğini veren bu rejimler Macaristan, Romanya ve hatta Polonya'yı da içine aldıktan sonra 1936'da Yunanistan'da Metaksas yönetimi ile zinciri tamamladılar.

Bu "milliyetçi" yönetimler, Atatürk milliyetçiliğinde 1930'lu yıllarda benzerlerine rastgeldiğimiz iki özellik gösterdiler. Birincisi, bu rejimler savaş öncesindeki çok-uluslu imparatorluklarda gördüğümüz ekonomik liberalizmin bitiş çanını çaldılar. Çünkü Batı Avrupa kapitalizmine yetişmek ve geçmek için devletin ekonomiye karışması gerekiyordu. İkincisi, bu rejimler siyasal liberalizmin de bitişini ilan ederek karşı-çoğulcu bir uygulamalar dizisine giriştiler. "Tek Devlet", "Tek Ulus", "Tek Önder", "Tek Doktrin" ve "Tek Parti" sloganları ve uygulamaları böylece ortaya çıktı.

Her iki özelliğe de Atatürk milliyetçiliğinde rastlanması "özgünlük" kavramını yanlış yorumlayanlar için düşündürücü olsa gerek. Marksizmle ilgisi bulunmayan bir araştırmacı olan Kemal Karpat'ın 1923-1945 arasında CHP'nin toplumsal örgütlenme anlayışının Nasyonal-Sosyalist etkide olduğunu söylemesi ([17]) bir yana, dönemin ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'un da iki rejim arasındaki koşutluğu yadsımayan anlatımları var. Bozkurt'a göre "Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin M. Kemal rejiminin azçok değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadığını söylemektedir". "Çok doğrudur" ([18]) diyerek bu görüşe katılan yazar, yapıtının daha ilerki sayfalarında "ikisi de milliyetçi olmakla beraber aralarında küçük farklar vardır. Alman rejimi ırkçıdır. Türk rejimi kana değil, kültüre ve dile önem verir" diye de karşılaştırmalar yapmaktadır ([19]). 1930 yılında Türk Ocakları Merkez binası açılırken verdiği söylevde Hamdullah Suphi Tanrıöver çok daha ileri gitmekte, "TBMM Reisi, Vekiller, Meb'uslar, bütün Süfera [büyük elçiler] ve sefaretler erkânı" önünde Türk devrimi ile faşizmin ne kadar benzeştiğini uzun uzun anlatmaktadır ([20]).

---

(17) Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 265.

(18) Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1940, s. 137.

(19) aynı yapıt, s. 300.

(20) *Türk Yurdu*, sayı 29-223, cilt 4-24, Mayıs 1930, s.10. Bu kaynağa dikkatimi çeken Muharrem Varol'a teşekkür ederim.

4) Son olarak, siyasal tarih açısından Atatürk milliyetçiliği, Birinci Büyük Savaş'tan ya yenik, ya da umduğunu bulamadan çıkan ve "Revizyonist" ([21]) diye anılan akımlardan biri, hatta birincisi ve bu amaçla silaha ilk sarılanıdır. Bu açıdan da Mustafa Kemal hareketi çağına oturan bir olgu oldu. Nitekim, bu ülkelerden İtalya, Türkiye'nin başlattığı antlaşmaları reddetme (revizyonizm) sürecini 1923'te Korfu'yu bombardıman ederek, 1935'te de Etiyopya'ya saldırarak sürdürdü. Arkası çorap söküğü gibi geldi. Silahlanma başladı. 1936'da Almanya bir *Anchluss* (Avusturya'yı alma) denemesinin ardından Ren bölgesini silahlandırdı. 1938'de *Anchluss*'u gerçekleştirdi. Gene aynı yıl, bölgenin tek nazar boncuğu Çekoslovakya'yı parçaladı. Ertesi yıl da, savaşın en sonunda patlamasına yol açacak olan Polonya işgaline girişti. Savaş sonrası saptanan düzeni değiştirmeye yönelik olan ve ikinci bir Büyük Savaş'a kadar süren bu revizyonist hareketlerin ilki Anadolu hareketidir. Yani neresinden bakılırsa bakılsın, Türk devrimi çağının özelliklerini taşımaktadır.

*
* *

Demek ki, Atatürk milliyetçiliği hiç de çevresinden ve zamanından kopuk olma anlamında "özgün" bir hareket değildir.

Olmadığı kesin. Fakat, bu konu burada bırakılır, yukarıda sözü edilen benzerliklerin ters tarafı da anlatılmazsa, bunlar her yarım-doğru gibi yanıltıcı olurlar ([22]). Mustafa Kemal hareketini içinde geliştiği çağdan ayıran önemli farklar şunlardır:

1) Mustafa Kemal hareketi çok-uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla kurulan bir ulusal devlettir ama, bu ulusal devletler içinde "ulusal" sözcüğünü kendi siyasal sınırları dışına taşırmadan yorumlayan tek

(21) Revizyonist: Birinci Büyük Savaş sonu yapılan antlaşmaları değiştirmek isteyen ülkelere verilen ad. Savaş sonu (Versailles) düzenini aynen korumak isteyenlere de anti-revizyonist denmektedir. Carr bu durumu şöyle betimliyor: "Temel bölünme, dünya nimetlerinin o günkü uluslararası dağılımından memnun olanlarla, olmayanlar arasındaydı" (E.H.Carr, *International Relations Between the Two World Wars, 1919-1939*, London, Macmillan, 1973, s. 263).

(22) Amerikan yargı sisteminde rastlanan ve alabildiğine öğretici bir yemin var: "Doğruyu, yalnız doğruyu ve doğrunun tamamını söyleyeceğime..." diye başlar. İnsan onu anımsamadan geçemiyor.

devlet olmuştur. "Pan" milliyetçilik ve irredantizm (sınırları dışındaki soydaşlarının yaşadıkları toprakları almak siyaseti) yüzünden ulusal sınırlarını tehlikeye sokmamıştır ([23]). Bu nitelikleriyle döneminden ayrılmaktadır.

2) Atatürk milliyetçiliği savaş sonunda ortaya çıkan birçok "milliyetçi" yönetimden biri ve birincisidir ama, bu "milliyetçilikler" *emperyalizm yapmak* için ortaya çıkmışlarken, Türk örneği *emperyalizme karşı çıkmak* için ortaya atılmıştır ([24]). Diğer rejimler Avrupa sistemi içinde Avrupa'ya egemen olmaya uğraşırken, Atatürk milliyetçiliği Avrupa sistemine yabancı bir ülkede ve o sistemin egemenliğinden kurtulmak için savaşmıştır. Çok önemli bir ayrılık noktası da şudur: Türkiye, Birinci Büyük Savaş sonunun haksız düzenini değiştirmek isteyen diğer revizyonist ülkeler gibi yapmış, bu antlaşmalara karşı çıkmıştır. Fakat diğer revizyonist ülkelerin tersine, kendisine yapılan haksızlık düzeldiği, yani bağımsızlığını kazandığı andan itibaren bu revizyonist politikayı bırakmış, başka bir ülkeden birşey istemeyecek, yani dünya barışına olumsuz etkide bulunmayacak bir *anti-revizyonist* politika izlemeye başlamıştır. Diğer revizyonist ülkeler haklı istemlerinden sonra başkalarını işgale başlamışlardır. İşte, böyle bir dönemde, Almanya Ren bölgesini bir oldu-bittiyle silahlandırır ve İtalya Etiyopya'yı işgal ederken; Türkiye, herkesin kendi derdinde olduğu bir sırada Boğazların silahlandırılması işinde uluslararası konferans toplamak ve sorunu diplomatik yoldan uluslararası hukuka uygun biçimde çözmek yoluna gitmiştir ([25]).

---

(23) Atatürk milliyetçiliğinin irredantist olma açısından da dönemin havasına uyduğu kanısındayım. Çünkü Hatay olayı var. Ama bu işin ulusal devleti en ufak bir tehlikeye sokmayacak bir biçimde tamamlanmış ve güç kullanmadan yapılmış olması, Türk örneğinin o dönem içinde ayrıksı sayılmasını gerektirmektedir. Bir de, Atatürk milliyetçiliğinin irredantist olmadığına örnek olarak Musul örneği verilebilir. Musul, "Yeni Türkiye irredantist olmadığı için alınmadı" demek yanlıştır. Musul, Atatürk Milliyetçiliğinin İlkeleri bölümünde de ele alınacağı gibi, 1925 ayaklanması yüzünden ve eldeki sınırlar tehlikeye gireceği için bırakılmıştır. Ama, gene bu gerekçe de, Atatürk milliyetçiliğinin artı hanesine yazılacak bir olgu sayılsa gerektir

(24) "Emperyalizm" derken, bir not düşmek gerekli. Bu sözcük İkinci Bölüm'de daha geniş olarak ele alınacak ama, hemen belirtmek gerekir ki burada özgün Hobson-Lenin'ci anlamında, yani anti-kapitalist bir özle kullanılmıyor. Çünkü, gene yeri gelince görüleceği gibi, Atatürk milliyetçiliği anti-kapitalist değil. "Anti-emperyalist" derken, "emperyalizm yapanlara karşı koyan" anlamında kullanıyorum.

(25) Bununla birlikte, şunu da söylemek gerekir ki, Habeşistan'ın tersine Boğazlar birçok devletin yakından ilgilendiği ve sesini yükseltmek isteyeceği bir konudur.

3) Avrupa milliyetçiliklerinin ortaya attıkları karşı-çoğulcu yöntem ve sloganlar tekilci ve totaliter bir yapı kurmaya yönelmiştir. Oysa Atatürk milliyetçiliğinin sonul amacı -ileride tartışılacağı gibi- Batı Avrupa'yı örnek olan çoğulcu bir yapı kurmaktır. Öyle görülüyor ki, Hitler ve Mussolini rejimlerinin yaşam süresinin bu önderlerin yaşamıyla sona ermesinin, buna karşılık yeni Türk rejiminin M. Kemal Atatürk'ten sonra -daha güçlenerek- yaşamayı sürdürmesinin gizi burada saklıdır.

4) Sözü edilen rejimlerin ana amacı bir sınıfın (burjuvazinin) diktasını kurmak olmuştur. Oysa, ileride tartışılacağı gibi, Atatürk milliyetçiliğinin amacı çok çelişkili, ama çok değişik bir amaçtır: Sınıflaşmayı önleyerek uluslaşmak. Kemalist rejim Avrupa "milliyetçi" rejimleri gibi bir orta sınıf devrimi olmakla birlikte, burjuvaziyi daima aydınların denetiminde tutmak istemekle onlardan ayrılmaktadır.

5) Yöntem bakımından, Hitler ve Mussolini rejimlerindeki paramiliter örgütler aracılığıyla yıldırma siyaseti Türkiye'de görülmemiştir.

6) Özellikle Nazi rejiminin tersine, Atatürk Türkiyesi'nde devlet tek partinin değil, "Serbest Fırka Olayı" başlığı altında da göreceğimiz gibi, tek parti devletin denetimine alınmıştır.

B. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ HAZIRLAYAN FİKİR VE EYLEM ORTAMI

Uluslararası ortam bakımından Atatürk milliyetçiliği nasıl döneminin genel eğilimlerine ve ana çizgilerine oturan bir özellik gösterdiyse, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fikir ortamı bakımından da bir süredir devam edegelen süreci bozmadı ve o sürecin ussal bir varış noktası oldu. Yani, Atatürk hareketi fikir açısından kendisinden önceki akımlardan etkilenmemiş, 1919 yılının bir Mayıs günü topraktan kendi kendine fışkırmış bir bitki değildi.

Atatürk milliyetçiliği, "Ne edelim de İmparatorluğu kurtaralım?" sorusuna getirilen yanıtların sonuncusu ve tek başarılısı oldu. Bu başarı, İmparatorluk-dışı bir çözüm getirmiş olsa da, kendisinden önce getirilmeye çabalanan yanıtların yarattığı birikimden önemli katkılar alan bir başarı oldu.

Bu hazırlayıcıların ilki, bugün anladığımız anlamda milliyetçilikle ilgisi olmayan bir akımdı: Yeni Osmanlılar.

Düşüncesinin odak noktasında "Batı gibi olmak" kavramı yatan Kemalist milliyetçiliğin hazırlayıcılarının başında, paradoksal olarak, Osmanlı devletindeki batılılaşmaya tepki olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar gelir.

Yeni Osmanlılar'ın karşı çıktığı Tanzimat düzeni, II. Mahmut'tan beri süregelen batılılaşmanın vardığı bir doruk noktasıydı. Tanzimat Fermanı bir kurtuluş umudu taşıyordu. Fakat işlerin düzelmemesi, daha da kötüye gitmesi üzerine ([26]), Ferman'ın getirdiği güvencelerle donanan birtakım bürokratlar, diyalektik olarak, ortaya çıkmalarına olanak veren Ferman'ın yarattığı düzene karşı çıktılar. Yeni bir bağlam içinde kurtuluş yolu oluşturmaya giriştiler.

Yeni Osmanlılar, yavaş yavaş fakat kararlı biçimde kapitalist düzenle bütünleşen bir ortaçağ imparatorluğunda bu gelişim sonucu ortaya çıkan bir aydın grubuydu. "Bürokrat" diye özetlenebilecek yazar, memur ve subaylardan oluşan bu grup, İmparatorluğa batılılaşma ile gelen iki olgunun sonucuydu: Merkezileşme ve Batı eğitimi. Doğal olarak, bu iki doğurucu etken yeni yetişen bu seçkinlerin kafasında bu kavramlarla koşut iki tutku noktasının belirmesine yol açtı: Mutlakiyete karşı özgürlük ve eğitim. Durmadan yitirilmekte olan Osmanlı mülkünün gönenci en iyi meşruti yönetimle korunabilirdi. "Meşveret" sayesinde yö-

(26) Osmanlı Devleti Batı karşısında geri kaldığını kendine itiraf etmek zorunda kalınca, çözüm yolunu önce birtakım yenilikleri kabul etmek, sonra da Batı'ya düpedüz öykünmek olarak gördü. Oysa, birşeyin tıpkısı olmak, herşeyden önce onun gelişim koşullarına sahip olmakla mümkündü. Bir kez, tarihsel olarak Osmanlı devleti bu koşullara sahip değildi. İkincisi, Batı'nın vardığı yüksek aşamanın taşıyıcılığını yapan kapitalizmin temel ve evrensel yasası buna engeldi. Kapitalizm, evrensel çapta bir eşitsiz gelişmeye dayanıyor, bir yörenin gelişmesi durumunda, onunla aynı sistem içinde olan Çevre yörelerin ancak azgelişmesi sözkonusu olabiliyordu. Nitekim, Çevre'den hiçbir ülke sistemle yakın ve sürekli ilişki içinde olarak azgelişmişlik çemberini kapitalizmle kıramadı. Kıranlar, bunu ya Merkez'le eşitsiz ilişki içine girmedikleri için (Japonya), ya da başka bir ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimini seçtikleri için (SSCB) başarabildiler. Osmanlı devleti, geri kaldıkça Batı'ya daha çok sanıldı. Sanıldıkça daha bağımlı oldu; çünkü eşitsizlik olgusu gittikçe yapısal duruma geldi. Bu durumun ekonomiye yansıması halk kitlelerini, devlete yansıması yani İmparatorluğun her bakımdan çökmesi de seçkinleri huzursuz etti ve bir kurtuluş arayışı içine soktu.

netim iyi olunca tüm Osmanlılar -ırk ve din ayrımı olmaksızın- birbirine bağlanacak, "Osmanlılık" kavramına yani devlete bağlılık duyacaklardı. Eğitimle ("maarif") aydınlanacakları için de bu yeni düzeni sağlam bir biçimde yürüteceklerdi.

Daha ileriye gitmeden bir daha yinelemek gerekir ki, Yeni Osmanlılar bizim bildiğimiz anlamda milliyetçi olmaktan fersah fersah uzaktaydılar. Bir kez, Batı'ya yani dışarıya karşıydılar ama, sarıldıkları temel kavram din'di. Batı'nın ekonomik baskısına karşı yerli "şirket", "banka", "fabrika", "tüccar" ([27]) önerirken, bu sözcüklerden herbirinin başına "Müslüman" diye ekliyorlardı. Bunu, o zaman Türk ile Müslüman sözcüklerinin özdeş olduğuna bağlasak bile, şeriat'ın herşeyin temeli ve çözümü olduğuna Yeni Osmanlılar'ın inançları tamdı. Namık Kemal fıkıh ile herşeyin yapılabileceğine inanmıştı. İkincisi, getirdikleri "biz" kavramı Müslüman bir Osmanlı devletine ilişkindi ([28]). Bir Osmanlı ulusu bile değildi bu. Hele hele, aşağı görülen ve kendilerinden korkulan kitleler hiç değildi. Üçüncüsü, Yeni Osmanlılar Batı'ya karşı çıkmakla birlikte, emperyalizm diye bir kavramdan da pek haberli değillerdi. 1838 Ticaret Sözleşmesinden sonra "ulusal kapitalizm" istediler. "Meşveret" kabul edilse ve "maarif" düzenlense, ticaret antlaşması ve kapitülasyonların kötü etkisi "pek cüz'i" ([29]) kalacaktı. Yeni Osmanlılar özgürlüğü, Abdülaziz'i bir darbe ile devirip Murat'tan sonra tahta geçirdikleri Abdülhamit'e kabul ettirdikleri Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile gerçekleştirdiler. 1876'da I. Meşrutiyet ilan edildi. Fakat halkın durumunda ve devletin çöküşünde bir değişiklik olmadı.

Çözüm yolunu yanlış saptayıp özgürlük ve eğitim'de bulmalarına, kurtuluşu yeni anlamda bir Osmanlı devleti oluşturmak olarak görmelerine, emperyalizm çağında ulusal kapitalizmden medet ummalarına, bozukluğun temelini şeriattan ayrılmak biçiminde saptamalarına, bütün bu yanılgılara düşmelerine karşın, Yeni Osmanlılar Atatürk düşüncesini hazırlayan sürece ilk katkıları yapan insanlar oldular. Birincisi, Osmanlı devletinde ilk kez toplumun en yüce kavramı teokratik bir "Padişahı-

(27) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, cilt I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 157'den Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, 1962, s. 42.

(28) Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 211.

(29) Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, s. 157'den Faik Reşit Unat, "Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, s. 828 ve 793.

mız Efendimiz Hazretleri" olmaktan çıkıyor, artık onun malı olarak düşünülmeyen bir kavram üzerinde yoğunlaşıyordu: Vatan. Yeni Osmanlılardan önce varolmayan bu kavram topluma onların armağanı oldu. Yurtseverliğin, milliyetçiliğin hammaddesi olduğu anımsanırsa, bu dönemecin konumuz açısından önemi daha rahat anlaşılır. İkincisi, başaşağı gidişin ancak Batı uyduluğundan kurtulmakla olanak kazanacağı ilk kez onlar tarafından ortaya atıldı. Böylece, Atatürk milliyetçiliğini kendisinden önce ve sonraki batıcı devinimlerden ayıran en önemli özellik, yani Batı'ya teslimiyet batıcılığını reddediş dile getirilmiş oldu. Üçüncüsü, toplumsal bağlılığın odak noktasının ulus kavramına oturmasında çok önemli bir aşama olarak, padişahın kuramsal alanda mutlak dokunulmazlığı kavramını sarstılar. Ulus'a geçişte bir ara istasyonu oluşturacak olan "vatan" kavramına dikkati çektiler. Dördüncüsü, kitleleri etkileyememekle birlikte, Atatürk milliyetçiliğinin doğrudan öncülüğünü yapacak olan başka bir seçkinler grubunu etkilediler. Bunlar Jön Türkler'di.

Jön Türkler

Yeni Osmanlılar zamanın koşullarından kopuk bir akımdı. En önemli olgudan, emperyalizm diye birşeyden hiç söz etmeden, çok-uluslu imparatorlukların dağılma çağında, çok-uluslu ve çok-dinli bir imparatorluğu anayasacılık ve eğitim aracılığıyla parçalanmaktan kurtarmak istediler. Doğal olarak, başarmaları biraz zordu. Fakat, altıyüz yıllık imparatorluğu bir kalemde hesaptan silmek oldukça zor olsa gerek ki, Yeni Osmanlılar'dan sonra ikinci bir kuşak da Osmanlıcılık ve İslamcılık umutlarına kapıldı. Ama başka umutlara da kapılıp başka uygulamalara da girişti ki, işte bu umut ve uygulamalar Atatürk milliyetçiliğinin doğrudan yararlandığı ve sonuca ulaştırdığı bir kaynak oldu.

Yeni Osmanlılar'a oranla bürokrasinin daha alt tabakalarından, toplumsal köken olarak da daha alt sınıflardan gelen, Batı eğitiminden daha çok etkilenmiş ve akılcı düşünceye daha yatkın olan Jön Türkler, öncülleri gibi, "devleti kurtarmak" için kolları sıvadılar. Jön Türklerin bu amaca varmak için uyguladıkları reçete bir tane değildi. Üstelik bunlar oldukça karmaşıktı ve birbirinin içine girmişti. Yeni Osmanlılar'dan devralınmış bir Osmanlıcılık vardı. Gene Yeni Osmanlılar'da görülen önemli bir tema olan İslamcılık, bu dönemde Abdülhamit'in de büyük çabalarla tutunmasına çalıştığı bir akım oldu. Bu iki "kurtuluş yolu"

nun yanı sıra, Jön Türk akımına ve özellikle onun siyasal alandaki izdüşümü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne asıl rengini veren, Türkçülük akımı olmuştur. Bütün bu akımlar, Jön Türk düşüncesinde birbiri arkasından kesin çizgilerle ayrılmış olarak gelmedi. Hem birbirini izleyen, hem de birarada bulunan akımlar olarak ortaya çıktılar.

Tarih açısından ilk denenen kurtuluş yolu, bilindiği gibj, Osmanlıcılık oldu. O zamanlar İmparatorluğun 66 milyonluk nüfusu 22 millet'ten oluşuyordu ([30]). Bu denli mozayikleşmiş olan, üstelik Hıristiyan "millet"leri alabildjğine ulusal bilinç kazanmış bulunan bir imparatorluğun bu yöntemle birarada tutulamayacağı açıktı. Zaten Jön Türkler, bir Osmanlı ulusu yaratmaya çalışan bu akımı pek gönülden desteklemediler. Asıl ideolojileri olan Türkçülük, İmparatorluğu parçalayacak nitelikte bulunduğu için saldırıya uğrayınca "kerhen" Osmanlıcı göründüler. Asıl savunanlar, Ali Kemal ile İtilaf ve Hürriyet Partisi oldu. Pek sağlamı bir mantığa dayanmayan bu akım, Balkan Savaşı'nın sonunda bırakıldı. Artık bu koşullar altında da savunulamazdı. İkinci akım olan İslamcılık, Osmanlıcılığın tutmayacağının anlaşılması üzerine güç kazandı. Madem ki Hıristiyanlar birlikten ayrılıyorlardı, hiç olmazsa Türklerle Araplar İmparatorluğu sürdürmeliydiler. İslamlık bu birliğin tutunum ideolojisi olmalıydı. Ama, Arapların İmparatorluktan ayrılmak istemekte Hıristiyan toplumlarından pek bir farkı yoktu. Böylece, bu akım da 1916'da Şerif Hüseyin'in başkaldırması ile birlikte savunulabilir olmaktan çıktı.

Bu iki "kurtuluş yolu"nun denenip bırakılmasından sonra, İttihat ve Terakki'nin o zamana kadar gizlediği asıl ideolojisinin öğeleri savaş içinde daha rahatlıkla ortaya çıktı: Batıcılık ve Türkçülük. İttihat ve Terakki'nin batıcı yönünü açığa vuramamasının nedeni çok açıktı. Hacıhoca takımının gazaplarını üzerlerine çekmekten çekiniyorlar, bir de Arapları yabancılaştırmaktan korkuyorlardı. Zaten herkes İttihatçılar için farmason, gâvur deyip duruyordu. Ayrıca, seçimle geldikleri için her düşündüklerini açıktan açığa söyleyememek durumundaydılar. Ama

(30) Bugün "ulus" sözcüğünün karşılığı olarak kullandığımız "millet" sözcüğü Osmanlı İmparatorluğu'nda bu anlamda değildi. Türk ve Müslüman olmayan milliyetler için kullanılıyordu. Rum milleti, Ermeni milleti, gibi. Arapça'da sözcüğün gerçek anlamı buydu. Sonradan, millet sözcüğü kendisinin bugün karşıt kavramı olan "ümmet" yani "dinsel bir toplum" anlamına gelmeye başladı. Bugün Türkiye'de dinci sağ'ın "milli görüş" gibi terimlerini bu son anlam açısından görmek gerekiyor.

devlete egemen duruma gelince batıcılık ve Türkçülük ideoelojisini rahatça ortaya koyma olanağını buldular.

Jön Türkler Osmanlı devletinde batılılaşmanın bir ürünüydü. Şöyle ki, Batı teknolojisinin ve örgütlenme biçiminin yavaş yavaş benimsenmesiyle devlet merkezileşmeye başlamış, bu arada Batı eğitimini almaya başlayan kadrolar bu merkezileşmenin gerektirdiği bürokrat kadrolarını oluşturmuşlardı. Bu yüzden, İttihat ve Terakkicilerin Batı eğitimi almış olmanın verdiği bir batıcılığı gütmeleri olağandı. Türkçülük ise, zaten Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinden olağanüstü etkilenmiş bu insanların gözünde, Hıristiyanların ve Arapların ayrılmasından sonra kalan tek seçenek oluyordu. Yalnız, Türklere dönmek koca imparatorluktan vazgeçmek anlamına mı geliyordu? Üstelik, "Türk" sözcüğünün "kaba, anlayışsız, zalim, cahil' diye bir sürü olumsuz anlama geldiği, hepimizin bildiği "Etrâk-ı bî-idrak" gibilerden deyimlere konu olduğu bir imparatorlukta bu nasıl olabiliyordu?

Bu soruya yanıt verebilmek için Türkçülük akımını, henüz siyasal bir anlam taşımadığı ilk çıkışından beri izlemek gerek.

Bir kültürel akım olarak Türkçülük, değil İttihat ve Terakki, daha Jön Türkler ortada yokken 1860'larda belirmeye başlamıştı. Ahmet Vefik, Süleyman, Mustafa Celalettin Paşa'lar Türklerin dili ve kökeni konusunda özgünlük savları ileri sürdüler. Mehmet Emin [Yurdakul] bu dönem Türkçülüğünün ilginç niteliğini, ulus, milliyet, din ve ırk öğelerini özdeş tuttuğu "Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur" türünden dizgelerde ortaya koydu ([31]). Tümden kültürel nitelikte olan bu Türkçülük akımı, o zamana kadar Osmanlı Devletinde moda olan herşey nereden geliyorsa, oradan geldi. Yani Batı'dan. O sıralarda Avrupa'da özellikle Fransa'da diğer Doğu ülkeleriyle birlikte Türk dil ve sanatına ilgi arttı. Türköri *(Turquerie)*, Z. Gökalp'in deyimiyle Türkperestlik denilen bir moda doğdu. Türkiye'de yapılan dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demir ve marangozluk işleri Avrupa konaklarının salonlarını süsler oldu. İkincisi, gene Avrupa'da Türkoloji gelişmeye başladı. Türklerin eski bir ulus olduğu, büyük devletler ve uygarlıklar kurmuş oldukları ortaya kondu ([32]).

Avrupa'daki bu gelişmeler Osmanlılardan önce Rusya'daki Türkler arasında yankılarını buldu. Mirza Feth Ali Ahundof ve İsmail Gasprinski bütün Türklerin aynı dil aracılığıyla birleşmeleri olanağından sözet-

(31) Berkes, *Türk Düşününde...*, s. 222-223.

(32) Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1963, s. 7-8.

meye başladılar. Bununla birlikte biz, İmparatorluğun batısındaki ve doğusundaki Türkçülüğü burada bırakıp, içindekine dönelim.

İmparatorluğun içinde bir numaralı amaç olarak gördüğümüz "devletin kurtarılması" için meşrutiyetin ve özgürlüğün yetersiz kalması üzerine, yeni bir tutamak noktası aranmaya başlandı. İmparatorluğu birarada tutmak için ne Hıristiyan öğelerden, ne de Araplardan hayır vardı. Bu durumda tek bir ilgi noktası kalıyordu denenmedik: O zamana kadar Jön Türklerin beklediği biçimde devrim yapamadığı için kendisine güvenilmeyen ([33]), "reaya" diye horlanan, Meşrutiyet'le birlikte akla gelen basit halk, Türk halkı. Tabii bu "halkçılık" hiçbir sınıfsal içeriği olmayan, yalnızca hayal kırıklığından ve Hıristiyan milletlerin Müslümanlardan daha zengin ve ileri olmalarından kaynaklanan bir tepkiden başka birşey değildi ([34]). Oldukça ütopik, bulanık ve toplumsal temelden yoksun olan bu halkçılığı besleyen tarihsel bir miras da yok sayılmazdı. Bu da, tahmin edilebileceği gibi, gene dışarıdan gelmiş olan birtakım etkilerle ilgiliydi. 1870'lerde, daha Jön Türkler ortada yokken Rusya'da bir Narodnik (Halkçılık) akımı ortaya çıkmıştı. Bunun serpintileri üç yoldan Osmanlı devletine geldi. Birincisi, Balkan ve özellikle Bulgar aydınları yoluyla, ikincisi, Hüseyinzade Ali gibi Rusya'da devrimci öğrenci komünlerini görmüş Rus Türkleri aracılığıyla, üçüncüsü de, sosyalist eğilimli Ermeni aydınlarının etkisiyle. Bu etkiler sonucu dikkatleri halk üzerine toplanan seçkinler, Jön Türkler, "Genç Kalemler" gibi birtakım yayınların yanısıra, halkla ilişki kurmaya niyetlendiklerinde dil diye bir engelle karşılaştılar. Herşeyden önce bu engelin aşılması için dilin arıtılması gerekiyordu. Aydın dili ile halk dili arasındaki ayrım ilk kez o zaman ortaya çıktı ([35]).

Osmanlı devletindeki Türk halkı öğesine dikkatler ilk kez böylece döndü. Yalnız, ortada henüz Türkçülük, milliyetçilik sözcükleri yoktu. "Türkçü" sözcüğü, bir kısım aydınların "Türk Milleti"nden sözetmelerini çok garip ve yanlış bulan Osmanlı aydınları tarafından bunlarla alay etmek için takılan bir ad olarak ortaya çıktı ([36]). Bunlardan batıcı alafrangalar (Fecr-i Aticiler) Türkçeciliği (yani o zamanki Türkçülüğü) sanata aykırı bir barbarlıkla, Osmanlıcılar "anâsır" denilen Hıristiyan öğele-

(33) Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, Ank., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964, s. 226.
(34) Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, I, s. 174.
(35) Berkes, *Türk Düşüncesinde...*, s. 231-233.
(36) aynı yapıt, s. 64, ve 235.

ri huylandırmakla, İslamcılar da İslam ümmetini yıkacak bir fikir öğesi olan kavmiyyet'i getirmekle suçluyorlardı ([37]). İlk kez Türk halkı öğesine eğilim göstereyim diyen Jön Türkler, tabandan kendilerini destekleyen bir baskı da olmadığı için etkisiz kaldılar ve bunaldılar. Zaten bunlar fikirsel bir hazırlığı olmayan, çoğu ordudan ayrılma genç subaylardı. Ama bu hava içinde gene dışarıdan bir etki gelerek işlerin gidişini değiştirdi. Biraz yukarıda Avrupalıların Türklerle ilgilenmeye başlamasının Rusya Türkleri arasında hemen ilgi topladığını görmüştük. Bu bir raslantı değildi. Türkçe konuşan halkların bir bütün oluşturdukları fikri Tanzimat'tan beri vardı ama ([38]), bu fikrin bir hareket yaratması için Rus Türklerinin bir burjuvazi olarak ortaya çıkmasını beklemek gerekecekti. Rusya Türkleri arasından zaten birtakım aydınlar, 1860-70 ortalarında Rusların Orta Asya'nın fethini tamamlayarak bura halkını Ruslaştırma çabalarına girişmeleri sonucu, İmparatorluğun kültür merkezi olan İstanbul'a gelmişler ve pantürkist düşünceyi yaymaya başlamışlardı.

İşte, Osmanlı halkçı Türkçülerinin temelsizlik ve saldırılar yüzünden zor duruma düştükleri bir sırada, Orta Asya'dan gelen Ahmet Agayef [Ağaoğlu] ve İsmail Gasprinski gibiler Türkçü dergileri Kazan fabrikatörleri ve Baku milyonerlerinin başarıları ile donattılar. Adları genellikle "Hacı" ile başlayıp, "-iyef" ya da "-iyof" eki ile biten bu milyonerlerin başarısı, Türklüğün yapıtı sanılıyordu. Hacı Zeynel Abidin Takiyef, Aka Murtaza Muhtarof ve Mahmut Bay Hüseyinof'ların yaşamı Rockefeller'ın başarılarını anımsatıyordu([39]). Böylece Jön Türklerin kendilerine saldıranlara söylenecek çok önemli bir sözü ortaya çıkmıştı. Madem ki, İmparatorluğun batısı elden gidiyordu, o halde doğuya, hakkında gözler kamaştırıcı şeyler anlatılan Türk ve Müslüman Doğu'ya dönülmeliydi. Üstelik bu yeni durum, halkla ilişki kurmanın zorluklarından da kurtulmak demekti. Koltuğunda oturup Türkçü olmak mümkündü artık ([40]). İşte, bu dış etmenin etkisiyle görüşler değişti; sınırlarötesi Türkçülük, ya da yeni adıyla *Turancılık* başladı. Bu yeni Türkçülük anlatımını, Rusya'da yaşıyan Tatarlar da dahil olmak üzere, Türkiye, Kafkasya, Türkistan ve Afganistan'dan bileşik bir Turan birliğinin oluş-

(37) aynı yapıt, s. 233-235.
(38) aynı yapıt, s. 65.
(39) aynı yapıt, s. 71.
(40) aynı yapıt, s. 66.

ması çabasında buldu ([41]). Yeni politika doğası gereği saldırgan olmak zorundaydı, çünkü amacın gerçekleşmesi için buraların ele geçirilmesi gerekiyordu. Savaş ve savaşta Çarlık Rusyası'nın yıkılması bu emperyalist umutları güçlendirdi.

Turancılığın zararı, tam uygun öğeye vurgu yapayım derken saplanılan sınırlar-ötesi Türkçülüğün getirebileceği zararlarla sınırlı kalmadı. Bir de Alman emperyalizminin maşası olma durumunu peşinden sürükledi. Alman emperyalizminin savaş politikası içinde Turancılık ve İslamcılık da bulunuyordu ([42]). Özellikle Enver Paşa üzerinde önemli bir etkiye sahip bulunan Almanlar, Türklerin Turan düşlerinin gerçekleşmesi durumunda buraların İngiliz etkisinden kurtularak kendi etki alanlarına gireceğini hesapladılar. Alman emperyalizminin Türkçüleri bu yönde kışkırtmaları, aynı tür Türkçülüğün başgösterdiği İkinci Dünya Savaşı sırasında altın mark desteğinde sürdürülecektir ([43]).

Başka herşey denendikten sonra akla gelen ve üzerinde ısrar etmeye değer bulunmayan "halk" öğesinden vazgeçiş, işte bu sınırlar-ötesi emperyalist ideolojiyi doğurdu. Bu Turancılığın Atatürk milliyetçiliği ile olan ilişkisinin türünü İkinci Bölüm'de ele almak üzere, bir de bu vazgeçişin sınırlar-içinde ne sonuç verdiğine göz atmak gerekiyor. Çünkü, görüleceği gibi, İttihat ve Terakki'nin ülke içinde uyguladığı politika Atatürk milliyetçiliği ile dikkate değer bir bütün oluşturuyor.

İttihat ve Terakki'nin artık devlete egemen olduktan sonra uygulamaya koyulduğu (ve o zamana kadar gizlemiş olduğunu gördüğümüz) politikanın, anımsarsak, iki kilit kavramı vardı: Türkçülük ve batıcılık. İşte Jön Türkler özellikle savaş yıllarında -devletin göreli bağımsızlığı ([44]) denilen olgu harekete geçtiği için- bu iki politikayı istedikleri biçimde uygulamak olanağını buldular. Tıpkı, Atatürk milliyetçiliğinin 1929 dünya bunalımından yararlanarak yaptığı gibi.

---

(41) Hans Kohn, *Türk Milliyetçiliği*, çev. Ali Çetinkaya, İstanbul, Hilmi Kitabevi 1944, s. 36.

(42) Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, çev. M. Akkaş, İstanbul, Sander Yayınları, 1973, s. 105.

(43) Ribbentrop, 5 Aralık 1942 tarihli "gizli" bir telgrafta Papen'e "... Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmeniz için size beş milyon altın Reichmark gönderilmesini emrettim. Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim" demektedir. Bkz. *İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, (çev. Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul, 1968, s. 113-114.

(44) Devlet adı verdiğimiz mekanizma, her toplumda, o toplumun sosyo-ekonomik düzenini denetim altında bulunduran sınıf ya da sınıflar koalisyonunun

Devletin savaş içindeki bu göreli bağımsızlığı, ekonomi alanında, Avrupa ülkelerinin ve onların içerideki uzantıları olan azınlıkların ellerinden ekonomiyi kurtarmak biçiminde kendini gösterdi. Amaç bir "Milli İktisat" politikası uygulamak, ülke ekonomisinde Müslüman Türkleri azınlıkların yerine egemen kılmak ve halkı tarımdan ticaret ve sanayie yönelterek Batı ülkelerinin yapısına ([45]), dolayısıyla düzeyine ulaşmaktı.

İttihatçılar savaşa girince ilk önce Avrupa ülkelerinden siyasal ve ekonomik bağımsızlığın önkoşullarını sağlamaya giriştiler. 1856 Paris ve 1878 Berlin antlaşmaları feshedildi ve kapitülasyonlar 1914'te kaldırıldı ([46]). Türkiye Cumhuriyeti'nin de Lozan'da üzerinde en çok duracağı bu iki konu, yani siyasal ve ekonomik bağımsızlığın kabul ettirilmesi olacaktır. Arkasından, 1913 yılında yerli girişimciyi yabancı şirketler karşısında desteklemek için Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak Türklere parasız fabrika arsası, makineler, ham ve yarı işlenmiş mallar için gümrük bağışıklığı sağlandı; vergiler takside bağlandı ([47]). Atatürk döneminde aynı adla 1927 yılında çıkarılacak yasa aynı ayrıcalıkları sağlayacaktır ([48]). Kapitalist sistemin kalbinin banka olduğunu gören

---

yararına işler. Normal olarak onun vereceği yönergelerin dışına çıkamaz. Fakat iki durumda devlet mekanizması toplumun egemen sınıfından göreli bir bağımsızlık elde eder. Birincisi, burjuva kesimler arasındaki çıkar çatışması herhangi birinin diğerleri üzerinde egemenlik kurmasını önlüyorsa; ikincisi de, bir sömürge toplumunda burjuvazi yeterince gelişmediğinden siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra ortaya iktidar boşluğu çıkınca. Bu durumlarda zayıflayan ya da kurulamayan burjuva egemenliği yerine, sistemi ayakta tutmak amacıyla devlet aygıtını denetleyen orta sınıf asker-sivil bürokrat ve serbest meslek sahibi aydınlar (küçük burjuva aydınları) egemen güç olarak ortaya çıkarlar. Bu yöneticiler, burjuvazinin güçlü olduğu toplumlardaki bürokratlara oranla çok daha bağımsız kararlar alabilirler. Bu egemenlikleri, zaaf halindeki burjuvazi ile çalışan sınıflar arasında bir denge unsuru, ulusal sınıflarla dış güçler arasında da bir aracı olmak işlevine dayanır. Devlet aygıtını denetledikleri sürece ve burjuvazi güçlenip iktidarı ele geçirene dek bu göreli bağımsızlık durumu sürer. Yalnız, bu "bağımsızlık" sosyo-ekonomik sistemden bağımsızlık değildir; diğer sınıflardan bağımsızlıktır.

(45) Karpat, *Türk...*, s. 77.

(46) Kapitülasyonların kaldırılmasına en büyük tepki o zamanki Almanya'dan gelmiş, Alman büyükelçisi Cavit Bey'in deyimiyle "kuduz köpek gibi havla'mıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971, s. 519.

(47) Steinhaus, *Atatürk...*, s. 63.

(48) Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, s. 253.

İttihatçılar maliye bakanı Cavit Bey'in girişimiyle bir de dört milyon lira sermayeli ulusal bir banka kurdular: İtibar-ı Milli Bankası. Devletin ayrıcalıklar tanıdığı bu bankanın yerini, Cumhuriyet gelince bu sefer Atatürk'ün önayak olup sermaye koymasıyla Mahmut Celâl [Bayar] Bey eliyle kurulacak olan yarı-resmî, gene ayrıcalıklı ve bir milyon lira sermayeli Türkiye İş Bankası alacaktır. İttihatçılar ulusal sanayii 1916' dan sonra serbestçe saptamaya başladıkları gümrüklerle korudular. Atatürk Türkiyesi aynı işi, Lozan'ın izin verdiği 1929 yılından sonra yapacaktır. İttihatçılar halkı zanaat öğrenmeye, yerli malı kullanmaya çağırdılar. Aynı konuda Atatürk milliyetçiliği (bugün artık yalnızca ilkokul sınıflarının duvarlarında rastladığımız) sloganlar yaratacaktır: "Yerli malı yurdun malı, herkes onu kullanmalı". İttihatçılar, yabancı ve azınlık şirketleri karşısında tutunmasını ulusal görev edindikleri birtakım yerli şirketleri devlet eliyle desteklediler. Anadolu Milli Mahsulât Şirketi, Ekmekçiler Cemiyeti gibi. Bu politikanın doruğuna ulaşacağı Cumhuriyet Türkiyesi'nde bu türden devlete sırtını dayamış özel şirketlerin sayısı epey kabaracaktır. "Aferizm" diye terimler çıkaracak boyutlara ulaşacaktır. İttihat ve Terakki ile Atatürk dönemi Türkiyesi'nin iktisat politikaları arasındaki koşutluk üzerine daha çok şey söylenebilir ([49]). Çok önemli bir benzerliğe daha değinerek, İttihat ve Terakki' nin iktisat alanındaki Türkçülüğünün değerlendirmesine geçebiliriz. O benzerlik de şu: Nasıl kapitülasyonları kaldırmak, gümrük koymak ve banka kurmak devlet eliyle yerli özel girişimci yetiştirme politikasının ön-koşullarıysa, bu özel girişimci sınıfın yaratılmasının doğal olarak yaratacağı karşıt sınıfın, yani işçi sınıfının "zararsız" duruma getirilmesi de ihmale gelmeyecek bir "yan-koşul"dur. Bu kuralın farkında olan İttihatçılar Tatil-i Eşgal Kanunu ile grevi yasaklamışlar, kemalistler aynı tutumu sürdürmüşlerdir.

Bütün bunların sonucuna gelince, İttihat ve Terakki'nin iktisat alanındaki Türkçülük politikasının iki sonucu oldu denebilir. Birincisi, devlet ayrıcalık ve olanakları (vagon tahsisi gibi) ile zengin olan birtakım savaş vurguncuları türemiştir. Bunun hem iyi, hem de kötü yanı vardır. Sonuç sömürüyü hızlandırdığı için tepki yaratmış, fakat Türk girişimcileri bu ilk kez uygulanan "ulusal kapitalizm" deneyimlerini edinmişlerdir. İkincisi, azınlıklar da deneyim kazanmışlardır. Şöyle ki, Türklere

(49) Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, cilt III, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974, s. 1355-1356.

ayrıcalıklar tanınması üzerine bu azınlıklar işlerini, sözü geçen bir Türk'ü ortak ya da paravana yaparak sürdürmeyi öğrenmişlerdir. Her iki grubun da bu ilk deneyimleri, benzer koşullar Cumhuriyet döneminde ortaya çıktığı zaman çok işlerine yarayacaktır.

Şimdi gelelim İttihat ve Terakki ideolojisinin batıcı yanına. Jön Türkler'in bu açıdan Atatürk milliyetçiliğinin eksiksiz bir "giysili prova"sını yaptıkları gözlere açıkça batmaktadır. Atatürk milliyetçiliğinin 1924-1928 döneminde gerçekleştirdiği düzeltimler ([50]) arasında, Cumhuriyet ve Halifeliğin kaldırılması dışında, İttihatçılar tarafından denenmemişi yok gibidir. İttihatçılar daha 1908'de programlarına "Devletin resmî dili Türkçedir, her nevi haberleşme ve resmî yazışma Türkçe yapılacaktır" ([51]) diye madde koymuş, eğitimi ve Türk kültürünü yaymak için büyük paralar ayırarak, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Türk Ocakları (1912) gibi kitle eğitim kurumları kurmuşlardır. Enver Paşa'nın yazı düzeltimi denemesi, İsmet [İnönü] Bey'in; savaştayız, biri eski usul, diğeri yeni biçimde iki yazıyı birarada göndermek hem gecikmeye, hem yanlış anlaşılmaya yol açar, savaş sonuna kadar erteleyelim, diye haklı bir gerekçe göstermesiyle ancak durdurulmuştur ([52]). Hukuk alanında laikleşmeye doğru bir gidiş vardır. 1916 kongresinde bütün mahkemelerin adalet bakanlığına bağlanması kabul edilir. Vakıf ilkokulları eğitim bakanlığına bağlanır. Kadın haklarına büyük önem verilmiştir. Kadınlara iş bulmak için dernekler kurulmuş, orduya kadınlar alınmış, savaş içinde çıkan bir aile hukuku kararnamesiyle evlenme, birlikte yaşama ve boşanma işleri din adamlarının elinden alınarak yargıçlara verilmiştir. Kararname kadını koruyarak boşanmasını kolaylaştırmak, çok kadın almayı kadının yazılı rızasına bağlayaak kısıtlamış, zorla evlendirmeyi yasaklamıştır. 1916 yılından sonra her yıl bir Devlet Resim Sergisi açılmış, iki konservatuvar kurulmuştur. Devlet tiyatroyu geliştirmek için para yardımı yapmıştır. Bugün kullandığımız takvimin kabulü ile ağırlık ve uzunluk ölçülerinde birlik sağlamak için girişimde bulunul-

(50) Türkiye'de "devrimler" diye andığımız girişimler, "devrim" sözcüğünün olabileceğinden fazla işlev yüklenen her sözcük gibi anlamsızlaştığı gözönüne alınarak, bu kitapta "düzeltimler" (reformlar) diye geçecektir.

(51) Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980, s. 103.

(52) Abdi İpekçi, (haz.), *İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1968, s. 43-44. Enver Paşa'nın düzeltimi, Arap harflerini bitişik değil, ayrı ayrı yazmaya ve okumayı kolaylaştıracak önlemler almaya dayanıyordu.

muştur. Kur'an Türkçe'ye çevrilmiş, hutbe Türkçe okunmuştur. İnsanların en zor değişebilecek iki yönü olan dinsel inançlar ve kadın konularında İttihatçılar ile Kemalistlerin gerekçeleri bile birbirine benzer. "İslamiyet çok karılılığın yasaklanmasına engel değildir" ve "Nisa suresinin elli yedinci ayetine göre Emir Sahibi olan padişah çok karılılığı yasaklayabilir, Fıkıh ve Kelâm'ı toplumsal gerçeklere uygun biçimde tasfiye edebilir ve genişletebilir" diye düşünen İttihatçıların bu yaklaşımı Atatürk'te de yansımasını bulmuştur. Atatürk, şeriatçılığı ortadan kaldırmak için şu mantığa sık sık başvurmuştur: "... Bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar [ölçü] vardır. Bu miyar ile hangi şeyin bu dine muvafık [uygun] olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa menfaati ammeye muvafıktır, biliniz ki, o bizim dinimize de muvafıktır" ([53]).

İttihat ve Terakki'nin batıcı yönlerinin bir değerlendirmesine gelince, Jön Türkler'in temel amacı olan "devleti kurtarmak" diye birşeyin gittikçe olanaksızlaştığı bir ortamda, yani İmparatorluğun dağılma sürecinin sonunda bu düzeltimlerin yapılmış olması, doğaldır ki, amaca herhangi bir katkı yapmamıştır. Katkı yapmaktan uzak olduğu bir öğe daha varsa, o da halkın özellikle savaş içindeki perişan durumudur. Çocuğuna yedirmek için çamur gibi de olsa bir somun ekmek peşinde bütün gün dolaşan bir insana karısını peçesiz gezdirmesini telkin etmek, herhalde en azından sinirlendirici bir olay olsa gerektir. Bunların, halkın durumuna katkı yapmadığı ölçüde onu yabancılaşmaya itmek gibi bir işlev gördüğünü kabul etmek yanlış olmaz.

Buna karşılık, Yeni Osmanlılar'dan beri süregelen batılılaşma çabalarının doruğu olan bu İttihat ve Terakki düzeltimleri, bir kadro yetiştirmek gibi olumlu bir işlev de görmüştür. Bu kadro, arkasına gene bu düzeltimlerin yarattığı birikimi alarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracaktır.

*

* *

Buraya kadarki anlatım ve değerlendirmeler, Jön Türk ideolojisi ile kemalist milliyetçilik arasındaki benzerliği göstermeye dayandı. Ma-

(53) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Der. Nimet Unan), cilt II, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952. s. 128.

dalyonun bir de öbür yüzüne, yani Atatürk milliyetçiliğinin İttihatçılıktan ayrılan çok önemli iki noktasına değinmeden bu ilişkiyi anlatmayı tamamlayamayız.

Birincisi, İttihat ve Terakki Türkçülüğü, Atatürk milliyetçiliğinin tersine, sınırlar-ötesi bir ırkçılık, yani emperyalizm görünümündedir. Üstelik, Alman emperyalizminin elinde oyuncak olduğu için de, ayırıcı özelliği emperyalizme karşı çıkmak olan bir azgelişmiş ülke milliyetçiliğine, Atatürk milliyetçiliğine ters düşmektedir. İttihat ve Terakki Türkçülüğü, "milliyetçilik"i sınırlar-ötesi hevesler yönünde etkilemek gibi olumsuz bir işlev görmüştür.

İkincisi, İttihat ve Terakki ideolojisi bireylerin bağlılığının yöneleceği odak noktasını gökten yere indirmiştir, ama onu yanlış yere koymuştur. Osmanlı İmparatorluğu olarak saptamıştır. Bireylerin bu odağa bağlılığını sağlamak için de durmadan çırpınıp formüller denemiştir. Bunlardan ilki Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık modelinde bireyler kendi "millet"lerine bağlılık duymakta, onun aracılığıyla İmparatorluğa dolaylı bir biçimde bağlanmaktadırlar. İmparatorluk meşrutiyetle yönetileceği için "millet"ler devlete bağlı kalacaklardır. Uygulamada model yürümemiştir, çünkü "millet"ler, meşruti yönetimle bağlanacakları bir imparatorluk değil, bireylerini kendilerine ve yalnız kendilerine bağlayacakları (ve kendilerinin de hiçbir yere bağlanmayacağı) bir ulusal delet modeli peşindedirler. İttihat ve Terakki bunun arkasından İslamcılığı denemiştir. İslamcılık modelinde Arap ve Türk toplumları temel alınmakta ve bunlar kendilerine bağladıkları bireyleri İslam aracılığıyla bağlandıkları İmparatorluğa dolaylı yoldan bağlamaktadırlar. "İttihad-ı İslam," ayrıca, Osmanlı devleti dışında kalan (Hint Müslümanları gibi) Müslümanları bile kendine katma emelleri beslemektedir. Uygulamada bu model de yürümemiştir, çünkü Araplar da, tıpkı Osmanlıcılık modelindeki Hıristiyan milletlerin yolunda,-ulusal devlet arayışı içindedirler.

Bu iki modelin İmparatorluğu kurtarmayı başaramaması üzerine İttihat ve Terakki Türkçülüğe dönmüştür. Türkçülüğün kısa zamanda aldığı Turancı modelde Anadolu ve doğu Türkleri, Türklük bilinci aracılığıyla İmparatorluğa bağlanmakta, onlara bağlılık duyan bireyler gene dolaylı olarak İmparatorluğa yönelmektedir. Bu modelin gerçekleşmesine olanak yoktur, çünkü batmakta olan İmparatorluk kendini kurtarmak için önce başka bir imparatorluğu (Rusya) batırıp oradaki Türkleri kurtarmak zorundadır!

Görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki bireylerin bağlılığını nasıl sağlayacağım diye çırpınır dururken, bu bağlılığın yöneleceği odak noktasının anakronik, yani çağının gerisinde kalmış olduğunu farkedememiştir. Bu yüzden eklektik (her iyi saydığı şeyden işine geleni sistemsiz alıcı) ve başarısız olmuştur. Ulusal devletler çağında çok-uluslu bir imparatorluk ne yapılsa kurtarılamayacaktır.

İttihatçılara haksızlık da yapmamak gerek. Bu odak noktasını doğru olarak saptayabilmek için ne bir ortam, ne arkalarında yeterli birikim, ne de önlerinde yeterli zaman vardı. Oysa Atatürk milliyetçiliği uyguladığı (çağa uygun) modele varmak için bunların üçünü de uygun ölçülerde buldu ve doğru tanı yaparak bir ulusçu modele ulaştı. Bu değişik modelde bireyler din, ırk, vb. gibi öğeler ya da birtakım yöntem veya örgütler aracılığı olmadan doğrudan doğruya ulusal devlete bağlılık duyuyorlardı. İşte, bu milliyetçilikti.

Artık, Kemalizmin bu noktaya nasıl varabilmiş olduğunu inceleyerek, Atatürk mllliyetçiliğine geçmek için son noktayı koyabiliriz.

Zincirin Tamamlanışı: Ziya Gökalp

İttihat ve Terakki Türkçülüğünü, daha doğrusu sınırlar-ötesi ırkçılık kokan ve Alman emperyalizmine alet olan Turancılığı bir milliyetçilik ideolojisine dönüştüren, bu Türkçülüğü gençliğinde yazdığı "Turan" adlı şiir ile belki herkesten daha güçlü biçimde körüklemiş olan bir fikir adamı oldu: Ziya Gökalp.

İttihat ve Terakki'nin toplumsal bağlılığın odak noktasını gökten yere indirdiğini, fakat döneminin eğilimine ters bir biçimde çok-uluslu imparatorluk olarak saptadığını görmüştük. İttihatçılar bu bağlılığı sağlamak için önce meşrutiyeti, sonra İslamlığı denemişler, bunların tutmaması üzerine en son Türklük kavramı üzerinde karar kılmışlardı. Bu bir milliyetçilik ideolojisi değildi. Çünkü, birincisi ve herşeyden önemlisi, bir *ulus* kavramına dayanmıyordu. Dayandığı kavram, Türk ırkı idi ve bunun dışında kalacak olanlar dışlanıyordu. İkincisi, bu Türkçülükte bir *ulusal devlet* kavramı da yoktu. Tersine, Türkçülükle kurtarılmak istenen, çok-uluslu bir devletti. Bu kurtarılamazsa, onun yerine gene bir imparatorluk kurulacak ve bunun için de sınırlar-ötesinde "Turan" denilen imgesel bir bölgedeki Türklerle birleşilecekti.

1908-1918 arasında geçen on yılda İmparatorluk belki en yoğun dönemini yaşarken, devleti kurtarma formülleri birer birer tutuştular, parladılar, yandılar ve küllenip geçtiler. Bu akımları ve olayları -tabii

bunlardan alabildiğine etkilenerek- perde arkasından etkileyen İttihatçı ideolog Ziya Gökalp bu süreci izleye izleye, sonunda, o zamana dek odak noktası olan çok-uluslu imparatorluğun antitezine vardı: ulus kavramı.

Tarihsel sınama ve yanılmanın Ziya Gökalp'i getirdiği bu yeni odak noktası, bu yeni "biz" kavramı Tanzimatçıların gayrimüslim "millet"lerinden, Yeni Osmanlılar'ın "Osmanlı Milleti"nden, İslamcıların "İslam Ümmeti"nden ve Türkçülerin "Turan Irkı"ndan köklü bir biçimde farklıydı ([54]). Uzun boylu tanımlamaya ve betimlemeye gerek yok; bugün anladığımız ve kullandığımız "ulus" kavramıydı bu.

Ziya Gökalp bu kavramı ile Mustafa Kemal'i haber veriyordu. Atatürk milliyetçiliği için artık yapılması gereken iş, bu kavramın gerçekleştirilmesiydi. Bu açıdan, bu düşünce (Ziya Gökalp) ve bu eylem (Mustafa Kemal) aynı sürecin parçaları oldular. Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti istediği kadar apayrı siyasal varlıklar olsunlar, belirli bir süreklilik söz konusuydu ve belirli gereksinmelerin sonucu belirli sorunların çözümü için birinde ortaya atılmış olan kavramlar diğerinde de geliştirilerek kullanıldı. Gökalp "ulus" kavramını geliştirirken, bir "ulusal" burjuva düzeni getirmeye çalışan bir küçük burjuva hareketinin yapması doğal olan bir biçimde bu ulus kavramının içini doldurdu. Türkler "hürriyet ve istiklal"i sevdikleri için "iştirakçi" olamazlardı ([55]). Gökalp, daha önce başlamış olduğunu gördüğümüz halkçılık kavramını zaten İmparatorlukta maddi temel bulamadığı için pek belirgin olmayan marksist havadan iyice ayırdı. Durkheim'ın sınıf kavgalarıyla sarsılan Fransa'da bu kavgayı küllendirmek için kullandığı "solidarizm" kavramını ileri sürerek, yeni odak noktasının hangi ana ilke çerçevesinde oluşturulacağını ortaya koydu. Türk harsına en uygun olan sistem "tesanütçülük"tü. Fakat, Gökalp tarafından da dile getirilen "sınıflar yoktur, meslekler vardır, bu meslekler de birbiriyle çatışmaz, birbirini bütünleyerek çelişkiden arınmış, uzlaşmaya dayanan toplumsal ahengi oluşturur" biçimindeki solidarist (dayanışmacı) ilke "tesanütçülük" biçimine girince, bir küçük burjuva ideologunun burjuvazinin zayıflığı karşısında liberalizmde karar kılamamasının damgasını da yedi. Türkler "müsavatperver" oldukları için "ferdiyetçi" de kalamazlardı. Batı Avrupa koşullarında yaratılan bir kavram, Heyd'in de dikkatimizi çektiği gibi ([56]) Batı Avrupa koşullarına değil de Orta Avrupa koşulla-

(54) Berkes, *Türk Düşününde...*, s. 239.

(55) Ali Nüshet Göksel, *Ziya Gökalp: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1959, s. 96-97.

(56) Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: the life and teachings of*

rına uyan bir toprakta kullanılınca, hele bu toprak çok eski ve yerleşmiş bir devlet geleneceğine sahip bir toprak olunca, toplumsal yaşama devlet karışması öğesini de içinde barındıracaktı. Bunun iktisat alanındaki yansıması devlet kapitalizmi, siyasal alandaki yansıması da İttihat ve Terakki'nin seçkinci diktatörlüğü oldu. Pek farklı koşullarda ortaya çıkmadığını ve pek farklı bir sınıfsal öz taşımadığını göreceğimiz Kemalizm, bu ideolojik birikimi iktisat alanında "devletçilik", toplumsal alanda da "halkçılık" adı altında Gökalp'ten anladığı (ve Yusuf Akçura'yla taban tabana zıt) içerikle kullanacaktır.

İşte, Türkiye'deki yaygın kanının tersine, İttihat ve Terakki döneminden çok önemli bir ideolojik birikim devralan Atatürk milliyetçiliği Gökalp'in geliştirdiği "ulus" kavramını ve onun içeriğini böyle kullandı ve uyguladı. Gökalp'le Atatürk'ün fikir ilişkisi konusu epey tartışmaya yol açmıştır ([57]). İster Atatürk'ün Ziya Gökalp'e "geç ve güç ısınmış" ([58]) olduğu kabul edilsin, ister Gökalp'in etkisi somut biçimde görülsün ([59]), önemli olan, benzer koşulların yarattığı benzer gereksinmelerin benzer çözümlere yol açtığını görmek ve Atatürk hareketini illâ ki "emsalsiz" göreceğim diye onu anlamayı hepten olanaksız kılacak yaklaşımlara girişmemektir.

Hep başarısızlıklardan esinlenerek evrilen Gökalp düşüncesi, son olarak bir başarılı örnekten esinlendi. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları ötesinde her türlü beklentiyi reddeden kemalist eylemle birlikte ([60]) Gökalp milliyetçilik kavramına son ve berrak biçimini verdi. Yaratılmasına büyük katkıda bulunduğu ırkçılık mirasını kesinlikle reddetti.

Gökalp'la Atatürk arasındaki büyük ve önemli ayrılığı, Batı'yı alma konusundaki "hars" ve "medeniyet" sorununu, "Batılılaşma" başlığı altında ele almak daha uygun olacak.

Ziya Gökalp, London, Lusac Co., 1950, s. 165 vd. Heyd, Gökalp'in birçok bakımlardan, bu Giriş bölümünde de ele alınmış olan Alman milliyetçiliğini çağrıştırdığını söylemektedir. Gerçekten, gerek "örf" gibi kavramlarla ilgisi, gerek sırf bir siyasal programdan çok bir yaşam felsefesi olması, gerekse nisbeten zayıf bir burjuvazinin Batı etkisine karşı koyabilmek için devletten destek görmesi kavramı, güçlü bir burjuvazinin değil, bürokrat ve serbest meslek sahiplerinin desteklediği bir milliyetçiliğin Batı Avrupa'dakinden (İngiltere ve Fransa) farklı olduğunu göstermektedir.

(57) Cavit Orhan Tütengil, "Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları", *Türk Dili*, 34 (302), 11, 1976, s. 579-584.

(58) Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 2. basılış, İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1969, s. 369.

(59) Ercüment Kuran, "Atatürk ve Ziya Gökalp", *Türk Kültürü*, (13), 11, 1963, s. 10-11.

(60) Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 2. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1978, s. 146.

BİRİNCİ BÖLÜM :

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNİN KAYNAKLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ İDEOLOJİSİNİN KAYNAKLARI

Bir toplumda başat ideoloji denilen olgu, o toplumun aynı yapıyla sürüp gitmesini sağlamak için ortaya atılan bir anlama ve anlatma biçimidir. Toplumda tutunumun sağlanması için bir çerçeve getirir ve bu çerçeve toplumun egemen sınıf ya da başat tabakasını temsil eden seçkinler tarafından formüle edilir.

Bu tanım ve açıklamadan, bir ideolojinin iki temel çıkış nedeni, diğer bir deyişle iki kaynağı olduğu anlaşılıyor: birincisi *seçkinler*, ikincisi *toplum*. Yani, seçkinlerin belirleyeceği ideoloji ister istemez onların (temsil ettikleri sınıf ya da tabakanın) çıkarlarını sağlamaya yönelecek, fakat bunu yaparken, ideolojinin toplumca kabul edilebilmesi için o toplumun yapısını gözönünde tutmak, onun gereksinmelerini en azından görünürde doyurmaya dikkat etmek gerekecektir. Birinci kaynağı olmayan ideoloji yoktur. İkinci kaynağa dikkat etmeyen ideoloji de "tutmaz".

Bu soyut sözleri somut konumuza indirgersek, uzun zamandır süregelen ve Birinci Büyük Savaş sonrasında iyice su yüzüne çıkan tutunum bunalımını çözmek için ortaya atılan Atatürk milliyetçiliği hareketinin ideolojisi, bir kez, hareketi başlatan aydınların çıkarlarını gözetecek, onların başat tabaka olmasını sağlayacak yöntem ve çözümler getirecek; ikincisi, bunu yaparken de toplumun yapısını ve istemlerini gözö-

nünde tutarak tutunum getirmek zorunluğunu duyacaktır. İşte bu iki noktanın derinliğine incelenmesi, Atatürk milliyetçiliğinde neyin, niçin yapıldığını anlamak ve değerlendirmek açısından çok büyük önem taşıyor.

Toplum boyutundan başlayalım ([61]).

I. ANADOLU TOPLUMU VE MİLLİYETÇİLİK: TOPLUM AÇISINDAN İDEOLOJİ

Atatürk milliyetçiliğini değerlendirebilmek için gerekli iki kaynaktan biri olan toplumu incelerken bunu da iki aşamada yapmak gerekiyor. Birincisi, Kurtuluş Savaşı başlarken Anadolu toplumunun gerek alt yapısını (ekonomik durum), gerek üst yapısını (varolan başat ideoloji), ve gerekse Kurtuluş Savaşı ortamını genel olarak ele alarak, bu yapıda ve ortamda yoğrularak oluşan milliyetçilik ideolojisinin hangi koşullarda işlev göreceğini ve bu koşulların onun oluşumunu nasıl etkileyeceğini anlamak; ikincisi de, o günkü Anadolu toplumundaki tabakaların durum, beklenti ve istemlerini inceleyerek ideolojinin hangi gereksinmeleri gözönünde tutmak zorunda olduğunu öğrenmek.

A. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ANADOLU'NUN DURUMU

Ekonomik Durum

Bir yandan Avrupa emperyalizminin yıkıcı etkisi, diğer yandan yıllardır süren savaşların tüketici sonuçları yüzünden Birinci Büyük Savaş sonunda Osmanlı ülkesi bir yıkıntı görünümündeydi. Sanayi ve ticaret adına dişe dokunur ne varsa işgal altında bulunan kıyılardaki büyük kentlerde toplanmış olup, buralardaki bütün kamu hizmetleri ve ulaşım şebekesi yabancı şirketlerin elindeydi. Sevr (Sèvres) antlaşmasıyla Türk-

(61) Atatürk milliyetçiliğinin kaynağı deyince, Türkiye'de genellikle "milletin yüzyıldır taşıdığı bir hasret" (yani Batı uygarlığına geçiş) ve "Ziya Gökalp'in fikirleri" sözkonusu edilmektedir (Bkz. Cevat Dursunoğlu'nun yanıtı, Açık Oturum, "Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?", *Yön*, 7.10.1962, no. 47). Bu görüşler iki kaynaktan yalnızca birini, seçkinler açısından ideolojiyi dikkate almaktadır.

lerin elinde yalnızca Orta Anadolu bölgesi kalınca -ki buranın kişi başına yıllık geliri yalnızca 771 kuruştu- ([62]) Kurtuluş Savaşı'nın parasal kaynakları iyice kurumuştu. 1923 yılında bile, yaklaşık 145 milyon lira dışalım yapan Türkiye 60 milyonu aşkın dış ticaret açığı veriyordu ([63]). Nereden para bulunacağı belli değildi. Posta yönetimi havale için yatırılan paraları yerine göndermiyor, memur maaşı ödemekte kullanılıyordu. 1921 başında yalnızca Erzurum posta yönetimi, halka 350.000 lira borçlanmıştı ([64]). Altyapı denilen birşey yok gibiydi. Eskişehir-Ankara yolu trenle normal olarak 22 saatte alınabiliyordu ([65]). Böyle güç koşullar altında verilen Kurtuluş Savaşı başarıya ulaştığı zaman da rahat nefes alınabilecek gibi gözükmemekteydi. Nitekim, gerek savaşın kazanılmasıyla birlikte, gerekse nüfus değişimi sonucu Batı Anadolu'dan çıkartılan Rumlar ve Anadolu'nun diğer taraflarından göç ettirilen Ermenilerle birlikte el sanatlarında büyük bir açık ortaya çıkacaktı. F.R. Atay'ın anlattığına göre, bir merkezde kasabalılar gelmişler ve ricada bulunmuşlardı: "Arabamızı tamir ettiremiyoruz, giden Hıristiyanlardan sanat sahibi olanları geri göndertseniz..." ([66]) Kırım savaşından beri alınmakta olan borçlar, yeni Türk devletinin boynuna asılacak ayrı bir çeki taşı olacaktı. İmparatorluktan faizleri ile birlikte 107.528.461 altın lira borç kalmıştı ve bunun ödenmesi ancak 1954 yılında sona erecekti ([67]).

---

(62) Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 275-300.

(63) Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969, s. 13'den Küçük İstatistik Yıllığı, 1934.

(64) Atay, *Çankaya*, s. 150. Bununla birlikte, PTT memurlarından öğrendiğime göre, 1980 Haziranında Bursa'da PTT memurlarının maaşları gene havalelerle ödendiği için halk gişelere doluşmuş ve durum ancak telefon alacaklarının acele tahsiline gidilerek çözüme ulaştırılabilmiştir.

(65) Selek, *Anadolu...*, II, s. 13.

(66) Atay, *Çankaya*, s. 331-332.

(67) İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, ODTÜ, 1977, s. 44. Osmanlı borçları fazla sorun çıkardığı için Lozan'da (Lausanne) çözüme bağlanamamış, antlaşma imzalandıktan sonra alacaklılarla ayrı bir anlaşma ile sonuçlandırılması kararı alınmıştı. Haziran 1928'de yapılan anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının % 62,54'ünü, daha sonrakilerin ise % 73,59'unu ödemeyi kabul ediyordu. Bunların yüzde 85'i Türk lirası, sterlin, Fransız frangı ya da Hollanda florini ile, geri kalanı da Fransız frangı ile ödenecekti. Türkiye'nin altın karşılıklı para ile ödeme yapmaya razı olması karşılığı bu borç daha da indirildi. Fakat dünya bunalımı gelip çatınca İs-

Kurtuluş Savaşının para sıkıntısından çıkan sonuç şudur: Gerçi bu büyük maddi sıkıntılar bir noktadan sonra Sovyetler Birliği'nin yaptığı yardımlar, ayrıca yurt dışından gönderilen birtakım paralarla (Hind Müslümanlarının yardımı gibi) hafiflemiştir. Fakat savaşımın başlatılabilmesi ve belirli bir noktaya kadar getirilebilmesi için, içtiği kahveye koyacağı şekere verecek parası olmayan ([68]) komutanların Kurtuluş Savaşını parasal yönden destekleyecek birilerini bulması gerekecektir.

Çok Cepheli Bir Savaş

Kurtuluş Savaşının milliyetçi ideoloji açısından zor bir savaş olması yalnızca ekonomik koşullardan kaynaklanmıyordu. Kurtuluş Savaşı her yönüyle çok cepheli bir savaştı. İzmir'den giren Yunanlılar ve yurdun çeşitli bölgelerini işgal etmiş bulunan Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler gibi yabancılardan ve devlet kurmak isteyen Rum ve Ermeni gibi azınlıklardan çok, zaten gönülsüz olduğunu göreceğimiz halka en kolay etki yapacak durumda olması yüzünden, Saray ve çevresi Kurtuluş Savaşına büyük engel oldu. Saray'ın yayınladığı fetvalar kafaları çok bulandırdı. Bu fetvaların en büyük kötülüğü, Ankara hükümetine Yunan cephesini birara bıraktıracak kadar ciddi sorun yaratan bölgesel ayaklanmaları körüklemekte görüldü. 1919 ve 1920 yıllarında, yani milliyetçi hareketin en zor döneminde çıkan bu ayaklanmalar ([69]) Sa-

---

met Paşa zorunlu olarak kağıt Türk lirası ile ödemeye başladı. Asım Us'un anılarına göre, bu duruma karşı çıkan Fethi Okyar Paris büyükelçiliğinden istifa etmiş, Atatürk de onun prestijini kurtarmak için kendisini Serbest Fırka'nın başına getirmiştir (Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, Vakit Matbaası, 1964, s. 136).

(68) Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt I, Ankara, TTK, 1968.

(69) Kurtuluş Savaşındaki ayaklanmaların ad ve tarihleri şöyledir: Ali Batı ayaklanması (Mayıs-Ağustos 1919), Ali Galip olayı (Ağustos-Eylül 1919), Birinci Bozkır ayaklanması (Eylül-Ekim 1991), İkinci Bozkır ayaklanması (Ekim Kasım 1919), Şeyh Eşref (Hart) ayaklanması (Ekim-Aralık 1919), Birinci Anzavur ayaklanması (Ekim-Kasım 1919), İkinci Anzavur ayaklanması (Şubat-Nisan 1920), Birinci Düzce ayaklanması (Nisan-Mayıs 1920), İkinci Düzce ayaklanması (Temmuz-Eylül 1920), Üçüncü Anzavur ayaklanması (Mayıs 1920), Birinci Yozgat ayaklanması (Mayıs-Ağustos 1920), İkinci Yozgat ayaklanması (Eylül-Aralık 1920), Zile ayaklanması (Mayıs-Haziran 1920), Milli Aşireti olayı (Haziran-Eylül 1920), Cemil Çeto olayı (Mayıs-Haziran 1920), İnegöl olayı (Temmuz-Ağustos 1920), Çopur Musa (Çivril) olayı (Temmuz 1920), Kula olayı (Haziran 1920), Konya ayaklanması

ray'ın kışkırtması dışında çeşitli nedenlerden kaynaklanıyordu. Fakat bütün bu karışıklıklarda konumuz açısından önemli olan şudur: Bu ayaklanmalara halk Kurtuluş Savaşına katıldığından çok daha istekli katılmıştır ([70]). Bu durum nereden kaynaklanmaktadır? Bugün bile rastlanan bir nedenden kaynaklansa gerek. Halk, Osmanlı yöneticisi tarafından yüzyıllar boyu ezilmiştir. Hınç duymaktadır ([71]). Buna ek olarak, halk seçkinlerin batılılaşma çabaları ile kendi yoksullaşmasının hızlanışının atbaşı gittiğini görmektedir. Bu durumda, yukarıdan getirilen her yenilik hareketi, halkın gözünde kendi geleneksel düzenini kötüye gidiş yönünde etkileyecek bir olaydır. Yüzyılların sömürüsünün yarattığı bu kafa yapısı, içinde bulunduğu temel düzene uygun sözlerle kışkırtıldığı zaman, Selek'in haklı olarak "karşı-devrim" diye adlandırdığı bu ayaklanmalara halk, tepeden inmeci seçkinlerce yönetilen ve kendi geleneksel düzenine uymayan bir tutunum sağlamaya yönelen bir Kurtuluş Savaşına göstereceği ilgiden çok daha fazlasını gösterecektir. Selek'in Kurtuluş Savaşının "en önemli karakteristiği" saydığı bu olgunun yanı sıra, Türk siyasal hayatının en önemli karakteristiği de, halkta bu yanlış bilinci yaratmaya çalışan bu karşı-devrimci ideolojinin kul-

---

(Ekim-Kasım 1920), Demirci Efe ayaklanması (Aralık 1920), Çerkes Etem ayaklanması (Aralık 1920-Ocak 1921), Koçkiri ayaklanması (Mart-Haziran 1921), Pontus ayaklanması (savaş boyunca). Bkz. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, cilt IV, Ankara, 1974.

(70) Selek, *Anadolu*, ... I, s. 65.

(71) Nitekim, ayaklanan Bolulular'ın "herkesin ormanlardan serbestçe yararlanmasını sağlamak" sloganı ile en fazla eziyeti orman memurlarına yapmış olması (Rüknü Özkök, *Millî Mücadele Başlarken Düzce-Bolu İsyanları*, Karacan Armağanı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 284) sanırım ancak Osmanlı'nın, halkı içinde yaşadığı ormandan yararlandırmamış olmasının doğurduğu hınca bağlanabilir. Bolu-Düzce ayaklanmasının tarihi 13 Nisan 1920'dir. On gün sonra açılacak olan TBMM'nin 11 Ekim'de çıkaracağı ve ortalık düzelince yürürlükten kaldıracağı (Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt I, 3. basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 23) yasanın, köylülere odun kesme hakkı tanıyan "Baltalık Kanunu" olması, yukarıda sözü edilen noktayı açıklamada kanımca çok öğreticidir. CHP ile AP'nin birlik olarak anayasadan orman suçlarının affını önleyen maddeyi kaldırması da, CHP'nin yeni bir "halkçı" görünüm kazanmak isteme ve bu hınçı ortadan kaldırarak oy toplama çabalarından önemli bir tanesi sayılmak gerekir.

landığı iki ana temanın (yani dinsel ve cinsel temanın) hiç değişmemiş olması olsa gerekir ([72]).

Dinsel İdeolojinin Başatlığı

Buradan, Anadolu'nun milliyetçi devinimi zorlaştıran bir yapısal özelliği daha ortaya çıkıyor: Başat ideolojinin din olması. Bu özellik iki açıdan önemlidir. Birincisi, milliyetçilik gibi başat olmak isteyen bir ideoloji Kurtuluş Savaşına giriştiğinde karşısında örneğin bir Kara Afrika'da olduğu gibi ([73]) işini kolaylaştıracak bir ideoloji boşluğu bulmamıştır. Bir ideoloji ister istemez yerini almak istediği ideoloji ile bir noktada karşı karşıya gelecektir. İkincisi, din Anadolu'da etkili bir silah olmuştur ama, Selek'in de dediği gibi ([74]), bu silahı Müslümanlar düş-

---

(72) En önemli bölgesel ayaklanma olan Düzce-Bolu ayaklanmasında Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri'nin 19 Mayıs 1920'de yayımladığı şu bildiri, biraz Türkçesi arıtılarak ve "Padişah" sözcüğü çıkarılarak bugün de karşı-devrimci hareket tarafından rahatça kullanılabilir: "Bolşevik namı altında dörtyüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış muhalif-i şer-i şerif ve mugayir-i kanun olan bir âdete kapılan birtakım eşkiya vatanı kurtaracağız diye Anadolunun siz saf ve namuskâr ahalisini aldatarak Padişahına, Halife-i Müslimine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşevikilik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı yersiz yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu hayaz, tembel, canı herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evladın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i İslama muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye mugayir olduğu için Müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu adete uyarak malını, karısını feda edip Rusyada sokaklar ortasında hayvan misillu yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez..." (Mete Tunçay, *Türkiye'de...*, s. 134). Anzavur'un 30 Kasım 1919 tarihli bir mektubu da aynı edebiyatın dikkate değer örneklerinden sayılmak gerekir: "Rica ederim, Müslümanların kıblegâhı olan Kâbei muazzamadan ve huzuru hazreti risaletpenah efendimiz hazretlerinden, mukaddesatı dinlyemizden bizi mahrum eden, Çanakkale Boğazında milletin İslam evlatlarını denize döken... ve bugün İstanbul'da yüz bin İslam kadınlarını ve kızlarını vesika verip fahişe eden bu conlar farmason değil de kimdir?" (Anzavur, İttihatçıların ilk kez İstanbul sokak kadınlarına vesika vermesini kastetmektedir) (*Nutuk*, III, vesika 187, s. 1141-1142).

(73) Oran, *Azgelişmiş...*, s. 198.

(74) Selek, *Anadolu,...*, I, s. 73.

mandan çok birbirlerine karşı kullanmışlardır. Gerçi bir işgal durumunda işgalcinin dini farklıysa, o ülkede din ideolojisinin, yabancıya karşı çıkmak biçiminde tanımlanabilecek olan milliyetçiliği desteklemesi beklenmelidir ([75]). Fakat milliyetçiliği yabancı müdahaleye karşı çıkmak olarak tanımladığımızda, eğer o toplumda din ve devlet kurumları birbiriyle uyum halindeyse (ki Osmanlı İmparatorluğu'nda bu iki kurum özdeştir) ve devlet kurumu dış müdahale ile çatışmıyorsa, çatışmamak bir yana uyum halindeyse (ki Saray işgalcilerle işbirliği halindedir), aynı şeye eşit olan iki şey birbirine eşittir ilkesini anımsatır biçimde böyle bir ülkede din kurumu dış müdahaleye karşı çıkmayacak, diğer bir deyişle milliyetçilikle çatışacaktır. Çünkü milliyetçilik, tanımı gereği, dış müdahale ile çatışmaktadır.

Gerçekten, Kurtuluş Savaşı ve sonrası Türkiyesinde din ve milliyetçilik çatışmıştır. İkinci Bölüm'de laiklikten söz ederken incelenecek olan Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki din ve milliyetçilik çatışması ile, burada sözü edilen dönemdeki çatışmanın niteliği çok farklıdır. Şöyle ki, Kurtuluş Savaşı sırasında şeyhülislamın yönetimindeki *ortodoks*, yani örgütlenmiş resmî din kurumunun milliyetçiliğe yüklenmesi söz konusu iken, Cumhuriyet Türkiyesi'nde bu iki ideoloji arasındaki savaşımın yönü değişmiş ve bu sefer milliyetçilik, ortodoks dini kolayca altettikten sonra esas olarak *heterodoks* dinle, yani dinin halk arasındaki yaygın biçimiyle savaşıma girişmiştir. Bu ikinci olguyu incelemeyi sonraya bırakarak burada şu kadarı söylenmelidir ki, din ideolojisi ve kurumu Kurtuluş Savaşı sırasında şeyhülislam Dürrizade'nin fetvaları biçiminde milliyetçi hareketi kösteklemeye çabalamıştır.

Beş parasız çok cepheli bir savaş veren seçkinler, bir de toplumun başat ideolojisi ile çatışmaya giremezlerdi. Bu nedenle M. Kemal Paşa ikili bir taktik seçmiştir. Önce Halife-Sultan'ın işgalcilerin tutsağı olduğu, onun için böyle fetvalar yayınlandığı öne sürülmüştür. Fakat İstanbul'daki ortodoks din temsilcilerinin yaptıkları artık bu biçimde geçiştirilemez duruma gelince, bu kez de aynı silahla yanıt vermek gibi akıllıca bir yola gidilmiştir. Ankara müftüsü Rıfat Efendi'nin önderliğini yaptığı din adamlarından 83 müftünün imzaladığı ve ayrıca 64 müftünün onayladığı bir karşı-fetva ile ülkeye saldıran düşmana karşı çıkmanın din gereği olduğu duyurulmuştur ([76]).

---

(75) Hugh Seton-Watson, *Nationalism and Communism, Essays, 1946-1962*, London, Methuen and Co., 1964, s. 5-25.

(76) Özkök, *Milli...*, s. 235'den, Kadri Misirlioğlu, *Sarıklı Mücahitler*, İstanbul, Sebil Yayınları, s. 66-221.

İşte, Kurtuluş Savaşı başlarken milliyetçilik ideolojisinin içinde yoğrularak oluşacağı ve işlev göreceği koşullar kalın çizgileriyle böyledir. Bir de, ideolojinin oluşurken toplumdaki hangi gereksinmeleri gözönünde tutması gerektiğini bilmek, bunun için de o günkü Anadolu toplumundaki tabakaların durum, beklenti ve istemlerini incelemek gerekiyor.

B. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ANADOLU TOPLUMUNUN YAPISI

Seçkinlerin yapısı ve özlemleri daha ileride ele alınacağı için, burada "Anadolu toplumu" deyimi, milliyetçi seçkinlerin dışındaki bütün halkı kapsıyor. Sınıflı bir toplumda herkesi birden aynı kaba koyarak çözümleme yapılamayacağı için o günkü Anadolu toplumunu iki ana tabakaya ([77]) ayırarak incelemek gerek: Büyük kitleyi oluşturan köylü ve geleneksel egemen tabakayı oluşturan ağalarla, eşraf.

1. Köylü ve Milliyetçilik

Kurtuluş Savaşı'nın insan gücünü oluşturacak olan geniş köylü kitlelerinin bu işi en azından savaşımın başında pek gönülden yapmadıkları, İstiklal Mahkemelerinin ilk önce ve herşeyden önce askerden kaçanları caydırmak için kurulduğu biliniyor.

Bu neden böyle oldu? Anadolu köylüsü bir vatan haini ve bir korkak mıydı?

Anadolu köylüsü bir vatan haini olduğu için değil, bugün kullandığımız anlamda "vatan" kavramından habersiz olduğu için; bir korkak olduğundan değil, korkaklığın çok dışında bir sıtkı sıyrılma içinde olduğu için Kurtuluş Savaşına ancak zorlanarak katıldı. Diğer bir deyişle, köylü kitlelerinin bu durumu iki nedenden oluşuyordu.

---

(77) "Sınıf" iki öğeden oluşur: ortak ekonomik çıkar, ve bu çıkarın bilinci. İkisinden biri olmazsa, sınıftan söz edilemez. Köylü ve eşraf'ta birincisi, yani nesnel ölçüt olduğu halde, ikincisi yani öznel ölçüt (özellikle köylüde) yeterince yoktur. Bu nedenle, ikisi arasında uçurumlar olduğu halde "sınıf" değil de "tabaka" deyimini kullanıyorum. Bu dönemde 76.000 dolaylarında olan sanayi işçisinin çoğunun işgal altındaki bölgelerde kalması, Ankara hükümetinin denetiminde bulunan bölgedekilerin de köylülük niteliklerinin ağır basması nedeniyle çözümlemeye ayrı bir tabaka olarak katılmaması doğaldır.

Birincisi, milliyetçi duygunun zayıflığıdır. Halk kitleleri arasında milliyetçi duygu ([78]). çok zayıftı. Bu zayıflık iki nedenden kaynaklanmaktaydı. Bir kez, Anadolu'da bir ulusal pazar oluşmamıştı. Sivas ve Konya'nın buğdayları çürürken Anadolu'nun kuzeyi Rusya ve Balkanlardan tahıl getirterek besleniyordu ([79]). Hatta, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi temsilcileri bu gereksinmenin Anadolu'nun öz kaynaklarından sağlanması önerisinde bulunmuşlardı ([80]). Böyle ulusal pazarın oluşmadığı, dolayısıyla ne insanların dağın ötesindekilerle kaynaşabildiği, ne de onların memleketini kendisinin memleketi sayabildiği bir ülkede bütün Anadolu'yu içerecek bir vatan kavramının olmaması doğal karşılanmalıdır. Onun için Ankara kadınları 1920'de Halide Edip'e "Ankara'nın yarısı Çanakkale'de şehit oldu. Ne faydasını gördük? Bırakın da her yer kendi hesabına döğüşsün" ([81]) demekte, başarıyla sonuçlanan çarpışmalar sonunda "Zafer kazanıldı, sonuç alındı, artık yapacak iş kalmadı" ([82]) diye Kuvayı Milliye birlikleri köylerine dağılmaktadır. Milliyetçilik hareketi milliyetçi duygu ile milliyetçi ideolojinin bir noktada kesişmesi üzerine ortaya çıkan bir olgudur. Biri eksik olursa, milliyetçi devinim diye bir şeyden söz edilemez ([83]). Kuvayı Milliyecilerin bu davranışı, milliyetçi duygunun henüz oluşmadığını, yapılan direnme eyleminin ancak bir "ilkel protesto hareketi ([84]) sayılabileceğini göstermektedir.

Demek ki, Kurtuluş Savaşı ortamında, Anadolu'da ulusal ekonomik pazarın oluşmamasından kaynaklanan bir milliyetçi duygu eksikliği vardır. Fakat burada insanın aklına bir nokta takılıyor. Yirminci Yüzyılın ikinci yarısındaki azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinde, ulusal pazar oluşmadan da emperyalizme karşı bir milliyetçi duygu oluşmuştur. Bunu nasıl açıklamak gerekiyor?

---

(78) Kavram için Giriş Bölümü/I'e bakınız.

(79) *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s. 105-106 (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını).

(80) Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, Ankara, SBF Yayını, 1968, s. 401-402.

(81) Avcıoğlu, *Milli...*, III, s. 910.

(82) Selek, *Anadolu...*, I, s. 120.

(83) Bkz. Giriş/I.

(84) İlkel protesto hareketi, henüz milliyetçilik hareketi düzeyine ulaşmamış durumlarda ortaya çıkan, memleketi işgal eden düşmana karşı kendiliğinden doğan doğal bir tepkidir. İlkel protesto hareketleri-gerçek milliyetçilik hareketleri ayrımı için bkz. Oran, *Azgelişmiş...*, s. 105-106.

Bu olgu diğer azgelişmiş ülkelerde görülmüştür, çünkü (ulusal pazar gibi) olumlu öğelerin yokluğunda Avrupa emperyalizminin geleneksel yapıyı değiştirmesi gibi olumsuz bir öğe harekete geçerek sonunda milliyetçi duyguyu yaratmıştır. Üstelik gene aynı emperyalizm, yalnızca olumsuz öğeyi yaratmakla kalmayarak, getirdiği İngilizce'yle, Hıristiyanlıkla bir de "ulusal" ortak çerçevenin oluşmasına yol açmıştır.

İşte bunlar Anadolu'da olmamıştır. Üretim biçiminin yaratmakta başarısız kaldığı olumlu öğelerin yerini emperyalizmin yaratacağı olumsuz öğe almamıştır. Çünkü Anadolu, Merkez'in etki (yani sömürü) sistemi içinde yeralan bir Çevre ülkesi olmasına karşın hiçbir zaman işgale uğramamıştır ([85]). Bu yüzden de olumlu öğelerin yokluğu olumsuz öğelerle kapatılamamıştır. Yapı, halk kitleleri arasında tepki yaratacak biçimde emperyalizm tarafından bozulmamıştır. Belki daha da önemlisi, ülkeye giren emperyalist etkinin bölgesel oluşudur. Hiçbir büyük devlet Osmanlı İmparatorluğu'nu tek bir büyük devlete kaptırmamaya özen gösterdiği için, İmparatorluk Avrupa ülkeleri tarafından etki alanlarına bölünmüştür. Örneğin Aydın-İzmir demiryolunu Fransızlar yapmış ve İzmir çevresine mührünü basmıştır. Bu farklı etki alanları olgusu ülkeyi bölen, ulusal pazarın oluşmasını önleyen çok önemli bir öğe olmuştur.

Bir diğer nedeni de, o günün üretim biçimi ortamında yeni bir bilinç getirmeye çalışacak ideolojilerin etkili olabilmesinin güçlüğünde aramak gerekiyor. Dinsel ideolojinin egemen olduğu o ortamda köylülerin çoğunluğu için bağımsızlık savaşının anlamı ulusal başarıdan çok,

---

(85) Genellikle siyasal bilimciler uluslararası ilişkilerin yapısını incelerken, uluslararası sistemin aktörleri arasında hiyerarşik bir sıralama *(rank ordering)* yaparak çözümlemelere girişirler. Amerikan kaynaklı çözümlemelerde bu sıralama genellikle "süper devlet-orta büyüklükte devlet-küçük devlet" biçiminde görülmekte, daha analitik sıralamalara marksist yazarlarda rastlanmaktadır. Örneğin Hobson ve Lenin'de "başat devlet-sömürge *(dominating power - colony)*" ikilisi A.G. Frank'ta "metropol-uydu *(metropolis-satellite)*" (Bkz. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, revised and extended edition, N.Y., 1969, s. 8), Johan Galtung'da *"top dog-under dog"* ve "merkez-çevre" biçiminde görülmektedir ("A Structural Theory of Aggression", *Journal of Peace Research*, 1964, s. 96; "Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position", aynı dergi, s. 207; "A Structural Theory of Imperialism", aynı dergi, no. 2, 1971). Galtung'un Merkez-Çevre kuramının bir özeti için bkz. Doğu Ergil, "Emperyalizmin Yapısal Kuramı" *SBF Dergisi*, XXXII, no. 1-4 (Mart-Aralık 1977), s. 189-206. Ayrıca, aynı yazar, "Bağımlılık Olgusu ve Merkez-Çevre Sisteminin Evrimi", *SBF Dergisi*, XXIX, no. 3-4, (1976), s. 167-184.

İslamiyetin gavurlar üzerindeki başarısıdır ([86]). Durum böyle iken, şeyhülislamın fetvasını duyan bir köylünün ona rağmen silahını kapıp M. Kemal Paşa'nın ardından gitmesini beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır.

Köylü kitlelerinin Kurtuluş Savaşına ilgi göstermemiş olmasının ikinci nedeni, halkın savaştan bıkmışlığıdır. Kitlelerin duygularının zayıflığının yanı sıra, öyle bir öğe vardır ki, milliyetçi duyguları güçlü insanları bile "vatan haini" yapmaya yetebilecektir. Bu da, durmadan askere çağrılan ve bir çağrıldığında beş-altı yıl cephede kalan (çoğu zaman cephe topraklarının altında sürekli yatıp kalıveren) insanların ordudan da, devletten de sıtkının sıyrılmasıdır ([87]). 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkan M. Kemal Paşa kendini daha güvencede hissedeceği Havza'ya giderken rasladığı köylüden pek sert bir yanıt alır: "Bir ben kaldım... Evde sekiz öksüz yetimle, üç dul kalmış kadın var. Hepsi de benim sapanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da aha şu tarlanın ucu: Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme..." ([88]). Bu durumda olan adam tabii ki, askere gitmeyecektir. Götürülürse kaçacaktır: "Yahu Ali bey neden kaçağımız çok? Günde ne kadar? -Bin kadar efendim.- Geriden cepheye gelen ne kadar? --Sekiz yüz kadar... Mustafa Kemal şöyle bir hesap yaparak: - Onbeş günde ikibin beşyüz... Pek farketmez" ([89]). Bu kaçışlar "Pek farketmez" düzeyini epeyce aşmış olmalı ki, işin tek çıkar yolu olağanüstü karakuşilikte kararlarla adam asacak olan İstiklal Mahkemelerinin kurulması olarak görülür. Ancak bu mahkemeler askerden kaçmayı bir ölçüde önleyebilmiştir. O kadar ki, bağımsızlık savaşı sırasında İstiklal Mahkemelerinin kararıyla idam edilenlerin sayısının cephede düşman kurşunu ile ölenlerden fazla olduğunu ileri süren hesaplar vardır ([90]).

M. Kemal Paşa başta olmak üzere, Kurtuluş Savaşının tüm kadrosunun İttihatçı subaylardan oluşması, ordu ve askerliğe duyulan tepkiyi

---

(86) Steinhaus, *Atatürk...*, s. 102.

(87) Ş.S. Aydemir, Hilmi Uran'dan aktardığı iki satırla Anadolu köylüsünün yakın tarihi çizmektedir: "Hemşeri sen ne iş yaparsın?" "Esaslı bir işim yoktur bey, ikide bir askere gel derler, gider gelirim..." (Ş.S. Aydemir, *Tek Adam*, cilt III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2. baskı, 1966, s. 164).

(88) Avcıoğlu, *Millî...*, III, s. 909.

(89) Atay, *Çankaya*, s. 299.

(90) Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul, Milliyet Yayını, s. 195-196.

katmerleştiren bir olgudur. "Bu memlekette İttihat ve Terakki'nin mi, yoksa Yunanlıların mı hükmetmesini istersiniz?" sorusuna hiç duraksamadan: "Yunanlıların" ([91]) yanıtını verdiren ve insana 1453 Bizansını anımsatan ortamı İstanbul'un dışına taşmış, Anadolu'yu da sarmıştır. İsmet Bey'in İnönü savaşları sırasında Bursa'dan dönen subaylara söylediği ünlü sözler uzun boylu yorum gerektirmeyecek cinstendir: "İçinde bulunduğunuz vaziyeti bilesiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır. Sizin yüzünüzden savaş devam ediyor sanmaktadır" ([92]).

Terzilerin Yunan bayrağı dikmeye başladığı, halkın ise kendi ülkesini işgal eden dini farklı bir düşmana karşı askere alınmamak için dağlara kaçtığı, silah altına alınınca da ancak idam tehdidiyle durduğu bir ortam demek, ekmek-peynirini barış içinde yiyip, akşam kendi evinde yatacağı günü insanların *ne pahasına olursa olsun* gerçekleştirmek istemeleri demektir. Kurtuluş Savaşı döneminde kitlelerin özlemi budur.

Fakat milliyetçi ideoloji, tanımı gereği kitlelerin bu özlemine ters düşmektedir. Seçkinler bu halkı *ne pahasına olursa olsun* harekete geçirmek zorundadırlar. Oysa, kendileri kitlelere çok uzak ve yabancıdırlar. İleride büyük ödünler vermek karşılığında da olsa, bunu yapabilecek olanlarla anlaşmaları gerekecektir.

Peki, bu olumsuz koşullara karşın halk Kurtuluş Savaşını yaptığına göre, köylü kitlelerinin milliyetçi harekete katılmalarını sağlayan olumlu nedenler nelerdi? Bunlardan birincisi; ne kadar milliyetçi ideolojinin aleyhine çalışırsa çalışsın, işgalcinin dininin farklı olması nedeniyle din öğesi belirli bir katkıda bulundu. Hele bu işgalcinin eski teba Yunanlı olması ([93]) tepkiyi daha da artırdı. İzmir'in işgali, hem bu kentin elden gitmesi Batı Anadolu'yu iktisaden öldüreceğinden ([94]), hem de bu olaya İstanbul'un seyirci kalmasından, bir şok etkisi yaptı. Kitlelerin Kurtuluş Savaşına katılmasını kolaylaştıran bir ikinci ve belki daha önemli bir neden, Anadolu'daki azınlıklara tepkidir. Bu tepki yalnız dinsel bir kaynağa dayanmamaktadır. Anadolu'da hiç toprağı olmayan köylü azdır. Köylülerin az da olsa, üçte ikisinden fazlasının toprağı var-

(91) Atay, *Çankaya*, s. 290.
(92) Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 26'dan *Ulus*, 17 Mayıs 1968.
(93) 1980'lerde aynı nedenle olacak, Türkiye'nin SSCB'den elektrik satın alması değil de, Bulgaristan'dan alması kanımıza dokunmuştur.
(94) Mediha Muzaffer, *İnkılabın Ruhu*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s. 9.

dır. Gelecek Rum ve Ermenilere bu sınırlı toprağı kaptırmak istemeyecektir. Bunun için de, toprağı tehlikeye girdiğinde silaha sarılacaktır. Halkın Kurtuluş Savaşına katılımını sağlayan belki en etkili öğe, yukarıda da sözü edildiği gibi, İstiklal Mahkemeleri olmuştur. Bu mahkemeler askerden kaçanları temel olarak korkutmak amacını gütmüştür. Bolu'da kurulan İstiklal Mahkemesi Başkanı Osman Bey'in: "... Karaman isyanında 39. ve 40. sehpalara asacak adam yoktu. İhtiyar bir köylü, yanında oğlu önünde odun yüklü merkebi geliyordu. Emrettim, ikisini de astılar..." ([95]) biçimindeki sözleri fazla söz söylemeyi önleyecek kadar çarpıcıdır.

Tabii, bu arada, içgüdüsel bir olay olan "toprağım" kavramını da gözden ırak tutmamak gerekiyor. Nitekim, Kurtuluş Savaşı sırasında herkes, düşman kendi bölgesine geldiğinde harekete geçmiştir. Ama, bir yerde 1. cephe yıkılıp da daha geride 2. cephe kurulunca, bu ikinci yerde artık 1. cephedekilerin ön safta bulunmadığı görülmektedir. Yani, herkes kendi toprağını savunmaktadır.

2. Eşraf ve Milliyetçilik

Anadolu'nun egemen tabakasını oluşturan eşraf terimini iki grubu kapsar biçimde anlamak gerek. Birincisi, toprak ağaları, aşiret reisleri ve din adamları, ikincisi de kasabalarda ticaret yapmakla birlikte, toprak mülkiyetiyle ilişkilerini kesmemiş olan zenginler. Kurtuluş Savaşı açısından özellikle önemli olan ikinci grup yüzyıllar boyu gerek maddi güçlerine dayanmak ve gerekse halk kitleleri üzerindeki etkilerini kullanmak yoluyla merkezî hükümete Anadolu'nun gerçek yerel egemeni olduklarını kabul ve bunu "ayan" adı altında tescil ettirmiş kişilerden oluşmaktadır.

Ağalar ve eşraf, burjuvazinin tersine bir sınıf bütünü oluşturmazlar. Genellikle birbirini çekemeyen, rekabet içinde bulunan bu insanlar Kurtuluş Savaşında da bu özelliklerini sürdürmüşler ve eşraftan biri Kuvayı Milliyeci ise, diğeri İstanbul Hükümeti yanlısı olabilmiştir. Gene düşmana karşı çıkma konusunda da bu durum görülmektedir ([96]).

Gene bir burjuvazinin tersine, eşraf bilinçsizdir. Erzurum Kongresine temsilci seçilmek padişaha karşı suç kabul edilebileceği için bu

(95) Özkök, *Milli...*, s. 297'den, Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 112.

(96) Selek, *Anadolu...*, I, s. 64.

konuda isteksizlik göstermek bir yana bırakılsa bile, istekliler milliyetçilik gereği değil, çok çeşitli nedenlerle milletvekili olmayı kabul etmişlerdir. "Ziya efendi mertlik yapmak sevdasıyla üyeliği kabul ederken, Fazlullah efendi şöhrete açık, mebus olmaya can atan bir kimsedir" ([97]). Daha ötesi, Sivas Kongresinin ilk üç günü "Siyaset yapılsın mı, yapılmasın mı" tartışmalarıyla geçmiştir ([98]). Bu tartışma, bir devrim kurulu niteliğindeki Kongre'yi oluşturanların bilinç düzeyini açık bir biçimde yansıtmaktadır. Bu bilinçsizlik içinde eşraftan önayak olanlar bile ortaya çıktıklarına pişman olmuşa benzemektedirler. Balıkesir'deki Karasi-Saruhan Havalisi Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti kongre başkanı Hâcim Muhiddin Sivas'a delege yollamak daveti üzerine "Ne kuvveti var bunların? Medeniyet alemini şantaj ve blöfle ne kadar aldatabiliriz?" ([99]) demektedir. "Niye casusluk yaptın?" sorusuna: "Yunan ordusu ilerliyordu. Çetelere güvenmiyorduk. Bir araya geldik. Kurtuluşu İtalyanlara sığınmakta bulduk" ([100]) diye rahat rahat anlatan milletvekilleri varken, sıradan eşrafın tutumunu fazla garipsememek gerekecektir. Bilinçsizlik, doğal olarak, arkasından ihaneti de sürüklemektedir. Eşraf genellikle, işgalcinin kendine iyi davrandığı ve işini-toprağını elinden almaya kalkışmadığı yerlerde (özellikle İtalyan Bölgesinde) M. Kemal Paşa'ya karşı çıkmıştır. Örneğin, Konya'ya bağlı 27 köyün eşrafı İngiliz komiserine mektup yazarak kendilerini Kuvayı Milliye'den kurtarmalarını istemişlerdir ([101]). Trakya -Paşaeli Cemiyeti' nin amacı bir Trakya Cumhuriyeti kurmak, bunu da İngiliz ya da Fransız yardımı isteyerek yapmaktır ([102]).

Milliyetçilik gibi kavramları bir yana bırakarak, sırf eşraf çıkarı gözüyle duruma bakarsanız, bu insanların niye böyle yaptıklarını anlatacak bir neden yok değil. Bu da, çoğu kez ipten kazıktan kurtulmuş, suç işlemiş kimselerden oluşan kimi Kuvayı Milliyecilerin "kurtardıkları" kasabaları çekirge geçmişe benzetmeleri ve vergi alıyoruz diye halkı

(97) V. Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, yeni vesikaların ilaveslyle 2. baskı, İstanbul İnkılap ve Aka, 1963, s. 67.
(98) Kemal Atatürk, *Nutuk*, cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1960, s. 88.
(99) Atay, *Çankaya*, s. 191.
(100) aynı yapıt, s. 261.
(101) Erol Ulubelen, "Bir İbret Vesikası - Atatürk ve Emperyalizm", *Yön*, 10 Haziran 1966, no. 167.
(102) *Nutuk*, I, s. 3-4.

(doğal olarak özellikle eşrafı) soymalarıdır. Hatta bir neden daha akla geliyor. Osmanlılarda tepeden inmeci geleneği temsil eden, batılılaşmanın simgesi olan, "mason" yani "dinsiz" olarak bilinen, son olarak da, bütün bu savaşlara girişten sorumlu tutulan İttihatçılara olan büyük tepki oluşturuyor bu nedeni de. Bunun bir örneğini vermek için, Sivas Kongresinin kabul ettiği yemin formülünü anımsamak yeter: "Saadet ve selameti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut furuku siyaseiyeden [siyasal partilerden] hiçbirinin emeli siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi billahi..." ([103]). İttihatçılara karşı bütün ülkede oluşan bu tepki, Nutuk'un belgelere ayrılan üçüncü cildindeki telgraflarda apaçık görülebilir. M. Kemal Paşa, örneğin İstanbul gazetecilerinin telgrafla sordukları sorulara verdiği yanıtlarda, aralarında İttihatçı bulunmadığını, İttihatçılığın tarihe karıştığını bildirmeye büyük özen göstermiştir ([104]).

Bu örneklerden çıkarılacak sonuç şudur: Tıpkı yukarıda incelenen köylü kitleleri gibi, eşraf da milliyetçi duygudan yoksundur. Fakat köylüden farklı olarak, çıkarlarını o yönde gördüğü zaman düşmanla işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.

Peki, eşrafı Kurtuluş Savaşını desteklemeye itecek nedenler hangileriydi? Bu nedenler şöyle sıralanabilir:

Birincisi, eşraf işgalci düşmanın ve özellikle onun destekleyeceği azınlıkların kendi malını mülkünü elinden alacağından korkmuştur. İzmir'in işgalinin şok yarattığı söylenir ve bu doğrudur ama, asıl şok, eşraf açısından, içerilere doğru yürüyen Yunan askerlerinin Türkleri asıp kesip, mallarına el koymaları üzerine kendini göstermiştir. Ege'deki bu durum başka bölgelerde de farklı oluşmamıştır. Sivas kongresine temsilci yollamayan Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da eşrafın direnmeye başlaması, Fransız desteğindeki Ermenilerin Türkleri toplu olarak yok etmesi ve mallarına elkoymasından sonradır ([105]). Nerede Ermeni ve Rum tehdidi varsa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri orada kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet'ten sonra göç ettirilen Ermenilerin mallarının Türk eşrafın eline geçmiş olması ve bu nedenle eşrafın İttihatçıların suç ortağı olması bu tabakayı korkutan ve dolayısıyla Ankara hükümetine yaklaştıran pek önemli bir neden olmuştur.

(103) Kansu, *Erzurum'dan...*, I, s. 219.
(104) *Nutuk*, III, s. 1086, belge 144.
(105) Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, s. 193.

Eşrafın mal mülk korkusundan düşmana karşı çıkmasının bu çözümlemede hiç unutulmaması gereken bir nedeni var ki, o da eşrafın çok büyük ölçüde, en azından % 90 oranında prekapitalist üretim ilişkileri içinde bulunmasıdır ([106]). Çünkü kapitalist ilişkiler içinde bulunsa, Batı ekonomisi ile bütünleşme sözkonusu olacak ve eşraf ekonomik bakımdan bağlanacağı emperyalizme karşı çıkamayabilecektir.

İkinci neden seçkinlerin zayıflığıyla ilgili gözüküyor. Gerçi eşraf Anadolu'nun fiili egemenidir. Osmanlı yönetimi vergi toplayacağı zaman bile bunu "mültezim" denilen eşraf aracılığıyla yapmıştır. Fakat bu ilişkide fiilî durum ne olursa olsun, merkezî hükümet her zaman "işveren", eşraf da "taşeron" durumunda olmuştur. Kurtuluş Savaşıyla Türk tarihinde ilk kez merkezî hükümet eşrafa gerçek bir koalisyon önerisi getirmektedir. Bu öyle bir koalisyondur ki, bir kez, seçkinler öneriyi yapan, yani asıl sıkışmış olan, eşraf da kendisine öneri yapılan, yani yardımına gereksinme duyulan durumundadır. İkincisi, öneriyi yapan parasızdır. Bu durumda, Kongar'ın deyişiyle, "ara sınıflar'ın genellikle, Mustafa Kemal eylemini yönetici sınıfa katılabilmek için önlerine çıkan bir olanak olarak değerlendirdiklerine hiç kuşku yoktur" ([107]).

Kurtuluş Savaşı konusundaki tutum açısından eşrafın bu çözümlemesinden şu sonuç çıkıyor. Birincisi, eşraf azınlıkların yerine oturmak ya da iyice yerleşmek istemektedir; ikincisi, Anadolu'nun gerçek egemeni olan, ama ancak bölgesel egemeni olan eşraf artık ülkenin yönetiminde yer alma olanağını bulmak ve bu olanağı kullanmak istemektedir.

Kurtuluş Savaşı başlarken Anadolu toplumunun durumu ve bu toplumdaki tabakaların gereksinmeleri böyledir. Yani seçkinlerin ortaya atacağı milliyetçilik ideolojisinin içinde bulunduğu ortam ve yanıt getirmesi gereken özlemler bunlardır. Şimdi bir de ideolojinin diğer kaynağını, seçkinlerin (aydınların) yapılarını ve özlemlerini incelemek gerekiyor.

---

(106) Doğu Ergil, *Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım*, TİB Yayını, Ankara, 1978, s. 28.

(107) Kongar, *Türkiye'nin...*, s. 129.

II. AYDINLAR VE MİLLİYETÇİLİK: SEÇKİNLER AÇISINDAN İDEOLOJİ

Bir ülkede ortaya atılan ideolojinin ikinci kaynağı bu ideolojiyi formüle eden seçkinlerin çıkarıdır. Doğal olarak bunu, bu seçkinlerin temsil ettikleri sınıf ya da tabakanın çıkarıdır, diye anlamak gerek; çünkü bir sınıf ya da tabakadan destek almayan, ondan bağımsız bir seçkinler topluluğu olamaz.

Bu yüzyılın ikinci yarısındaki azgelişmiş ülke milliyetçilikleri gibi, Atatürk milliyetçiliğinin ideolojisini de, çoğunluğu bürokrat olan aydınlar ortaya attı. Bunların özlem ve çıkarlarını saptayabilmek için hangi sınıftan geldiklerini bilmek gerekiyor.

Yirminci Yüzyılın başındaki Türk toplumunun sınıf yapısını anımsarsak; çok geniş bir köylü kitlesi, onun yanısıra bir sınıf oluşturacak niceliğe ve niteliğe sahip olmayan çok küçük çekirdek halinde bir burjuvazi, dolayısıyla aynı durumda bir işçi sınıfı bulunmaktadır. Bilinç yokluğu, sayı azlığı, ya da her ikisi yüzünden önemsiz olan bu "klasik" sınıfların yanı sıra, çok daha önemli olan iki tabaka vardır. Biri, incelemiş bulunduğumuz eşraf, diğeri de şimdi inceleyeceğimiz küçük burjuva (ya da orta sınıf) aydınları. Önemlerini mal ve mülklerinden aldığını saptadığımız birincilerin tersine, bu ikinciler ya mülkiyet sahibi değildirler, ya da güçlerini mülkiyet ilişkilerinden değil, devlet aygıtını yönetmekten almaktadırlar. Bu tabakayı incelemeye devam etmeden önce, birtakım terimler açıklığa kavuşturulursa ve bunların ne anlamda kullanılacakları ortaya konursa çok yararlı olur.

Küçük Burjuva Üzerine

Küçük burjuva denince, birbirinden çok farklı iki anlam akla geliyor. Birincisi, bu terim burjuvadan göreli olarak daha küçük üretim araçlarına, daha düşük üretim kapasitesine ve daha az düzeyde emek kullanma olanağına sahip bir kesit için kullanılır. Bu kesit feodal dönemdeki "sanayi"nin, yani el sanatlarının bir uzantısı ve kalıntısı olup, sanayi toplumu geliştikçe ortadan kalkmamak için işlev değiştirir. Ya büyük üretim birimlerine birtakım uzmanlaşmış girdiler sunar, ya da zanaatkarlıktan sanatkarlığa geçerek modern yaşamın (diğer bir deyimle, burjuvazinin) rafine zevklerin hizmet etmeye başlar ([108]). Birinci işleve

(108) Doğu Ergil, *Sosyal ve Siyasal Gelişme Ders Notları*, SBF, 1979.

örnek olarak bir bakırcının oto yan sanayii için üretim yapmaya başlaması, ikincisine ise aynı bakırcının turistik eşya işine girmesi gösterilebilir. Burada sözü edilen anlam bu değildir ve günümüzde küçük burjuva denince anlaşılan şey bürokratlık, serbest meslek sahipliği (gazeteci, avukat, doktor, vb.) gibi mesleklerdir. Bunların üyeleri yukarıdaki örnekteki bakırcı gibi sanayi toplumu tarafından dönüştürülmemiş, yaratılmıştır. Toplum geliştikçe doğmuş olan birtakım gereksinmelere yanıt getirmek için ortaya çıkmışlardır. Ortaçağ toplumunda insanların ağrıyan dişlerini berberler çekerken, sanayi toplumunda bu işi görecek diş doktorları belirmiştir. Davacıyla davalının savlarını artık avukatları ileri sürmektedir. Kağnı tamircisi yoktur, bilgisayar programcısı ortaya çıkmıştır. Tımarlı sipahi yoktur, füze uzmanı vardır. Bu meslek üyelerinin üretim araçlarıyla doğrudan bir ilgisi yoktur. Bunlar bilgi ve becerileriyle toplumda statü sahibi olmuşlardır.

Bütün bu meslek grupları içinde, küçük burjuvanın burada sözü edilen anlamında bizi en çok bürokratlar ilgilendirmektedir. Çünkü diğer meslek sahipleri her ne kadar sistemle yakından ilgilenseler de, devlet aygıtını işletmesi nedeniyle bürokrat kadar sistemi etkilemeye uygun bir konumları yoktur. Bürokrat deyince ne anlamak gerektiği de saptanmalı. Bu terim burada Weberci anlamda, yani herhangi bir devlet hizmeti gören bir hizmetli, hele hele özel kesimdeki beyaz yakalılar anlamında kullanılmıyor. Bürokrattan kasıt, yüksek öğrenim görmüş orta ve üst düzeyde devlet yöneticileridir. Bürokratların varlık nedeni, diğer küçük burjuvalar gibi, kendilerini yaratmış olan sistemi sürdürmek, daha doğrusu düzelterek sürdürmektir. Yoksa onu yoketmek değildir. Sistemi akılcı bir duruma getirmek isterken üretim araçlarına sahip olanlarla (yani egemen sınıfla) çatışabilirler. Fakat bu çatışma egemen sınıfı ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Sistemin bunalımsız işlemesini sağlayacak önlemleri getirmek içindir. Bürokrat, toplumdaki kaynakların kime ne zaman ne kadar tahsis edileceğine, yani politikaya karar verir. Zaten, bir sınıf olmadığı halde, oldukça büyük olan gücünü bu işlevinden alır. Fakat bürokrat bu işlevini sistemi sürdürmek yönünde görecektir. Bu da onun "tutucu" olarak nitelenmesine yol açar.

Küçük burjuva kesimi açısından böyle nitelenemeyecek bir grubu, *intelligentsia* oluşturur. İntelligentsia başka, entelektüel başkadır. Parlak bir bilim adamı entelektüel olabilir ama, intelligentsia üyesi olmayabilir. Hele fenle uğraşıyorsa, genellikle değildir. Entelektüelin sahip olduğu bilgiler genellikle kendi toplumunun somut koşullarından kopuk-

tur. Buna karşılık, entelektüel olmayan biri, eğer toplumun genel düzeyinin üzerinde olup, siyasal ve toplumsal sorunlarla yakından ilgiliyse, intelligentsia üyesi sayılır ([109]). Bu kişi ülke sorunları ile aktif bir biçimde uğraşır. Kendi toplumunun somut koşullarını evrensel çerçeve içinde yerine oturtmasını bilir. Bunları politik çözümlere dönüştürmeye savaşır. İntelligentsia kavramı içinde sisteme karşı çıkma ve onu sol bir sistemle değiştirme istemi yer alır.

Buraya kadar küçük burjuva için söylenenler, hep gelişmiş kapitalist toplumlar açısından ortaya konan genel gözlemlerdi. Olayı bir de (Türk toplumunun dahil olduğu) azgelişmiş ülkeler açısından ele alırsak, konumuza doğru önemli bir adım atmış oluruz.

Azgelişmiş Ülkelerde Aydın

Azgelişmiş ülkede küçük burjuva denince akla ilk gelen kavram, aydınlardır ([110]). Azgelişmiş ülkede sanayileşmiş yapı olmadığı için aydınlar sanayi toplumunun değil, bu toplumun eğitiminin yarattığı bir kesimdir. Kişi bu eğitimi ya ülke dışından, ya da ülke içindeki Batı eğitimi veren okullardan alır. Böylece, Kautsky'nin güzel tanımıyla "modernleşme kendi ülkesine ulaşmadan modernleşmenin ürünü" ([111]), yani *aydın* olurlar. Böylece henüz kendi ülkelerinde tam olarak gereksinme

---

(109) Seton-Watson, *Nationalism...*, s. 14.

(110) Azgelişmiş ülkelerde küçük burjuvazi o denli farklılaşmış olmadığı için buradaki "aydın" terimi diğerlerini de (intelligentsia, bürokrat vb.) kapsamaktadır. Zaten sayıları az olan aydınlar genel olarak devlet hizmetinde çalıştıkları için, özellikle o günkü Türkiye açısından aydın ile bürokrat sözcüklerini birbirinin yerine kullanmak uygundur. Bu kitapta "kadro" diye anılacak olan bu aydınların bütün azgelişmiş ülkeler için geçerli birtakım ortak özellikleri vardır. Bir kez, aydın ülkesinin sistemini kuşbakışı görebilecek biçimde bilinçlidir. Toplumun nereden gelip nereye gittiğini görür. Bu nedenle de bu süreci etkilemeyi ve toplumu dönüştürmeyi doğal sayar. Bu niteliğiyle intelligentsia kavramına yaklaşır. İkincisi, aydın gerek bu "tarih değiştiren" rolü için gereksinme duymasından, gerekse (gelişmiş ülke aydınının tersine) zaten belirginleşmemiş olan toplumsal sınıflardan oldukça bağımsız olmasından, kendini büyük bir özgürlük içinde toplumun bütün katmanlarıyla ilişkili sayar. Üçüncüsü, aydın düzeltimcidir (reformcudur). Toplumun sorunlarını sarsıntısız biçimde çözmeyi kendiliğinden üstlenmiştir. Dördüncüsü, aydın eleştiricidir. Bu niteliği de yukarıdaki üç niteliğin biraraya gelmesinden doğar. Eleştiri aydının elinde genel, herşeye dönük, ve çok güçlü bir silahtır.

(111) Kautsky, *Political...*, s. 46.

duyulmayan kimi meslekleri, işlevleri görecek birtakım insanlar ortaya çıkmıştır. Bu insanlar Gellner'in deyimiyle "sırf aldıkları eğitim nedeniyle" ([112]) kendi toplumlarına yabancılaşmış oldukları için huzursuzdurlar. Bu huzursuzluğu ortadan kaldırmak için, ileri bir Batı ülkesinde okuyup da azgelişmiş bir ülke olan yurduna dönmüş bir kişi için görünürde üç seçenek vardır. Birincisi, geleneksel topluma uymak, ikincisi bu toplumu kendisine uydurmak, üçüncüsü de geldiği yere "çekip gitmek". Üçüncü seçenek aydını fizik olarak ortadan kaldırdığı için bu seçenekler ikiye iner. Aslında ikiye de inmez. Bire iner. Çünkü tıpkı toplumların yaşamında olduğu gibi, bireylerin yaşamında da *ricorsi* diye birşey, yani yaşanmış ve alışılmış bir düzeyden geriye dönüp daha aşağıda karar kılmak diye bir olay olamaz. Nasıl bir toplum kapitalizmi yaşadıktan sonra feodalizme dönemezse, kişiler de dönemez. Bu nedenle aydınların karşısındaki tek seçenek, toplumu kendilerine uydurmak, yani Batı modeline uyarlamaktır. Bunu yapmazlarsa yabancılaşmaktan kurtulamazlar. Daha önemlisi, bu insanlar eğitimini almış oldukları toplumu yaratmaya girişmezlerse, toplum onların bilgi ve becerilerini kullanacak düzeye hemen varamayacaktır. Varamayınca da, yeni (modern) toplumda bilgi ve becerileri nedeniyle başat seçkin durumuna gelecek olan aydınlar, geleneksel güçlerin ve geleneksel seçkinlerin başat olmaya devam edecekleri azgelişmiş toplumda ikincil bir role itileceklerdir.

Demek ki, azgelişmiş ülkelerde küçük burjuva aydını için tek seçenek, Batı modeline uygun bir toplum yaratmaktır. Böyle bir toplum oluşunca bilgi ve becerilerini gerektirecek olan devlet aygıtı yöneticiliği onları yeni toplumun seçkinleri yapacak, onları toplumun tüm süreçlerini etkiler duruma getirecek, bir sınıf olmadan bir sınıf gücüne sahip kılacaktır. İşte azgelişmiş ülkelerde aydınların "ilericiliği" ve "batıcılığı" buradan gelir.

Tarihsel misyonu bu olan azgelişmiş ülke aydını çabaları sırasında biri ülke *içine*, diğeri *dışına* dönük olmak üzere iki temel etki meydana getirir.

1) Ülkenin iç yapısıyla ilgili etkisini görebilmek için, küçük burjuva aydınının ülkenin diğer tabaka -ve varsa sınıfları- ile olan ilişkilerini saptamak gereklidir.

Sınıflar açısından, küçük burjuva aydını bir anlamda *sınıflararası*dır. Şu anlamda ki, gerek genellikle geldiği aile nedeniyle, gerek eğitimini

(112) Ernest Gellner, *Thought and Change*, London, 1964, s. 169.

aldığı burjuva toplumuna duyduğu özlemin etkisiyle ve gerekse seçkini olduğu yeni toplumda üretim aracı sahibi olmadığı halde devlet yöneticiliği sıfatıyla üretimden aldığı küçümsenmeyecek pay nedeniyle, aydın temel olarak bir burjuvadır. Kompleksli bir burjuva. Kompleksi, "iki arada bir derede" olmasından, yani hem bulunduğu yerden aşağı düşmekten korkmasından, hem de daha yukarılara çıkmak istemesinden doğar. Onu toplumsal sınıf ve tabakalar içinde en komplekslisi yapan bu korkular ve özlemlerin yarattığı huzursuzluk aynı zamanda onun en yetenekli toplumsal öğe olmasını da sağlar. Bilim adamları ve özellikle sanatçılar burjuvaziden ve proleteryadan değil, en çok küçük burjuvaziden çıkarlar.

Küçük burjuva aydını kendisinden aşağıda olan sınıfları küçük görür. Onları devlet yönetiminde etkili olabilecek nitelikte görmez. Aynı zamanda onlardan korkar. Sayı bakımından üstün olan bu sınıfların bilinç kazanmalarından ve "ayakların baş olması"ndan çekinir. Bu tutumuyla aydın, üretim araçlarına sahip olmamanın verdiği bir güvensizliği, bir "proleterleşme" korkusunu gidermek istiyorsa benzemektedir. Bu korku küçük burjuvanın burada sözünü etmediğimiz diğer kanadında, yani küçük üreticide çok daha belirgindir. O kadar ki, onu faşizmin temel destekleyicisi olmaya götürecek kadar.

Kültürel bakımdan kendisinin çok altında bulunan burjuva sınıfının olanaklarına sahip olmayan bu kompleksli küçük burjuva yukarı sınıflara yanaşmaya, onların düzeyine varmaya çalışır. Zaten kafasındaki tek model olan Batı, bir burjuva toplumudur. Bu durumda, aydının burjuvazinin programını uygulaması doğaldır. Hatta yöneticilik işlevi sırasında burjuvaziyle bütünleştiği görülebilir.

Öte yandan, küçük burjuva aydını bir anlamda da *sınıflarüstü*dür. Çünkü kendisi bir sınıf değildir; azgelişmiş ülkesinde hiçbir sınıfın (daha doğrusu, tabakanın) yeterince güçlü olmamasından doğan bir "iktidar boşluğu"ndan yararlanarak, kendisine bir sınıf gücü sağlayan başatlığını sürdürebilmektedir. Aydınlara kendilerini devletle özdeş saydıran bu başat durumun sürebilmesi, hiçbir sınıfın fazla güçlenmemesine bağlıdır. Bu nitelik de yardım edince, aydının akılcı ve düzeltimci yapısı, onun (modernleşmeye çıkarları ters düşeceği için karşı çıkacak olan) toprak ağası, eşraf, ticaret burjuvası gibi egemen güçlerle çatışması sonucunu doğurur. Yani aydınlar hem burjuvazinin tarihsel misyonunu yüklenmiştir, hem de bu uğurda gelenekçi nitelikleri ağır basan "burjuvazi" ile sürtüşür. Ama, amacı mülkiyete karşı olmak değildir. Bu insanları

kafasındaki ulusal devletin ulusal burjuvazisi durumuna getirmektir. Bunun için kapitalizmin tüm (siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel) kurumlarıyla yerleşmesine hizmet edecektir. Bunun ise, "sınıflarüstü" nitelikle nasıl çeliştiği ortadadır. Bütün bu karmaşık durumlar, küçük burjuva aydınının "belkemiksiz" olarak nitelenmesine yol açmaktadır.

Gerek aydınların temelinin burjuvazide olması, gerekse "sınıflarüstü" niteliğinin toplumun dinamiğiyle çelişmesi, küçük burjuva aydınının bu iki niteliğinden birincisinin kural olması sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, ikinci nitelik V'devletin göreli bağımsızlığı" durumunu ortaya çıkaran savaş ve uluslararası bunalım gibi olağanüstü koşullarda başatlık kazanabilmektedir.

Küçük burjuva aydınının bu iki niteliği dışında, göreli olarak yeni rastlanan bir niteliğinden daha söz edilmezse, konu eksik bırakılmış olur. Gelişmiş ülkelerdeki intelligentsia'nın azgelişmiş ülkelerdeki izdüşümüne çok benzer biçimde, günümüzde bu ülkelerde deyim yerindeyse bir "ikinci kuşak aydın" görülmeye başlanmıştır. Marksist olan ve temel olarak, yukarıda sözü edilen intelligentsia'ya giren bu aydın, gene yukarıda sözü edildiğinin tersine, sistemi düzeltmeye ve sürdürmeye değil, yıkmaya ve yerine emekçi sınıfın egemen olacağı bir toplum yaratmaya yönelmektedir. Çalışan sınıfın seçkinleri olacak olan bu aydınların örnekleri, yeni bağımsızlığını kazanan ve burjuvazinin bulunmaması nedeniyle bir iktidar boşluğunun söz konusu olduğu Angola ve Mozambik gibi ülkelerde görülmektedir. Bu aydınların uzun dönemde nasıl davranacaklarını şimdiden kestirmek zordur. Bunlar ülkelerinin acı gerçeklerinin yanısıra, tek uluslararası ekonomik sistem olan (ve sosyalist ülkelerin de içinde bulunduğu) dünya kapitalist sisteminin bunaltıcı baskısı altındadırlar. Bu yüzden bu konuda daha fazla durmadan, sözünü ederek geçmek gerekli gözüküyor. Zaten konumuz olan Atatürk döneminde henüz bu "ikinci kuşak" aydınlardan sözetme olanağı yok. Bu nedenle, milliyetçilik açısından aydına esas rengini veren, onun ülkenin dış ilişkilerine yönelik etkisini incelemeye geçebiliriz.

2) Aydınların ülkenin dış ilişkileriyle ilgili tutumu konusunda karşımıza çıkan anahtar, *emperyalizm* kavramıdır. Azgelişmiş ülke aydınlarının milliyetçilik ideolojisiyle olan organik bağı da bu kavram aracılığıyla kurulmaktadır. Aydının emperyalizm konusundaki tutumu, onun milliyetçilik ideolojisinin içe dönük yönüne hem benzerlik gösterir, hem de ondan ayrılır. Aydının emperyalizm konusundaki tutumu hem içerdeki tutumu gibi çelişkilidir, hem de bu çelişkiye karşın içe

karşı olan tutumunda rastlanmayan bir belirginlik söz konusudur. Daha açık söylemek gerekirse, içeride hem sınıflararası, hem sınıflarüstü nitelikler gösteren ve bu nitelikler arasında durmadan gidip gelen aydın, emperyalizm konusunda da Batı'ya hayranlık ve Batı'ya karşıtlık gibi bir çelişki taşımakta, fakat bu iki niteliğin ikisini de her an birlikte yaşamak gibi bir kararlılık, bir belirginlik göstermektedir. Bu hayranlık-karşıtlık ikilemi üç noktada incelenebilir.

Birincisi, büyük çoğunluğu emperyalizm olgusunu tüm ağırlığıyla, yani siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlığı yokedici yönleriyle tanıyan azgelişmiş ülkelerde aydınlar, doğrudan doğruya Batı eğitiminin yarattığı bir tabakadır. Onları ortaya çıkarmış olan başka hiçbir öğe gösterilemez. Bu denli güçlü bir "doğurucu" etken, doğaldır ki, doğurdukları üzerinde silinmez bir etki bırakacaktır. Üstelik, bu eğitimi almakla iş bitmemektedir. Tersine, başlamaktadır. Batı eğitimi ile kendini başat tabaka yapan becerileri alan aydın, bunları toplumuna uygulamaya giriştiğinde, açıkça, Batı'nın izdüşümünü kendi ülkesinde yaratmaya çalışmaktadır. Bu nedenle, aydınların A'dan Z'ye Batı ile içiçe olmaları, dolayısıyla Batı'ya hayranlığın ötesinde bir özdeşlik duymaları çok doğaldır.

Bununla birlikte, Batı, aydınlara onları aydın yapan Batılı fikir ve becerileri vermiştir ama, onlar bu Batılı fikir ve becerileri (yani bağımsızlık, akılcılık ve eşitlik ilkeleriyle toplumu yönetmeyi) uygulamaya yeltenince karşılarına dikilivermiştir. Diğer bir deyimle, Batı, aydınların idealleri olan Batı'ya ulaşmalarına engel olduğu için kendi "mezar kazıcısı"nı yaratmış, "kendi mahvının tohumları"nı atmıştır ([113]). Yani Batı'ya karşıtlık Batı'ya hayranlık kadar doğal olup, ikiz kardeştir.

Batı'ya hayran olan aydınların ona karşıt olmalarını doğuran ikinci neden, aydınların kendi ülkelerine yabancılaşmaları ve bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmak için kendi ülkelerini batılılaştırmaya (ya da modernleştirmeye) niyetlendiklerinde karşılarında ilk ve herşeyden önce Batı'ya siyasal bağımlılığı bulmalarıdır. Burada da Batı, aydınların Batı'ya kavuşmasına engel olmaktadır.

Üçüncüsü, Batı azgelişmiş ülke aydınlarına eğitim, görenek, giyim, din gibi birçok konuda kendisiyle özdeş olma olanağı tanıdığı halde, sırf rengi daha koyu diye onu aşağılamaktadır. Aydınlar bu aşağılamayı kitlelere oranla daha yoğun biçimde duymaktadırlar.

---

(113) Kautsky, *Political...*, s. 48-49.

İşte, Batı emperyalizminin azgelişmiş ülke aydınlarıyla ortaya çıkan bu üç sürtüşme noktası gelip, milliyetçilik ideolojisinde toplanmaktadır. Bu üç nokta azgelişmiş ülkelerdeki milliyetçilik ideolojisinin üç işlevini saptayacaktır.

Bu işlevlerden birincisi, sömürgeciyi hemen ülkeden atmak, yani siyasal bağımsızlık istemek olmuştur. Böylece aydın, kendisinden sakınılan siyasal iktidarı ele geçirerek sınırları yabancılara kapalı siyasal bir birim içinde üst düzeydeki işler üzerinde tekel kuracaktır ([114]).

İkinci işlev, sömürgecinin atılmasıyla ülkeyi modernleştirme amacına yönelmiştir. Modernleşmeden kasıt, siyasal ve ekonomik bakımdan Batı'nın yapısına benzemek ve böylece onun düzeyine ulaşacak biçimde gelişmektir.

Üçüncü işlev, sömürgecinin azgelişmiş ülke halkını ve aydınını aşağılamasından ve buna bir de yukarıdaki iki işlevin (Batı'yı atmak ve Batı'ya öykünmek) çelişmesinden doğan rahatsızlığın eklenmesinden doğmuştur. Bu işlev, azgelişmiş ülke halkının zedelenen benliğini özgünlük savıyla onarmak ve ona olumlu bir kimlik vermek biçiminde oluşmuştur.

Çok kısa bir özet biçiminde verilen bu işlevler acaba Türkiye'de de zamanında aynen görülmüş müdür? Bu soruyu, Türkiye koşullarını inceleyerek yanıtlayabiliriz.

Azgelişmiş Ülke Aydını ve Türkiye Boyutu

Azgelişmiş ülke aydınları için yukarıda söylenen genel nitelikler Türk aydınları için de geçerlidir. Bu ortak özellikleri üç temel noktada toplayarak yineleyebiliriz:

1) Türk aydını da köken olarak temelde bir küçük burjuvadır, 2) Türk aydını da bir sınıf değil, bir başat tabaka olmasından gelen bir sınıflarüstü niteliğe sahiptir, 3) Türk aydını da doğrudan doğruya Batı eğitiminin ürünüdür ([115]).

---

(114) Gellner, *Thought...*, s. 169.

(115) 1914'te yaklaşık olarak okulların % 24'ünün yabancı (azınlık) okulu olduğu ve öğrencilerin % 40'ının Avrupa kültürünün egemen olduğu okullarda okuduğu (Çavdar, *Milli...*, s. 180) anımsanacak olursa, gerek bu okullarda ve gerekse Şinasi gibi Avrupa'da okuyanların sayısının tahminlerden fazla olduğu anlaşılacaktır. Bu öğrenciler "modernleşme kendi ülkelerine ulaşmadan modernleşmenin ürünü" olmuşlar ve "sırf aldıkları eğitim nedeniyle" ülkelerine yabancılaşmışlardır. Çavdar'ın rakamları Osmanlı millî eğitim istatistiklerinden ve yabancı misyon raporlarından derlenmiştir.

Bununla birlikte, dikkat edilirse görülecektir ki, ideolojinin "seçkinler" boyutundaki bu benzerlikler yanı sıra, ideolojinin diğer kaynağı olan "toplum" boyutundaki birtakım farklı koşullardan kaynaklanan kimi değişik durumlar söz konusudur. Bu değişiklikleri biri tarihsel, ikincisi yapısal, üçüncüsü etnolojik, dördüncüsü de kronolojik olmak üzere dört noktada toplayabiliriz.

Tarihsel açıdan, emperyalizmi tüm yönleriyle tanımış olan diğer azgelişmiş ülkelerin tersine, Osmanlı ülkesi bu olgunun siyasal boyutunu tanımamıştır. Yani, Kurtuluş Savaşı başlayana dek İstanbul ve Anadolu işgal görmemiştir. Bunun iki sonuca yolaçtığı söylenebilir. Birincisi, devletle kendini özdeş sayan Türk aydını Batı'ya karşı nefretle bilenmemiştir; ikincisi de, sömürgeci, siyasal iktidarı elinde tutmadığı için, yerli aydınların yükselme yolunu kapamak gibi bir işlev görmemiştir.

Yapısal olarak, 1919 Türkiyesi bütün yoksulluğuna karşın, otuz yıl sonrasının çoğu azgelişmiş ülkesinden sınıf yapısı bakımından çok daha gelişmiştir. Bu, iki anlam taşır. Bir kez, toplumun egemen tabakaları kitlelere oranla çok kuvvetlidir. Bir de, aydınların yerine geçmek isteyecekleri eski seçkinler güçlüdür.

Etnolojik açıdan, Türkiye, Avrupa'da toprağı olan, beyaz ırktan insanların oturduğu bir ülkedir. Diğer azgelişmiş ülkelerde renk öğesi yüzünden oluşan düşmanlıklar ya da engellenen yakınlaşmalar burada yoktur.

Kronolojik açıdan, Atatürk milliyetçiliğinin ortaya çıktığı dönem, marksist düşüncenin yerleşmiş, güçlü ve etkili rejimler kurmuş bulunduğu bir dönem değil, Sovyet devriminin bile tamamlanmadığı yıllardır. Bu durumda, birincisi, kalkınma konusunda bu modelden yeterince yararlanılamamış, ikincisi de, bugün azgelişmiş ülkelerde rastladığımız ve yukarıda "ikinci kuşak aydın" adını verdiğimiz solcu aydınların Kurtuluş Savaşı kadrosunu etkilemek, belki de yerlerini almak için ortaya çıkmaları olanaksız olmuştur ([116]).

Türkiye'deki aydınların diğer azgelişmiş ülke aydınlarıyla ortak ve farklı yönlerini böylece özetledikten sonra, bunlardan çıkacak sonuçların Kurtuluş Savaşını yönetenlerin çeşitli konulardaki tutumlarını nasıl etkilediğini görebiliriz.

(116) Türkiye'de bu tip aydın 1960'lardan sonra ortaya çıktığında Türkiye'nin sınıf yapısı, artık aydınların etkileyebileceği bir toplum yapısı olmaktan

Dışa karşı tutum konusunda: a) Türk aydını Batı eğitimi almıştır, b) Batı'nın üstünlüğünü kesin biçimde kabul etmiş bir ortamın çocuğudur, c) İşgal olmadığı için nefreti bilenmemiştir, d) Yükselmesi önlenmemiştir. Bunlardan çıkan sonuç: Türk aydını Batı'ya hayrandır, fakat Batı'ya karşı değildir.

Altyapıya ilişkin tutumu konusunda: a) Türk aydını temelde bir küçük burjuvadır, b) Önünde kapitalizmden başka güvenilir model yoktur, c) Eşraf güçlü, kitleler etkisizdir ([117]). Bunlardan çıkan sonuç: Türk aydını altyapıya düzen değişikliği getirmeyecektir.

Üstyapıya ilişkin tutum konusunda: a) Türk aydını, eğitimini aldığı toplumu yaratmak amacındadır, b) Gücünü önemli ölçüde süregelen üstyapıdan (özellikle din'den) alan eski seçkinler oldukça kuvvetlidir ([118]) c) Batı'nın üstyapısını aynen almaya engel olabilecek bir renk duvarı yoktur, d) Batı'yı olduğu gibi almayı engelleyen tek öğe din'dir. Bunlardan çıkan sonuç: Türk aydını eski seçkinleri ve din öğesini etkisiz kılarak Batı'nın üstyapısını getirecektir.

Yöntem konusunda: a) Türk aydınının altyapı konusundaki tutumu ülkenin sınıf yapısıyla uyumludur, b) Üstyapı konusundaki tutumu sosyo-ekonomik yapıyla uyum halinde değildir, c) Türk aydınının batılılaş-

---

çıkmıştır. Selek'in "Anadolu İhtilali sosyalist bir gelişmeye gidebilirdi" (Selek, *Anadolu...*, II, s. 211) yorumuna hiç katılmıyorum. Hele bunun niye böyle olmadığı konusunda Selek'in ileri sürdüğü gerekçeler de en önemli nedeni dışarıda bırakmaktadır: Kurtuluş Savaşı kadrosu ülkenin sosyo-ekonomik yapısını değiştirmeyi amaçlamaktan çok uzaktır. Onun için, aynı kadro aynı devrimi bugün yapsa, kanımca Sovyet modelinden daha fazla etkilenecek değildir. Fakat Sovyet devrimi çok önce olsaydı da bu kadro "ikinci kuşak aydınlar"dan oluşsaydı, o günkü sınıf yapısı içinde belki daha değişik bir durum ortaya çıkabilirdi, diye düşünülebilir.

(117) Burada yanlış anlaşılmaması için hemen eklemek gerekir ki, kemalist kadronun köklü sosyo-ekonomik değişiklikleri kitlelerin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirememesinin temel nedeni eşrafın güçlü ve kitlelerin güçsüz oluşu değil, bu kadronun sınıfsal niteliğidir. Eşrafın güçsüz olduğu bir ortamda bürokrat kadronun köklü değişiklikler yapacak olduğu çok kuşkuludur. Bkz. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 3. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1973, s. 312.

(118) Eşraf ve bürokratlar temelde hep küçük burjuva olmaları nedeniyle son çözümlemede, bağdaşmaz bir ekonomik çıkar çatışması içinde olmamışlardır ama, eski seçkinlerle (Saray çevresi ve ulema) yeni seçkinler (aydınlar) arasında işin doğası gereği bağdaşmaz bir çıkar çatışması olacaktır.

mayı kitlelere zorla kabul ettirme geleneği vardır ([119]), d) Ayrıca, sınıflarüstü bir yönü de bulunmaktadır. Bunlardan çıkan sonuç: Türk aydını, altyapıyla ilgili kararlarını toplumla (güçlü sınıf ya da tabakalarla) uyum halinde, üstyapıyla ilgili kararlarını da topluma karşın alacak, devletin göreli bağımsızlığı olduğu dönemlerde (yani uluslararası konjonktür ve ülkenin sınıfsal durumu elverdiği zaman) yukarıdan devrimcilik ([120]) yapacaktır.

Kurtuluş Savaşı kadrosunu oluşturan aydınların bu özellikleri gözönünde tutularak, azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin "Azgelişmiş Ülkelerde Aydın" başlığı altında sözünü etmiş olduğumuz üç işlevinin Türkiye'de kalın çizgileriyle gerçekleşmiş olmasının bekleneceği söylenebilir. Fakat Türkiye'de seçkinler açısından ideoloji denince yalnızca o dönemin aydınlarını ele almak yanıltıcı, en azından eksik sonuçlara yol açabilir. Örneğin, yukarıda yapılan çözümlemenin bir mantıksal sonucu istenirse, bağımsızlık savaşının çok gecikmiş olarak ortaya çıkabilmiş olması gerekecektir. İşte, bu türden yanlışların yapılmasını önlemek için bu incelemeyi son bir bölümle tamamlamak ve ideolojinin neredeyse üçüncü kaynağı diye nitelenebilecek bir öğeyi işin içine katmak gerekiyor: hareketin önderinin incelenmesi. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'deki milliyetçilik hareketinin ideolojisine damgasını öyle bir biçimde vurmuştur ki, başka herhangi bir azgelişmiş ülkede seçkinlerden ayrı olarak böyle bir önder boyutunu ele almak gerekli olmadığı halde, Türkiye örneğini bunsuz anlamak kesinlikle olanaksız gözükmektedir.

---

(119) "... Osmanlı bürokrasisi, kendi içinde ve kendisi için bir sınıf olma niteliği kazanmıştı... bürokrasinin bu eğilimi boynu eğik büyük kitleler tarafından pekiştiriliyordu. Bürokrasiyi tehdit edecek başka güçlü sınıfların bulunmayışı, eylemsiz büyük kitlelerin yaptığı pekiştirmeyi son derece etkili kılıyordu. Aslında 'seçkinci' yaklaşım halkı güdülecek bir sürü gibi gören Osmanlı saray geleneğinin bir uzantısıydı" (Kongar, *Türkiye'nin...*, s. 159).

(120) "Yukarıdan devrimci" deyimi Wetter tarafından "devrim sonrası" toplumlarını çözümlemek (analize etmek) için öne sürülmüştür. Anlamı, kitlelerle değil, "devrimci" devlet örgütü aracılığıyla devrim yapmaktır. Diğer bir deyimle, devrimci değişiklikler "şekilsiz ve bilinçsiz" kitleler tarafından değil, "halkın iradesini temsil eden ve gerektiğinde, yığınların geçici ve aydınlanmamış kanılarına karşın toplumu yöneten yöneticiler" tarafından gerçekleştirilecektir (Jean Ziégler, *Sociologie de la Nouvelle Afrique*, Paris, Gallimard, Idées, 1964, s. 273'den Wetter, *Le Matérialisme Dialectique*, Bruxelles, 1962, s. 221).

III. M. KEMAL ATATÜRK VE MİLLİYETÇİLİK: İDEOLOJİNİN OLUŞUMUNDA ÖNDER BOYUTU

Tarihte kişinin rolü çok tartışmalı ve tartışılmış bir konu. Çok özet olarak söylemek gerekirse, idealist felsefeyi benimseyenler kişinin rolünü abartmaya, materyalist felsefeyi dile getirenler de kişiyi tarihin asıl motoru olan üretim ilişkilerinin bir fonksiyonu olarak görmeye eğilim gösterirler. Birinciden çok ikincinin doğru olduğunu, fakat zaman zaman kişilerin de tarihin akışını hızlandırarak ya da yavaşlatarak etkilediğini söylemek herhalde yanlış olmaz ([121]).

Türk devrimini incelediğiniz zaman Mustafa Kemal'in bunu da aşan bir rolü olduğunu görüyorsunuz. Zaten başat ideolojinin Atatürk'ü tabulaştırmasının bir gerçeklik temeli yok değil. Yoksa bu kadar uzun zaman bu denli başarılı olması zor olurdu.

Kurtuluş Savaşı önderinin bütün diğer ulusal kurtuluş hareketleri içinde olsun, kendi hareketinin önemli kişileri arasında olsun, önemi şu ya da bu yazardan veya olaydan örnekler getirmeyi gerektirmeyecek kadar açık. Onun için, bu önemi veri olarak kabul edip nedenleri üzerinde düşündüğümüzde, iki öğe ön plana çıkıyor: Kurtuluş Savaşı kadrosunun böyle bir hareketi başlatacak ve yürütecek niteliklere tam olarak sahip olmayışı, buna karşılık M. Kemal Paşa'nın gerçekten üstün birtakım kişisel niteliklere sahip bulunması. Birinci durumun varlığı ikincisinin önemini daha da artırdığı için, önderin yapısının harekete ve onun ideolojisine damgasını silinmez biçimde vurması doğal oluyor. Atatürk'ü ele alan yapıtların sayısının, Türk devrimini ele alanlardan oransız biçimde fazla olmasının temel nedeni bu işin daha kolay ve yazara yararlı olmasıysa, bir nedeni de bu.

A. KURTULUŞ SAVAŞI ÖNDER KADROSUNUN ZAYIFLIĞI

Bir kez, Kurtuluş Savaşı başlarken Türkiye'deki bütün aydınların aynı düşüncede olduğunu sanmak yanlıştır. Bunlar İttihatçı ve İtilafçı olarak ikiye ayrılmışlardır ki ([122]) bu daha sonraki dönemlerdeki Halk-

(121) Kişi, derken, insan öğesinin de topraktan kendi kendine fışkırmadığını, içinde yetiştiği ortam, üyesi olduğu sınıf, parçası olduğu devinim gibi öğeler tarafından etkilendiğini, hatta oluşturulduğunu unutmamak gerekir.

(122) Selek, *Anadolu...*, I, s. 64.

çı-Demokrat ayrımını hiçe saydıracak kadar derin bir bölünmedir. Bu durumu bir yana bırakıp, Ankara'ya gelerek "kadro"yu oluşturan İttihatçıları ele alırsak, durum gene ciddiliğini korumaktadır. Aydınların daha önce yapılan çözümlemesinden çıkan "Batı'ya hayran, fakat karşıt değil" hükmünün doğal ve mantıksal sonucu olan bir mandacılığı "bağımsızlık evresi"nde ele almak üzere bırakırsak, M. Kemal Paşa'nın silah arkadaşları yeterli nitelikte değildir. Sonradan mareşal olacak olan Fevzi Paşa İstanbul'da harbiye nazırı olup, M. Kemal Paşa'ya güvenmemekte, tuttuğu yolun doğruluğuna inanmamaktadır ([123]). Kazım Karabekir ve Refet paşalar şefin şefliğini yadsıyamamakta, fakat ona fazla güvenmeyerek üzerinde ağırlıklarını sürgit duyurmaya çalışarak kendilerini ikinci adam yerinde görmek istemektedirler ([124]). Amasya Tamimi'ne Rauf Bey, Nutuk'tan anlaşıldığı kadarıyla yüzü tutmadığı için imza atmak zorunda kalmış, Refet Bey de "kendine mahsus bir işaret" koyarak geçiştirmiştir ([125]). Ali Fuat Paşa Ankara'ya sormadan kendi başına saldırılara girişmektedir ([126]). Herşey olup biterken Paşa'nın tek gerçek yardımcısı durumunda olan Albay İsmet [İnönü] Bey bile -her zamanki aşırı temkinliliğinden olacak- harekete belli bir noktadan sonra katılmış, Atay'ın aktardığına göre M. Kemal Anadolu'ya geçerken "Yeni evlendim, beni biraz rahat bırak" ([127]) diye isteksizlik göstermiştir. Türkiye'deki yaygın kanının bambaşka yorumladığı bir "yollar çok, mıntıkalar çok" sözü Selek'in "böyle bir yolculuğa hevesli olmadığı anlamında söylenmiştir" ([128]) biçimindeki yorumu ile doğrusu gerçek anlamını bulmuş gözükmektedir. O günkü aydınların en tipik kesimini oluşturan askerlerin bu durumda olmasının yanı sıra BMM üyeleri de "aydın sistem hakkında bilinçlidir, onun nereden gelip nereye gittiğini görür" hükmünü yanlış çıkaracak, eğer bu hüküm doğru ise kendilerinin aydın olmadığını kanıtlayacak bir bilinçsizlik içindedirler. Meclis'te andiçme için saptanan metin, büyük çoğunluğa egemen olan görüşü belirtmeye yeterlidir: "Makamı hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlas [kurtulma] ve istiklalinden başka bir gaye takip etmeyeceğime

(123) aynı yapıt, s. 159.
(124) aynı yapıt, s. 145-146.
(125) *Nutuk*, I, s. 34.
(126) Selek, *Anadolu...*, I, s. 149.
(127) Atay, *Çankaya*, s. 172, 246-247. İnönü'nün bunu yadsıması için bkz. İpekçi, *İnönü...*, s. 30-31.
(128) Selek, *Anadolu...*, I, s. 156.

vallahi..." ([129]). Bu metin dikkatle okunursa, birincisi Meclis'in, ikincisi ise M. Kemal'in kafa yapısını yansıttığı açıkça belli olan iki apayrı bölümden oluşmaktadır: 'Hilafet ve saltanatın istihlası' ve 'vatan ve milletin istiklali' açıkça bir uzlaşı gibi gözükmektedir. Bağımsızlığın sağlanmasından sonra girişilecek olan batılılaşma çabaları konusunda ise kadro'nun tutumu ile gerçekleşen sonuç arasında çok fark vardır. Önderin kafa yapısına en yakın olan İsmet Paşa'nın (sonradan, eski harflerle tek satır yazmayacak kadar benimseyeceği) Latin harflerine önce büyük direniş gösterdiğini anımsamak ([130]), çok daha tutucu olan Kazım Karabekir Paşa'nın 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde aynı amaçla verilen önergeyi dikkate bile almadığına ([131]) benzer bir sürü örnekten daha anlamlı olsa gerektir. Özet olarak, "toplum" ve "seçkinler" ikilisinden başka bir "Mustafa Kemal" boyutu olmasa hem bağımsızlık savaşı -gerçekleşen biçimiyle- en azından gecikebilecek, hem de ideolojinin bağımsızlık dışındaki işlevleri gerçekleştiğinden çok farklı olacaktır

B. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN NİTELİKLERİ

Önder'in nitelikleri deyince, bunu iki bölümde incelemek gerekiyor. Birincisi, M. Kemal Paşa'nın bir önder olarak üstün kişisel niteliklerini ideolojinin oluşumunda etkili olma açısından gözden geçirmek, ikincisi de, gene ideolojinin oluşumunda etkili olma açısından Atatürk'ün kimi psikolojik, yapısal, sınıfsal niteliklerini ele almak.

1. Önderin Kişisel Nitelikleri

M. Kemal Paşa'nın uzak görüşlü, gerçekçi, taktikçi ve iddialı bir insan oluşu ideolojinin ve olayların oluşumunda belirleyici bir rol oynadı. Birinci nitelik, yani uzak görüşlü oluşu onun yaşadığı zamanı anlık olarak değil, bir süreç olarak algılayabilmesini sağladı. Toplumun nereden gelip nereye gittiğini zamanında ondan daha iyi değerlendiren kimse olmadığını sanıyorum. 1907'de arkadaşlarına söylediği: Köhneleşen ve canlılığını yitiren Osmanlı İmparatorluğu üzerine devlet oturtulamaya-

(129) aynı yapıt, s. 340'dan *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt II, s. 186.
(130) İpekçi, *İnönü...*, s. 44.
(131) Ökçün, *Türkiye...*, s. 318-320.

cağı, imparatorluğun tasfiyesini büyük devletlere yaptırmaktansa İttihat ve Terakki'nin kendisinin yapması gerektiği, Meşrutiyetin milliyetçilikleri de kamçılayacağı, bu başat ilkeden başka uygulanabilecek ilke olmadığı için Türklerin de aynı yola giderek Anadolu'ya yakın adalar, Hatay, Halep ve Musul dışındaki toprakları bırakmak üzere Türk çoğunluk bulunan yerlerde bir devlet kurmaları ([132]) gerektiği yolundaki sözleri, başka kanıta gerek bırakmayacak kadar anlamlıdır. Bu sözler, M. Kemal Paşa'nın geçmişin fikir ve deneylerinden ders almış tek İttihatçı olduğunu göstermektedir. Zaten, bu nitelikten yoksun insanlar olan diğer İttihatçı önderler bir süre sonra kendisini dışlamışlardır. M. Kemal çağının bir milliyetçilikler çağı olduğunu çok iyi kavramıştır. Erzurum Kongresinde yaptığı konuşma Mısır, Hindistan, Afganistan, Arabistan, Balkanlar ve diğer bölgelerde milliyetçilik açısından neler olup bittiğinden tam anlamıyla haberli olduğunun en canlı kanıtıdır ([133]). Bu kavrayış bile onun diğer önderler arasında büyük fark yapmasını sağlamıştır. Bunun mantıksal sonucu şudur ki, herkesin "mesele çıkarmamak" yöntemini seçtiği bir dönemde, sömürgelikten kurtulma savaşının boyun eğme ile başarılamayacağını anlamış ve anlatmıştır. Gene aynı nitelik, bağımsızlıktan sonra uluslaşma yönünde adımlar atmasına yolaçacaktır. Gazi, daha 1933 yılında, yirmi beş yıl sonrasının sömürge devrimlerini: "Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Şark milletlerinin uyanışlarını da öyle görüyorum" diyerek haber vermiş bir insandır ([134]).

---

(132) Atay, *Çankaya*, s. 48-49.

(133) *Nutuk*, III, belge 38, s. 928-930.

(134) Bu söz, Gazi'nin 24 Mart 1933'te Ankara'daki Mısır büyükelçiliğini ziyaretinde, sabaha karşı söylenmiştir. Tamamı şöyledir: "Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Şark milletlerinin uyanışlarını da öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşları şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih olarak vukubulacaktır. Bu milletler, bütün güçlüklere ve bütün engellere rağmen, manileri yenecekler, ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine, milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı kalm olacaktır. Size bu sözleri söyleyen Cumhurreisi değil, sadece Türk milletinin bir ferdi olarak Mustafa Kemal'dir. Bu hususa bilhassa dikkatinizi çekerim". Bu sözler, 20.12.1954 tarihli *Dünya* gazetesinde Mısır büyükelçisi ekselans Ahmet Remzi'nin bir demecinden verilmektedir.

İkinci olarak, milliyetçi ideolojide M. Kemal Paşa'nın etkisinin fazla oluşunu sağlayan öğe, önderin çok gerçekçi oluşudur. Eldeki olanakları çok iyi tanımış, çok iyi değerlendirmiş, bu olanakları hesaplamaksızın serüvene girişmemiştir ([135]). "Her şeyi yapabilirsiniz" diyenlere M. Kemal daima "Hayır" yanıtını vermiştir. Kendisini "devrimci" kararlara sürüklemek isteyen "Türkçü ve ilerici" gençlere de: "Biz şimdi vatanı kurtaracağız. Bu işlerin sırası değildir" demiştir ([136]). Bu gerçekliğin uzak görüş sahibi oluşuyla birleşmesidir ki, Kurtuluş Savaşını örneğin bir Enver Paşa'nın yapacağı gibi kişisel gücüne dayanarak değil, o zamana kadar Anadolu'da görülmeyen bir örgütlenme biçimiyle, parlamento aracılığıyla sürdürmesine yol açmıştır. Yoksa, yaptıkları, dinsel meşruluk temelinden yoksun bir kişisel meşruluk temeline dayanmaya çalışan -ve sonra asi ilan edilerek ordudan da atılan- bir tümgeneralin ([137]) yaşayacağı işler değildir. Öyle görülmektedir ki, M. Kemal'in manda konusundaki büyük uyanıklığı biraz da gerçekçiliğinden gelmektedir. Herkesin "Acaba ne yapsak da manda olup kurtulsak" diye düşündüğü günlerde gerçekçi M. Kemal "Herşeyin başında, Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeyen böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi aşık olacaktır? Bu ne hayal ve ne gaflettir?" ([138]) demektedir.

Öyle görünüyor ki, M. Kemal Paşa, eldeki olanakların başarıyı garantili kılmadığı bir tek işe girişmiştir: Kurtuluş Savaşı. Neresinden bakarsanız bakınız, Türkiye'nin koşulları böyle bir savaşın başarılacağı koşullar değildir. Fakat, Batı'nın düzeyine varmak için Batı'dan bağımsız olmak gerektiğini kendisine anlatan uzak görüşlülüğü ve sağduyusu yanında diğer bir niteliğidir ki, Paşa'nın bağımsızlık bayrağını kaldırmasını sağlamıştır. Bu nitelik de, Önder'in iktidar tutkusudur.

---

(135) Aslında bu nitelik, sosyo-ekonomik devrimler yapmak açısından tutuculuğa götüren bir niteliktir. Fakat ileride de göreceğimiz gibi, M. Kemal'in böyle bir sorunu olmadığı için, gerçekçiliği yalnızca olumlu bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

(136) Atay, *Çankaya*, s. 199.

(137) Selek "tuğgeneral" demektedir (*Anadolu...*, I, s. 229). Fakat Mete Tunçay'ın belirttiği gibi, bağımsız birliğe kumanda etmiş mirlivalar tuğgeneral değil, tümgeneral sayılmak gerektiği için, M. Kemal Kurtuluş Savaşı öncesinde tümgeneral rütbesindedir.

(138) Kansu, *Erzurum'dan...*, I, s. 192.

İdeolojinin oluşumunu üçüncü olarak, M. Kemal Paşa'nın iktidar tutkusunun büyük olması etkilemiştir ([139]). Aslına bakılırsa dönem öyle bir dönemdir ki, hırslı önderlerin çıkmasına çok uygundur. Bunların başında da Enver Paşa gelmektedir ([140]). Bu rakiplerin varlığı M. Kemal'in hırsını ancak artırmış olsa gerektir. Şevket Süreyya Aydemir, onun buyruk alır, koruma altında bulunur durumda gözükmekten her zaman korktuğunu söylemektedir ([141]). Fakat asıl önemli olan, M. Kemal Paşa'nın bu psikolojisinin Türkiye'nin görünürdeki sahibi olan İttihat ve Terakki önderlerinden çok, Türkiye'nin asıl sahibi Batı emperyalizmi için geçerli olmasıdır. Zaten Enver ile M. Kemal arasındaki başlıca fark da buradan çıkmaktadır. Enver Alman emperyalizminin gölgesinde (sonra da Sovyet etkisinde) bir Türkiye'ye egemen olmaya razı iken, M. Kemal hem buna razı değildir, hem de böyle bir egemenliğin egemenlik olmadığını bilmektedir. M. Kemal Paşa'ya günün elverişsiz koşullarına karşın Kurtuluş Savaşını başlattıran iki nedene, yani ancak tam bağımsız bir ülkenin Batı'ya ulaşabileceği ve gene ancak tam bağımsız bir ülkede gerçekten önder olunabileceği gerçeklerine bağımsızlık evresini incelerken yeniden döneceğiz. Şimdi, bu iktidar hırsının ideolojide yol açtığı, daha doğrusu güçlendirdiği ikinci bir eğilimden daha sözetmek gerek: Aydemir'in dediği gibi, komünizm bir sınıf devinimidir. Böyle bir devinimde kollektif denetim kişisel sivrilişleri ergeç yenebilecektir. M. Kemal Paşa sol eksene kayarsa insiyatifi kesinlikle yitirebilecektir ([142]). Sabahattin Selek de, Enver Paşa'nın bolşeviklerle anlaşmış olmasının, Mustafa Suphi'nin TKP'sinin gittikçe zor denetlenmesinin, ve gizli sol örgütlerin etkinliklerinin tedirginlik verici olmasının M. Kemal

---

(139) Her ne kadar psikolojik öğeye bu denli önem vermek çoğunlukla doğur değilse de, insan öğesinin bu denli önemli olduğu bir hareketten söz ederken, o insanın psikolojisinin de önemli olacağı ortadadır. Kaldı ki, gene anımsatmak gerekirse, insan öğesi bağımsız değişken değildir. Sınıfının, toplumunun, zamanının vb. öğelerin ürünüdür. Bu kitapta bunların da gereğince verilmesine çalışılmıştır.

(140) Zaten M. Kemal'in düşün ve eylemi Enver'e karşıtlık öğesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Enver, tutkulu M. Kemal'i kıskanarak onun yükselmesini geciktirmekten tutun da dolaylı sürmeye varıncaya kadar ters gidince, M. Kemal'in *"bete noire"*ı haline gelmiştir. Bu nedenle, M. Kemal'in hareketlerinde Enver'e karşı çıkma çabasının izlerini de aramak gerekir. Tabii, bu *"esprit de contradiction"* (karşı çıkma) öğesini de gereğinden fazla abartmak anlamsız. Örneğin, Enver Almancı olmasaydı, ona karşı olacağım diye M. Kemal Almancı olacak değildir.

(141) Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 531.

(142) aynı yapıt, s. 531.

Paşa'yı sosyalizme kapıyı kapamaya götürdüğünü söylemektedir ([143]). Daha önce de belirtildiği gibi, M. Kemal'in "1920 yılı sonlarına kadar aralık tutulan" kapıyı neden kapadığı konusunda, başka birçok konuda çok değerli bilgiler ve yorumlar getiren Selek'in yorumuna yapılacak ciddi itirazlar olmak gerekir. Bunları "Kurtuluş Savaşının Niteliği Sorunu" başlığı altında ele almak üzere şunu söyleyip geçebiliriz ki, M. Kemal Paşa'nın iktidar tutkusu Sovyet rejimine yanaşmayı önleyen ikincil -ama önemli- bir öğe olmuştur. İzmir suikastı, Şeyh Sait ayaklanması gibi olaylar sonunda komutanların ve diğer İttihatçıların ayıklanması da bu açıdan görülmek gerekir.

Devinimin oluşmasında ve birtakım olayların anlaşılmasında etkili olan kişisel niteliklerden dördüncüsü, M. Kemal'in taktikçiliğidir. Önder bir konuda karar verirken ideolojik nedenlerle değil, hep pragmatik nedenlerle hareket etmiştir. Bu niteliği akılda tutmadan yapılacak yorumlar önemli yanlışlıklara yol açabilecek ya da Önder'in söylediği kimi sözlerin gerçekte ne için söylendiğini anlamak olanaksız olacaktır. M. Kemal Paşa bu yönünü kendisi Nutuk'ta da anlatmakta, uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerektiği için bütün evreleri kapsayan niyetlerini ilk anda bütünüyle açığa vurmadığını, başarı için pratik ve güvenilir yolun her evreyi vakit geldikçe uygulamak olduğunu söylemektedir ([144]). Önder, dediği gibi yapmıştır. Ülkeyi yalnız dış düşmanlardan kurtaracak adam rolünde gözüktüğü zamanlarda sultanı ve hilafet makamını dilinden düşürmemektedir. Nitekim, Erzurum Kongresindeki duası bugünkü "cumhuriyet çocukları" için inanılacak gibi değildir ([145]). Saltanatın kaldırılması görüşmelerinde yaptığı uzun konuşma, Ömer'li Muaviye'li dinsel öyküler anlatma açısından Türkçeleştirilmiş bir Kur'an metninden farksızdır ([146]). Kendisinin dine ve din adamlarına karşı olan gerçek düşünce

(143) Selek, *Anadolu...*, II, s. 214-215.

(144) *Nutuk*, I, s. 14-15.

(145) "En son niyazım şudur ki, Cenabı Vahib-ül âmal hazretleri, Habib'i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyanet-i celile-i ahmediyenin lâ yevm-il kıyame hâris-i esdakı olan millet-i necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilafet-i kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyur, amin" *(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Der: Nimet Arsan, 2. baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1961, s. 7)

(146) *Nutuk*, III, belge 264, s. 1239-1251.

ve tutumunu biraz sonraya bırakarak, en fazla yanılgı yaratan konuya, yani M. Kemal'in anti-kapitalistliğine de değinelim ve bu konuyu bağlayalım. 1921'de söylenen "Bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme..." ([147]) sözleri *wishful thinking* (umduğu gibi yorumlama) gereği 1960 sonrasında solcu gençlik tarafından Atatürk'ün anti-kapitalist olduğu biçiminde yorumlanmış, aynı yanlışlık Şevket Süreyya Aydemir gibi uzman kişiler tarafından 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kanıt gösterilerek ve "Türk Milli Kurtuluş hareketi, antiemperyalist ve antikapitalist bir mücadele olarak başladı" ([148]) denerek yapılmıştır. Atatürk'ün kapitalizm konusundaki fikir ve tutumunu gene biraz ileriye bırakarak, İnönü'nün bu konudaki sözlerini anımsamakla yetinebiliriz: "Derler ki, Komünist Partisi kurdurttu, bilmem ne yaptı. Bunları ben bilmem teferruatı ile... Yalnız Ruslarla münasebet teessüs ederken yani adamlarla konuşurken iki taraf da müstevlilere [istilacılara] karşı ihtilal halinde bulunan milletler edebiyatı yapmıştır" ([149]). M. Kemal'in her sözünün zamanın koşullarına ve belli bir evrenin belli bir amacına yönelik olarak söylendiğini bilmek, onu gerçekten tanımanın kaçınılmaz önkoşuludur. Taktikçiliği, onun başarısının en önemli etkeni olmuş, örneğin, sonradan o kadar karşısına alacağı din öğesi bütün Kurtuluş Savaşı boyunca çok yararlandığı bir kurum olmuştur.

Peki, Önder'in bu taktikçiliğinin altında yatan gerçek tutum ve düşünceleri neydi? Bunu da, onun kimi psikolojik, kimi de sınıfsal kökenli olan yapısal niteliklerini inceleyerek yanıtlayabiliriz.

2. Önder'in Yapısal Nitelikleri

1960'lara gelinceye kadar Türkiye'de ortamın bilimsel ve eleştirel yaklaşımlara izin verecek nitelikte olmaması, Türk devriminin temel niteliklerinin ele alınıp incelenmesini de önlemiştir. Bu önleyiş, özellikle, bir tabu niteliği taşıyan Atatürk konusunda daha da uzun sürmüş, Türk devrimini eleştiren yapıtlar 1960'ların başında ortaya çıkmaya başladığı halde, M. Kemal Atatürk'ü eleştirel yönden de inceleyen yapıtları görmek için 1970'lerin sonunu beklemek gerekmiştir. Bugün ise, artık

(147) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 196.
(148) Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 345.
(149) İpekçi, *İnönü...*, s. 37-38.

12 Eylül travmasını atlatmaya başlayan Türkiye'de "Atatürk kimdir, yapmış olduğu nedir?" diye sorulduğu zaman, "Büyük kurtarıcımızdır, şanlı cumhuriyetimizi kurmuştur" gibilerden ilkokul yavrularını anımsatır türden yanıt alacak bir soru olarak sorulmamaktadır. İşte, Atatürk'ün sınıfsal kişiliğinin incelenmesi bu temel sorunun bilimsel olarak yanıtlanmasını, dolayısıyla milliyetçilik ideolojisinin ana çizgilerinin ve niteliklerinin incelenmesini olanaklı kılacaktır. Bu açıdan, M. Kemal Atatürk iki başlık altında incelenebilir: Bürokrat-aydın nitelikleriyle ve küçük burjuva nitelikleriyle.

Bürokrat-Aydın Olarak M. Kemal Atatürk

Kurtuluş Savaşı nasıl bir burjuvazi hareketi değil idiyse, M. Kemal Paşa da burjuvazinin önderi olarak ortaya atılmış değildir. Onun ortaya atılmasına neden olan sorun, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan yeni seçkinlerin, yani bürokrat-aydınların uzun zamandır çözmeye uğraştıkları "Vatanı nasıl kurtarırız?" sorusudur. Aslında bu soru bütün seçkinler için geçerli olup, benzer çözümler getirmektedir. Fakat ideolojinin oluşumuna ve harekete M. Kemal Paşa kadar etkili olmuş bir önder söz konusu olunca, onun bir üyesi olduğu grup, sınıf gibi belirleyici öğelerin yanı sıra, psikolojik boyutu da önem kazanmaktadır.

Pek duyarlı bir yetim olarak büyümesinden başlayarak, arkadaşlarına oranla Garp'ın Şark'ı aşağılamasından çok daha fazla etkilenen M. Kemal bir azgelişmiş ülke aydınının niteliklerini bu psikolojik boyut yüzünden çok daha kristalize olmuş biçimde özümlemiştir. Örneğin, "sınıfsız toplum" savında asker olmasının, yani ancak ayrıcalıksız insanlardan oluşan türdeş kitlelerin kolay denetlenebildiğini bilecek durumda bulunmasının rolü olsa gerektir. Milliyetçilik gibi merkezde birleştirici ve sivrilikleri yokedici bir ideolojinin asker psikolojisindeki bir insan için çok uygun düşeceği düşünülmelidir. Harbiye'nin Batı'ya en açık kurum olması, Batı'nın yaşam biçimini almanın ve bunu yukarıdan buyruklarla -gerekirse zorla- uygulamanın çıkış noktası olmuş olmalıdır. Duygu ve düşünce açısından kendine eşit gördüğü insanlar arasında egzotik bir varlık olarak dolaşmak ağırına gittiği için Batı giysilerinin yerleşmesine bambaşka bir önem verdiği yorumu ([150]) oldukça açıklayıcıdır. Fesin

(150) Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, 4. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971, , s. 88.

eski düzenin bir simgesi olduğu ve simgelere saldırıp yıkmanın çok önemli olduğu doğrudur; fakat 1910'da ordu adına Paris'e giderken sınırı geçer geçmez fesi çıkarıp kasket giymesi, bir gece bir kabulde Mısır büyükelçisinin kafasındaki fesi herkesin içinde çıkarttırmaya kalkıp adamı baloyu terk zorunda bırakması ([151]), girişilen düzeltimlerin yalnızca bir azgelişmiş ülke seçkininin Batı'ya özenmesinden ibaret kalmadığını, derinde birtakım koşullanmaların söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu koşullanmaların en önemlilerinden biri de din konusundadır. Annesinin sofuluğu, gittiği taşmektepteki hocaların değnekli din eğitimi, Suriye'de tanık olduğu Arap fanatikliği, sonunda halifenin M. Kemal'e karşı cihat açması ve onu idama mahkum ilan etmesi; bütün bunlar M. Kemal Paşa'nın içinde büyük tepki yaratmış, öğrenmekte olduğu Fransızca aracılığıyla tanıdığı akılcı vb. Batılı filozofların etkisi de birleşince ([152]) din kurumuna ve özellikle din adamlarına ([153]) büyük bir tepki duymuştur. Bu tepki, eski seçkinlere yenisinin duyacağı tepkiden başka ve ondan öte birşeydir ve ancak böyle bir psikolojik boyutun eklenmesiyle tam olarak anlaşılabilir. Dine ve din adamlarına karşı tutumundaki bu psikolojik boyutu şuradan da kanıtlamak olanağı vardır ki, çocukluğundan kalkıp da bütün yetişmesini kapsayan bu tepkiyle karışan akılcılığın (rasyonalizmin) ve pozitivizmin sonucu, M. Kemal Paşa İslam'ın kitleler için taşıdığı anlamı ve onlar için gördüğü işlevleri tam değerlendirememiş, din denilen olguyu, yerine aynı önemde başka bir inanç konmadan kaldırılabilecek ([154]) karanlık ve ilkel bir boş inanç ([155]) olarak görmüştür. Bunlara laiklikten söz ederken İkinci Bölüm'de gene döneceğiz.

---

(151) Kinross, *Atatürk*, s. 462.

(152) "İnsanlar, sürfeler gibi sulardan çıktılar en önce... İlk ceddimiz balıktır. İşler daha ilerledikçe o insanlar, primat zümresinden türediler. Biz maymunuz, düşüncelerimiz insandır" (Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. baskı, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1971, s. 330'dan R. Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Tarih ve Dil Kurumları*.

(153) "... ben şahsen onların düşmanıyım. Onların menfi istikamette atacağı bir hatve... milletimizin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir... o adımı atanı [tepeleyecek] kanunlar olmasa... kendi başıma kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm (Konya Türk Ocağında 20.3.1923'te yaptığı konuşma, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 146.

(154) Bkz. Şerif Mardin'in verdiği bildiri ve yapılan tartışmalar, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (İTİA) Mezunları Derneği, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, 14-16 Ocak 1977, İstanbul, 1977, s. 381-394.

(155) Kinross, *Atatürk*, s. 437.

M. Kemal Paşa'nın koşullanmalarının doruk noktası Sofya'da geçirdiği askerî ataşelik dönemi gibi gözükmektedir. 1913'ün Sofyası kendi halinde bir Balkan kentidir ama, en azından M. Kemal'in gözünde Avrupa başkentlerinin tatlı hayat ([156]) atmosferini temsil etmektedir. Balolarda danseden kadınları gördükçe kadın özgürlüğünü özlemekte, İstanbul'un da Sofya gibi bir opera binasının olmadığından arkadaşı Şakir Zümre'ye yakınmakta, rejimin işleyişini yakından izlemektedir ([157]). İstanbul'un şarklılığından tiksinmiş bir Mustafa Kemal için Sofya deneyimi çok etkileyicidir. Bu öyle bir deneyimdir ki, hem Sofya'da görüp özendiklerinin birgün mutlaka uygulanması yolunda büyük bir baskı oluşturmaktadır, hem de bu burjuva toplumuna içten içe kıskançlık duymamak olanaksız duruma gelmektedir. Bir gün zengin bir dostuyla Çankaya sırtlarında dolaşırken rastladıkları köylü delikanlıyı yüreklendirip adamı güreşte yere yıktırması, üzerindeki 52 liraya ödül olarak el koydurması, sonra da 100 lira gönderirse geri verilmek üzere saatını da almasını söyleyerek, "Yoksa bu pis zenginlere güven olmaz" demesi ([158]) bu psikolojinin bir sonucudur. İşte bu noktadan, Atatürk'ün bir küçük burjuva olarak incelenmesine, bir azgelişmiş ülke aydınının bu ikiz boyutuna geçebiliriz.

Bir Küçük Burjuva Olarak M. Kemal Atatürk

Bürokrat-Aydın niteliklerinin yanı sıra, Önder'in bir azgelişmiş ülke aydını olmasından gelen bir küçük burjuva yönü vardır. Bu yön, azgelişmiş ülke aydınının kendi üstünde bulunan sınıflara yetişmek istemesine ilişkin bulunmakta, onun temelde özel girişimci düzeni yeğlemesi sonucunu doğurmaktadır. "Taktikçiliği" konusunda örneklerini gördüğümüz anti-kapitalist sözlerini yorumlarken değinildiği gibi, M. Kemal'in bu türden sözleri, kesinlikle 1921 öncesinde Sovyetler Birliği'nin yardımını sağlamaya ilişkin bir taktikdir. Çünkü Önder paraya para kazandırmayı ilke olarak kabul eden bir ortam ve sınıftan gelmekte ve bu ilkeye koşut olarak düşünmektedir. İnönü'nün onun için söylediği: "Başından itibaren özel teşebbüsü esas tutmuş ve ölünceye kadar bu prensibi tatbik etmiştir" ([159]) sözü gerçeği tam anlamıyla yansıtan bir sözdür. Babası da

(156) aynı yapıt, s. 59.
(157) aynı yapıt, s. 60-64.
(158) aynı yapıt, s. 446.
(159) İpekçi, *İnönü...*, s. 36.

-başarısız- bir ticaret deneyimi yapmış olan M. Kemal daha gençliğinde özel girişim yoluyla para kazanmak istemiş, fakat biriktirdiği maaşını sermaye olarak verdiği tüccar kendisini dolandırmıştır ([160]). Bu girişim, genç bir insanın herşeyi deneme merakına, hem de Önder'in yetiştiği dönemde askerlik mesleğinin aylarca maaş bile vermediğine bağlanabilir. Fakat zaferden sonra, Kurtuluş Savaşı için Hint Hilafet Komitesi tarafından gönderilen 600.000 liradan elinde artakalan parayı kullanış biçimi, özel girişimi esas sayan bir felsefenin ürünü sayılmak gerekir. Çünkü Atatürk, ekonominin geliştirilmesi için düşündüğü ulusal bankayı (Türkiye İş Bankası) bir özel banka olarak kurmuş, çoğunluğu topraktan geçinen bir ülkede tarımın akılcı ve modern bir biçimde yapılması için örnek olmasını istediği toprakları (Atatürk çiftlikleri) gene özel çiftlik biçiminde kurmuş ve işletmiştir ([161]). Eğer Atatürk ekonomik felsefe bakımından farklı bir tutum içinde olsaydı, bu ulusal bankayı örneğin maliye bakanlığına kurdurur, çiftlikler de tarım bakanlığına bağlı devlet üretim çiftlikleri olurdu. Eğer böyle yapmış olsa idi, o zaman Önder'in diğer ikiz boyutuna, yani bürokrat aydın niteliğine örnek olarak sayacaktık. Olmayınca, onun küçük burjuva niteliğine örnek olarak göstermek gerekmektedir.

Doğrusu, geriye bakışın bizi bağnazlığa düşürmemesi için o günlerin koşullarını daha bir dikkatle gözden geçirdiğimizde, M. Kemal Paşa'nın özel mülkiyete önem vermesini anlamak zor değildir. Bir kez, tartışmasız önder olarak ortaya çıktığı 1925 yılına dek kişisel bir güvensizlik duymuş olduğunu takdir etmek gerekir. Çünkü devrimci bir insanın, hele M. Kemal Paşa'nın koşullarında savaşım veren bir devrimcinin başarılı olması kadar, başarısız olması da vardır. Gün geçmemekte, ya kaldıkları Ziraat Mektebinde köpekleri öldürülmekte, ya telgraf telleri kesilmektedir ([162]). Hakkında idam fermanı vardır. Yerli ve yabancı suikastçılar cirit atmaktadır. Çerkes Etem gelmekte, Ankara caddelerinde alıp götürmek için bakan arabası durdurmaktadır. Bir keresinde Paşa'nın kaldığı istasyon binasındaki yatak odasına kadar girmiştir. İkincisi,

(160) Atay, *Çankaya*, s. 158.

(161) Bu taşınır ve taşınmaz malların parasal kaynağı, alınışı, döküm ve vasiyet edilişleri üzerine geniş bilgi için bkz. Mazhar Leventoğlu, *Atatürk'ün Vasiyeti*, İstanbul, 1968. Ayrıca, Fethi Naci'nin *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri* adlı yapıtında Leventoğlu'ndan aktarma olarak bilgi verilmektedir.

(162) Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 259-260.

bu kişisel güvenlik duygusu dışında, o zamanki ortamın havası bunu gerektirmektedir. O zamanlar çivi bile üretilememesi ve kim ne yaparsa sevinme durumu, eşrafla kurulan koalisyonun sürmesi için özel girişime karşı çıkmama zorunluğu, ayrıca M. Kemal Paşa'nın yetiştiği ortamın (İttihat ve Terakki politikasının) özel girişimci olması, bir de çok önemli olarak, o günün Türkiyesinde azınlıkların ekonomik üstünlüğü nedeniyle sınıfsal değil, ulusal çelişkinin ön planda olması, hep dikkatimizden kaçmaması gereken durumlardır. Son olarak, devletçilik yaklaşımının Türkiye'de ancak 1930'larda çıktığını unutmamak gerekmektedir.

Fakat bütün bunlar dikkate alındığında bile, Önder'in Türkiye'nin en büyük ve yarı-resmî nitelikteki özel bankasında büyük hissedar olması ve içlerinde sadece Atatürk Orman Çiftliği 155.000 dönüm tutan toprakları fabrikalarıyla birlikte işletmesi, temel olarak, Atatürk'ün kişisel eğiliminin özel girişim yönünde olmasının sonucudur. Bu olgu Atatürk'te çok belirgindir ve kendisinin temel sosyo-ekonomik felsefesinin temelini oluşturmaktadır. 1923'de Balıkesir Paşa Camii minberinden yaptığı konuşmada söylediği: "Kaç milyonerimiz var? Hiç! Binaenaleyh biraz parası olanlara düşman olacak değiliz!" ([163]) biçimindeki sözlerine girmeye, devletçilik konusunda: "Fertlerin inkişafına mani olmamak, onların her noktai nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadi sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devlet kendi faaliyetiyle bir mani vücuda getirmemek demokrasinin en mühim esasıdır" ([164]) diye düşündüğünü anımsamaya gerek yoktur. Yukarıda sözü edilen iki temel seçim bütün bu sözlerden çok daha açıklayıcı nitelikte gözükmektedir. Önderin bu niteliği, ideolojinin oluşmasında ve dolayısıyla devrimin yönünün saptanmasında çok temel bir belirleyici olmuştur.

Önder'in bu temel niteliğini pekiştirmek açısından anlamlı bir örnek de, Gazi'nin evleneceği hanımı seçmesiyle ilgilidir. Birkaç yabancı dili iyi bilen, piyano çalmak gibi iyi yetişmiş bir Batılı burjuva kızının bütün becerilerine sahip olan, İzmir'in en zengin tüccar ailelerinden Uşşakizadelerin kızı Latife'nin seçilmesi, İzmir'e girişte konaklarında misafir olduğu hanım kızla başarılı genç komutan arasındaki duygusal yakınlığın ([165]) sonucu olmasa gerektir. Latife'yi, genç askerî ataşenin

(163) *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 97.
(164) A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'den Yazdıklarım*, İstanbul, Devlet Kitapları 1000 Temel Eser Serisi, 1971, s. 64.
(165) Bkz. İsmet Bozdağ, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul, Kervan Yayınları, t.y., İkinci bölüm.

Sofya'da tanıdığı "iyi" bir ailenin kızı olan ve o ana dek alışık olmadığı Avrupai bir hava taşıyan Dimitrina'ya benzetmek ve Dimitrina'nın bir Müslüman-Türk izdüşümü olarak görmek yanlış olmaz. Küçük burjuvazinin büyük burjuvaziye doğru atılım yapışını burada büyük bir açıklıkla izlemek olanağı vardır. Kurtuluş Savaşının taşradaki büyük destekçisi gazeteci İsmail Habib'in anlattığına göre, M. Kemal Paşa Latife hanımla evlenmeye karar verdiğini arkadaşlarına bildirmiş ve kendisini tanıtmak için "kızın piyanosunu, dört-beş dil bildiğini" ([166]) dile getirmiştir. Bir gazinoda Yunanlı tutsaklarla konuşmasına eşi aracı olunca, "bizim hanım nasılmış?" der gibi arkadaşlarının yüzüne bakmakta, bir mecliste: "Bayron'dan *(sic)* bir şiir okusana Latife, manasını anlamıyoruz ama ahengi hoşa gidiyor" diyerek, arkasından eklemektedir: "Bir de Hügo' dan oku da bari manasını da anlayalım" ([167]). Fakat bu kadar hevesle girişilen evlilik, biraz da sınıflararası evliliklerin doğasındaki zorluktan olacak, yürümemiştir. Kinross'un bu evliliğin "coğrafyası" konusunda söyledikleri ilginçtir: "Kemal, *yanında* değil de *arkasında* duracak bir kadın olduğu için Fikriye ile evlenmek istemedi. Diğer yandan, hayatta en son isteyeceği şey de, Latife gibi *önünde* duracak bir kadındı" ([168]).

*
* *

Toplumun gereksinmeleri, seçkinlerin çıkarları ve bir de Türkiye örneğinde incelenmesi şart olan önder boyutu böylece ele alındıktan sonra, ideolojinin işlevleri ve nitelikleri ortaya şöyle konabilir:

1) İşgale uğramaya başlayan Anadolu'da halkın yılgın ve bilinçsiz olması, eşrafın bölünmüşlüğü ve bilinçsizliği, seçkinlerin ise Batı'ya hayran olmaları fakat karşıt olmamaları ve şaşkınlıkları gözönünde tutulacak olursa, bağımsızlık hareketinin bütün ülkeyi kapsayacak biçimde ortaya çıkması mantıksal olarak uzak bir olasılıktır. Fakat Önder boyutunun işe karışmasıyla, en ilerici çözüm olarak öne sürülen manda bir yana itilecek, diğer azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinde görülen "Der-

(166) İsmail Habib [Sevük], *Atatürk İçin*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 22.
(167) aynı yapıt, s. 57.
(168) Kinross, *Atatürk*, s. 391. Sözcükleri ben vurguladım.

hal Bağımsızlık" *(Freedom Now!)* formülü milliyetçilik ideolojisinin birinci işlevi olarak ortaya çıkacaktır. Bu kökten değişikliği sağlayan Atatürk'ün iki niteliğidir: Önder, Batı'nın düzeyine varabilmenin ancak Batı'nın egemenliğinden kurtulmakla olanak kazanacağını bilmekte, bir de, ancak bağımsız bir ülkede egemen olmanın bir anlam taşıyacağını hesaplamaktadır. Kitleler edilgen, seçkinler ekonomik temelden yoksun olduğundan yöntem, hiç olmazsa düşmandan kurtuluş gerçekleşene kadar eşrafın işbirliğini sağlamak olacaktır.

2) Ortaya çıkışları ve bir kesim olarak yaşamlarını sürdürmeleri modernleşme denilen olguya bağlı olan seçkinler, ideolojinin ikinci işlevini "batılılaşma" olarak saptayacaklardır. Ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel gibi bütün açılardan bunun anlamı, Batı'nın yapısına benzemektir. Köylü kitlesi etkisiz olduğundan, bu işlevin nitelikleri ve gerçekleştirilme yöntemleri, seçkinler ile koalisyon ortakları eşraf arasındaki dengeye bağlı olacaktır. Ekonomik batılılaşmada eşraf, sosyo-ekonomik düzenin değişmesine razı değildir. Seçkinlerin de böyle bir amacı yoktur. Bu nedenle, bu açıdan batılılaşma seçkinlerin zorlamasına gerek kalmadan, toplumun üretim ilişkilerini değiştirmeden, yalnızca onları daha akılcı biçime sokmaya çalışarak yürütülecektir. Siyasal, toplumsal ve özellikle kültürel bakımdan ise birtakım önemli değişiklikler yapılması söz konusudur. Bunların yapılmasında eşrafın bir çıkarı yoktur, fakat üretim ilişkileri değiştirilmediği sürece bir zarar da görmeyecektir. Batı'ya benzemek için bu açıdan düzeltimler getirmek zorunda olan seçkinler bunu yukarıdan zorlayarak yapacaklar, fakat karşılığında eşrafa sosyo-ekonomik alanda birtakım ödünler vereceklerdir. Bu ödünler, önder boyutunun özellikle etkili olduğu laiklik uygulamasının ve düzeltimlerin (reformların) yapılabilmesinin karşılığı olacaktır.

3) Batı'yı kovmak ile Batı'ya benzemek anlamına gelen ilk iki işlevin çelişkili olması, ayrıca kültürel açıdan Batı'nın olduğu gibi alınması eşraf açısından değil ama, seçkinler açısından bir kimlik bunalımı yaratacaktır. Seçkinler Batı'yı yadsımadan Türk'ü yüceltecek bir çözüm bulmak zorundadırlar. İki çözüm yolunun uygulanması akla yakındır: Bütün uygarlıkların ve bütün dillerin Türk kökenli olduklarını savunarak Türk insanının benliğini yüceltmek, ikinci olarak da Türkiye'nin bir Batı ülkesi olduğunu ileri sürerek böyle bir kimlik bunalımının varlığını ortadan kaldırmak. Türkiye'de her ikisine de tanık olacağız.

İKİNCİ BÖLÜM :

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İŞLEVLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İŞLEVLERİ

BİRİNCİ İŞLEV:

BAĞIMSIZLIK

I. BAĞIMSIZLIKLA ÇATIŞAN ÇÖZÜM YOLLARI

Bugün ilkokullarda okutulan tarih kitaplarında "Müttefiklerimiz yenilince bizi de yenik saydılar" türünden bir gerekçeyle açıklanan bozgun, ülkenin üzerine bir karabasan gibi çökünce birtakım kurtuluş yolları ortaya atıldı. Bu çözüm yolları, peşinen söylemek gerekirse, o günün seçkinlerinin koşullanış düzeyini, yarım yüzyılı aşkın bir deneyimden hiçbir ders almadıklarını ve yeni şeyler düşünmekten yoksun olduklarını gösteren birer örnektir.

İngiliz Koruyuculuğu ve Amerikan Mandası biçiminde ortaya atılan bu kurtuluş yolları üç koşullanmadan kaynaklanmaktaydı: Din ve gelenekten gelen ve Padişahsız ve Halifesiz bir çözüm düşünememe durumu, ikincisi, duraklama devrinden bu yana kafalarda iyice yer etmiş olan yabancı üstünlüğü kavramı ([169]) ve üçüncü olarak da Osmanlı İmparatorluğu dışında bir çözüm düşünememek. Oysa, bozgun sonucu dört bir yandan paylaşılmaya başlanmış bir imparatorlukta, algılanması ne kadar güç olursa olsun, biricik kurtuluş yolu bu üç koşullanmayı da aşmaktan geçiyordu. Çünkü, Saltanat hemen işbirlikçi bir tutum alarak başta kalmaktan başka bir şey düşünmediğini ortaya koymuş, yenen büyük devletler ordularıyla ve o ana dek destekledikleri azınlıklar aracılığıyla ülkeyi paylaşmaya başlamışlar, İmparatorluk fiilen ortadan kalkmıştı. İşte

(169) *Nutuk*, I, s. 10-11.

M. Kemal'in getirdiği kurtuluş önerisi, bu üç koşullanmadan kurtulup bu üç gerçeği görmüş olmasının sonucudur.

M. Kemal'in kurtuluş önerisi açısından düşünüldüğünde, Saray ve çevresi tarafından öne sürülen İngiliz korumacılığı bir tehlike olmaktan çok, bir tahrikti ([170]). Çünkü kadere rıza göstermekten başka birşey değildi ve kader bir ülke için ne kadar kötü olabilirse, o kadar kötü "tecelli" etmişti. Uysal bir politika güderek büyük devletlere kendini acındırmayı denemek, özellikle İzmir ve İstanbul'un işgalinden sonra hiçbir biçimde savunulamayacak bir tutumdu. "Bu milli hareket hakikaten bir gayret ve samimiyet eseri ise, hükümetimizin katiyen emrine uymalı ve hiç bir işe karışmamalıdır ki, kuvvetli bir merkezî hükümet vücuda gelebilsin ve sulh müzakerelerine girişebilmek için büyük devletler vükelası ona itimat ve itibar edilebilsin de, sulh olsun..." ([171]) gibi görüşler en koşullanmış seçkini bile çileden çıkaracak kadar kışkırtıcıydı. Fakat bu görüş ile silahlı direniş arasında bir üçüncü yol gibi gözüken diğer çözüm yolu, yani ABD mandası, zaten doğası gereği bağdaştırıcı görüşlere pek düşkün bir tabaka olan seçkinlere oldukça çekici geldi ve M. Kemal Paşa'yı epey zorladı. Hem bu açıdan, hem günün seçkinlerinin kafa yapısını göstermek açısından, hem de günümüzde bazı Batıcıların savlarına benzerliği açısından üzerinde biraz daha durulmaya değer.

Amerikan mandası önerisinin beyinliğini, Ahmet Emin [Yalman] ve Halide Edip [Adıvar] gibi Amerikan okullarında okumuş aydınlar yapıyordu. Bunlar işi o dereceye vardırmışlardı ki, başkan Wilson'a 1918 Aralığında verdikleri dilekçede belli başlı bakanlıkların başına bir Amerikalı başmüsteşar konmasından, jandarma ve polis işlerini Amerika'ya bırakmaya kadar teslimci öneriler getirmişlerdi ([172]). Halide Edip M. Kemal Paşa'ya yazdığı uzun mektupta ([173]) Türkiye'de birbiriyle boş ölçüşen devletlerden kurtulmanın ancak Amerikan mandası olmakla olanak kazanacağını, aslında Amerika'nın başına dert almak istemediğini, bu işi Avrupa'ya karşı şan olsun diye kabul edebileceğini, ancak

(170) Selek, *Anadolu...*, I, s. 273.

(171) Damat Ferit'in eğitim bakanı Rıza Tevfik'in Peyam Gazetesindeki yazısı, Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, TTK, 1973, s. 64'den, Feridun Kandemir, *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul, 1964, s. 126-128.

(172) Atay, *Çankaya*, s. 143-144.

(173) *Nutuk*, s. 95-98.

manda sayesinde ülkenin bütünlüğünün korunabileceğini yazıyor ve ülkenin artık gelişme ve birleşme savaşı vermesi gerektiğini savunarak, bağımsızlık için savaşmayı serüven olarak görüyordu.

İstanbul'daki bu aydınların yanı sıra Bekir Sami, Albay Kara Vasıf, Refet [Bele] Bey, İsmet [İnönü] Bey gibi askerler de ülkenin içinde bulunduğu durumda mandayı kötülerin içinde en iyisi olarak görmekteydiler. Refet Bey mandanın bağımsızlığı tehlikeye düşürebileceğini, fakat İngiliz tehlikesinin ve çeşitli olanaksızlıkların bu çözümü zorunlu kıldığını söylüyordu([174]). Manda ile bağımsızlık birbiriyle çatışan şeyler değildi. Beşyüz milyon lira borcu, onbeş milyon lira geliri olan bir ulus dıştan yardım almadan yaşayamazdı([175]). Bekir Sami Bey de tam bağımsızlık istenmesi durumunda vatanın bölüneceğini savunmaktaydı. İsmet Bey: "Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki, ben de tamamiyle bu kanaattayım. Bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın mürakabesine [denetimine] tevdi etmek [bırakmak] yaşamak için yegane ehven çare gibidir" ([176]) diyordu. Kara Vasıf Bey: "Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz" ([177]), Hami bey de: "Herhalde bir müzaharete [yardıma] muhtacız ve bunun en iptidai delili de varidat-ı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir" ([178]) diyerek devrin aydınlarının içine düştükleri umutsuzluk kuyusunu dile getiriyorlardı.

Bu tartışma ve savların çoğu, Erzurum Kongresinde "Manda ve himaye kabul olunamaz" diye karar alınmış olmasına karşın Sivas Kongresinde büyük gürültü kopardı. Çünkü İstanbul'daki aydınlar manda konusunda kesin karar vermişler, M. Kemal Paşa'nın bu konuda genel bir buyruk vermesini, yoksa İstanbul'da çalışmalarının devam edeceği ve böylece tatsız bir durumun oluşacağı tehdidini savurmaya başlamışlardı ([179]). Ne var ki, Anadolu kabul etmedikçe bunların bir değeri yoktu. Bu nedenle Erzurum ve Sivas Kongrelerinde İstanbul'daki aydınların baskısı yoğunlaştı ([180]).

---

(174) Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, TTK, 1969, s. 56-59.
(175) *Nutuk*, I, s. 107-108.
(176) Atay, *Çankaya*, s. 193.
(177) *Nutuk*, I, s. 111
(178) İğdemir, *Sivas...*, s. 53.
(179) Selek, *Anadolu...*, I, s. 277.
(180) Avcıoğlu, *Milli...*, ss. 261.

M. Kemal Paşa manda konusunda hazırlıklı olduğunu gösteren bir taktik ve mantık bütünlüğünü kullanarak bu çabaları boşa çıkarmıştır. Kendisi Sivas Kongresinin başkanı olduğu gibi, "Teklif Encümeni Reisi" niteliğini de üzerinde bulundurmaktadır. Gerektiği zaman "encümene havale" isteyerek, gerektiği zaman "on dakika istirahat edelim efendim" diyerek, bazen sözcük oyunları yaparak ([181]), kimi zaman da karşıtlarının mandanın ne olup ne olmadığını pek bilmemesinden, ayrıca Amerika'nın kabul edip etmeyeceğinin belli olmamasından yararlanarak direnmiştir. Mantığı etkileyicidir: "Şu size okuttuğum telgraflara, mektuplara, tavsiyelere bakınız. Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki, hukuku hükümraniye, hariçte temsil hakkımıza, kültür istiklalimize, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeyen böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi aşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir?..." ([182]). Sonuç olarak manda sorunu "encümene havale"den beter olacak, Amerikalara kadar tel çekilmesi ve bir araştırma heyeti gönderilmesinin istenmesi kararı alınacak, sözün kısası ortada manda diye bir olay bırakılmayacaktır ([183]).

*
* *

Günümüzde de aynı yabancı ülkeye yanaşmak için aynı gerekçeler bazen kelimesi kelimesine ileri sürüldü. Bu durumu gözönünde bulundurup da, işin içine bir de o günkü koşulların ne denli güç olduğunu katarsak, doğrusu Kurtuluş Savaşı döneminin mandacılarını kınamak çok güç. Üstelik, o dönem Türkiyesinde insanların kafasında iktisadi sömürü kavramı daha belirginleşmemiş ([184]). Bu kavram İkinci Dünya Sa-

(181) *Nutuk*, I, s. 113.

(182) Kansu, *Erzurum'dan...*, I, s. 192.

(183) Telin metni için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, cilt IV, Der: Nimet Arsan, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964, s. 57.

(184) Bu konuda İttihat ve Terakki kadrosunun gözünü bir ölçüde açmaya çalışan Parvus [Alexander Israel Helphant] adlı bir Rus yahudisi olmuştur. Parvus 1911-1914 tarihleri arasında İstanbul'da yaşamış, dünya marksist hareketinde önemli bir yer almış (Troçki ile birlikte sürekli devrim tezini geliştirmiştir), Türkiye'de kaldığı sürece yazdığı yapıtlarda dünya kapitalist

vaşı sonrası kavramı. Sivas Kongresinde Hami Bey Amerika'nın sermaye ihraç etmek zorunda olduğu, bu nedenle mandaterliği kabul edeceğini savunurken ([185]) zamanı için hiç yadırganmayacak bir saflık içinde. Dünyanın öbür yarımküresindeyken, Osmanlı ülkesi gibi bir yerde gelip de 45 konsolosluk ve 600 Amerikan okulu açan ([186]) bir ülkenin yöneticilerinin temel dürtüsünü idealizm olarak yorumlamıyoruz bugün. Marksizmle ilgisi olmayan bilim adamlarımız bile savaş sonu antlaşmalarında Amerika'nın pay alamadığını, Amerika'nın bu payı Osmanlı İmparatorluğu'nu bölerek sonradan telafi etmeyi umduğunu, Wilson'un bunu böyle hesapladığını söylemekte ([187]). Fakat o günlerde bunu böyle koymak biraz zordu. O günün seçkinlerinin mandacılığı, daha önce sözü edilen "Batı'yı hayran, fakat düşman değil" formülüyle açıklanabilir. Fakat manda yanlıları hain değildiler. Nitekim hemen hepsi de Ön-der'in yanında, hem de ilk safta savaşa katıldılar.

Hain değillerdi ama, M. Kemal'in dışındaki bu insanlar en azından sözü edilen dönemde milliyetçi de sayılamazlar. "Bağımsız" bir "ulusal devlet"e değildir yönelmeleri. İşte M. Kemal'i çoğu yandaşlarından ve bütün zamanlarda ayıran en önemli özellik, daha Kurtuluş Savaşının başlamasına nesnel olarak katkıda bulunacak olaylar (işgal vb.) başlamadan önce bile modern anlamda milliyetçi, yani "bağımsız ulusal devlet"çi oluşudur. O günün koşullarını gözönünde tutup da, bugün bile mandacılık zihniyetinin çok geçerli olduğunu gördüğümüzde, eğer bundan çıkarılacak birinci sonuç o günün mandacılarının fazla kınanamayacağı ise, ikinci ve daha önemli bir sonuç da, M. Kemal'in bu olağanüstü özelliğinin yani bağımsızlıkçılığının saptanması olmalıdır. Bunun nedenleri, daha önce de söylendiği gibi, Batı'yı amaçlayan bir M. Kemal'in bu amacına ancak Batı'dan kurtularak varabileceğini kimsenin anlamadığı bir dönemde anlamış olması, bir de, bağımsız olmayan bir ülkede baş olmayı gerçek iktidar olgusuyla bağdaştıramayacak bir yapıya sahip bulunmasıdır.

---

ekonomisinin nasıl işlediğini ve azgelişmişleri nasıl sömürdüğünü anlatmaya çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin ekonomik danışmanlığını da yapmıştır. Ama yine de Osmanlı aydınının büyük Batı hayranlığı ve taklitçiliği onun Parvus'tan etkilenmesini ve Batı sistemi dışında başka seçenekleri düşünmesini önlemiştir.

(185) İğdemir, *Sivas...*, s. 67.

(186) Cem, *Türkiye'de Geri...*, s. 248.

(187) E. Z. Karal'ın konuşması, İİTİA, *Atatürk Döneminin...*, s. 133.

Bağımsız ulusal devlet fikri başından beri Önder'in kafasında vardı ama, işin başından beri kitlelerin ve seçkinlerin eyleminde yoktu. Yavaş yavaş ve Önder'in etkisiyle oluştu. Kurtuluş Savaşını incelemeyi, gerçek milliyetçilik fikrinin ölçütü olan *bağımsız ulusal devlet* temasının ortaya çıkış sürecinin incelenmesine bağlamak gerekir.

II. BAĞIMSIZ ULUSAL DEVLET TEMASININ (MİLLİYETÇİLİĞİN) ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Günümüzün en bellibaşlı uluslararası olgularından sömürge devrimlerinin, yani azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin otuz yıl evvelki habercisi olan Anadolu hareketi bu kitapta belirtilen milliyetçilik ölçütleri açısından bir milliyetçilik devinimi olarak başlamadı. Bu noktaya ancak belli bir süreç sonunda ulaştı.

A. MİLLİYETÇİ DUYGU'NUN OLUŞMASI: İLK DİRENMELER VE "CEMİYETLER" DÖNEMİ

"Kurtuluş Savaşı Döneminde Anadolu Toplumunun Yapısı" başlıklı bölümün sonunda eşrafın ve köylünün durum, çıkar ve özlemlerini belirtirken, ikisinin de "ulusal duygu" açısından zayıf olduğu, özellikle eşrafın kendisine dokunulmaması ve çıkarlarının gerektirmesi durumunda düşmanla işbirliği bile yapmaya gidebileceği belirtilmişti. Nitekim koşullar gerektirdiğinde bu böyle de oldu. Fakat bellibaşlı iki olay, işgal ve Hıristiyan azınlık hareketleri eşrafın canını ve malını tehdit eden olgular olarak belirince eşraf harekete geldi.

Eşrafın, dolayısıyla ona bağlı olan köylünün direnmeye, yani milliyetçi duyguya sahip olmaya başlamasının esas nedeni Hıristiyan azınlıkların yarattığı korkuydu. Birinci Büyük Savaş öncesinde ve sırasında karşılıklı yapılan, fakat her azınlık-çoğunluk kavgasında olduğu gibi daha çok azınlığa zarar veren toplu öldürmeler sonucu doğuda halk Ermeni hareketlerinden ve özellikle buralarda bir Ermeni devletinin kurulmasından çok ürkmekteydi. Anadolu'nun doğusunda Ermeni korkusundan oluşan bu tehlikeyi batıda Rumlar meydana getirmekteydi. O tarihte Batı Anadolu'da oldukça geniş bir Rum azınlık olup, bunlar Ayvalık gibi kimi yerlerde çoğunluk durumuna bile geçmişlerdi. Özellikle İzmir ve çevresindeki kimi Rumlar Helen ulusal bilincine sahiptiler. Bu yöreyi

"İyonya" diye anıyorlar ve Yunanistan'la birleşmesini istiyorlardı. Anadolu'da kurulan direniş dernekleri büyük devletlerin işgaline değil, Yunan işgaline ve Ermenistan'ın kurulmasıyla Hıristiyan azınlıkların yaratacağı tehlikeye karşı kuruldu. 30 Ekim 1918'deki Mondros bırakışmasından sonra aynı yılın sonuna dek kurulmuş olan ilk beş direniş derneğinin üçü Ermeni, ikisi de Rum azınlıklara karşı oluşturulmuştur. "Redd-i İşgal", "Redd-i İlhak", "Müdafaa-i Hukuk", "Muhafaza-i Hukuk", "Muhafaza-i Hukuk-u Milliye", "İstihlas-ı Vatan" ([188]) gibi farklı adlar altında çalışan bu derneklerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu kanıtlamak ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktı. Bilimsel araştırmalarla ve istatistiklerle büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın yapmayı bu amaca ulaşmak için yeterli görüyorlardı. Fakat dernekler bu gaflet uykusundan çabuk uyandılar. İşgaller fiilen başlamıştı. Böylece "müdafaa-i hukuk"un kuvvete dayandığı gerçeğini geç de olsa anladılar ([189]).

Bu gerçeğin anlaşılması üzerine, zaten işgale uğrayan ve azınlıkların terör hareketlerine açık olan bölgelerdeki halkın silaha sarılmış olmasıyla başlayan bir eylem örgütlendi: Kuvayı Milliye.

Kuvayı Milliye, çete dediğimiz türden silahlı kuvvetlerdi. Bunların ortaya çıkışları üç ayrı biçimde oldu. Birincisi, Hıristiyan azınlıkların çeşitli bölgeleri ele geçirip Müslümanlara saldırması üzerine halk kendiliğinden silaha sarıldı. İkincisi, ordudaki subaylarla kentlerdeki aydınların oluşturduğu siyasal kökenli ulusal direniş grupları ortaya çıktı. Üçüncüsü, zaten silahlı olan -ve zaman zaman yoksulları koruyan- geleneksel Anadolu eşkiya toplulukları düşmanla çatışmak gibi yeni bir işleve yöneldiler ([190]).

---

(188) T. Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, Baha Matbaası, 1964, s. 41. Kuruluş sırasına göre: Milli İslam Şurası (Merkezi: Kars), Kilikyalılar Cemiyeti (Merkezi: İstanbul), Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi (Merkezi: Edirne), Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti (Merkezi İstanbul). Avcioğlu (Türkiye'nin.., I, s. 195-196) her ne kadar ilk cemiyetin Erzurum'da kurulup ilk kongrenin orada yapıldığını yazıyorsa da, Erzurum'u ancak "ilk büyük" kongre olarak nitelemek doğru olacaktır.

(189) Selek, *Anadolu...*, I, s. 94.

(190) Steinhaus, *Atatürk...*, s. 96.

Kuvayı Milliye'yi destekleyerek malını ve canını kurtarma derdine düşen eşraf ve bölgesel seçkinler, Cemiyetler aracılığıyla kongreler topladılar. Direnişi kendi bölgelerinde güçlü bir biçimde örgütlemeye giriştiler. Sovyet şuralar sisteminin ve Başkan Wilson'ın 14 noktasının da etkisini taşıyan bu kongreler Atatürk'ün Nutuk'ta "Üçüncü karar: Mahallî halas [kurtuluş] çarelerine matuftur" diye açıkladığı bölgesel çözüm arama çabalarıydı. Amaçları, daha önce de belirtildiği gibi, ya Osmanlı devletinden ayrılmamaya çabalamak, ya da (Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nde olduğu gibi) ayrı bir bölgesel birim -Trakya Cumhuriyeti- kurarak başının çaresine bakmaktı. Bunlar ülke çapında, ulusal amaçlar değildi. *Bağımsız* bir *ulusal devlet* kurma çabasına yönelmemişlerdi. Diğer bir deyimle, milliyetçilik hareketleri değillerdi. Birer spontane hareket, istilaya ilk direnişler olmaktan öteye yorumlanamazlardı.

Bununla birlikte, bu Cemiyet'lerden bir tanesi, Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi bu kentte bir kongre topladı ki, alınan kararlara baktığımızda bölgesel bir kurtuluş hareketinden bir milliyetçilik hareketine geçişi oluşturduğunu görüyoruz. Bunun nedeni, o gün için tek gerçek milliyetçi önder sayılması gereken M. Kemal Paşa'nın hareketi yönetmeye başlamasıdır. O sıralarda herkes her yerde durmadan kongre toplamaktadır ama, M. Kemal'inkinin özelliği bölgesel değil, ulusal olmasıdır.

Daha önce Amasya'da yaptığı toplantıda aldırdığı iki çok önemli kararı, yani ulusal bir hareket başlatmak ve bir ulusal kongre toplamak kararlarını uygulamaya koymak fırsatını bulan M. Kemal Paşa Erzurum Kongresini çok iyi kullandı. Ulusal sınırlar içinde yurdun bir bütün olduğu, gerekirse ulusun bir geçici hükümet kuracağı, ulusal iradenin egemen kılınacağı ([191]) gibi noktalar, daha önce bölgesel olarak başını kurtarmak biçiminde egemen olan temanın ortadan kalkışını, artık yurt çapında bir eylemin başlayışını gösteriyordu. Cemiyetin adı Vilayatı Şarkiye... iken, daha genel bir anlam taşıyan Şarkî Anadolu...'ya çevrildi. Bu arada Mustafa Kemal, bağımsızlığa ters düşer gördüğü manda çabalarını da bir madde ile konu dışı bıraktırdı.

(191) *Nutuk*, I, s. 65-66.

B. MİLLİYETÇİ İDEOLOJİNİN BELİRMESİ: GERÇEK MİLLİYETÇİLİK HAREKETİ

Yalnızca beş vilayetten, o da onüç gün gecikme ile zor toplanabilen ellidört delegeyle yapılan Erzurum Kongresinde başlanan iş, Sivas Kongresinde olgunlaştırıldı. Birincisi, Şarkî Anadolu... adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"ne çevrildi. İkincisi, bir yönetim kurulu niteliği taşıyan Heyeti Temsiliye "Şarkî Anadolu'nun heyeti umumiyesini" temsil etmekten, "vatanın heyeti umumiyesini" temsil etmeye terfi etti. Üçüncüsü, "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf [yönelik] telakki edeceğimizden, müttehiden [birleşerek] müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir" tümcesi "bilhassa Rumluk ve Ermenilik..." biçiminde değiştirildi. Böylece ulusal hareketin yalnız azınlıklara değil, büyük devletlere de karşı olduğu ortaya konuyordu. Son olarak da, "Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düveli [yabancı baskısı] karşısında buraları [yani doğu illerini] terk ve ihmal etmek..." biçiminde olan madde de, "mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek..." biçiminde değiştirildi. Bağımsız bir ulusal devlete giden yol kuramsal bakımdan açılmıştı. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması bu adımların en anlamlı uygulamasıydı. Önemli olan, Hıristiyan azınlık hareketlerine ve işgale karşı beliren tepki tarafından oluşturulan milliyetçi duygunun, artık bir milliyetçi ideoloji tarafından yönetilmeye başlamış oluşuydu. Ayrıca Erzurum Kongresi, M. Kemal'in Heyeti Temsiliye aracılığıyla kendine bir iktidar temeli yaratmasını da sağladı.

Milliyetçi hareketin Anadolu'yu tam anlamıyla etkisi altına alabilmesi için yapılması gereken çok önemli bir iş kalmıştı: Kuvayı Milliye'yi ulusal bir orduyla değiştirmek. Bu çok önemli bir gereksinme idi. Çünkü, birincisi, herhangi bir Kuvayı Milliyecinin birliğini bırakıp köyüne gitmesini, orduda olduğu gibi firar saymak olanaksızdı. Büyük çoğunluk gönüllü olduğu için fırsatını bulunca çekip gidiyordu ([192]). Kurmaylar neye güveneceklerini bilemiyor, ayrıca firar edeceklere de fırsat çıkıyordu. İkincisi, halk işin başından beri milliyetçi duygu açı-

(192) Selek, *Anadolu...*, I, s. 120.

sından zayıf olduğu için, Selek'in de belirttiği gibi ([193]), başarıyla sonuçlanan küçük çarpışmalardan sonra "zafer kazanıldı, iş bitti" diye dağılacak kadar bilinçsizdi. Bu bilinçsiz kitleleri kullanarak bir sonuca ulaşmak için bunların kesinlikle milliyetçi ideolojisinin sıkı denetiminde bulunmaları gerekiyordu. Oysa bunlar, eşrafın ve eşkiyanın denetimindeydi. Onlar da milliyetçi değil bölgesel bağımsızlıkçı idiler. Öyle ki bir gün iç isyanı bastırarak Ankara'ya nefes aldıran Kuvayı Milliye, ertesi gün onu tehdit edebiliyordu. Üçüncüsü, şeflerin ihtirasları dışında Kuvayı Milliye'nin bir ideolojisi yoktu. Düşmanla çarpıştığı kadar, halkın malını da talan edebiliyordu. Steinhaus'un sözünü ettiği bir araştırmacının arkaik toplumlar üzerine yaptığı araştırmadan çıkardığı ve o günün Türkiyesi için de geçerli olan genel sonucun gösterdiği gibi, toplumsal amaçla yapılan eşkiyalığın hemen hiçbir belirli örgütlenme biçimi ve ideolojisi yoktu. Bu eşkiyalık çağdaş toplumsal bir eylemde yer alma yeteneğinden de yoksundu. Ulusal çete savaşlarında ulaşıldığı saptanan en gelişmiş biçimlerde bile kendi başlarına etken olamazlardı. Steinhaus'un belirttiği gibi, gerçi bu tür eşkiyalar Çin'de on yıl içinde devrimci parti ve ordu sayesinde yoğun bir eğitim görerek alternatif ideolojilere dönüştürülmüştü; fakat bunu yapabilmek için gerekli kadro ideoloji ve örgütlenmeye sahip olmayan, zaten çok zor durumlarda savaşım veren kemalist hareketin aynı başarıyı kazanması olanaksızdı ([194])

III. BAĞIMSIZ DÖNEMİNİN ÇÖZÜMLEMESİ (ANALİZİ)

A. MİLLİYETÇİ İDEOLOJİNİN YAKLAŞIMI: ÇOĞULCULUK

Atatürk milliyetçiliğinin ilk işlevi olan bağımsızlık döneminin çözümlemesini yaparken iki şeyi akılda tutmak gerekiyor. Birincisi, "Anadolu'nun Durumu" başlığı altında anlatıldığı gibi gerek maddi koşullar

(193) aynı yapıt, s. 120.

(194) Steinhaus, *Atatürk...*, s. 100. Sözü edilen araştırma: Eric J. Hobsbawn, *Socialrebellen*, Neuwid-Berlin, 1962, s. 18. Türkçesi *Sosyal İsyancılar* adıyla çıkan bu yapıtta sosyo-ekonomik koşulların bir sonucu olarak düzene isyan eden köylüler konu alınmaktadır. Bunların başkaldırıları siyasal değildir; yaşam koşullarına karşı bir protesto hareketidir.

(yol, para, silah yokluğu vb.) gerekse toplumsal koşullar (iç isyanlar, başka ideolojiler vb.) yüzünden Kurtuluş Savaşının yürütülmesi çok güç ve çok yönlü bir savaş olması; ikincisi de, çok başat bir öğe olarak ortaya çıkan Önder'in taktikçiliği ([195]). İşte bu iki neden sonucu, bağımsızlık döneminde milliyetçi ideolojinin benimsediği yaklaşım, ideolojinin diğer işlevlerini incelerken göreceğimizin tersine, çoğulcu bir yaklaşım oldu. Ülkenin koşulları seçkinleri her olanaktan sonuna kadar yararlanmaya zorunlu bıraktığı için, aydınlar geleneksel olarak kullandıkları tepeden inmeci ve baskıcı yöntemleri değil; halkın desteğini sağlayacak, her bireyi, her grubu, her fikri gerektiği yere kadar kullanabilecek demokratik, çoğulcu, ödüncü bir yaklaşım izlemek zorunda idiler. Eşine az rastlanır bir taktikçi olan Mustafa Kemal bunu çok iyi anlamış ve denetimi tam anlamıyla ele geçirdiğini anladığı ana kadar uygulamıştır.

Genel Açıdan

Genel açıdan, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki yaklaşımının demokratikliği konusunda sağlam bir fikir sahibi olabilmek için birbirini tamamlayan iki şeyi bilmek önemli gözüküyor. Birincisi, Kurtuluş Savaşının önderi kitlelerin önemini çok iyi kavramıştır. İkincisi, 1919 yılında bu kitlelere kimlerin hükmettiğini, yani Anadolu'nun asıl sahibinin kimler olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu bilgilerin sonucu olarak, Önder'in Samsun'a çıkar çıkmaz ilk yaptığı iş, yeni yeni yayılmakta olan Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak gibi derneklerin çoğalmasını sağlamaya çabalamak ve "teşkilatı milliye"nin her yanı kapladığına gerek dış dünyayı, gerek İstanbul'u ve gerekse Anadolu'yu inandırmaya çalışmak olmuştur ([196]). Nutuk'un üçüncü cildine bakıldığında, 1919

---

(195) Daha önce de sözü edildiği gibi, gerek kendi özellikleri, gerekse diğer seçkinlerin zayıflığı yüzünden, milliyetçilik ideolojisinden söz ederken, "seçkinler" değil, "bir seçkin" demek daha uygun düşüyor. Bu durum, en ileri seçkinlerin mandayı savundukları sırada "bir seçkin"in tam bağımsızlığı savunduğu Kurtuluş Savaşı döneminde özellikle böyle. Onun için, özellikle bu dönemde, çözümlemeler yapılırken ideolojiyi ortaya atan seçkinlerden çok, Mustafa Kemal'den sözedilmesi yadırgatıcı olmamak gerekir.

(196) Bkz. İstanbul'dan Tasvîri Efkâr'ın kendisiyle telgraf aracılığıyla yaptığı mülâkatta üçüncü soruya verdiği yanıt, *Nutuk*, III, belge 144, s. 1085.

Haziran tarihini taşıyan telgraflardan çoğunun, bu Cemiyetlerin yayılması üzerine olduğu görülmektedir. Böylece köylü kitlelerine hükmeden eşraf ile ilişki ve bağlaşım kurulmuş olmaktadır. Zaten Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşında telgraf makinesini büyük ve modern bir ustalıkla kullanmıştır: Selek'in yazdığına göre, kolordu komutanlıklarına ve valiliklere bildirdiği hususlar arasında "işgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmayacaktır" kaydı vardır ([197]).

Kitlelerin ekonomik, dolayısıyla temel yaşam koşulları üzerinde eşrafın ne denli etkili olduğunu bilen Mustafa Kemal, Anadolu insanının manevi dünyasının da en az ekonomik yaşamı kadar önemli olduğunun farkındadır. Büyük yerlerde mevlevilerin, küçük yerlerde de bektaşilerin halk üzerindeki etkinliklerini kullanarak halkla daha doğrudan bir ilişki kurmak yoluna da gitmiştir. Nitekim, -sonradan kapatacağı- bu örgütlerin en büyük iki önderini, Konya mevlevi dergahı postnişini Abdülhalim Çelebi'yle, Hacı Bektaş dergahı bektaşi şeyhi Cemalettin [Çelebioğulları] Efendi'yi alıp, Büyük Millet Meclisi'nde reis vekili yapmıştır.

Kurtuluş Savaşı önderinin genel planda demokrasiye verdiği bu önem değerlendirilirken, iki noktayı unutmamak gerekir. Birincisi, ülkede çok güç koşullarda namlunun ucunda bir kurtuluş savaşımı verilmektedir. Bu nedenle, eğer son noktaya kadar sıkıştırılırsa, Mustafa

(197) Selek, *Anadolu...*, I, s. 327. Steinhaus'un da belirttiği gibi, Anadolu İhtilali'nin maddi temelini, başka ülkelere oranla çok gelişmiş olan haberleşme ağı oluşturmaktadır. Abdülhamit'in imparatorlukta merkezciliği sağlamak için önem verdiği telgraf 1908'den sonra çok yayılmıştır. 1000 kilometre kare başına Hindistan'da 28 km., Çin'de ise yalnızca 8,5 km. olan telgraf ağı Türkiye'de 91 km'dir. Bu ağı işleten yönetsel ve teknik kadro Batı tipi okullarda eğitilmiş olduğundan Saray'a yabancı, Mustafa Kemal'e yakındır. Olaylar anında Ankara'ya ulaşmakta, oradan gene telgrafla gereken yerlere gereken bilgiler ve buyruklar verilmektedir. Telgrafın sağladığı bu büyük avantaj, gene İttihat ve Terakki'nin Anadolu Devrimi'ne bıraktığı bir miras sayılmak gerekir. İttihatçı reformlar oldukça iyi bir devlet mekanizması kurmuş, Mustafa Kemal bu hazır mekanizmayı Ankara'ya bağlayarak bir anda haberleşme açısından ülkeye egemen olmuştur. Oysa, Çin'de bu altyapı yoktur. Kuomintang bu haberleşme ağını kendisi kurmak zorunda kalmıştır (Steinhaus, *Atatürk...*, s. 91-94). Türk devrimindeki telgraf olgusu, milliyetçilikte iletişimin rolü üzerindeki kuramlara (Bkz. Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, 2. basılış, Cambridge, MIT Press, 1966) çok önemli dayanak oluşturan bir örnek olarak görülmek gerekir.

Kemal amaçtan sapmamak için demokratikliği bir yana bırakıvermektedir. Başkomutanlık yetkilerinin uzatılmaması anında kürsüye fırlayarak o günlerin herşeyi olan Meclis'e karşı "... binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım" diye bağırmakta, saltanatın kaldırılması tartışmaları çıkmaza girince encümende bu kez bir sıranın üzerine fırlayıp, her zaman "hoca efendi hazretleri" diye hitap ettiği hocaları, elinin kenarıyla kesme işareti yaparak: "... ihtimal bazı kafalar kesilecektir" diye tehdit edebilmektedir ([198]). İkincisi, temsili demokrasiyi yeni gören o günlerin Anadolusunda nihai yürütme gücü kimin elindeyse, iş sonunda onun yaptığına gelmektedir. Nitekim, gerek Erzurum, gerekse Sivas Heyeti Temsiliyeleri, üyeler kongreden sonra memleketlerine döndüklerinden hiçbir zaman biraraya gelerek çalışmamış, M. Kemal bir *one man show* yapmak olanağını rahatçı bulmuştur. Fakat Önder, "iyi gözükme"nin "iyi olmak" kadar önemli olduğunu bildiğinden, her yaptığı işi Heyeti Temsiliye eylemi olarak vurgulamaya büyük özen göstermiştir.

M. Kemal Paşa'nın demokratik yaklaşımı benimsediğini göstermeye verdiği büyük önemin asıl gözalıcı örneği, kurduğu rejim yani Meclis Hükümeti sistemidir. Mustafa Kemal'in 1789 Devriminin Kurucu Meclis dönemini bildiğini gösteren bu sistemde tam bir güçler birliği ilkesi egemendir ([199]). O kadar ki, İstiklal Mahkemeleri örneğinin gösterdiği gibi, Meclis yargı gücünü bile elinde bulundurmaktadır.

---

(198) *Nutuk*, II, s. 662, 691. Başkumandanlığı bırakmayacağını söylediği pasaj *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Binaenaleyh bırakamam ve bırakmıyacağım" diye geçmektedir (Cilt I, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 341.)

(199) Güçler birliği ilkesini savunurken, M. Kemal Paşa "nazariyat-ı meşrutiyet" (güçler ayrılığı) filozoflarını incelediğini, bunların başarısız kaldıklarını, hatta "cinnet" getirdiklerini söylemektedir. Baştan sona dek okuduğunu söylediği ve dinleyenlere de okuyup görmelerini salık verdiği filozof, J.-J. Rousseau'dur. Askerlik ve tarih dışında –doğal olarak– fazla okuma olanağı bulamadığı anlaşılan ve Rousseau'yu tam ters yönde bir düşünür olan Montesquieu ile karıştırmakta olan Paşa'nın, zaten bu gibi bilgilerden hiç habersiz olan Meclis'i etkilemek amacını güttüğü ortadadır. Metin için bkz. *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 216. Bu nokta ilk olarak M. Tunçay'ın dikkatini çekmiştir: "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Toplum ve Bilim*, Kış 1977, no. 4, s. 91.

Bu sistem sayesinde Mustafa Kemal, hem halkla doğrudan ilişki kuramadığı için koalisyon yapmak zorunda bulunduğu eşrafın fazla sivrilmesini önlemiş, yetki paylaşıldığı için çıkar grupları kendi yetkilerini ayrıcalık haline getirememiş, hem de böyle bir sistemde Önder'in işlevi kendi kendine artmıştır. Anayasal terimlerle dile getirmek gerekirse, bir parlamento vardır; bu parlamento yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendisinde birleştirmiştir. Böylece eşraf temsilcileri, yasama ile yürütmenin Meclis ve Hükümet arasında bölündüğü ve yürütmeyi doğal olarak ele geçirecek seçkinlerin halkın temsilcilerini hiçe sayabileceği bir sistemden kurtulmakta, "İttihatçılar"ın diktatörlük eğilimini önlemiş oluvermektedirler! Bu sistemi savunurken M. Kemal, Kurtuluş Savaşının amacının halifeyi ve sultanı yabancı tutsaklığından kurtarmak olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır: "... Devlet-i Osmaniye diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının nüfuz-u cismanisi etrafında müteşekkil değildir. Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilafet olmak itibarıyla padişahımız cumhur-u islamın da reisidir. Mücahedatımızın [savaşmamızın] birinci gayesi ise saltanat ve hilafet makamlarının tefrikini istihdaf eden [ayrılmasını hedef güden] düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve makamat-ı mukaddeseyi esaret-i ecnebiyeden [kurtarmaktır]. Bu esasa göre, Anadolu'da muvakkat kaydıyla dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir surette kabili cevaz değildir. Şu halde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz" ([200]). Herşey halife sultanın kurtarılmasına kadar geçici olacağı için, teker teker Meclis tarafından seçilerek hükümet görevi yapacak olan kurula "İcra Vekilleri Heyeti" denmiştir. Bu insanlar nazır değil, yalnızca birer vekildir. Başlarında bir reis vardır ama, bu kişi bir başbakan görünümünde değildir. İcra Vekilleri Heyeti Meclis'in bir encümeninden farksız görünümdedir. Zaten doğal başkanlığı da Meclis Reisi'nin elindedir ([201]).

İşte bu son tümcede belirtilen püf noktası ile bütün herşeyin birdenbire değişiverdiğini görüyoruz. Kılıf, neredeyse site devleti halkının

(200) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 62.

(201) Bu sistem için bkz. Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi Münasebetiyle M. Kemal'in TBMM'de 1 Aralık 1921'de yaptığı konuşma, *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 187-220.

kentin forum meydanında toplanıp doğrudan demokrasi yapması kadar demokratik bir kılıftır. Fakat Meclis başkanı olan M. Kemal Paşa aynı zamanda İcra Heyeti'nin de doğal başkanı olunca, ortaya eşine az rastlanacak incelikte bir siyasal düzen çıkıvermektedir. Üstelik siyasal gücün böylesine tek elde toplanması halife sultanı kurtarmak ve demokrasi adına yapıldığı için, bu incelik daha da artmaktadır. Bununla birlikte yanlış anlaşılmaması için şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal'in her iki organın da başkanı olması, sistemin demokratik işleyişine dokunmamıştır. Meclis kuramsal olarak bütün yetkiyi elinde tutmuş, Reis'ine yetki verilmesi ya da devredilmesi gerektiği zaman kök söktürmüş, demokratik görünüm eksiksiz korunmuştur ([202]). Bu arada sistem, Önder'in amaca doğru yürümesine elverişli bir biçimde işlemiştir. Saltanat ve hilafet dışlanmamış, sınıfsal koalisyon bozulmamış, fakat ipler de seçkinlerin elinden kaçırılmamıştır. Zaten rahatça ileri sürülebilir ki, M. Kemal Paşa'nın bu sistemi önermesinin nedeni, BMM başkanlığına seçileceğine inanmasıdır.

M. Kemal Paşa'nın orduya dayanarak ve bir askerî cunta biçiminde yönetimi ele geçirerek kestirme yoldan gitmek yerine çoğulcu yolu seçmesinin, koşulların zorlayıcı rolü dışında, birtakım önemli nedenleri var. Birincisi, özellikle İttihat ve Terakki dönemini yaşadıktan sonra askerlikten buz gibi soğuyan halkın bir ordu hareketini desteklemesi beklenemezdi. İkincisi, gerek padişaha ve hükümete, gerekse dış dünyaya Anadolu'da bir halk hareketi bulunduğu izlenimini vermek gerekiyordu. Üçüncüsü, halkın seçtiği önder olmak, hele kendisinden daha

(202) Kurduğu sistemi anlatırken, M. Kemal Paşa, "bu hükümet kitaplarda adı geçenlerden hangisidir" yollu bir soruya: "Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir" diye yanıt vermiştir (*Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 196). Daha sonraları "tam bir demokrat hükümettir" dediğini de dikkate alan kimi yorumcular, yanlış bir tartışmaya girişmişlerdir (örneğin Bülent Daver, "Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Siyasi ve Ekonomik Sistemi Hakkındaki Düşünceleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no. 52, Ocak 1972). "Demokratik... değildir" derken Paşa'nın kastettiği, "Batı tipi değildir" biçiminde anlaşılmalıdır. Nitekim, aynı tümcede bunun hemen arkasından Doğu anlamında "sosyalist değildir" demektedir. Daha sonraları "demokrattır" dediği zaman kastettiği, bu deyimin bugünkü anlamına daha yakındır.

kıdemli askerlerin bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal'in durumunu çok sağlamlaştırıyordu. Bütün bunlar onun demokratik yöntemi seçmesini kolaylaştırdı ([203]).

Etnik Bünye Açısından

Anadolu hareketi konusundaki önemli yanılgılardan biri de, Kurtuluş Savaşı sırasında azınlıklarla ve işgalci devletlerle çarpışan Anadolu halkının etnik açıdan bir bütün oluşturduğu izlenimi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Oysa, Anadolu'da gene Müslüman olan, fakat Türk olmayan etnik öğeler de bulunmaktadır. Misak-ı Milli'de "Türkler"den değil, "Osmanlı-İslam ekseriyet"den bahsedilmesi bu etnik gerçekten olsa gerektir. Kurtuluş Savaşının seçkinleri bu etnik grupları büyük bir ciddiyetle dikkate almak, bunlarla gene karşılıklı anlaşmaya dayanan koalisyonlara girmek zorunluğunu duymuşlardır. Bir kez, Anadolu'nun batısında yerleşmiş olan Çerkesler özellikle Bolu ve Marmara yörelerinde önemli iç ayaklanmalar çıkartmışlar, bu ayaklanmalar gene bir Çerkes Beyi olan Etem ile girişilen bağlaşım sonucu kendisine bastırtılabilmiştir. Ankara o sıralarda bu bağlaşıma o denli muhtaçtır ki, Çerkes Etem yalnız batıdaki isyanları değil, Ankara'nın doğusundaki Yozgat isyanını da bastırmaya "memur" edilmiştir. Demek ki, seçkinlerin Kurtuluş Savaşında demokratik yoldan çözmek zorunda oldukları sorunların başında, Türkler dışındaki Müslüman etnik gruplarla anlaşmak gelmektedir. Çünkü hem azınlıklarla, hem işgal kuvvetleriyle, hem Sultan'ın ordularıyla ve hem de iç ayaklanmalarla uğraşan milliyetçiler, bir de Müslüman milliyetler sorunuyla uğraşamayacaklardır. Bu durumda, zaten büyük sorun çıkarmakta olan Çerkeslerin yanında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşıyan geniş bir etnik grup olan, üstelik yaşam koşulları ve gelenekleri sonucu "sert ve müsellah [silahlı]" insanlar olarak bilinen Kürtler büyük önem kazanmıştır. Daha önce Suriye'deki görevi sırasında buradaki etnik durumu iyi öğrenen, birtakım Kürt aşiret reisi ve şeyhleriyle de kişisel ilişki kurmuş olan M. Kemal Paşa, daha Samsun'da iken Kürt sorunuyla ilgilenmiş, nasıl " teşkilatı milliye' nin her yana yayıldığına her yeri ve herkesi inandırmak için telgraflar yağ-

(203) Selek, *Anadolu...*, I, s. 248.

dırmışsa, aynı şeyi Kürtlerin Türklerle birleştiği konusunda yapmıştır. O dönemdeki telgraflarında egemen iki ana tema budur (204). Bu da göstermektedir ki, Önder, Kürtlerle anlaşmaya ve onların ayrılık yaratmadan Türklerle birlikte savaşım vermesine olağanüstü önem vererek bu yolda çaba göstermektedir (205). 1919 Ağustosunda Mutki aşiret reisi Hacı Musa Beye, Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendiye, Şirnaklı Abdürrahman Ağaya, Derşevli Ömer Ağaya, Musaşlı Resul Ağaya, Norşinsli meşayihi izamdan Şeyh Ziyaettin Efendiye, Garzan'da rüesadan Cemil Çeto Beye vb. "Efendi Hazretlerine", "Ağa Hazretlerine" başlığıyla yolladığı telgraflarda (206) iki ana tema vardır: "Makamı muallayı hilafet ve saltanata" yapılan saldırı ve "mukaddes vatanın Ermeni ayakları altında çiğnenmesi". Diğer bir deyişle M. Kemal Paşa Kürtlerle Türkleri birbirine bağlayan iki ortak noktayı dile getirerek bağlaşma önerisinde bulunmaktadır: İslam dini ve Ermeni tehlikesi. Gerçekten, biri dağlı ve göçer olup feodal dönemi yaşıyan, diğeri yerleşik ve kentli olup kapitalist evrede bulunan Kürtler ve Ermeniler eskiden beri sürtüşme halindedirler (207). Sultan Abdülhamit'in bu durumdan yararlanma yoluna gitmesi ve özellikle, Kürtlerden oluşan Hamidiye Alaylarını Ermenilerin başına sardırması iki etnik öğeyi birbirine ölüm-

---

(204) Örneğin *Nutuk*, III, belge no. 19, s. 910.

(205) "... ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tekmil milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim (15. Kolorduya çektiği tel, *Atatürk'ün Tamim...*, IV, s. 34).

(206) *Nutuk*, III, s. 937-945.

(207) Gaspıralı İsmail beye göre zengin Ermeni toplumu ile Kürt aşiretleri arasında iktisadi gelişme bakımından görülen dengesizlik Ermeni olaylarını doğurmuştur (Avcıoğlu, *Türkiye'nin...*, I, s. 195 d.n.'dan Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, SBF Yayını, s. 53). 1979 yılında Türk yurttaşı birtakım Süryanilerin topluca giderek, Türkiye'de baskı gördükleri gerekçesiyle Hollanda'dan sığınma hakkı istemeleri bu ülkede epey çalkantıya yol açmış, olay Türk basınında da ilgi görmüştür. Süryanileri önce hemen sınırdışı etme eğilimi gösteren Hollanda hükümeti, sonra bunların durumunu askıya alarak Türkiye'de ilgili bölgeye bir araştırma kurulu yollamıştır. Bu kurulun vardığı sonuç basına sızmamıştır. Bununla birlikte, heyet üyelerinden birinden öğrendiğime göre Kurul, Süryanilere baskı yapanların bu bölge Kürtleri olduğunu saptamıştır. Bu bulgu, Gaspıralı'nın tezini doğrular nitelikte sayılabilir.

cül biçimde düşman etmiştir. Bunun farkında olan İngilizler daha 1919 başında Kürtlere bu konuda güvence vererek bu insanları Türklere karşı kullanmayı denemişlerdir ([208]). Nitekim, Nutuk'ta 1919 Eylül tarihli telgraflar, İngiliz binbaşısı Nowill'in [ya da, Noel] ([209]) Harput valisi Ali Galip ve birtakım Kürt beyleri (Bedirhanilerden Kamran ve Celadet beylerle, Cemil Paşazade Diyarbakırlı Ekrem) ile birlikte "müsellah Ekrad [Kürtler]" toplamakta olduğunu, amaçları Sivas Kongresini basmak olduğu için "behemahal" engellenmelerini bildirmektedir. 15 Eylül tarihli ve "Heyeti Temsiliye" imzalı telgraf "Kürtleri makamı mukaddesi hilafetten ayırarak İngiliz esaretine sokmak maksadıyla propaganda" yapan "Mister Nowill'in jandarmalarımızın nezareti altında" olduğu bildirilmektedir. Aynı tarihte Mustafa Kemal'in Kürt önderlerinden Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa ağalara gönderdiği telgraf, bu etnik sorunun çözülmesini ve düşmana karşı bağlaşma yapılmasını öneren ilginç bir belgedir. Mustafa Kemal kendilerine, "Padişah ve millet hainlerinin iğfalatına kapılarak maazallah beynel islam kan akıtılması ve bigünah zavallı Kürt kardeşlerimizden bir çoğunun asakiri şahane [Osmanlı askerleri] tarafından itlaf edilmesi [öldürülmesi] gibi dünya ve ahret pek elim bir akibetin men'i hususu emrinde [engellenmesi için] sebkat eden himmematı vatanperveraneleri [çaba gösteren yurtseverce uğraşmalarınız] Sivas Umumi Kongre Heyetince şayanı takdir ve şükran görülmüştür. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve makamı Hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir" ([210]) demektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, İngilizlerle anlaşan birtakım Kürt beylerinin dışında, büyük çoğunluk Kürtler Kurtuluş Savaşında Türklerle düşmana karşı bağlaşma halinde bulunmuştur.

---

(208) "En önemli Kürt önderlerinden bazılarının Türklerle olan bağlarını kesinlikle koparmalarını sağlamak kolay olacaktır; yeter ki, çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildiği korkusundan kurtarılsınlar" (Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, s. 29'dan, FO/4191/82999, Webb'den Lord Curzon'a yazı no. 811/M/1743, İstanbul, 21.5.1919.

(209) *Atatürk'ün Tamlm...*'de de Noel diye geçmektedir (s. 43). Ayrıca, Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, s. 120.

(210) *Atatürk'ün Tamlm...*, IV, s. 63.

Mustafa Kemal'in komutanlıklara ve valiliklere 1919 ortalarında çektiği "... ve bilhassa Kürt Kulübünün azasıyla... uzlaşmak muvafıktır Efendim" ([211]) türünden telgraflar etkili olmuşa benzemektedir. Bütün Kurtuluş Savaşı boyunca bu etnik bağlaşmaya büyük önem veren Mustafa Kemal sürekli olarak "Türkiye Milleti" deyimini kullanırken kanımca bu olguyu dile getirmektedir.

İdeolojik Açıdan

Kurtuluş Savaşını yöneten seçkinlerin bu dönemde milliyetçi ideolojinin amacı ve işlevi olan bağımsızlığı elde etmek için benimsediği yaklaşımın çoğulcu bir yaklaşım olması, kendini genel planda ve etnik açıdan gösterdiği gibi, ideolojik bakımdan da göstermektedir. Bu açıdan milliyetçi ideolojinin o dönemde Anadolu'da görülen diğer iki ideoloji olan İslam ve sosyalizm konusundaki tutumunu ele almak gerekmektedir.

Kemalizmin Kurtuluş Savaşı sonrasında din ideolojisine karşı takındığı tavır anımsandığı zaman, savaş içindeki tavrı büyk farklılık göstermektedir. "Önderin Kişisel Nitelikleri" bölümünde Mustafa Kemal'in en dindar hocalara parmak ısırtacak koyuluktaki dualarından örnekler verilmiş olduğu için aynı şeyleri burada yinelemeye gerek yoktur. Dine karşı çoğulcu bir tavır almaktan da öte İslamı dilden düşürmemeye dek giden bu tutum, kamu gelirlerinde onca azalmayı göze alarak Meni Müskirat [içki yasağı] Kanunu'nun çıkarılmasında da görüldüğü gibi, Osmanlı seçkinlerinin çoktan beri başlatmış oldukları laik gidişin bu dönem için bir yana bırakıldığını göstermektedir. Bunun çok önemli nedenleri akla gelmektedir. Birincisi, o günün feodal Anadolu toplumunun gerçeği, ümmet gerçeğidir. Bu toplumun ideolojisi olan din ile "laik olacağım" diye çatışmaya girmek, amacından vazgeçmek demektir. İkincisi, "dinsiz İttihatçı" damgasından kurtulmak çok önemlidir. Üçüncüsü, İstanbul'un elindeki din silahını nötralize etmek için aynı silaha sahip çıkmak gerekmektedir. Nitekim Dürrizade'nin fetvasına karşı Anadolu müftülerine Kurtuluş Savaşı için karşı-fetva yazdırmıştır. Tabii,

(211) *Nutuk*, III, belge no. 9, s. 905.

bu arada, din silahını çok daha iyi kullanacak bir durumda bulunan halife-sultan'ın düşman elinde tutsak olduğu, bütün amacın onu kurtarmaya yöneldiği durmadan yinelenmiştir ([212]). Dördüncüsü, din öğesini bolca kullanmak, Meclis'teki altmış kadar hoca ile bağların sıkılaşmasına yarıyacağı gibi, eşrafın omuzu üzerinden seçkinlerin halka seslenmelerini de kolaylaştırabilecektir. Beşincisi, Fatih'ten beri uygulanan "millet sistemi"nin kavm (millet)'leri değil, dinsel grupları karşı karşıya getiren bir özellik taşıdığı bir toplumda dini farklı bir istilacının gelmesi, din öğesinin çok kolay kullanılabileceği bir ortam yaratmıştır. İşgalci Hıristiyan, işgal edilen Müslüman olunca, anti-emperyalist mücadelede İslam birdenbire milliyetçilik anlamına gelmeye başlamaktadır. Nitekim, "gayrımüslim unsurlar seçime iştirak" ettirilmemiş ([213]), Birinci Meclis'e bir tek Müslüman-olmayan üye sokulmamıştır. Son olarak, İslam'ın bu işlevi Anadolu'daki Müslüman etnik grupların yani Lazların, Çerkeslerin ve özellikle Kürtlerin desteğini sağlayıp, düşmana karşı birleşmiş bir Anadolu halinde savaşım vermekte kullanılmıştır ki, kanımca Kurtuluş Savaşında din öğesinin bunca kullanımının en önemli nedeni bu gözükmektedir ([214]). Görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşında İslam ile ittifak yapılması daha çok iç nedenlere dayanmaktadır. Bununla birlikte, Hindistan'da yollanan "iane"nin de gösterdiği gibi, bir dış neden de yok değildir.

Milliyetçi ideolojinin dine bu yaklaşımı Kurtuluş Savaşı bitene dek sürecektir.

Bağımsızlık döneminde milliyetçi ideolojinin ilişkide bulunması gereken ikinci ideoloji sosyalizm olmuştur. Bu noktada da milliyetçi ideo-

---

(212) Meclis açılırken yemin edilmiştir: "Cenab-ı Hak ve Resul-i Ekrem'i namına yemin ederiz ki padişaha ve halifeye isyan sözü yalandan ibarettir" (Atay, *Çankaya*, s. 245). Ertesi gün (24 Nisan 1920) M. Kemal, Meclis Reisi seçilmesi üzerine verdiği kısa söylevi şöyle bitirmiştir: "İnşallah padişah-ı âlempenah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden azade olarak tahtı hümayunlarında daim kalmasını eltaf-ı ilahiyeden tazarru eylerim" (*Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 64).

(213) Selek, I, *Anadolu...*, I, s. 330.

(214) M. Kemal BMM'de 1 Mayıs 1920'de şunları söylemiştir: "... Meclisi âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir samimi bir mecmuadır" (*Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 73).

lojinin yaklaşımı, çoğulcu ve bağlaşma arayıcı yöndedir. Kurtuluş Savaşının başında gerek Önder'in tutumu ve sözlerinde, gerek devletin temel metinlerine yansıyan görüşlerinde, gerekse Ankara'ya egemen olan havada "bolşeviklik" öğesine büyük önem verilmektedir. M. Kemal Paşa bu dönemde emperyalizm ve kapitalizm sözcüklerini yan yana kullanmakta ([215]), 1921 Anayasasının "Maksat ve Meslek" bölümünde "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, hayat ve istiklalini kurtarmayı yegane maksat ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zülmünden tahlis ederek [kurtararak] idare ve hakimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı ittikadındadır" denmekte, mebuslar "kırmızı tepeli kalpak" takıp dolaşmaktadırlar. Hükümetin resmî organı Hakimiyeti Milliye gazetesi komünist ağzıyla konuşmaktadır: "En büyük düşman.... adeta alemşümul bir yahudi saltanatı halinde bütün dünyaya hakim olan 'kapitalizm' afeti ve onun çocuğu olan 'emperyalizm'dir" ([216]). Türkiye'de bir komünist partisi faaliyette bulunabilmekte, Meclis'te mebus bulundurmaktadır. Yeşil Ordu Cemiyeti ve bunun içinden çıkan Türkiye Halk İştirakiyun fırkası gibi solcu kuruluşlar ayrıca faaliyettedir. Bu hava, okullarda söylenen marşlara bile yansımıştır ([217]). Kurtuluş Savaşının ilk iki yılı, Türkiye'de sol akımların daha önce ve sonra eşine rastlanmadık çoğulcu bir hava buldukları bir ortamdır.

İleride, solculukla pek ilgisi bulunmadığını uzun uzadıya görme olanağını bulacağımız M. Kemal Paşa sosyalizmle bu bağlaşmaya neden girmiştir? İslam'la yapılan bağlaşma nasıl daha çok iç dinamikle ilgiliyse, bu da daha çok dış dinamikle ilgili gibi gözükmektedir. Bu dış dina-

---

(215) "Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklalimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız" (1 Aralık 1921'de Bakanlar Kurulunun görev ve yetkisini belirten yasa önerisi dolayısıyla yaptığı konuşma, *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 196).

(216) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 105, d.n.25.

(217) "Anadolu şuralar hükümeti var olsun / İşçilerin emeği özlerine yar olsun / Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşeri / İnkılaba katıl dünyanın hür rençberi" (Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 171, d.n. 128'den Cemal Kutay, *Türkiye'de İlk Komünistler*, s. 17).

mik de, Rusya'nın o sıralarda sosyalist devrim geçirmesidir ([218]). Rusya, daha doğrusu Sovyetler Birliği Türkiye açısından birtakım önemli özelliklere sahiptir. Türkiye tarihsel olarak hep bu ülkeyi birinci planda hesaba katmak zorunda kalmıştır; Türkiye SSCB ile aynı düşmana karşı savaşım vermektedir; Sovyetler Birliği, ne denli güçlük içinde olursa olsun, Anadolu devrimcilerine maddi yardım verebilecek tek büyük ülkedir. Bu durumda Sovyetler Birliği büyük önem kazanmaktadır. Selek'in de söylediği gibi ([219]), M. Kemal Paşa daha İstanbul'dayken, İtilaf devletlerinin Türkiye'yi yalnız kuzeyden kuşatamadıkları, bunu da bir "Kafkas Seddi" ([220]) kurarak ya da kurdurarak yapacakları kanısındadır. Bu seddin kurulmasına engel olmak, Sovyetlerle iyi ilişkiler sürdürmek bir kurmay mantığı gereğidir. Ayrıca, batıdaki savaş tam bir yenilgiye doğru gittiği takdirde "bolşevik oluruz" diye İngilizleri korkutmak kolay olacaktır ([221]). Ulusal savaş için böylesine önemli bir ülkenin Anadolu içinde de birçok örgütte yandaş bulan ideolojisinin karşısına çıkmak akıllı bir politika olmayacaktır. Üstelik, özellikle 1920 yılında Bolşevik akım bilenin-bilmeyenin yandaşı olduğu birşeydir. Nitekim, M. Kemal Paşa'nın büyük muhalefetine karşın Yeşil Ordu genel sekre-

---

(218) "Sosyalist olmasıdır" yerine "sosyalist devrim geçirmesidir" deyişimin nedeni, kapitalist Batı'ya karşı olan devrimin dumanı üzerinde olmasının, işin içine ulusal çıkarın yanı sıra çok önemli bir ideoloji öğesini sokar nitelikte olmasıdır. "Tek ülkede sosyalizm" stratejisinin uygulandığı bir Sovyetler Birliği'nin Anadolu devrimi için aynı ölçüde yardımcı olmayacağını söylemek yanlış olmasa gerektir.

(219) Selek, *Anadolu...*, I, s. 319.

(220) Kafkas Seddi Taşnak Ermenistanı, Menşevik Gürcistanı, Müsavatçı Azerbaycan ve İngiliz himayesinde 1918'de kurulan ve feodal beylere dayanan Dağıstan devletlerinden oluşmaktadır.

(221) Nitekim M. Kemal Paşa, Rauf Bey ve başka arkadaşlarına çektiği bir telde bu tehdidin kullanılabileceğinden sözetmiştir *(Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, belge no. 388, aktaran Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 142-146). Gene Şubat 1920'de Talat Paşa'ya yazdırdığı mektupta, "... vatanımızı parçalamak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimal-i meş'umu karşısında Bolşevik prensiplerini fi'len tatbik etmekte çare-i halas tahmin olunursa... o hususa da tevessül etmek lazım gelebilir" demektedir (Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 97, d.n. 4'den İlhan Tekeli - Selim İlkin, "Talat Paşa'nın Mustafa Kemal ile Mektuplaşması", *Milliyet*, 15-23 Mayıs 1976.

teri Nazım Bey dahiliye vekili seçilmiştir. Hatta bu olay üzerine Mustafa Kemal, o zamana kadar solculara karşı sürdürdüğü çoğulcu tutumu bir yana bırakmış, Nazım beyi istifa ettirinceye kadar uğraşmıştır ([222]). Sol akım, Mustafa Kemal'in gözünde bir tehlike olmaya başlamıştır. Zaten 1920 yazında Yozgat ayaklanmasını bastırmaktan dönen Çerkes Etem'in Yeşil Ordu'ya katılması üzerine telaşa düşen M. Kemal Paşa o zaman yapamadığını ([223]) Ocak 1921'de Çerkes Etem'in ayaklanması üzerine yapmış ve sol ile ittifak sona erdirilerek örgütler kapatılmıştır. Kendisinin bilgisi ve rızası dışında hiçbir şey kabul etmeyen ve denetimi sürekli ve tam olarak elinde bulundurmak isteyen Mustafa Kemal'in gözünde Yeşil Ordu'nun Çerkes Etem'i, Türkiye Komünist Partisi'nin Mustafa Suphi'si ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Enver Paşa'sı aynı ideolojide birleşiyor gözükünce, "İngilizler nasıl iç propaganda ile memleketimizi kısmen ele geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da herşeyden önce iç darbeler ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar" ([224]) kanısı uyanıvermiştir.

Bütün bunlar doğrudur. M. Kemal Paşa denetimi elinden kaçıracağından çekindiği için sosyalizme karşı çoğulcu davranışını bırakmış, bağlaşmayı bozmuştur. Ama nasıl bu bağlaşmanın kurulmasındaki ağırlık dış dinamikte ise, bozulmasında da dış dinamiğin rolünün daha fazla olduğu görülmektedir. Bu öğeyi oluşturan olayların biri, Şubat 1921'de açılacak olan Londra Konferansının ufukta gözükmesi, ikincisi de, Temmuz-Ağustos 1920'deki İkinci Komintern kongresinde alınan kararlardır. Temel strateji olarak Batı dünyasından ayrılmayı düşünmeyen M. Kemal Paşa, Birinci İnönü'de Yunan yürüyüşünün durdurulması üzerine çağrıldığı Londra Konferansında İngilizlerin Yunan ordusunu

(222) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 154, d.n. 103). Olanaksızlıklar içinde ve fiili işgale karşı çırpınan BMM milliyetçileri Batı'dan bekledikleri anlayış ve desteği görmedikleri ölçüde Sovyetlere yönelmişlerdir. Bu arada, maddi hiçbir temeli bulunmayan bu yönelişin taktik ve konjonktürel bir manevradan ibaret olmadığı izlenimini yaymak çabasını da özenle göstermişlerdir. Bu çaba, demeçlerde ve bazı güdümlü örgütlerin kurulmasında görülmüştür. Bunlara gerek kalmayacağı an, sola kağıt üzerinde bile tahammül edilmeyecektir.

(223) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 142-143.

(224) Avcıoğlu, *Milli...*, s. 713'den Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 472.

durdurmasını sağlamak için bolşevik tehlikesinin kalmadığını göstermek istemiştir ([225]). Solcuları kovuşturmak için Çerkes Etem'in sol ile ilintili olması kullanılmıştır ([226]).

M. Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı içinde sosyalizmle bağlaşmayı bozmasına olanak veren ikinci dış neden, Komintern'in (Üçüncü Enternasyonal) Temmuz-Ağustos 1920'de yapılan ikinci kongresinde kabul edilen kararıdır. Bilindiği gibi bu kongrede, anti-emperyalist savaşım veren azgelişmiş ülkelerde mücadelenin komünist partileri önderliğinde yürütülmesini isteyen Hint delegesi Roy ile, bu ülkelerde orta sınıfın önderliğinde yapılan ulusal devrimci nitelikteki burjuva-demokratik hareketlerin komünist partilerince desteklenmesini savunan Lenin'in tezleri çarpışmış ve Komintern'in kararına ikincisi temel alınmıştı ([227]). Anadolu hareketinin yöneticileri açısından bu, şu demekti: Ülkedeki solculara nasıl işlem yaparsan yap, Sovyet yardımı devam edecektir. Çünkü bu arada, M. Tunçay'ın belirttiği gibi ([228]), Anadolu'da emperyalistlerle savaşımın yanı sıra solcu bir genel siyaset arayışı sürmektedir. Nitekim, Sovyetler 16 Mart'ta bir dostluk antlaşmasıyla Misak-ı Milli sınırlarını tanımışlar, Ağustos-Eylül 1921'deki Sakarya zaferinden sonra da, Anadolu'da emperyalistlerin yenilmesine büyük önem verdikleri için o zamana kadar yedekte tuttukları Enver Paşa'yı desteklemekten birdenbire vazgeçerek Aralık 1921'de Frunze'yi Ankara'ya yollamışlardır. Ankara da sosyalistleri hemen bir yasa çıkararak salıvermiş, çoğulcu hava tekrar başlamıştır. Bu hava, 30 Ağustos zaferine kadar devam ede-

---

(225) Selek, *Anadolu...*, II, s. 215. Fakat Konferans'ta Ankara'yı temsil eden Bekir Sami Bey, belki Rus düşmanı olduğu, belki M. Kemal Paşa gibi ince taktikçi olmadığı, belki de her ikisini birden kişiliğinde birleştirdiği için Konferans'ta Anadolu'da bolşevik tehlikesinin kalmadığını "fazla" iyi bir biçimde anlatmış ve (tutsak değişiminde eşitliğin sağlanmaması ve ekonomik ayrıcalık tanınması gibi) ulusal bağımsızlıkla bağdaşmayan hükümler taşıyan bir anlaşmaya girişmiştir. Bilindiği gibi, bu anlaşmalar M. Kemal Paşa tarafından onaylanmamış, Bekir Sami Bey de hariciye vekilliğinden istifa ettirilmiştir.

(226) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 245.

(227) Lenin'in tezleri, dört ay sonra Anadolu basınına da yansımıştır (Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 209, d.n. 194). Bu haberlerin çıkmasından bir ay kadar sonra (Ocak 1921) sol akımlar susturulmuştur.

(228) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 255.

cek, Lozan konferansına gitmeden önce Anadolu'daki sosyalist akım tamamen ortadan kaldırılacaktır ([229]).

Özet olarak söylenebilir ki, Kurtuluş Savaşı sırasında milliyetçi ideoloji genellikle iç dinamik nedeniyle İslam ideolojisiyle, gene genellikle dış dinamik nedeniyle sosyalizmle ittifak yapmış, kendisini yeterince güçlü gördükten sonra da bu çoğulcu havayı ortadan kaldırmıştır. Milliyetçi ideolojinin bu tutumunun temel nedeni, "Kurtuluş Savaşının Niteliği Sorunu" başlığı altında ele alınacaktır.

Rakip Önderler Açısından

İslam ve sosyalizm, farklı bağlılık odakları göstermek nedeniyle milliyetçiliğe rakip iki ideolojiydi. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşının güç koşulları içinde bunlarla bağlaşıma yapıldı. Mustafa Kemal, çoğunun gönlünde kendisinin yerini almak yatan kumandanlarla da savaşta aynı yaklaşım içinde olmuştur. Genellikle bilinen Fevzi [Çakmak] Paşa yanında, bunlardan bir bölümü Mustafa Kemal'den daha rütbelidir ([230]). Kıdem esasının özellikle önemli olduğu Osmanlı ordu geleneğinde bu her zaman sorun çıkarabilecek bir durumdur. Üstelik, kendisinden daha aşağı rütbede olan kumandanlar da Önder'in her dediğini yapmaktan uzaktır. Örneğin, Anadolu'ya çıktığı zaman, üstelik askerlikten de ayrılmış olduğu halde kendisine ilk ve en büyük kabulü göstererek "Emrinizdeyim, paşam!" diyen Kazım Karabekir "devlet şeklinin değişmesi konusunu askeri mülki erkana sormalı" diyerek cumhuriyete karşı çıkmakta, Refet Paşa Demirci Efe'yi ve Çerkes Etem'i yakalamayap kaçırmakta, mandayı savunmakta, İsmet Paşa'nın genelkurmay başkanlığını eleştirmekte, Kara Vasıf Bey başkumandanlık yetkilerine karşı çıkmakta, İkinci Grup'ta muhalefet etmekte, Rauf Bey Başkumandan-

---

(229) aynı yapıt, s. 279, 286.

(230) Kurtuluş Savaşına katılanlar arasında M. Kemal Paşa'dan daha kıdemli olan komutanlar şunlardır: Cevat [Çobanlı] Paşa, Nurettin Paşa, Fevzi [Çakmak] Paşa, Nihat [Anılmış] Paşa, Ali İhsan [Sabis] Paşa. Muhittin [Akyüz] Paşa da M. Kemal Paşa ile aynı yıl (1916) mirliva (tümgeneral) olmuştur. Bkz. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Kumandanların Biyografileri*, T.C. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, t.y. [1972].

lık yetkilerine karşı çıkmaktan başka saltanat ve hilafet yanlısı olarak belirmektedir. Mustafa Kemal bütün bunlara karşın, elindeki kadroyu savaşın sonuna kadar kimini büyükelçiliğe atayarak, kimini başka göreve kaydırarak ve genellikle sineye çekerek "idare" etmiştir. Fakat Kurtuluş Savaşının sona ermesi, barışın yapılması, Önder'in tartışmasız biçimde yerinin sağlamlaşmasıyla cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine bu rakipler de 1925 Şeyh Sait ayaklanması ve 1926 İzmir suikastından sonra "zararsız duruma" getirileceklerdir.

B. MİLLİYETÇİ İDEOLOJİNİN MEŞRULUK TEMELLERİ: ULUS EGEMENLİĞİ VE HALKÇILIK

Ulus Egemenliği

Kurtuluş Savaşı dönemindeki çoğulcu yaklaşımların en önemlisi, milliyetçi ideolojinin Türkiye'de o ana dek kullanılmamış -ve önemi nedeniyle kendi başına ayrı bir başlık altında ele alınmayı gerektiren- bir meşruluk temeline el atmasıyla ortaya çıkmaktadır: Ulus Egemenliği. İnsan topluluklarının evriminin ne yöne gittiğini gören, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu evrim içinde nereye oturduğunu iyi bilen Mustafa Kemal, Z. Gökalp'in geliştirdiği ulus kavramının milliyetçi bir devinime uyacak tek meşruluk kaynağı olduğunun farkındaydı. Anadolu eşrafı belki hâlâ padişah ve halifeye bağlıydı ama, tarih boyunca ilk kez bir iktidar ortaklığı olanağı ele geçirdiğini ve bu ortaklığın artık padişahı değil, ulus'u tek meşru güç kaynağı olarak ilan ve kabul etmeyi gerektirdiğini de kısa zamanda anlayacaktı. Üstelik, teokratik İstanbul ile çatışmaya girecek bir tümgeneralin dayanabileceği tek meşruluk kaynağı buydu. Orduya dayanamazdı. Çünkü bir kez, halk savaştan ve askerlikten bıkmıştı; ikincisi, günün seçkinleri olan askerler herkesten fazla meşruluk kavramına düşkün bir küme oluşturuyorlardı. Bunları çok iyi hesaplayan M. Kemal Paşa başından beri titizlikle davrandı. Halife Sultan'ın oluşturduğu meşruluk kaynağından ulusun oluşturduğu yeni bir meşruluk kaynağına geçiş döneminde ne zaman, örneğin "din düşmanları" demek gerekse, "din ve millet düşmanları" diyor, ne zaman "padişah" sözcüğünü kullanması gerekse, "padişah ve millet" diyerek kulakları ulus kavramına alıştırıyordu.

M. Kemal Paşa'nın bu kavrama verdiği önem, İtilaf devletleri temsilcisinin tehdidi ve başka tehlikeler altında toplanan Erzurum Kongresini askere korutmamasıyla çok iyi simgelenmiştir ([231]). Bir asker olan Mustafa Kemal'in işin içine askeri karıştırmak istememesi, meşruluğa son derece önem veren bir aydın olması kadar, kafasındaki amaca ancak ulus kavramını toplumsal bağlılığın odak noktası durumuna getirmekle ulaşabileceğini anlamış olmasından doğuyordu. "Üçüncü Ordu Müfettişi, Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari M.K." diye imza atamayacak duruma geldikten sonra, "Heyeti Temsiliye namına M.K." aşamalarından geçtikten sonra, kafasındaki amaç için çok önemli bir aşamaya ulaştı. "BMM Reisi M.K." diye imza atabilmeye başladı. "Hakimiyet-i Milliye" dediği bu çoğulcu kavramı, "bilakaydüşart müstakil bir Türk Devleti" dediği bağımsız ulusal devleti kurmak olan nihai amacına "behemahal vasıl olmak" ([232]) için kullanmaya devam etti. "Ulusal Egemenlik" kavramı gibi çoğulcu bir kavramı bu açıdan bir amaç değil, bir araç olarak görmek gerekir ([233]). Amaç, bağımsız ulusal devlettir ve nasıl rejim, etnik yapı, ideoloji ve liderlik konularında çoğulcu yaklaşım bu amaçla sınırlanmış ve amaca ulaşıldığı zaman -göreceğimiz gibi- terkedilmiş ise ulusal egemenlik kavramı da her zaman bir simge olarak alıkonmuş, fakat M. Kemal Paşa'nın kafasındaki modelin gerektirdiği durumlarda ([234]) bu kavramda gereken dönüşüm yapılmıştır. Bağımsız ulusal dev-

---

(231) "Aklıma kolordudan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresi'nin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahmin yürütülmesi dahi işimize elvermez" (Kansu, *Erzurum'dan...*, I, s. 46)

(232) M. Kemal Paşa'nın Erzurum döneminde söylediği "Arkadaşlar, tek tedbiri Hakimiyet-i Milliyeye müstenid, bilâkaydüşart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemhal vasıl olmaktır" (Kansu, *Erzurum'dan...* s. 32) sözü, 1921 anayasasının altıncı maddesine şöyle yansıyacaktır: "Hakimiyet bilakaydüşart milletindir. Usul-i idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir".

(233) M. Kemal Paşa'nın ulusal egemenlik kavramını kullanması, bugün için bile çok modern bir yöntem oluşturur. Kendisini, yurt dışında doğduğu ya da beş yıl aynı bölgede oturmadığı için seçilemez duruma getirmek isteyen üç Karadenizli mebusa seçmenlerinden protesto telgrafı yağmıştır (*Nutuk*, II, s. 726-727).

(234) Başkumandanlık yasasının uzatılması, saltanatın kaldırılması, Nazım Beyin istifa ettirilmesi olayları gibi.

let gerçekleştikten sonra yapılan anayasa değişikliğiyle ulusal egemenlik kavramı seçkinlerle, daha doğrusu Gazi ile aynı anlama gelmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşından önce halkın seçtiği ve Mustafa Kemal'i seçen Meclis, bağımsızlık sonrasında Gazi tarafından bir-bir seçilmeye başlanacaktır.

Kurtuluş Savaşında Halkçılık

Kurtuluş Savaşında milliyetçi harekete meşruluk temeli oluşturmak için kullanılan ulus egemenliği kavramından başka bir de halkçılık teması göze çarpmaktadır.

M. Kemal Paşa'nın "Halk Hükümeti" ([235]) terimiyle simgeleştirdiği ve eşrafın Kurtuluş Savaşını desteklemesi için bir kuramsal dayanak ve araç olarak ortaya konan ulus egemenliği kavramıyla birlikte kullanılan bu meşruluk temelinin işlevleri şöyle sıralanabilir. Birincisi, halkçılık, ulus egemenliğinin eşrafı tatmin eden bir tamamlayıcısıdır. Çok güç koşullar altında verilen bir kurtuluş savaşını çok güç koşullarda, az maaş alarak, çok çalışarak yürütmeye çalışan Meclis'teki halk temsilcileri, yani eşraf ve hocalar, kendileri ile farklı kökenden gelip farklı kafa taşıyan seçkinlerin, memur kadrolarını şişirmek üzere İstanbul'dan gelen seçkinlere iş bulmalarına karşı çıkmaktadır. "Gelenlerin hepsi hazır yiyici" sloganıyla belirlenen bu tutum karşısında memur kadrolarının arttırılmaması, bürokratların atanmayla değil seçimle getirilmesi gibi anti-bürokratik halkçı önlemler alınarak Meclis'in eşraf kanadının tepkisi giderilmeye çalışılmıştır. İstanbul'dan gelenler yazar-çizer takımı, yani aydınlar olup, gerçekten Kurtuluş Savaşına maddi katkı yapabilecek türden değillerdir. Ne asker olarak cephede işe yaramakta, ne de terzilik, ayakkabıcılık vb. gibi o günlerde çok gerekli olan becerilere sahip bulunmaktadırlar. Demek ki, halkçılığın birinci işlevi, seçkinlere karşı eşrafı yatıştırmak olmuştur. İkinci olarak, halkçılık dış ilişkilerle ilgili bir işlev de görmüştür. Her ne kadar Sovyetlerin esas amacı Anadolu'da emperyalistlerin yenilmesi olup, sol akımın ezilmesi pahasına kemalistlere yardım devam edecek ise de, sol içerikli bir rejimin bulunması bu ülkeden yardım almayı kolaylaştıracaktır. Üçüncüsü, halkçılık seçkinler tarafın-

(235) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 196.

dan, ilk kez gereksinmelerini yönetime yansıtma olanağını bulan halk kitleleri ile eşrafın omuzu üzerinden daha doğrudan bir ilişkiye geçmek için kullanılmak istenmiştir. Bu, halktan kopuk bir küme olan İttihatçıların hep özlemini çekip de gerçekleştiremedikleri bir durumdur. Nitekim, Birinci Meclis'te maarif vekili, bir eşrafın oğlunu halk çocuklarına yeğleyerek yatılı mektebe yazdırdı, eşrafa iltimas etti diye kürsüde terler dökmüş ve görevinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Zenginlerin az vergi verdiğini, yoksulların haksız yere daha çok vergiye bağlandığını yazan bir gazeteyi kapattığı için dahiliye vekiline kürsüde tövbe ettirilmiş ve gazete yeniden yayına başlamıştır ([236]). Bu açıdan halkçılık, daha önce ve daha sonra görülmeyen bir adına uygunluk taşımış, gerçekten halkın yanında bir akım olmuştur.

Bütün bunların yanı sıra, Kurtuluş Savaşı sırasında halkçılığın dördüncü bir işlevi daha vardır ki, bu fikir ve akımın M. Kemal Paşa tarafından benimsenmesine yol açan en önemli neden gibi gözükmektedir. Paşanın Halkçılık Programı'nı ortaya attığı 1920 yılı, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, sol akımların siyasal havaya egemen olduğu bir dönemdir. Gerçi Atatürk Nutuk'ta 13 Eylül 1920'de Meclis'e verdiği ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na temel olan Halkçılık Programı'ndan etkilenen birtakım kuruluşların bu programdan esinlenerek "birtakım ünvanlar takınmaya ve programlar tesbit etmeye" başladıklarını söylemektedir ([237]). Fakat bu sözü edilenlerden örneğin, "Halk Zümresi Siyasi Programı" 8 Eylül 1920 tarihli Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde tam metin olarak çıkmıştır ([238]). İslam sosyalizmini savunur görüntüdeki solcu kuruluş Yeşil Ordu'nun Meclis'teki uzantısı niteliğinde olan Halk Zümresi'nin bu siyasal programının esinlendiği Kör Ali İhsan beyin programı da, M. Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı'nı "bir gece içinde tab" ettirip "ertesi gün içtima eden zevata" dağıttırdığı ([239]) 13 Eylül gününden iki gün önce, yani 11 Eylül 1920 tarihinde gene aynı gazetede yayımlanmış bulunmaktadır ([240]). Yani Gazi'nin Halkçılık Programı

---

(236) Turhan Tokséz, "Kuvayı Milliye Devri", *Yön*, 30.5.1962, s. 24.
(237) *Nutuk*, II,s. 594.
(238) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 423.
(239) Bkz. İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, Baha Matbaası, 1963, s. 8'den Milliyet, 13 Aralık 1929.
(240) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 154, d.n. 105.

Meclis'teki solcu gruplara örnek olmak bir yana, onların Meclis'teki havaya egemen olmalarını önlemek için hazırlanmışa benzemektedir. Zaten Paşa, "Hatta bazılarının program hazırlamakta olduklarını bile işittim" demektedir ([241]). İşte, Kurtuluş Savaşında anayasaya varıncaya kadar siyasal yaşamı etkileyen halkçılığın önemli bir işlevi de günün sosyalizme açık gözüken atmosferi içinde girişim üstünlüğünü solcu gruplara bırakmamak olarak ortaya çıkmaktadır.

Özet olarak: Nasıl ulus egemenliği kavramıyla eşrafın Kurtuluş Savaşında seçkinlerle ittifak edip, malı ve parası ile katılması sağlanmışsa, halkçılık kavramıyla da halkın kanı ve canı ile katılması sağlanmak istenmiştir.

Yalnız, burada kuramsal önemi olan bir noktaya dikkati çekmek gerek. Halk ve Ulus kavramları siyaset biliminde farklı kavramlardır. Farklı olmaları bir yana, birbirine bir açıdan karşıt kavramlardır. Çok kısa ve özet olarak söylemek gerekirse, birincisi yalnızca yoksul ve ezilen kitleleri, ikincisi de egemen sınıflar dahil tüm nüfusu anlatmakta kullanılır. Onun için, bir rejimin bu kavramlardan her ikisini de aynı ağırlıkta kullanması olanaksızdır; birinden birini yeğleyip ona ağırlık vermesi gerekecektir.

Birbiriyle çatışan bu kavramlar, savaş içinde birarada bulunabilmişti. Fakat yeni devletin rejiminin artık adını koymak, siyasal sistemi kurmak gerekince, M. Kemal Paşa seçimini yapmıştır. Bu seçime, Halk Fırkası'nın kuruluşu sırasında da rastlamaktayız. Mustafa Kemal'e karşı olanlar da yandaşı olanlar da partinin adına takılmışlar, kimisi buna sevinmiş, kimisi yerinmiş, fakat herkes Halk Fırkası'nın halka, yani kitlelere dayanacağını sanmıştır. Paşa'nın Ocak 1923'te cepheyi denetlemeye giderken "Benim fırka teşkil etmem hakkında endişeli mütalaada bulunanları tenvir edeceğim" ([242]) demesi bundandır. Oysa Paşa, halk değil ulus kavramının esas alındığını açıklayacaktır: "... Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir" ([243]). M. Kemal Paşa'nın sözleri telaşlananları yatıştırıcıdır: "Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufu-

(241) Arar, *Atatürk'ün Halkçılık...*, s. 7'den *Milliyet*, 13.12.1929.
(242) *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 50.
(243) aynı yapıt, s. 97.

nun [sınıflarının] refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir" (244). Türkiye'de "sunuf" yoksa, bunun mantıksal sonucu, Türkiye'de ezen sınıf da olmadığıdır. Nitekim, 7 Şubat 1923 günü Balıkesir Paşa Camii'ndeki konuşma şöyle devam etmiştir: "Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız" (245).

Bu sözler, Kurtuluş Savaşı halkçılığının sona erdiğini ilan etmektedir. Halkçılık, göreceğimiz gibi, seçkinlerin bu kavrama gereksinme duyması üzerine, 1930'larda başka anlam ve işlevlerle Türk siyasal sahnesine yeniden çıkacaktır.

Ulus egemenliği kavramının halkçılığa yeğlenmesi olgusu, Kurtuluş Savaşında milliyetçi ideolojinin çoğulcu olan yaklaşımıyla birlikte düşünüldüğü zaman, ortaya şöyle bir sonuç çıkarabiliriz:

Kurtuluş Savaşı sırasında M. Kemal Paşa yurt içinde bir bağlaşmalar zinciri kurarak savaşı, deyim yerindeyse, bir koalisyonla yürütmüştür. Bu koalisyonun ortakları: 1) Diğer askerî önderler, 2) Din ve din adamları, 3) Eşraf, 4) Müslüman etnik gruplar, 5) Sosyalizm ve solcular, 6) Halk kitleleri, olarak sıralanabilir. M. Kemal Paşa Kurtuluş Savaşının bitiminde, hatta daha öncesinde, üçüncüsü dışında bütün bu bağlaşmaları bozmuştur. Yalnızca eşraf ile bağlaşmaya son verilmemiş, koalisyon asker seçkinlerle eşraf arasında sürüp gitmeye başlamıştır. İşte, Kurtuluş Savaşı sonunda, Halk Fırkası'nın kurulmasıyla simgelenen halkçılığın terki ile ulus egemenliğinin yeniden yorumlanması olayı savaş-içi koalisyonunun bu yeni biçimini almasıyla ilgili olup, Anadolu hareketinin bundan sonraki aşama ve sonuçlarını biçimlendirecek bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuya "Ebedi Şef Rejiminin Kurulması" başlığı altında gene döneceğiz.

*
* *

(244) aynı yapıt, s. 50.
(245) aynı yapıt, s. 97.

IV– KURTULUŞ SAVAŞININ NİTELİĞİ SORUNU

Türk Devriminin önemli bir aşamasını oluşturması açısından, Kurtuluş Savaşının içe ve dışa dönük niteliklerinin tartışılması, Türk Devriminin niteliğini büyük ölçüde belirleyeceği düşüncesiyle 1970'lerde ön plana çıkmıştır. Bu tartışmaların üzerinde durduğu birinci soru, iç sosyo-ekonomik düzen açısından Kurtuluş Savaşının ne getirdiği, yani vardığı yer ne olursa olsun kapitalist düzeni mi yoksa sosyalist düzeni mi amaçladığı, ayrıca, Sovyet düzenine mi, bir tür "Üçüncü Dünya"cılığa mı, yoksa Batı sistemine mi yaklaşmayı planladığı sorusudur. İkinci olarak, Kurtuluş Savaşı'nın dışa dönük niteliği, yani anti-emperyalist bir savaş olup olmadığı tartışma konusu yapılmıştır. M. Kemal Paşa'nın kurduğu düzenin barışçılığı da, genellikle tartışılmayan, fakat üzerinde durulması gereken önemli bir nitelik oluşturmaktadır.

A– KURTULUŞ SAVAŞININ İÇE DÖNÜK NİTELİĞİ

Bağımsızlık savaşımı sırasında özellikle 1920 yılındaki solcu havaya bakarak yorum yapılınca, Kurtuluş Savaşının solcu bir düzen kurabilecek olduğunu söyleyen yazarlar görüyoruz. Selek'e göre, sosyalist önderler M. Kemal Paşa'ya güven verip, ölçülü ve gerçekçi olmuş olsalar, yeni devlet "hiç şüphesiz sosyalist bir anlam" kazanabilecektir. Sosyalist akımdan kendini sıyıran Paşa, sonunda yalnız siyasal yönü olan bir halkçılıkta karar kılmıştır ([246]). Kongar da, "Ulusal Bağımsızlık Savaşının başlarında, Sovyet desteğini sağlamak için komünist düzenin benimsenmesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır" demektedir. Sovyetlerin emperyalizme karşı olan bütün savaşları desteklediklerini anlaşılınca buna gerek kalmamıştır ([247]).

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı sonunda sosyalist bir düzen kurmuş olabileceği, fakat buna "tutucular koalisyonu"ndan "İstanbul kadınlarına" kadar birtakım etkenlerin engel olduğu görüşü 1960 ve 70'lerin özellikle Yön çevresi tarafından öne sürülmüştür. Yön'ün düzenle-

---

(246) Selek, *Anadolu...*, II, s. 215. Bu konuda ayrıca bkz. "Önderin Kişisel Nitelikleri" başlığı altında iktidar tutkusu konusu.

(247) Kongar, *Türkiye'nin...*, s. 313.

diği bir açık oturumda dile getirildiğine göre, Gazi "kapitalist olmayan" bir düzen kurmak istemiştir; toplum sınıfsız olduğundan sosyalizme gitmek için koşullar da uygundur. Halkçılık da sosyalizme götürecek bir ilkedir. Fakat, kadro yoktur. Atatürk Osmanlı kadrosuyla sosyalizme gidememiştir ([248]). Aynı açık oturumda Cevat Dursunoğlu da kadronun "İnkılapçı" olduğunu, bunların Erenköy'den, Şişli'den kız aldıklarını, bu yüzden devrimciliklerini yitirdiklerini söylemektedir.

Bu görüş 1960'ların havasına egemen olan "kestirme yoldan sosyalizme varma" stratejisinin Kurtuluş Savaşını ve Kemalizmi görmek istediği gibi görme ve ondan güç alma çabasına bağlanabilir. "Esasen sosyalizmi... Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz" diyen Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizmin Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu olduğuna inanıyoruz" diye devam etmektedir ([249]).

Bu görüşler, 1960'larda Sovyetler tarafından ortaya atılan ve özellikle o sıralarda bağımsızlıklarını yeni kazanmakta olan Kara Afrika ülkeleri için geliştirilen ve aydınların uygulayacakları kapitalist-olmayan kalkınma yönteminin sosyalizme geçiş için bir basamak oluşturacağını öne süren tezlerden de etkilenmiş olsa gerektir. Bu görüşlerin sağlam dayanaktan yoksunluğu üzerine burada uzun uzadıya tartışmak gereksiz olacaktır. Çünkü, gerek Önder'in taktikçiliği, gerek "Önder'in Yapısal Nitelikleri", ve gerekse "Kurtuluş Savaşı Döneminde Anadolu Toplumunun Yapısı" anlatılırken söylenenleri anımsamak ve Kurtuluş Savaşının nasıl bir koalisyonla yürütülmüş olduğunu akla getirmek yetecektir. Özet olarak, Önder'in özellikleri, toplumun yapısı ve yönetici koalisyonun niteliği etmenleri gözönünde tutulduğunda, Kurtuluş Savaşının solcu bir düzen kurmaya yönelmesinin olanaksız olduğunu ileri sürmek zor olmasa gerektir. Sonuç, bu savı ancak doğrular nitelikte bir sonuç olmuştur. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden başlayarak, kemalist devrim bütün süreç boyunca kapitalist bir kalkınma yoluna girecektir. Bu konuya, daha geniş olarak, "Sosyo-ekonomik Batılılaşma" bölümünde döneceğiz.

---

(248) Cahit Tanyol'un konuşması, "Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?" konulu açık oturum, *Yön*, 7.10.1962, no. 47.

(249) "Sosyalizm anlayışımız", *Yön*, 22.1.1962, no. 36.

B– KURTULUŞ SAVAŞININ DIŞA DÖNÜK NİTELİKLERİ

Bu başlık altında tartışılması gereken birtakım sorular vardır. "İçe Dönük Niteliği" konusunda söylenenler, Kurtuluş Savaşının Sovyetlere yakın bir uluslararası düzenden yana olmasını bir yana bıraktıracağı için; birinci olarak, Kurtuluş Savaşının Batıcı bir uluslararası düzenden yana mı olduğu, yoksa bugünkü "Üçüncü Dünya"cılığın öncülüğünü mü yapmış olduğu sorusu akla gelmektedir. İkinci soru, Kurtuluş Savaşının anti-emperyalizmle ilişkisi üzerinedir. Son olarak da, Kurtuluş Savaşının yarattığı düzenin dünya barışı açısından tartışılması gerekmektedir.

1. Üçüncü Dünyacılık mı, Batıcılık mı?

Kurtuluş Savaşının aslında Batılı ülkelerle yapılan bir ölüm-kalım savaşımı olduğunu gözönünde tutan düşünürler, Mustafa Kemal'in birtakım önemli sözlerini de anımsayarak, bu savaşın bugün görülen Üçüncü Dünya'nın öncüsü ya da öncülü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Gazi'nin 1923 İzmit basın toplantısında söylediği "Ne Şarka, ne Garba ehemmiyet vermeksizin yalnız kendi mevcudiyetimize istinad ile iktifa olunabilir mi? suali de hatıra geliyor. Doğrusunu söylemek lazım gelirse bugün bu dakikada şayanı istinat ve emniyet olan siyaset yalnız kendi mevcudiyetimize istinaden yürümektedir" ([250]) biçimindeki sözler, Taner Timur tarafından bugün örnekleri çok görülen yansız diplomasinin ilk anlatımı olarak yorumlamaktadır ([251]). Gerçekten, M. Kemal Paşa'nın benzer yorumlara hak verdirecek bu tür sözler söylediği görülmektedir. Önder, böyle bir çağı açmış olmaktan ulusunun onur duyacağını bildirmektedir: "Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün mahv ve nâbut [yok] edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir haleti içtimaiyeye mazhar olacaktır. Bizim milletlerimiz [Türk ve Rus] o zaman, bu gayeye vasıl olan milletler arasındaki tekaddümiyle [önde gelmesiyle] cidden iftihar edecektir" ([252]). Türkiye kendi başını değil, başka milletleri kurtarma

(250) Arı İnan (Yay. Haz.), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, TTK, 1982, s. 87.
(251) Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 69-70.
(252) 3 Ocak 1922, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 29.

mücadelesi vermektedir: "Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi... [Türkiye'nin] müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır..." (253); "Şu kudsi mücadelede milletimiz islamın halâsına [kurtuluşuna], dünya mazlumlarının tezyidi refahına [gönencini artırmaya] hizmet etmekle müftehirdir [övünmektedir]" (254)ve "Anadolu yıkılmak, çiğnenmek, parçalanmak isteniliyor... Bu muhacematın [saldırıların] hedefi umumisi bütün şarktır... Anadolu bu müdafaasiyle yalnız kendi hayatına ait vazifeyi ifa etmiyor, belki bütün şarka müteveccih [yöneltilen] hücumlara bir sed çekiyor" (255).

Bu sözlerin "mazlum milletler"in önderliğine oynamak olup olmadığını yorumlamaya geçmeden önce, söyledikleri tarihlere ve yerlere bakmak gerekir.

Zaman olarak, sözlerin hepsi de zaferden önce söylenmişlerdir. Geçtikleri yerlere gelince, İzmit basın toplantısındaki söz, Lozan'da düşmanlarla karşı karşıya oturmadan tarafların bir tür birbirini tartma, deneme dönemi geçirdikleri bir sırada söylenmiştir. Pazarlık gücünü artırma amacı taşımaktadır. Diğer sözlerden birincisi general Frunze'nin ziyafetinde, ikincisi Sovyet büyükelçisi Aralov'un İran elçisi onuruna verdiği şölende, üçüncü ve dördüncüsü de Azerbaycan elçisinin bulunduğu toplantılarda söylenmiştir. Zaman dilimi, Türk ordularının çok zor durumda olduğu bir zaman dilimidir, sözlerin söylendikleri yerler ise ya Sovyet ya da diğer doğu ülkelerinin elçilerinin bulundukları toplantılardır. Bu nedenle, bu sözlerin Anadolu devrimine en azından manevi destek sağlamak amacını güttüğünün unutulmaması gerekir.

Bu saptamayı yaptıktan sonra, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin bu sözlerde kastedilen Doğulu azgelişmiş Müslüman ülkeler ile olan ilişkilerine bir göz atmak gerekiyor. Ne yazık ki, bu ilişkiler, 1930'lara dek bu sözlerin tahmin ettireceği kadar iyi olmamıştır. Bunun tek ayrıksı örneği, Türkiye'yle sınırı olmayan Afganistan'dır. Bunun nedeni,

(253) 7 Temmuz 1922, aynı yapıt, s. 40.
(254) 14 Ekim 1921, aynı yapıt, s. 19.
(255) 18 Ekim 1921, aynı yapıt, s. 21.

Kurtuluş Savaşından sonra Türkiye'nin giriştiği batılılaşma çabalarının bu İslam ülkeleri üzerinde yarattığı olumsuz etkidir. Nitekim İran, Mısır, Hindistan ve çeşitli Arap ülkelerinin özellikle hilafetin kaldırılmasına ve bu arada diğer batıcı düzeltimlere gösterdikleri tepkiler aradaki ilişkilerin 1933'e kadar hiç de istenilir düzeyde olmamasına yol açmıştır ([256]). Tabii, bu bozuk ilişkilerde sınır anlaşmazlıklarının ve Lozan'ın çözmeden bıraktığı Musul gibi sorunların da rolü vardır. Ancak 1933' ten sonradır ki, Doğulu İslam ülkeleriyle Türkiye iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bunun nedeni de, gene Türkiye'nin bu ülkelere duyduğu ilgi ve bunların önderliğini yükümlenmek çabası değil, 1933 yılından sonra Avrupa'daki revizyonist devletlerin, özellikle de İtalya'nın güttüğü yayılmacı politikanın Türkiye'yi endişelendirmesidir ([257]). Nitekim, bu ülkenin Habeşistan'a saldırması üzerine, 1935'te temeli atılan Sadabad Paktı imzalanmıştır. Tarih 8 Temmuz 1937'dir ve bu pakt, Kurtuluş Savaşında bütün Doğulu Müslüman ve mazlum ülkelere sahip çıkan Atatürk Türkiyesinin Doğulu Müslüman ülkelerle yaptığı ilk paktır; aynı zamanda sonuncusu olacaktır. İkinci Dünya Savaşı bulutları toplanmaya başlamıştır. M. Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı içinde Doğulu Müslüman ülkeler için temenni ettiği iyi ilişkiler, Batılı demokrasiler ile gelişmiştir. Kuşkusuz, Lozan'dan arda kalan sorunların bitmesi, bu arada Nazi Almanyası ve Faşist İtalya gibi revizyonist ülkelerin barışı tehdit etmesi, ayrıca Türkiye'nin büyük önem verdiği büyük komşu Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Japonya korkusundan anti-revizyonist Batılı demokrasilere (İngiltere ve Fransa) yanaşması, Türkiye'nin bu ülkelerle

(256) Mehmet Gönlübol - Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, 1919-1938*, İstanbul Millî Eğitim Basımevi, 1963, s. 85-87, 104. Bununla birlikte, Müslüman olmayan kesimler için durum farklıdır. Özellikle, ölen kocasıyla birlikte kadınları da yakmak gibi geleneklerden kurtulmak isteyen Hintli önderler Atatürk'teki köktenci batılılaşmayı alkışlamışlardır: [Atatürk'ün] miras olarak bıraktığı ve özellikle Hindistan'a uygulanabilecek olağanüstü dersi, Türkiye'nin ilerlemesi yolunda beliren her türlü gelenekleri yıkıp atmakta gösterdiği cesarettir" (Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*. I, Ankara, Çapa Matbaası, t.y., s. 84-85' den B.J. Desai, *Civil and Military Gazette*, 15.11.1938).

(257) Günlübol-Sar, *Atatürk ve...*, s. 104.

gittikçe yakın olması sonucunu doğurmuştur ([258]). Henüz bağımsızlığını kazanmamış, dolayısıyla dünya politikasında hiçbir ağırlığa sahip olmayan doğulu ülkeler yerine, Atatürk Türkiyesi yeni bir savaşa gittiği açık olan bir uluslararası ortamda kendine yakın ve güven verir gördüğü Batılı ülkeleri seçmiştir.

Bununla birlikte, yukarıda sayılanlara belirleyici nedenler gözüyle bakmak, 1936'dan sonra hızlanarak Sovyetler Birliği'ne karşın 1939 yılında Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasına dek varan sürecin sırf bu nedenlerden doğduğuna karar vermek yanlıştır. Türkiye'nin Batı demokrasileri denen Fransa ve özellikle İngiltere'ye yaklaşması, M. Kemal Paşa'nın savaş içinde durmadan gerçekleştirmeye çalıştığı bir yakınlaşmadır ve bu çabada, Yunanistan'ı desteksiz bırakmak amacı kadar, M. Kemal Paşa'nın daha sonraki düzeltimlerde açıkça belirginleşecek genel Batıcı tutumu büyük rol oynamıştır. Gerçi, İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzalamaya dek varacak olan ve Atatürk döneminde nereye varacağı belli bir kararlılıkla başlayan yakınlaşmanın hızlandırıcıları arasındaki iki önemli nedeni de saymak gerekir. Bu antlaşma Türkiye için birbirinden önemli olan iki devleti Türkiye'ye düşman etmiştir: SSCB ve Almanya. Bunda, 1936'dan sonra başlayan Stalin temizlikleri ile, Almanya'ya kliring anlaşmaları yüzünden olağanüstü artan iktisadi bağımlılığın Atatürk'ü ürkütmüş olmasının rolünü aramak yerinde olur. Fakat, burada akılda kalması gereken olgu, M. Kemal Türkiyesi'nde Doğulu Müslüman ülkelere yapılan atıfların -nedenleri ne olursa olsun- Atatürk Türkiyesi'nde duyulmadığıdır. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşının, o zamanlar sömürge halklarından ibaret olan bugünün Üçüncü Dünyasının önderi olma niyeti taşımaktan çok, Batı sistemi içinde bağımsız olarak yer almaya çalışan bir amaca yöneltildiğini söylemek gerekir. Zaten, T. Timur'un nötralist politikanın dünyadaki ilk belirtisi olarak karşıladığı sözlerin devamı şöyledir: "... yalnız kendi mevcudiyetimize istinaden yürümektedir. Ne Şark'a ne Garb'a rabtı kalb edemeyiz [bağlanamayız]. Fakat bu demek değildir ki, yarın vuku bulacak inkişafat

(258) aynı yapıt, s. 91. "Revizyonist" teriminin Birinci Büyük Savaş'ı sona erdiren antlaşmalar düzenine karşı çıkan ülkeler için, "anti-revizyonist" teriminin de bu düzeni korumak isteyen devletleri anlatmak için kullanıldığını anımsatalım.

karşısında herhangi bir kısma daha çok takarrüp [yaklaşmak] mümkün değildir ve gayri caizdir!" ([259]).

Atatürk'ün dış politikasını Sonuç bölümünde tekrar ele alacağız. Ama burada bir de Kadro dergisine değinerek geçmek gerekmektedir. Çünkü 1932'de yayına başlayan bu dergi, sömüren-sömürülen ilişkisini dünyada ilk kez -1960'lardan sonra Wallerstein ve Frank gibi imzalarla moda hale gelecek olan- Merkez-Çevre biçiminde ortaya koymuş, ilk kez gerçek bir Üçüncü Dünyacılık felsefesi başlatmıştır. Bununla birlikte Kadro, "malum çevreler"den başlayan baskılar sonucu dönemin resmî ideolojisine fazla radikal gelerek 1934'de kapanmak zorunda bırakıldığından, "Üçüncü Dünyacılık" konusunda resmî ideoloji üzerinde bir etki yapmaktan çok uzak kalmıştır. Bu nedenle, Kadro dergisinin bu orijinal varlığı, bu konuda burada söylenmiş olanlara bir değişiklik getirmeyi gerektirmemektedir (Kadro'nun Kemalizm yorumu için bkz. dipnot 440).

2. Kurtuluş Savaşı ve "Anti-emperyalizm"

"Emperyalizm" sözcüğünün günlük siyasal yaşama girdiği 1960'ların başında, o zamana kadar "dünyadaki ilk ulusal kurtuluş savaşı" diye nitelenmekle yetinilen Anadolu devriminin anti-emperyalistliği gündeme getirilmeye ve sol akım tarafından ideolojik savaşımda kullanılmaya başlandı.

1960'ların sonuna ve 1970'lere gelindiğinde, sol akım içinde Kurtuluş Savaşının anti-emperyalistliğinin tartışılmaya başlandığını görüyoruz. Genellikle "Kemal Tahir'ciler" diye anılan bir sol grubun başını çektiği görüşe göre, Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist bir savaş değil, bir Türk-Yunan savaşıdır ([260]). Zamanın bir numaralı emperyalist devleti İngiltere ile uzlaşıcıdır. Bu uzlaşıcılık hem seçkinlerin Batı'yı kendilerine model olarak almalarından, hem de Kurtuluş Savaşını yöneten koalisyonun sınıfsal yapısından ileri gelmektedir. Bu savaş işgalcilere değil, azınlıklara karşı başlamış bir savaştır.

---

(259) İnan, *Gazi M. Kemal Atatürk'ün...*, s. 87.

(260) "Atatürkçülük ve Türk Toplumu" adlı açık oturumda İdris Küçükömer'in konuşması, *Milliyet*, 28 Ekim ve 4 Kasım 1973.

Birer birer ele alındığında bu savların doğru olduklarını söylemek mümkündür. Bir kez, emperyalizmin "kapitalizmin son aşaması" biçimindeki Hobson-Lenin'ci ortodoks tanımı kabul edildiğinde, anti-kapitalistlikle ilgili olmadığını bütün bu kitap boyunca görmek olanağı bulacağımız Türk Devriminin tanım gereği anti-emperyalist de olamayacağını söylemek gerekecektir. Nitekim Türkiye'nin sonunda gelip oturduğu yer bellidir. İkincisi, bu savaş gerçekten azınlıklardan korkuya bir tepki olarak çıkmıştır. Özellikle doğu bölgesinde halk Ermenilere karşı örgütlenmiştir. Üçüncüsü, Yunanlıların İzmir'i işgalidir ki, yurt çapında bir savaşımın başlangıç noktasını oluşturmuştur ve bütün savaş boyunca Yunanlılardan başkasıyla çarpışılmadığını söylemek fazla yanlış olmamaktadır. Dördüncüsü, İngiltere ile uzlaşıcı bir politika izlendiği de doğrudur. Nitekim, 1921 başında Londra Konferansına çağrı alınınca hemen içerideki sol akımlara paydos edilmiş, konferansa gidilmiştir. Zaten İngiltere'de Lord Curzon ve yandaşları, başbakan Lloyd George'un tersine Ankara hükümeti ile anlaşmaktan yanadır.

M. Kemal Paşa'nın sözleri hep günün o andaki gereksinmelerine göre söylendiği için, kendisinin "... bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme..." türünden sözlerinin Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalistliğinin kanıtı olarak kullanılamayacağı kanısındayım.Bununla birlikte, teker teker alındığında doğru olan yukarıdaki savlar, biraz daha düşünüldüğünde ancak birer yarım-doğru olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bir kez, Türk Devrimi anti-kapitalist değildir ama, uluslararası kapitalizm eliyle değil, ulusal kapitalist eliyle gelişmek istemektedir. Sonuçta göreceğiz ki, bu "ulusal kapitalist" denen yaratığın yetişmesi için uluslararası ortam açısından zaman çok geçtir. Ulusal kapitalist, uluslararası sermaye ile göbek bağını kuruverecektir. Fakat bu sonuç, 1980'lerden geriye bakıldığında bugünkü bilinçle, bilgiyle görebildiğimiz, elle tutulur bir sonuçtur. Bu sonucu Kurtuluş Savaşı yöneticilerinin 1920'lerde o günün bilinciyle görmüş olmalarını beklemek biraz haksızlık olacaktır. Kurtuluş Savaşı yöneticilerinin anti-kapitalist olmadıkları kesindir, fakat tuttukları kapitalizm yolunu emperyalizm geri gelsin diye tutmadıkları da kesindir. M. Kemal Paşa gerçekten herşeyden önce bağımsızlıkçıdır; bu özelliği ekonomik planda da görülmekte, ekonomi yabancıların ve azınlıkların elinden alınıp, Türk kapitalistlerinin eline verilmek istenmektedir. Bu konuya "Devletçilik" ge-

nel başlığı altında değineceğiz. Fakat kapitalist düzeni yeğledi diye, bir hareketin anti-emperyalist olmadığına karar vermek zordur. Elbette ki, anti-emperyalizm, kapitalist yolu tutmakla sonunda çelişen bir ilkedir. Fakat uzun dönemde böyle bir çelişki var diye kısa dönem (üçbuçuk yıl) bir olay olan Kurtuluş Savaşının anti-emperyalistligini yadsımak anlamsızdır. İkinci olarak, Kurtuluş Savaşında birçok bakımdan bir dönüm noktası olan Sivas Kongresinde, Erzurum Kongresinin "her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki..." biçimindeki bir tümcesi Mustafa Kemal'in isteğiyle "bilhassa Rumluk ve Ermenilik..." biçiminde değiştirilerek vatanın yalnız azınlıklara karşı değil, istilacı devletlere karşı da korunacağı karar altına alınmıştır. Üstelik M. Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşında başarı ile uyguladığı iki ilkeden biri halife ve sultana karşı çıkmamaksa, diğeri de İtilaf Devletlerine karşı çıkmamaktır ([261]). Bu ilkelerden birincisini, sonunda halife ve sultan ortadan kaldırıldığı için gerçekten bir taktik kabul etmek, ikincisini ise en sonunda bu Batı ülkeleriyle aynı safta yer alındığı için bir taktik olarak değil, anti-emperyalist olmamanın kanıtı olarak görmek doğru değildir. Kurtuluş Savaşı, Lozan'da da somutlaştığı gibi, Batı'ya karşı yapılan, fakat Batı'ya benzemeyi amaçlayan bir savaştır. "Biz yenilseydik, Avrupalılık mağlup olacaktı. Biz kazandık, Avrupalılara karşı garp fikirlerini, garp esaslarını muzaffer kıldık" ([262]) sözü çok anlamlıdır. Fakat amacın Batı'ya benzemek olması, Batı'ya karşı bir savaş yapıldığı gerçeğini değiştirmemelidir. Daha önce de belirtildiği gibi, M. Kemal Paşa'nın bağımsızlıkçılığı, temelde, Batı'ya ancak Batı'dan (Batı'nın egemenliğinden) tam olarak kurtulunarak ulaşılabileceğini görmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Bin zorlukla verilen bir savaşta, kamuoyu savaştan bıkmış olan bir İngiltere'yi karşısına boy hedefi alarak bir de onunla cebelleşmenin bir anlamı olduğu söylenemez. Kaldı ki, Yunanlıların İzmir'e çıkışı 15 Mayıs'tır. M. Kemal Paşa'nın Samsun'a vapurla hareket tarihi de aynı gündür. Paşa'nın Anadolu'ya gitmeyi çok daha önceden planlamış olması gerçeği de gösterir ki, İzmir'e Yunanlılar değil de İngilizler çıkartma yapsa, Paşa gene Anado-

(261) *Nutuk*, I, s. 11.

(262) Hamdullah Suphi [Tanrıöver[23 Nisan 1930, *Türk Yurdu*, CIIt 4-24, no. 29-223, Mayıs 1930, s. 8.

lu'ya giderek mücadeleyi başlatacaktır. Tabii, böyle bir durumda kitleleri ve eşrafı savaşmaya razı etmek çok daha zor olacaktır. Yani, diyalektik işlemiş, Anadolu'da Rum ya da Anadolu'nun doğu sınırında Ermeniler gibi zararlı yabancı etnik grupların bulunması, Anadolu'nun kurtuluşunun temel direği olmuştur.

Bugünden düne (retrospektif) bakışın bize bugün anti-emperyalist göstermeyebildiği Kurtuluş Savaşının o dönemde Sovyetler Birliği ve Komitern yöneticileri tarafından emperyalizm karşıtı olarak nitelendiğini de eklemek gerek. Ankara'daki Sovyet büyükelçisi Aralov'a göre kendisini elçi olarak BMM katına gönderen Lenin "Türkler milli kurtuluşları için savaşıyorlar. Emperyalistler Türkiye'yi soyup sovana çevirdiler, hâlâ da soyuyorlar... [G]erek Doğu halkları, gerekse biz emperyalist devletlere kaşı savaşıyoruz" demektedir ([263]). Lenin M. Kemal Paşa'yı ise şöyle çözümlemektedir: "M. Kemal Paşa tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı. Kabiliyetli bir lider; milli burjuva ihtilalini idare ediyor... Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla silip süpüreceğine inanıyorum... Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor" ([264]).

Kurtuluş Savaşının anti-emperyalist olup olmadığı sorununa ilişkin önemli bir noktaya, yabancı sermaye olgusuna değinerek konuyu kapatabiliriz. Bu konuda verilen örnek, Chester Projesi diye tanınan ve 1922' de Amerikalı girişimcilere verilen bir demiryolu ayrıcalığıdır. Projeye göre, yapılacak demiryolu ve köprü, liman gibi yatırımlar 99 yıl sonra Türk hükümetine geçecek, fakat bu süre içinde demiryolunun her iki yakasındaki yirmişer kilometre içinde bulunan ya da çıkacak olan madenler ayrıcalık sahiplerinin tekelinde olacaktır. Ayrıcalığın böyle açıkça kapitüler nitelik taşıması, Kurtuluş Savaşı yönetiminin anti-emperyalist olmadığına kanıt olarak alınmıştır ([265]). Gerçekten, emperyalizmle savaşımın göbeğinde olan insanların sömürge ayrıcalıkları vermiş olmaları bir çelişki gibi gözükmektedir. Bu, maddi olanaksızlıklara, farkında olmamaya, ya da bilinç eksikliğine bağlanamaz. Olanaklar pek dardır,

---

(263) S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967, s. 37-38.

(264) aynı yapıt, s. 38.

(265) Bu konuda bkz. Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-emperyalist miydi? - Chester Ayrıcalığı" *SBF Dergisi*, XXV, no. 4 (Aralık 1970), s. 287-318.

kadro da bilinçsizdir, fakat M. Kemal Paşa neyin ne olduğunu pek güzel bilmektedir. Yani, ya gerçekleşmesi yıllar sürecek olan bu proje ile 99 yıl sonra torunları güzel bir demiryolu hattına ve onun istasyonlarıyla köprülerine sahip olsun diye bu ayrıcalığı vermiştir, ya da İngiltere ve Fransa'nın savaş sonunda ganimetten pay almaya yanaştırmak istemedikleri Amerika'yı işin içine karıştırmak ve Türk çıkarlarına yaklaştırmak taktiği söz konusudur. Üçüncü bir olasılık düşünmek zordur. Doğrusu, askerine çarık bulmakta zorluk çeken bir milliyetçi devinimin 99 yıl sonrasını düşünecek kadar uzun dönemli plan yapması beklenemeyeceğinden, Chester Projesini Amerika'yı İtilaf devletlerine karşı oynamak olarak tanımlamak yanlış olmasa gerektir.

Sonuç olarak; anti-kapitalist olmayan, fakat uluslararası kapitalizmin siyasal ve ekonomik egemenliğinden kurtulmak isteyen bağımsızcı Anadolu Devrimini anti-emperyalist olarak kabul etmek kanımca doğrudur.

3. Kurtuluş Savaşının Sınırları Sorunu

Kurtuluş Savaşının dışa dönük nitelikleri arasında son olarak tartışılması gereken bir konu var. Bu da, şimdiye dek en az tartışılmış olan sınırlar (ya da dış politika) konusudur. Yani, Kurtuluş Savaşı hangi sınırlara varmayı amaçlayan bir savaştır ve bu milliyetçi savaş sonunda saptanan sınırlar dışında kalacak olan Türkler hakkında ne düşünülmüştür?

Bu sorun, yukarıda tartışılmış bulunan diğer iki sorunla, yani Kurtuluş Savaşının bloklar ve anti-emperyalizm açısından niteliği sorunlarıyla ortak bir yana sahiptir. Bu da, başat ideoloji tarafından yanıtı belli, kesin ve çözülmüş bir konu sayılmasıdır. Onlardan ayrıldığı nokta, diğer ikisinin Türkiye'de sol akım tarafından tartışma masasına getirilmesine karşılık, bu üçüncü konunun Türkiye'deki ırkçı-sağ akım tarafından söz konusu edilmesidir.

Türkiye'de yaygın kanıyı dile getiren başat ideolojinin tezi, bu konunun Misak-ı Milli ile çözüme bağlanmış olduğu, Kurtuluş Savaşının bu belge dışında bir amaç taşımadığı, Kemalizmin "pan" akımları reddettiği, dışarıya karşı kesinlikle barışçı bir politika izlediği yolundadır. Bu tez, temel olarak Atatürk'ün bu konuda yapmış olduğu konuşma-

lara dayanmaktadır. Bunların en ünlüsü, daha önce çeşitli alıntılar yapmış olduğumuz 1 Aralık 1921 Meclis konuşmasındaki sözleridir: "Efendiler... büyük hayaller peşinden koşan... insanlardan değiliz. [Koşmak yüzünden] bütün dünyanın... garazını... bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlarımız da 'yaptırmamak için bir an evvel öldürelim' dediler. Panturanizm yapmadık! 'Yaparız, yapıyoruz' dedik, 'yapacağız' dedik ve yine 'öldürelim' dediler... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak [düşmanlarımızı çoğaltmak yerine] Haddimizi bilelim... biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz [harcarız]" ([266]).

Atatürk bu konuşmasından başka çeşitli tarihlerde aynı yönde konuşmalar yapmış, Türkiye sınırları dışında bir emel beslemediğini özellikle vurgulamıştır. Onda "esir Türkler" edebiyatı görülmemektedir. Tersine, bu insanların yaşadıkları ülkelere bağlılık duyarak, o ülkelere katkı yapmalarını istemektedir: "Biz haddimizi bilir kimseleriz. Tulü [erişilmez] emel sahibi değiliz. Bugün esaret elemleri altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de; kendi muhitlerinde istiklallerini kesbetmeleri ve kemali istiklal [tam bağımsızlık] ile memleketlerinin refah ve itilasına [yükselmesine] gayret eylemeleri en büyük temennilerimizdendir" ([267]).

Türk Sağı'nın Tezi

Kurtuluş Savaşı ve kurduğu devletin milliyetçilik anlayışının böylece ulusal sınırlar ile sınırlı sayılmasına Türkiye'deki ırkçı-sağ akım karşı çıkmakta ve bunun için gene Atatürk'ün birtakım sloganları ile sözlerini anımsatmaktadır. "Bir Türk Dünyaya Bedeldir" ve "Ne Mutlu Türk'ürn Diyene" sloganları gösterilerek Atatürk'ün milliyetçilik konusunda siyasal sınırlara bağlı kalmadığı, onun milliyetçilik anlayışının ırkçılık ve Turancılık olduğu ([268]) ileri sürülmektedir. Bu yöndeki savları ka-

(266) 1 Aralık 1921, *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 201.

(267) Ocak 1923, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 53.

(268) Yalçın Toker, *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, İstanbul, Toker Yayınları, 1979, s. 374-375; Enver Aydın Kolukısa, *Dinde Türkçülüğe Dönüş*, İstanbul, Yıldız Matbaası, s. 143; Arın Engin, *Yükseliş Savaşımızda Jüpiter*, İstanbul, Gün Matbaası, 1971, s. 18-24. Bu sonuncu kitabın adı, iç kapakta değişik olup, *"Kuran'da Atatürkçülük ve Kızıl Elma"* yazmaktadır.

nıtlamak için anlatılan bir olay şudur:

29 Ekim 1933 gecesi Ziraat Bankası Genel Müdürlük binasının giriş holünde verilen Onuncu Yıl balosuna gelen Atatürk, soruları yanıtlarken adının Zeki olduğunu belirten genç bir doktor, Gazi'nin ulusuna babadan oğula geçecek uzun dönemli bir ideal aşılamadığını söyler. Atatürk soruyu herkesin içindeyken geçiştirir, sonra bir fırsatını bulup Dr. Zeki'yi yanına alarak genel müdür odasına geçer. Orada söyledikleri aşağı yukarı şunlardır: Sovyetler Birliği'nin ağırlığı omuzlarımda oldukça ben konuşamam; bugün dostumuzdur, ama yarın parçalanabilir. O zaman elinden kaçacak olan Türkler olacaktır. O güne hazır olmak gerekir. Hazırlık da dil ve tarih gibi köprüleri sağlam tutarak olur. Dil ve tarih encümenlerini bunun için kuruyoruz. Barıştan yanayız, ama durmadan değişen dünyada yarının olası dengeleri için hazır olacağız.

Atatürk, "akıllı bir genç olduğu için" kendisine "gizlice" söylediği bu sözleri, Dr. Zeki'nin kimseye söylememesini, fakat çevrenin bunlara göre davranmasını sağlamak için gerekeni yapmasını isteyerek bitirir. Olayı aktaran kaynak, öykünün Atatürk'ü korumakla görevli ekipten emniyet genel müdür yardımcıları İhsan Sabri [Çağlayangil] ve Sebati [Ataman] beylerden dinlediğini eklemektedir ([269]).

Sözü edilen iki güvenlik görevlisinin genel müdür odasına bu "gizli" konuşmayı dinlemek için girip girmedikleri belirtilmediği için, öykünün doğruluğu hakkında kesin kanı edinmek zordur. Fakat biz böyle bir konuşma geçtiğini veri olarak alıp, öyle düşünelim. Bu durumda, ulusal sınırlar dışına taşan bir milliyetçilik anlayışı söz konusudur ve Misak-ı Milli denilen dış politika ilkesi tartışma konusu yapılması gerekir.

Misak-ı Milli'nin Niteliği

Ulusal And anlamına gelen Ahdü Misak-ı Milli Erzurum ve Sivas kongrelerinin ardından İstanbul'da toplanan Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği, BMM tarafından da onaylanan bir metindir. Meclisi Mebusan'da kabul tarihi 28 Ocak 1920 olup, BMM'ndeki ise bilinmemektedir. Fakat Mete Tunçay'ın saptadığına göre Meclisi Mebusan bu tarihte toplantı

(269) İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975, s. 127-143.

yapmamıştır. Bu durumda metnin gayriresmî bir oturumda kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Asıl önemli olan birinci maddesine göre, 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışması tarihinde düşman ordularının işgali altındaki Arap ülkeleri halkının kendi geleceklerini saptayacakları hükmü yanısıra, bırakışma çizgisi içinde kalan "Osmanlı-İslam" halkların oturduğu bölgelerin bölünmezliği ilan edilmektedir.

Özü bu olan Misak-ı Milli'den, Kurtuluş Savaşı sonrasına oranla savaş sırasında pek fazla söz edilmemektedir. Kullanılan terim, daha çok "hududu milliye"dir. Misak-ı Milli teriminin asıl Lozan'a giderken yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ondan sonra, günümüze gelene dek terimin kullanımı çok yaygınlaşmış, yaygınlaştığı oranda da ne olduğu iyi bilinen kesin bir olgu olduğu kanısı gitgide yerleşmiştir. Oysa, 1918 bırakışması sınırının, yani Misak-ı Milli'nin sınırının neresi olup neresi olmadığı pek belli değildir. Nitekim, 1980'de yayımlanan TBMM gizli oturum tutanaklarında M. Kemal Paşa 16 Ekim 1921 oturumunda Misak-ı Milli'nin birinci maddesini okuduktan sonra bunu şöyle dile getirmektedir: "Bir hattı mütareke tasavvur ediyor. Hattı mütarekeyi hududu milliye gibi tasavvur eyliyor... Hattı mütareke nedir, var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız bir Erzurum Kongresini yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olmak lazım gelir [dedik]. O zaman dedik ki, hakim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur" ([270]).

Günümüze dek Kurtuluş Savaşı'nın açık ve kesin dış politika ilke ve ölçütü sayılan Misak-ı Milli'nin bu niteliğinin nedenlerini görmek pek zor olmasa gerektir. Olanaklar o denli dar, düşman o kadar çeşitli, işin nereye varacağı o kadar belirsizdir ki, ideal bir ulusal sınır çizmenin olanaksızlığı bir yana, böyle bir sınırın kesin ölçütünü saptamak bile çok tehlikeli olacaktır. Çünkü ordu bu sınırın berisinde kalsa başarısız, ötesine geçse saldırgan olacaktır. İkincisi değil ama, birincisi Önder için büyük sorun yaratacaktır. Bu tehlikeden M. Kemal Paşa o denli kaçınmak zorunluluğunu duymuştur ki, bir ulusal kurtuluş savaşı için en doğal gelebilecek ölçüt olan, "İskenderun mıntıkası" gibi "Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgeler"in bile ulusal sınırlara ölçüt olarak ilan edilmesinden yana değildir. Böyle bir ölçütü öneren bir mebusa verdiği yanıtta "Misak-ı Millimizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve

(270) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt II, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 354.

kudretimizde [kudretimizle, olacak] tesbit edeceğimiz hat, hattı hudut olacaktır... Kuvvet ve kudretimizin imkanları dairesinde tesbit edeceğiz" ([271]) demektedir. Üstelik, daha da önemli olan bir nokta vardır. Meclisi Mebusan'ın kabul ettiği özgün Misakı Milli metninde "... mezkur hatt-ı mütareke dahilinde ve haricinde" denmekte iken, bundan sonra bütün metinlerde "ve haricinde" atılmıştır ([272]). Bu, olsa olsa, gene aynı amaç için, yani bu sınırları daraltarak daha kolay ulaşılabilir biçime sokmak için yapılmış olabilir.

---

(271) aynı yapıt, aynı oturum, s. 355. M. Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli cenderesi içine girmek istemeyişi çok açıktır. Nitekim, 1923 İzmit Basın Toplantısında, metnin Batı Trakya'da halk oylaması yapılmasını isteyen 3. maddesi hakkında sorulan bir soruya verdiği yanıt oldukça kesip atıcıdır: "Garbi Trakya hakkındaki maddeyi Misak-ı Milli'ye ithal edenler hiçbir şey düşünmemişlerdir. Bunu koyan ben değilim. Bu madde sonradan ithal edilmiştir". 1923 basın toplantısıyla ilgili kitaplardan çıkarılmış olan bu pasajın tamamı için bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 159.

(272) Mete Tunçay, "Misak-ı Milli'nin 1. maddesi Üzerine", *Birikim*, no. 18-19, s. 12. Nitekim, Misak-ı Milli'nin *Olaylarla Türk Dış Politikası* (4. Baskı, Ankara, SBF Yayını, 1977, s. 13-14) tarafından verilen tam metni şöyledir: "Zîrde vazılımza Osmanlı Meclisi Meb'usan azaları istiklâl-i devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamıl-i rıayetle mümkünütemin olduğunu ve esasatı mezkure haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu gayrı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Madde 1. Devleti Osmaniyenin munhasıran Arap ekseriyetiyla meskun olup, 30 Teşrinevvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i aktinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkur hattı mütareke dahilinde dînen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerlerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleri ile şeriat-ı muhtalarına tamamile riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetile meskun bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2. Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âray-ı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviyei Selâse için ledelicap tekrar serbestçe âray-ı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3. Türkiye sulhüne tatik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebean vaki olmalıdır.

Madde 4. Makarrı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitahtı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme kü-

Misak-ı Milli'nin niteliğine böylece değindikten sonra yukarıda, Atatürk'ün genç Dr. Zeki'ye söylediği öne sürülen ve dış Türkleri "dil ve soy birliği" nedeniyle günün birinde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde görmek olasılığını (ve umudunu) dile getiren sözlerine dönelim. Misak-ı Milli'nin bu kaygan niteliği yanısıra, bu sözlerin doğru olabileceği yolundaki kanıyı güçlendirecek bir de Hatay'ın Türkiye sınırlarına katılması olayı vardır ki, daha önce de sözü edildiği gibi (bkz. Giriş bölümü), barışçı yoldan ve kuvvet kullanmadan gerçekleştirilmiş bir irredantizm ([273]) olayıdır. Bu olayda Türk sınırlarına bitişik bir bölgede bulunan Türk soydaşların yaşadıkları yer, ulusal sınırlara katılmıştır. Acaba bu olay, yukarıdaki sözlerle birlikte düşünülünce, şu çok önemli sonuç çıkarılabilir mi: Atatürk, ulus'u soy ölçütü (kimilerinin kullandıkları terimle, ırk ölçütü) ile tanımlamaktan doğan yayılmacı bir politikanın temsilcisi midir?

Atatürk Milliyetçiliği Yayılmacı mıdır?

Bu soru ilk bakışta göze çarpan iki bölümden oluşuyor. Atatürk milliyetçiliğinin ulus tanımı soy (ya da ırk) ölçütü ile mi yapılmaktadır; ikincisi de, böyle tanımlanıyorsa bu onu yayılmacılığa mı götürür?

Birinci soru birbirini tamamlayan iki biçimde yanıtlanmalıdır. İdeolojinin yaptığı ulus tanımında ırk ölçütünün başat olup olmadığına (yani kurama) bakarak, bir de, ulusu oluşturma eylemlerinin özünde ırk ölçütünün başat olup olmadığını (yani uygulamayı) araştırarak. Kurama baktığımızda durum şudur: Afet İnan'ın yayımladığı tıpkıbasım elyazı-

---

şadı hakkında bizimle sair bilumum devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5. Düvel-i itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında tekerrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memalik-i mütecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeler ümniyesile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6. Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafatımızdan istiklâl ve serbest-i tâmme mazhar olmamız lüzumlu hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhafiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır."

(273) İrredantizm: Ulusal sınırlar dışında kalan soydaşları ve bunların oturdukları yabancı ülke toprağını kendi ülkesiyle birleştirmek isteme, bu politikanın adı.

larında Atatürk (o günün imlasını bugüne uydurursak) aynen şunları yazmaktadır: "Türk milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabii ve tarihi vakıalar şunlardır: a) Siyasi varlıkta birlik, b) Dil birliği, c) Yurt birliği, d) Irk ve menşe birliği, e) Tarihi karabet, f) Ahlaki karabet". Bu öğeleri saydıktan sonra, Atatürk şöyle diyerek ulus'un tanımına geçmektedir: "Millet hakkında ikinci derece unsurları kaale almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım [yapalım]: a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan, d [c olacak] Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir" ([274]). Buradan çıkacak sonuç, Atatürk'ün ulusu oluşturan öğeler arasında ırk öğesini saydığı, fakat ulusun tanımını yaparken ikinci derecede gördüğü için bu öğeyi tanıma katmadığıdır. Kurduğu partinin programında ulus tanımı aranırsa, ikinci madde şöyle demektedir: "Milliyet, dil, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimai ve siyasi bir bütündür ([275]). Burada da ırk öğesine rastlamıyoruz. Gene CHP programında Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı dile getirilirken ulus şöyle tanımlanmaktadır: "Partimiz, Türk milletini, dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder. Bu birliğin üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiç bir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Partimiz, milliyetçiliği, Türk milletinin bütünlüğü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasını alır ([276]).

Kuramda böyle dile getirilen ulus tanımının uygulamada nasıl ele alındığına baktığımızda durum şudur. Kurtuluş Savaşının ertesinde ve özellikle 1924 yılından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimi yapılmıştır. Olaya yakından dikkatle bakılmazsa 'Rumlar git-

---

(274) Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten...*, ek.

(275) Haşim Refet Hakarar, *Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, MEB Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Talebe Yayını, 1944, s. 11-12.

(276) Cavit Orhan Tütengil, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1975, s. 53-54.

ti, Türkler geldi' sonucu çıkmaktadır. Oysa, Türklere yakınlığıyla tanınan ve bu yüzden "Atatürk'ün Papazı" diye anılmış olan Türk Ortodoks Kilisesi başkanı Papa Eftim'in bir sözü, durumu daha gerçekçi olarak değerlendirmeye temel olabilecek niteliktedir. Eftim'e göre "Atatürk büyük adamdır ama, Anadolu'nun Hıristiyan Türklerini verip, Yunanistan'ın ve Adalar'ın Müslüman gayrıtürklerini almıştır". Bu kitabın yazarı, çocukluğunun geçtiği İzmir'de tanıdığı birçok Giritli ailenin evlerinde kendi aralarında Rumca konuştuklarını anımsamaktadır. Bu olgu bütün 1920'li yıllar boyu sürmüştür. Durum bu kadarla kalmış olsa, bu nüfus değişiminin bir soy ölçütü izlediği gene ileri sürülebilecektir. Konya dolaylarında yaşayıp da mezar taşlarına varıncaya dek Türkçe yazıp konuşan Karamanlılar da, Rum Ortodoks mezhebinden oldukları için bu değişime dahil edilmiş ve Yunanistan'a göç etmeye zorunlu bırakılmışlardır ([277]). Bunun yorumu şudur: En azından 1920'lerde, Türkiye'de "ulus" uygulamada ırk ile değil, din ölçütü ile tanımlanmıştır.

İdeolojinin ikinci işlevini incelerken "Ulus'un Oluşturulması" başlığı altında görüleceği gibi, 1930'ların Türkiyesi 1920'lerden çok farklıdır. Dil ve Tarih tezleriyle birlikte bir kültürel Türkçülük akımı başlamış, birtakım iç ve özellikle dış nedenlerle yavaş yavaş şoven boyutlar alarak ırkçı tonlara ulaşmıştır. Acaba bu dönemde uygulama nasıl olmuştur?

Bu dönemde de Türkiye'de ulus tanımının başat öğe olarak ırk ölçütüyle yapılmadığına ilişkin bir örnek var önümüzde: Gagavuzlar ([278]).

---

(277) Türk mü, yoksa Rum mu olduğu tartışmalı olmakla birlikte, Karamanlıca adı verilen Türkçe geniş bir yazın ortaya koyan bu insanlar Türkçe konuşmakta, kiliselerinde Türkçe dua etmekte, fakat yazıda Grek alfabesini kullanmaktadırlar. Ürettikleri yapıtları konu edinen ciltlerle bibliografya Atina'da basılmış olup, Ankara'daki Milli Kütüphane'de görülebilir. Hatta, Osmanlı yönetimi bunların okumaları için Grek harfleriyle Düstur bile bastırmıştır. İstanbul'da Yedikule-Topkapı arasında bulunan Balıklı Kilise'nin bahçesinde bu insanların Grek harfleriyle, fakat Türkçe yazılı mezar taşları bulunmaktadır.

(278) Gagavuzlar, İzzettin Keykâvus'tan gelmekte olup, Onüçüncü Yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Besarabya'ya göçmüş, Türkçe konuşan bir Türk topluluğudur. Balkanlar'da yaşamaktadırlar. İlgili maddenin yazılış tarihinde *Türk Ansiklopedisi* Gagavuzların 123.000 dolaylarında olduklarını söylemektedir (cilt XII; ayrıca Karpat, *Türk...*, s. 59, d.n. 86).

Gagavuzlar "safkan", fakat Hıristiyan Türktürler. 1931-1944 arası Bükreş'te ortaelçilik yapmış olan eski Türk Ocakları genel başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in büyük çabalar harcamasına, Gagavuzların da toplu olarak göçetmek istemelerine karşın bu insanlar Türkiye'ye kabul edilmemişlerdir. Nedeni, Hıristiyan oluşlarıdır. Tabii, Lozan'ın azınlık tanımının din ölçütüyle yapıldığı, yani Türkiye'de yalnızca Müslüman-olmayan azınlıkların azınlık tanımına girdiği anımsanınca, insanın aklına bu Gagavuzların azınlık tanımına sokulmamak için Türkiye'ye alınmadıkları gelmektedir. Fakat bu da gözönüne alındığında bile, bütün laikliğine karşın Atatürk milliyetçiliğinin böyle davranmasının nedeninin daha değişik olduğunu anlamak zor olmasa gerektir. Müslüman olan etnik gruplar (örneğin Lazlar, Boşnaklar) aynı temel değer sistemi içinde yoğrulagelmelerinden olacak, ulus gibi yeni bir bağlılık odağında birleşmeye daha yatkın olmakta, Türkiye'ye daha kolay entegre olmaktadırlar. Aslında Atatürk, ulusu din ile tanımlanır olmaktan çıkarmak isteyecektir. Fakat gerçekçi davranmak gerekmiş, fiili durum neyse, ona göre hareket edilmiştir.

Peki, dil ve tarih tezlerinin getirdiği, "Türk soyu" terimini 1930'lar milliyetçiliğinin temel taşı yapan anlayış nasıl yorumlanmak gerekir? Söylediğim gibi, ırkçı boyutlara varan bir uygulamaya yol açan bu anlayış, ileride göreceğimiz gibi birtakım dış etkilere yorulabilir. Fakat gene de, bu uygulamanın doruğu sayılması gereken 1934 İskân Kanunu'nda bile Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilmeyecekler sayılırken "Türk olmayanlar" denmemiş, "Türk kültürüne bağlı olmayanlar" denmiştir. Çünkü, Atatürk milliyetçiliğinde ulus'un tanımı Türk ırkından gelme ölçütüne değil, kendini Türk sayma ölçütüne bağlı olmuştur. Bunun resmî anlatımı, söylediğimiz gibi, "Türk kültürüne bağlı oluş"tur. Bu kültüre kolaylıkla katılacakları varsayılan Pomaklar ve Boşnaklar, Türk kanı taşımadıkları ve bir tek Türkçe sözcük bilmedikleri halde Türkiye'ye göçürülmüşlerdir ([279])

(279) Bununla birlikte, Balkanlarda güçlü bir milliyetçilik örneği gösteren Arnavutların Türkiye'ye göçetmeleri önlenmiştir (Karpat, *Türk*..., s. 87, d.n.37).

Doğrusu, kuramdaki ve uygulamadaki bu örnekler karşısında Türkiye'deki sağ akımın Atatürk milliyetçiliğini ulus'u ırk öğesiyle tanımlayan bir milliyetçilik olarak yorumlamasını yadırgamak gerekir. Tabii, bir de böyle bir tanımdan çıkacak bir sonuç sorunu vardır. Yani, Atatürk milliyetçiliği sınırlar-ötesi soydaşlarını ön plana alan bir pan-milliyetçilik midir; Kurtuluş Savaşı sonunda kurulan düzen Misak-ı Milli ile sınırlı olmayıp, yayılmacı bir öz mü taşımaktadır?

Bozdağ'ın İhsan S. Çağlayangil ve Sebati Ataman'dan aktardığı öyküde "Esir Türkler"i kurtarma işlevi yüklenen "dil ve tarih köprüleri", yukarıda anlatılanlar karşısında bir dış politika işlevi için değil, bir iç politika işlevi için inşa edilmişe benzemekte. Bu işlev de, "Ulusu Oluşturma" başlığı altında görecek olduğumuz gibi, Türkiye'de yaratılmak istenen ulus olgusunu dil ve tarihi temel alan bir "Türk kültürü" ile tanımlamaktır. Bu çaba, anlatımını CHP programının milliyetçilik tanımında şöyle bulmaktadır: "CHP Milliyetçiliği gerek müstakil, gerek başka devletin tebaası halinde yaşayan bütün Türkleri bir kardeşlik hissi ile sevmek, onların refahını dilemekle beraber, hariçteki bu Türkleri kendi siyasi iştigal hududundan hariç tutar. Partinin ve yeni devletin telakkisine göre, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Türk dile ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş, hangi din ve mezhepten olursa olsun Türk'tür ([280]).

Bu konuyu, Hatay'ın alınmasına ilişkin bir yorumla kapayabiliriz. Atatürk'ün Hatay konusundaki tutumuyla ilgili öykjileri yazan bütün kitaplarda dikkati çeken ortak bir nokta var. Bu da, Atatürk'ün bu sorunu her zamankinin tersine ulusaldan çok kişisel bir "dava" yapmış olduğudur ([281]). Önder'in bu tutumu, Lozan görüşmeleri sırasında BMM'ne bu bölgeyi almak için söz vermiş olmasından ileri gelebilir ([282]).

---

(280) Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 448.

(281) "Bu benim şahsi meselemdir" (U. Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir...*, s. 318'den Hasan Rıza Soyak, *Cumhuriyet* Gazetesi, 10 Kasım 1949); "Benim davamdır bu. Asla şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz" (aynı yapıttan F. R. Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, s. 44).

(282) "Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirsem bir dakika yaşıyamam" (U. Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir...*, s. 318'den Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, s. 5-6.

1980'de yayımlanan Meclis gizli tutanaklarında, yukarıda sözü edilen 16 Ekim oturumunda bu "İskenderun mıntıkası" sorununun Gazi'nin içinde ukte kaldığı izlenimini güçlü bir biçimde verecek pasajlar vardır. Milletvekilleri sormakta, Misak-ı Milli konusunda sıkıştırmaktadırlar. Mustafa Kemal durmadan kaçak güreşmektedir. Birisi kalkıp 'Türklerin yoğun oldukları yerler de mi dahil değil? Örneğin İskenderun gibi' diye sorunca artık kaçacak yeri kalmamıştır. "Kuvvet ve kudretimizle tesbit edeceğimiz hat, hattı hudut olacaktır... Kuvvet ve kudretimizin imkanları dairesinde tesbit edeceğiz" ([283]) demekten başka yapacak birşey yoktur. Türklerin gerçekten yoğun oldukları, Mondros imzalandığı sırada Türk ordularının elinde bulunan ve bu nedenle de Gazi tarafından Misak-ı Milli içinde varsayılan Hatay ve Musul'un ulusal sınırlara katılmasının Önder tarafından tutkulu bir özlemle istenmiş olduğu anlaşılır bir husustur. İkinci Dünya Savaşı bulutları toplanınca, birincisinin alınması olanağı belirmiştir. Atatürk'ün buna girişmesi, bu işin barışçı yoldan olacağını anlamasından ve ulusal sınırların hiçbir biçimde tehlikeye sokulmayacağını görmesindendir. "Yarın sabah bir tümen asker yollasam, Hatay'ı alabilirim. Fakat... ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam" ([284]) demesi bunun açık anlatımıdır. Yoksa, Hatay ile aynı statüde sayılması gereken Musul'u da almayı aynı derecede istemiş olduğuna kuşku yoktur. Fakat petrol yüzünden burasını İngiltere'nin bırakmayacağı çok açık olduğu için, hele Şeyh Sait ayaklanmasının olduğu bir ortamda, Musul için fazla direnilmeyecektir. Bu sorun bittikten, yani Musul yitirildikten sonra da sözü edilmeyecektir. Onun için, Hatay'ın alınmasını ekonomik nedeni de olan ([285]) bir irredantizm olayı olarak görmek, fakat sistemli bir irredantizm politikasına kanıt olarak göstermemek gerekir.

Kemalizmin ulus tanımına ve milliyetçilik anlayışına "Ulus'un Oluşturulması" bölümünde tekrar geri döneceğiz.

*
* *

(283) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, II, s. 355.
(284) Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir...*, s. 319'dan Atay, *Çankaya*, cilt II, s. 466.
(285) Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara, SİTD, 1976, s. 254.

İKİNCİ İŞLEV:

"MUASIR MEDENİYET"E ERİŞMEK (BATILILAŞMA)

Batılılaşma Kavramı ve Türkiye

Ortamın ve olanakların bütün elverişsizliğine karşın ülkesinin bağımsızlığı fikrini inatla güden ve gerçekleştiren Mustafa Kemal'in tek amacı bu değildi. Asıl amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri süregelen bir yaraya merhem olmak, Avrupa üstünlüğü altında ezilen ülkesini bu gelişmiş ülkelerin çağdaş uygarlık düzeyine eriştirmekti. Bağımsızlık tek başına değil, asıl bunun için önemliydi. Gelişebilmek için gelişmiş ülkelerin etki ve baskısından tam olarak kurtulmak, yani bağımsız olmak gerekiyordu. Herşeye ve herkese karşın, M. Kemal Paşa'nın bağımsızlığa barış koyması, bağımsızlık olmadan gerçek önder olunamayacağını bilmesinin yanı sıra, asıl bu gerçeği anlamış olmasından gelmekteydi: "Henüz kurtulmuş değiliz, atılan hatveler [adımlar] bundan sonra atılması lazım gelen hatvelerin mebdeidir [başlangıcıdır]. İnsan mebdede iken neticeye vasıl olduğunu iddia ederse dünyanın en derin gafletleri içinde kendini puyan [koşan] görür. Biz daha çok hatveler atmak mecburiyetindeyiz... bu hatveleri doğru ve muayyen bir istikamet dahilinde atabilmek için, kendi mukadderatımıza kendimiz sahip ve hakim olmak mecburiyetindeyiz" ([286]).

(286) 1923, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 80.

Adım atılacak "muayyen istikamet", M. Kemal Paşa'nın kafasında açıktır: "Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asri, binaenaleyh garplı bir hükümet vücude getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de Garbe tevecciih etmemiş millet hangisidir?" ([287]) sözlerinde "Uygarlık = Batı" biçiminde bir formül ortaya çıkmaktadır. Çağdaş uygarlığa ulaşmak ancak batılılaşmakla sağlanacaktır. Çünkü hem Mustafa Kemal Selanik, Sofya, İstanbul gibi Batı'ya açık kentlerde yetişmiş, Avrupa'yı görmüş, buraların yaşamıyla koşullanmıştır, hem nesnel olarak ortada Batı uygarlığından başka gelişmiş ülkeler topluluğu ve gelişme modeli yoktur, hem de batılılaşmak Yeni Osmanlılar'dan bu yana Osmanlı siyasal yaşamını en fazla etkilemiş olan kurtuluş yoludur. Hatta, batılılaşma, Onaltıncı Yüzyıldan başlayarak Avrupa'yı Merkez, diğer ülkeleri de Çevre olarak hiyerarşik bir dünya ekonomisi modeli içine sokan bir gelişmenin yarattığı oldukça eski bir akımdır.

Önce Avrupa'nın, sonra da ABD'nin (kısaca, Atlantik ülkelerinin) gelişerek başlattıkları sömürgecilik ve emperyalizm dalgası, sonunda çevre ülkelerde bu merkezlerin gelişmişlik aşamasına varma gereksinmesi yarattı. Bu ülkeler, bu amaca varmak için gelişmişlerin kurumsal yapılarını kendi koşullarında ve mekanlarında yaratmaya giriştiler. Böylece, çevre'den merkez'e ekonomik kaynaklar ve hizmetler akarken, merkez'den çevre'ye de modeller, teknoloji bilim, kültür akmaya başladı. Batılılaşma denilen ikinci tür akımı çevre ülkelerin kitlelerine modernleşme yoluyla kurtulma biçiminde sunanlar, bu batılılaşma tarafından yaratılan yeni seçkinler, yani aydınlar oldu.

Osmanlı İmparatorluğu da bu modele ayrıksı bir durum göstermedi. Ekonomik rasyoneli askerî yayılma üzerine kurulu olan İmparatorluk Batı'nın üstünlüğünü ilk olarak askerî alanda duydu ve batılılaşmaya bu alandan başladı. Amaç orduyu modernleştirerek Batı ordularına karşı koymaktı Buraya kadar Batı'nın alınması konusunda yeniçerilerin ayaklanmaları dışında, kuramsal planda bir sorun çıkmadı. Fakat ne zaman ki Batılı okullarda eğitim görenler Tanzimat'tan başlayarak işlerin

(287) 1923, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt III, Der: Nimet Arsan, 2. baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1961, s. 68.

kötü gitmesine karşı yalnız ordunun değil, ülke genelinin batılılaşmasını önermeye başladılar, o zaman sorun yayıldı. Çünkü yalnız talim ve silahların değil, gelenek ve göreneklerin de batılılaşması söz konusu olabilirdi. Batı'nın "gülü ve dikeniyle" alınmasını savunan ve Türkiye'ye İtalyanlarla Almanların göçünü sağlayıp Türk kanını bunlarla tazelemek isteyen Abdullah Cevdet'ten, teknik uygarlık-gerçek uygarlık ayrımı yapan daha ılımlılarına kadar çeşitli renkler barındıran Garpçılarla ([288]), teknik dışında her konuda Doğu'nun Batı'ya üstün olduğunu savunan İslamcılara ([289]) kadar çeşitli akımlar ne kadar "Batı" alınacağını, ne kadar da "Biz" kalınacağını tartışmaya başladılar. Bu kavramların birincisi kapitalist Batı ideolojisini, diğeri feodal İslam ideolojisini temsil ediyordu. İkincisi birincisinin girmesine, herşeyden önce Hıristiyan olduğu için karşıydı.

Toplumun mevcut üretim düzenini, dolayısıyla başat ideolojisini temsil eden İslamcıları bir ölçüde doyurabilecek, bu arada Batı ideolojisine de uygun olacak bir çözüm, bizzat Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupasında ortaya çıkmış olan pozitivist felsefede bulundu. Pozitivizm Ondokuzuncu Yüzyıl Fransasında dinsel inançların bilimsel ve çeşitli gelişmeler sonucu zayıflamasının yarattığı boşluğu doldurmak ve 1830 ile 1848 işçi hareketleriyle çalkalanan ortamı yatıştırmak için ortaya atılmıştı. Bir kez Hıristiyan etkisini reddediyor ve böylece İslamcıları yatıştırıyor, ikinci olarak bilim kavramına önem vererek Batı'nın üstünlüğünü kimsenin karşı çıkamayacağı bir kavramla açıklıyor, üçüncüsü de Batı düzeniyle koşullanmış küçük burjuva aydınına çok uygun gelecek olan, sınıf çelişkilerini örtücü "toplumsal ahenk" fikrini getiriyordu. O kadar ki, pozitivizmin babası Auguste Comte'un programı *Ordre et Progrès* (düzen ve gelişme) Türk siyasal yaşamında olağanüstü önemli bir siyasal partiye adını verdi: İttihat ve Terakki ([290]).

Atatürk devrimlerinin provasını önceden yaptığından Giriş bölümünde söz ettiğimiz İttihat ve Terakki'nin ideologu Ziya Gökalp, İm-

(288) T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigun Matbaası, 1960, s. 78-81.
(289) aynı yapıt, s. 81-86.
(290) Temur, *Türk Devrimi ve...*, s. 129-132.

paratorlukta son zamanlarında kopan "ne alacağız, ne almayacağız" kavgasını bağdaştırmaya çalıştı. İslamcılardan maddi medeniyet-manevi medeniyet ayrımını alıp onu medeniyet-hars (uygarlık-kültür) ayrımı biçimine soktu. İslamcılarla Batıcıları böylece uzlaştırmaya çalıştı ([291]). Medeniyet evrensel, hars ulusal bir olguydu. Birincisine seçkinler, ikincisine halk sahipti. Seçkinler ulusal kültürü almak için halka doğru gidecekler, buna karşılık ona Batı uygarlığını götüreceklerdi ([292]).

Tam bir geçiş dönemini, dolayısıyla ikici (düalist) bir fikir ortamını temsil eden Jön Türk devrinde Batı ile İslam'ı bağdaştırmaya yönelik bu hars-medeniyet ayrımını, artık yolunu Batı olarak kesin biçimde seçen ve daha da önemlisi, dinsel ideolojiyi yerinden etmeye kesin karar vermiş olan kemalist dönem kabul edemezdi. Çünkü ne ikici yapıyı korumaya, ne de dinin etkisini sürdürmeye niyeti vardı. Nitekim Atatürk, hars ve medeniyeti birbirinden ayrılması "güç ve lüzumsuz" kavramlar olarak ilan etti ([293]). Böylece, yapılacak düzeltimlerde eli kuramsal olarak özgür kalmış oluyordu.

Ziya Gökalp'ten bu konuda ayrılan Atatürk uygulaması batılılaşmanın bu düşünür tarafından getirilen pozitivist esprisini korudu ve geliştirdi.

Atatürk döneminde batılılaşma, aşağıda da ayrıntılarıyla incelenecegi gibi, belli başlı dört alanda uygulanmıştır. *Cumhuriyetçilik* ilkesinin getirdiği olanaklar içinde sosyo-politik alanda *Laiklik*, sosyo-ekonomik alanda *Devletçilik* ve *Halkçılık*, sosyo-kültürel alanda da *Devrimler* (düzeltimler) batılılaşmanın uygulama araçları olmuştur. Laiklik, "teolojik ve metafizik" dönemlerin aşıldığını söyleyen Ondokuzuncu Yüzyıl materyalist Avrupasını temsil eden pozitivizmle tamamen uyuşmaktadır. Kimi yorumcuların sandıklarının tersine, kapitalizm ile sosyalizm arasında "orta yolcu" bir kalkınma politikası olmadığını ileride göreceğimiz Devletçilik, pozitivizmin temsil ettiği ekonomik düzeni akılcı bir biçimde yürütmeye çalışmaktadır. Egemen sınıfların lehine işleye-

(291) Rauf Mutluay, "Batılılaşma Çabası İçinde Atatürkçülük", *Yön*, 12 Kasım 1965, no. 137.
(292) Gokalp, *Türkçülüğün...*, s. 46-51.
(293) Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten...*, s. 43.

cek olan, dolayısıyla fakir sınıfların tepkisini doğurabilecek bu iktisadi politika Halkçılık ile tamamlanmaktadır ki, halkçılık, toplumda sınıfların birbirine düşman olmadıklarını, tersine birbirini bütünler olduklarını, zaten Türkiye'de çatışan sınıfların bulunmadığını ileri süren ve sınıf kavgasını önleyen bir kavram olarak,A. Comte'un "toplumsal dokular" ile Durkheim'ın "organik işbölümü" ve "kollektif bilinç" gibi toplumsal ahenkçi kavramlarından esinlenmektedir ([294]). Atatürk döneminde Batı'nın yapısına benzemek amacını güden batılılaşma bu dört alanın dördünde de pozitivist felsefeden yoğun bir biçimde etkilenmiş bulunmaktadır.

Yalnız, burada bir sorun ortaya çıkıyor. Atatürk, "ilk kurtuluş savaşı"nı yapmakla övünen bir ülkenin önderidir. Üstelik, kendisinin öykünmeciliği kınayan ve reddeden sözleri vardır. Daha 1921'de, Meclis'teki ünlü 1 Aralık söylevinde şöyle demektedir: "... bir millet, kendine göre saadet telakki edeceği bir şeye vasıl olabilmek için tevessül edeceği esbap ve vesait [başvuracağı nedenler ve araçlar] kendi ruhundan çıkarsa o vakit maksada varabilir... Deli Petro dahi taklit ile milletini islah etmek istedi... Halbuki, bir Rus'un Alman olması mümkün olmadığından hem kendi benliğini kaybetmiş, hem de olmak istediği şeyi olamamış ve ortaya böyle müşevveş [karışık] bir mahluktan başka bir şey çıkmamıştır" ([295]). 16 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'ni açarken söyledikleri daha ilgi çekicidir: "... yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür" istemektedir ([296]). Bir diğer konuşmasında sözü açıkça Batı uygarlığına getirmektedir: "Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz" ([297]). Oysa, yapılanlar, alınanlar hep Batı benzeridir. Atatürk batıcılığının bir öykünme olup olmadığı bu incelemenin sonunda karar verilebilecek bir konudur. Burada üzerinde durulması ge-

(294) Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 138.
(295) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 204.
(296) aynı yapıt, II, s. 16.
(297) Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten...*, s. 37.

reken nokta, Atatürk'ün bu alışları nasıl açıkladığıdır. T. Timur'un da belirttiği gibi, Atatürk bunu, çağdaş uygarlık olarak tanımladığı Batı uygarlığının bilime dayandığını, bilimin ise evrensel olduğunu söyleyerek açıklamıştır ([298]). Böylece, evrensel olan bilime dayandığı için evrensel olan Batı uygarlığını almak son derece doğal olmaktadır. Böyle bir açıklamanın tutarlı olması için, doğal olarak, hars ve medeniyet kavramlarının birbirinden ayrılmaması, aynı anlama gelmesi gerekmektedir. Gene burada, mekanik bir bilim anlayışıyla temellendirilen batılılaşmanın pozitivizm ile olan ilişkisi açıkca görülmektedir. Zaten, Atatürk'ün yukarıdaki sözlerinin tümünün de Medeni Kanunun 1926'da kabul edilişinden önce, Gazi'nin Ziya Gökalpçilikten henüz tam kopmadığı bir dönemde söylenmiş olduğu anımsanırsa, sorun kendiliğinden açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Milliyetçi İdeolojinin Batılılaşmaya Yaklaşımı: Yukarıdan Devrimcilik ve Karşı-Çoğulculuk

Milliyetçi ideolojinin "Bağımsızlık" döneminde her açıdan çoğulcu bir yaklaşım izlediğini saptamıştık. Bu dönem gerçekten demokratik ve gerçekten halkçı bir politikaya tanık olmuştur. İdeolojinin bağımsızlık kazanma işlevi başarılıp sona erdiği zaman ikinci işlev olarak ortaya çıkan batılılaşma döneminde de aynı yaklaşımın sürüp sürmediği, bu dönem incelenmeye girişilirken sorulması gereken bir sorudur.

Kurtuluş Savaşının sonunda M. Kemal Paşa'nın batılılaşma, yani aydın-kitle ilişkileri konusunda söyledikleri, bu havanın süreceği tahminini yapmaya olanak verecek sözlerdir. 20 Mart 1923'te Konya Türk Ocağı'nda aydınları eleştirmiş, bu tabakanın kitleleri ikna edemeyince baskı yaptığını, bunun da "memleketin baştan sonra harabe oluşunun sebebi aslisi" olduğunu ileri sürmüştür. Bunun ise çözümü, kendi ülke-

(298) Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 140. "Batı" terimi bu denli basite indirgenince doğal olarak, bir yandan bu kavramın içinde taşıdığı çelişkiler, diğer yanda da Batı'nın gelişmemiş bir ülke ile girişeceği ilişkinin doğası sorunu ihmal edilmektedir. Bkz. Türkkaya Ataöv, *Nato and Turkey*, Ankara, SBF Yayını, 1970, s. 106.

sini tanımayan aydınların tanıması, halka yaklaşması ve halkla kaynaşmasıdır ([299]).

Bu sözlere karşın, çağdaş uygarlığa erişme döneminde izlenen yaklaşım bağımsızlık döneminden yüzseksen derece farklı olmuştur. Bir kez, bu dönemde yaklaşım yukarıdan devrimcidir. Başka deyimle, tepeden inmecidir. Bütün düzeltimler devlet eliyle, yukarıdan aşağıya gelen buyruklar biçiminde gerçekleştirilmiştir. Yapılacak işlerin ölçütü bilinçsiz kitlelerden gelen (daha doğrusu, gelmeyen) istemler değil, ülkeyi kalkındırmak yolunda kararlı olan seçkinlerin kafalarındaki modeldir. Gazi bu konuda da kesin konuşmaktadır: "Alacağımız kararlarda halk temayüllerini elbette gözönünde tutacağız. Mutlaka bu temayüllere karşı hareket etmeyeceğiz. Fakat eğer prensiplerimiz bahis konusu ise, başımızı veririz, prensiplerimizden fedakarlık etmeyiz." ([300]) Özellikle 1931'den sonra Recep Peker'in yönetimindeki Halk Partisi toplumu değiştirmede enikonu zor kullanmaya başlamıştır. Peker'e göre devrimler ancak baskı ve zor altında yapılabilecektir ve zorlamanın sınırı devrimlerin sayısına ve çeşidine bağlı olacaktır ([301]). Bu yukarıdan devrimcilik o noktaya kadar vardırılmıştır ki, örneğin dil sorununu "Efendim, Türkçe'de beşyüz kelime mi vardır? İşte lugat budur, derim, üstünü yasak ederim" ([302]), yaklaşımıyla çözmek isteyenler çok çıkmıştır. İkinci olarak, ideolojinin yaklaşımı seçkincidir. Atatürk'ün Karlsbad anılarında geçen "ben herkes gibi halkın seviyesine inerek onu irşat etmek cihetine gitmeyi kabul edenlerden değilim. Memleket için bu kadar çalıştıktan, memleketi bu kadar tanıdıktan sonra kendim halkın seviyesine inmem, onu kendi seviyeme çıkarmaya çalışırım" tarzında bir yaklaşımı vardır ki ([303]), bütün dönemin havasını yansıtmaktadır. Halkı kesinlikle edilgen gören, herşeyin seçkinler tarafından yapılabileceği kanısında olan bu yaklaşımın mizah sınırlarını zorlayan en ünlü örneği, Ankara ilbayı (valisi) Nevzat Tandoğan'ın, karşısına komünizm sanığı olarak getirilen

(299) *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 140-141.
(300) Atay, *Çankaya*, s. 363.
(301) Karpat, *Türk...*, s. 68
(302) Atay, *Çankaya*, s. 478.
(303) Karal'ın konuşması, İİTİA, *Atatürk Döneminin...*, s. 74.

ve kendi seviyesinde görmediği anlaşılan birisine çıkışmasıdır: "Komünistlik ne demek be! Komünistlik gerekirse biz oluruz! Sen kim oluyorsun?".

Çağdaş uygarlığa erişme dönemindeki yaklaşım, bağımsızlık dönemindekinden bir açıdan daha farklıdır. Kurtuluş Savaşı sırasındaki konuşmalarında Mustafa Kemal dinleyenlerin eğilim, kültür ve ideolojilerine uygun bir üslup uygulamakta, neyin niçin nasıl olması gerektiğini özellikle dinden aldığı örneklerle uzun uzun anlatmaktadır. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine Meclis'te yaptığı uzun konuşma bunun en güzel örneklerinden biridir ([304]). Oysa, daha ileri yıllarda "Çok söz, uzun söz bir şey için söylenir: Hakikatı anlamayanları hakikate getirmek için... Ben bu devirleri geçirdim" diyecektir ([305]).

Bu yaklaşım değişikliğinin nedenlerini anlamak zor değil. Atatürk sonuçta çoğulcu Batı'yı getirmek istemiştir, bu kesindir, ama yöntem konusunda onun temel niteliği çoğulcu olmayan bir yaklaşıma daha yatkındır. Kurtuluş Savaşı içinde koşullar zorladığı için öyle davrandığı, çok sıkışınca bu yaklaşımı terkediverdiğinden de bellidir ([306]). Aslında bir aydın, üstelik bir asker aydın için yöntem konusunda çoğulcu yaklaşım değil, bunun tersi doğal sayılabilir. İkincisi, M. Kemal Paşa savaş içindeki iç ittifakları artık gereksinmesi kalmadıkça bozmakta, elini özgür bırakmaktadır. Üçüncüsü, Kurtuluş Savaşı özellikle azınlıklar yüzünden bütün nüfusun çıkarının birleştiği bir olay olmuştur ama, o dönemin toplumsal yapı çözümlemesini anımsarsak, batılılaşma ile getirilenlerin ne halk, ne de eşraf tarafından istekle karşılanması için bir yapısal gereksinme yoktur. Yapılanlar o dönemde yalnızca seçkinlerin kafasında gereklidir. Aşağıdan gelen bir istem sonucu yapılmamaları bir

(304) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 269-280.

(305) 8 Ağustos 1928, aynı yapıt, II, s. 255.

(306) Atatürk'ün bu niteliğinin en ilginç örneklerinden biri de, Latife Hanımla evlenmesi ve boşanmasıdır. Evlenme, İslam geleneklerinde olmayan bir biçimde, ilk kez kadın ve erkeğin bir masada kadı efendinin karşısında oturduğu bir törende, yıllar sonra Medeni Kanun çıktıktan sonraki usule göre yapılmıştır (Bozdağ, *Atatürk ve Eşi...*, s. 119). Oysa boşanma, tam İslam usulüne uygun, kocanın (eşinin onurunu kurtarmak için olacak, anlaşma sonucu bu karara varıldığını bildiren) tek taraflı irade açıklamasıyla, bir cumhurbaşlığı bildirisiyle gerçekleşmiştir (Kinross, *Atatürk*, s. 423-424).

yana, batılılaşma hareketleri düpedüz halkın tepkisine karşın yapılmış düzeltimlerdir. Bu durumda yaklaşım ister istemez zorlamacı olmuştur. Son olarak, Atatürk'ün bir seçkin aceleciliği göstermesi söz konusudur ([307]). Bu da yukarıdan devrimci bir tutumla elele gidebilecek bir davranıştır.

Bu nedenlerden dolayı, çağdaş uygarlığa erişme (batılılaşma) evresinde milliyetçi ideolojinin sorunlara yaklaşımı seçkinci, yukarıdan devrimci ve karşı-çoğulcu bir nitelik göstermiştir.

Batılılaşmaya bu kısa göz atıştan sonra, bu olguyu sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak üç bölümde ayrıntısıyla incelemeye geçebiliriz.

*
* *

SOSYO-POLİTİK ALANDA BATILILAŞMA

Milliyetçilik ideolojisinin bağımsızlıktan sonraki amacı sosyo-politik bakımdan ülkeyi ve halkını "muasır medeniyet"e, yani Batı modeline göre yeniden örgütlemek oldu.

Gazi bunu iki aşamada yaptı. Birinci aşamada bir yandan Osmanlı devlet yapısının değiştirilmesine karşı çıkacak engellerin yıkılması için önlemler alınırken, diğer yandan yeni devlet yapısının kurulmasını kolaylaştıracak düzenlemeler getirildi. Bu önemli değişikliğin yapılması birtakım zorlamalar gerektiriyordu. Bu nedenle Kurtuluş Savaşını yapan koalisyon yıkıldı ve M. Kemal Paşa tartışmasız tek önder olarak ortaya çıktı. İkinci aşamada toplum yapısı ele alındı ve değiştirilen devlet yapısı kullanılarak o da Batı modeline benzetilmeye çalışıldı. Bu aşamalardan birincisine Ulusal Devlet'in, ikincisine de Ulus'un kurulması gözüyle bakabiliriz.

---

(307) "Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli, anî olarak mı? İki sistem var... biri malum büyük Fransız İhtilalindeki tarz: Rejimler değişecek, ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı? (İsmail Habib, *Atatürk İçin*, s. 73).

I- ESKİ DÜZENİN YIKILMASI VE YENİ SİYASAL DÜZEN: ULUSAL DEVLET'İN KURULMASI

A- ULUSAL DEVLET'İN SİYASAL ÇERÇEVESİ OLARAK CUMHURİYETÇİLİK

Milliyetçi ideoloji yerini alacak olduğu eski düzene ilk ve belki de en önemli darbesini siyasal iktidar alanında vurdu: 1923 Ekiminde Cumhuriyet ilan edildi. Bu olay, Kemalizmin gerçekleştirdiği yeniliklerin hepsini de önceden düşünmüş ya da denemiş olan İttihat ve Terakki döneminde hiçbir zaman başat olmamış bir fikirdi. İttihatçıların düşünebildikleri en ileri nokta, demokratik bir saltanattı. Enver İmparatorluğa tek başına sahip olabilseydi, büyük olasılıkla padişah olurdu. Saltanatın kaldırılmasının mantıksal sonucu olduğu açık olmakla birlikte, Cumhuriyetin ilanı eski devlet düzeninin kesin sona erişini kafalara perçinleyen çok önemli bir olay oldu. Nasıl, kimi boşanmış eşler, boşandıkları eşleri başkasıyla yeni bir evlilik yapana dek evliliklerinin kesin sona erdiğinin bilincine varamazlarsa, Cumhuriyetin ilanı da teokratik kişi egemenliğine dayalı eski devlet düzeninin konduğunu, boşluğun doldurulduğunu gösteren böyle bir kilometre taşıydı. Bunun için önemliydi. Fakat tek önemi bu değildi. Cumhuriyetin ilanı, eski düzeni devirmek için dört ay sonra girişilecek çok canalıcı başka bir operasyonu, hilafetin kaldırılmasını hazırladı. Saltanatın kaldırılarak cumhuriyetin ilan edilmesi, İslam'da Muhammed'den beri özdeş olan dinsel ve siyasal otoriteleri birbirinden ayırmış, birini diğerinin katkısından yoksun kılmış oluyordu.

Bu denli önemler taşıyan cumhuriyetçilik ilkesi, işlevsel açıdan asıl önemini milliyetçi ideolojinin giriştiği bütün Batıcı düzeltimlerin dayanağını oluşturarak kazandı. Bütün bu düzeltimler cumhuriyetçilik ilkesinin kurduğu siyasal düzene dayanarak gerçekleştirildi.

Altı-ok ilkelerinden bu birinci ok'un en başarılı ilke olması da diğerlerinin tutunabilmelerine hiç kuşkusuz katkıda bulunmuştur. Bugünün Türkiyesinde bütün diğer oklar çeşitli düzeylerde tartışma konusu yapılırken yalnızca cumhuriyetçiliğin şeriatçı akım tarafından bile veri olarak kabul edilmesi, tartışılmaması, bu ilkenin ne denli tutmuş

olduğunun en açık kanıtıdır. Bugün cumhuriyetçilikten tek başına hiçbir yerde söz edilmemektedir. 1924 anayasası "Türkiye Devletinin idare şekli Cumhuriyettir" demişken, 1961 anayasası artık cumhuriyetin doğal sayıldığı bir dönemi temsil ettiği için bu yönetim biçimini değil, onun "demokratik ve sosyal" niteliğini vurgulamış ve "Türkiye Cumhuriyeti demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir" demiştir ([308]).

Cumhuriyet teriminin yanına konan bu nitelikler, ondan güç alarak siyasal yaşama sokulmak istenen kavramlardır. Bu kavramlar bize, Atatürk döneminde cumhuriyet sözcüğü ile birlikte, bir kavramın daha kullanıldığını anımsatıyor: Laiklik kavramı. Yıllar sonra, rejimin yerleştiği -ya da en azından yerleşti sanıldığı- 1930 yılında Serbest Fırka kurulurken, Cumhurbaşkanı Atatürk iki parti arasındaki savaşımda yansız kalacağını belirtecek, fakat yalnızca "laik cumhuriyet" ilkesini bu yansızlığın dışında tutacaktır. Demek ki, laiklik ilkesi, cumhuriyetçiliğin yanı sıra ve onunla birlikte yeni devlet düzeninin, ulusal devlet'in temelini oluşturmaktadır.

B– ULUSAL DEVLET'İN TEMEL SİYASAL İLKESİ OLARAK LAİKLİK

Cumhuriyetçilik, devletin siyasal düzeninin artık değiştiğini ilan eden bir ilkeydi. Fakat, ne denli önemli olursa olsun, yalnız başına Batılı bir düzenin kurulmasına yetmiyordu. İşte, ulusal devletin kurulması yolunda cumhuriyetçiliği tamamlamak ve onu güçlendirmek için laiklik ilkesine başvurulmuştur.

Cumhuriyetin getirdiği siyasal düzenin temeli olarak laikliğin seçilmesi birtakım önemli gerekçelere dayanmaktadır. Birincisi, devlet yönetiminde dinsel kurallara uymayı kaldıran bir ilke olarak laiklik, aynen cumhuriyetçilik gibi, kendisinden sonraki batılılaşma girişimlerine temel oluşturacaktır. Namaz ve oruç gibi ahretle ilgili kuralların yanı sıra ceza gibi, nikah gibi dünya ile ilgili kurallar da getiren İslam dininin bu ikinci alanda getirdiği kurallar devlete yön vermekten çıkarılınca ba-

(308) Emin Türk Ellçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, Ant Yayınları, 1970, s. 325-328.

tılılaşma yürüyebilecektir. İkincisi, İslam'ın bu kendine özgü kuralları Türkiye'nin Batı dünyası ile olan ilişkilerini geliştirmesini önleyecek niteliktedir. Hırsızın elini kesen bir ceza hukuku anlayışı karşısında Batılıların adli kapitülasyonları korumakta ısrar etmeleri doğal olmaktadır ([309]). Üçüncüsü, Türkiye 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin belgelediği bir kapitalist kalkınma yoluna girmiştir. İslami kurallar, kapitalizmi geliştirecek kurumların yaratılmasına engel olacaktır. Dördüncüsü, laiklik, kırsal alanda egemen toplumsal birim olan kabilenin siyasal önderi olduğu kadar dinsel otoriteyi de kişiliğinde toplayan şeyhlerin gücünü -kırsal bölgelere etki yapabildiği ölçüde- kıran, böylece merkezci otoritenin gücünü arttıran anti-feodal bir politikadır.

Fakat, bütün bunların ötesinde, Gazi'nin laikliğe bu denli önem vermesinin asıl nedeni, laikliğin eski seçkinlerin belkemiğini kıracak olmasıdır. Saray, çevresi ve ulemanın dayandığı birtakım ilkelerin ve kurumların ortadan kaldırılması, bu zümrenin de sonu demektir. Bu çevreler dinden güç almaktadırlar ama, Kongar'ın da belirttiği gibi ([310]) Anadolu ihtilalcilerinin dayandığı toplumsal ve ekonomik bir taban bulunmamaktadır. Bu durumda eski seçkinlerin tabanını ortadan kaldırmak daha büyük önem kazanmaktadır. Laiklik ithal malı değildir. Laikliği Anadolu ihtilalinin kendine özgü koşullarının ([311]) ve özellikle eski seçkinlerin gücünü yıkma gereksinmesinin sonucu olarak görmek gerekir. Kurtuluş Savaşı seçkinleri saltanatı kaldırmakla ve cumhuriyeti ilan etmekle yetinmemişler, eski seçkinlerin dayanaklarını yıkacak daha köklü ekonomik ve toplumsal önlemler almışlardır. Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak bir genel müdürlük haline sokulması ve böylece din adamlarının parasal kaynaklarının kurutulması, din işlerinin Diyanet

(309) M. Kemal Paşa bu durumu Ocak 1923 İzmit Basın Toplantısında şöyle dile getirmektedir: "Teşkilatı Esasiye Kanununun maddelerine hiç de lüzumlu olmayan zihniyetler girdi. Belki de, bundan dolayıdır ki adli kapitülasyonları lağvettirmek hususunda hâlâ müşkilat çekiyoruz. Herifler diyorlar ki: 'Sizin yapacağınız kanunlar fıkıh kitabı vs.dir (İnan, *Gazi M. Kemal Atatürk'ün...* s. 81).

(310) Kongar'ın konuşması, İİTİA, *Atatürk Döneminin...*, s. 391.

(311) Bülent Tanör, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1978, s. 216.

İşleri Reisliği adı altında başvekalete bağlanması, Tevhidi Tedrisat Kanunu ile öğretimin birleştirilerek Maarif'e bağlanması, aynı gün (3 Mart 1924) halifeliğin kaldırılmasıyla ([312]) doruğuna ulaşan bu tür önlemlerdir.

Özellikle bu son niteliği ile batılı (ya da çağdaş) bir ulusal devletin kurulmasına büyük katkıda bulunan laiklik, doğal olarak, çok övülmüştür. Günümüz Türkiyesinde de özellikle asker bürokratlar bu politika konusunda büyük titizlik göstermekte, laikliğe aykırı saydıkları davranışlara karşı büyük tepki duymaktadırlar. Bu tutumu değerlendirmeye girişmek gerekirse, bu işe *laiklik* ve *laikleşme* kavramlarını ayırdederek başlamak uygun olacaktır. Laiklik bir politikadır. Burada incelediğimiz konu, yani ulusal devletin kurulması açısından, devletin eylemlerini dinsel kuralların etkisinden kurtarmayı amaçlayan bir politikadır. Laikleşme ise feodal toplumdan günümüz toplumuna dönüşmeyi anlatan bir toplumsal gelişme sürecidir ([313]). Bu ayrımı yaptıktan sonra, laiklik politikasının Türkiye'de laikleşmeyi yani çağdaşlaşmayı sağlayıp sağlamadığı sorusu akla gelmektedir.

Ulusal devletin dinsel bağlardan kurtarılması, kendi başına büyük anlam taşımayan birşeydir. Başka gelişmelere yol açması ve temel oluşturması bakımından önem taşır. Fakat bu gelişmelerin çağdaşlaşmaya dönüşebilmesi için ekonomik gelişme ile atbaşı yürümeleri gerekmekte-

(312) M. Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırıldığı gün verdiği uzun ve önemli söylevde üstü örtülü olarak da olsa halifeliğe çatma vardır: "Efendiler, Osmanlı Devleti ki 1300'de teessüs etmişti [kurulmuştu]. Hilafeti aldığı 1517 tarihinden ancak elli sene sonrasına kadar tarihi cihanda devri ittilâ denilen ve muvaffakiyeti mütevaliye ve azime ile mali olan [yükselme devri denilen ve birbirini izleyen ve büyük başarılarla yüklü olan] takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra Efendiler, inhitat, inhitat [çöküş] başlıyor" (*Nutuk*, III, belge no. 264, s. 1248). Aynı çatmaya, Maurice Pernot'ya 29 Ekim 1923'de verdiği demeçte de rastlanmaktadır: "Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır" (*Atatürk'ün Söylev...*, III, s. 69).

(313) Nitekim, Niyazi Berkes'in özgün adı *Secularism in Turkey* (Türkiye'de Laiklik) olan kitabı Türkçe'de *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adıyla yayımlanmıştır.

dir. Oysa, eşrafla bağlaşımlarından ötürü "Kemalistlerin toprak reformunu gerçekleştirememeleri ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kitlelerinin maddi kaderini değiştirmekte etkili olmamaları... laiklik ilkesinin de bir tür Kaesarism [Sezarizm] olarak, din üstünde devlet denetimini öngören bir çatışma ilkesi haline gelmesini zorunlu kılmıştır" ([314]). Bu durum yeni seçkinlerin amaçladıklarının tam tersine sonuçlar doğuracak bir durumdur. Birincisi, seçkinler halk kitlelerini dinsel otoritenin etkisinden kurtararak merkezci ulusal devleti güçlendirmek istemişlerdir. Oysa, cumhuriyetin yedinci yılında çıkan ve Kubilay Olayı olarak tanınan ayaklanmada, bütün savların tersine ([315]) Menemen halkı Nakşıbendi dervişlerini desteklemiştir ([316]). İkincisi, laiklik diğer batılılaşma hareketlerine bir ortam oluştursun istenmiştir. Oysa laiklik *uygulaması* halkın gözünde Lale Devri'nden beri süregelen ve ekonomik gelişme ile değil, kitlelerin yoksullaşması ile elele giden batılılaşma hareketlerinin yeni bir halkası olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum İsmail Cem'in "İslamcı-Doğucu Halk Cephesi" ([317]) dediği olguyu doğurmuş ve amacının tam tersini, yani ister gerici ister teslimiyet derecesinde batıcı olsun, halkın dinsel tepkisini kullanan partilerin destek bulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Böylece seçkinler kendilerine karşı olan bloku besler duruma düşmüşlerdir. Üçüncüsü, seçkinler devleti dinsel kuralların etkisinden kurtarmak yoluyla eşrafın etkisini azaltmak istemişlerdir; oysa "halka hükümet kuvvetiyle, hükümete de halk kuvvetiyle" ([318]) kendini saydırmak isteyen eşrafın ikinci amacı halk

---

(314) 1978 Aralığında İstanbul'da yapılan "Laikliğin 50. Yıldönümü Semineri"nde Mete Tunçay'ın okuduğu "Laiklik ve Halkçılık" adlı bildiri.

(315) Örneğin, bkz. Kartekin, *Devrim Tarihi...*, s. 202-203.

(316) "Kubilay Beyin şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahalinin bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları, bütün Cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir" (Kubilay'ın Şehit Düşmesi Üzerine Orduya Yazılan Tazlye, 28.12.1930, *Atatürk'ün Tamim...*, IV, s. 546.

(317) Cem, *Türkiye'de...*, s. 376-377.

(318) F.R. Atay'ın değerlendirmesi, T. Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 78-79'dan Selek, *Anadolu İhtilali*, cilt II, s. 352. Selek'in tek ciltlik yapıtında bu tümce yoktur. Burada Timur'un yaptığı atıf iki cilt halinde daha eski bir tarihte yayımlanan baskıyadır.

kitlelerinin seçkinlere yabancılaşması sonucu kolaylaşmıştır. Yani, laiklik biçimsel ve hukuksal bir değişiklik olarak kalmış, yalnızca belirli bir bürokrat (özellikle asker bürokrat) kadronun üzerinde çok durduğu, fakat özellikle fakir köylü kitlesi için fazla birşey anlatmayan bir ilke olmuştur. Bu durum halk-seçkin yabancılaşmasını körükleyen çok önemli bir etmen olarak ortaya çıkmış, halkın dinsel temalar kullanılarak aldatılmasını kolaylaştırmıştır ([319]).

Günümüzde Atatürkçülüğü eleştiri dinlemez bir laiklik savunuculuğu biçiminde anlayanları bu durumlar üzerinde düşünmeye götürebilecek olan bu satırları, bir laiklik uygulaması olan halifeliğin kaldırılmasının, aralarında iki kez para toplayıp yollayanlar da bulunan İslam ülkelerini büyük hayal kırıklığına uğratarak Türkiye'ye yabancılaştıran ve böylece bugünkü yalnızlığımızı artırmaya katkıda bulunan bir olay olduğuna değinerek bitirebiliriz ([320]).

C– "EBEDİ ŞEF" REJİMİNİN KURULMASI

Ulusal devletin ve ulusun batılı modelde kurulması, o günlerin Türkiyesi gibi feodal yapıya sahip bir ülkede aşağıdan gelecek istemler sonucu doğal olarak ortaya çıkacak bir gelişme sonucu sağlanamazdı. Devlette padişah ve toplumda ümmet geleneğinin egemen olduğu koşullarda milliyetçi ideolojinin siyasal düzen (cumhuriyetçilik) ve onun temel ilkesi (laiklik) açısından uyguladığı yukarıdan devrimci yaklaşım kişisel planda da sürdürüldü. Bu, M. Kemal Paşa'nın daha Kurtu-

(319) Fethi Naci, *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s. 47-48'den Çetin Özek, "Devrimci Gençlik ve Konya Olayları", *Cumhuriyet*, 26.7.1968; ayrıca Tunçay, "Laiklik ve Halkçılık".

(320) Yanlış anlaşılmaması için: Halifeliğin kaldırılması Türkiye'nin iç düzeni açısından hem kaçınılmazdı, hem de yararlıydı. Burada anımsatılan nokta, dış politika açısından ortaya çıkan bir sakıncadır. Bununla birlikte, laiklik uygulamasının iç politika açısından saydığımız sakıncaları milliyetçi ideolojinin istemeden yol açtığı olgular olduğu halde, dış politika açısından ortaya çıkan bu sakınca Kemalizmin istemeden neden olduğu bir durum değildir. Çünkü, en azından, "Üçüncü Dünyacılık mı, Batıcılık mı?" başlığı altında tartıştığımız gibi, kemalist ideolojinin o günlerde zaten bir güç olarak ortaya çıkmamış bulunan doğulu İslam ülkelerine önderlik etme gibi bir amacı yoktur.

luş Savaşı içinde bozmaya başladığı bağlaşmalarını tümden gözden geçirmesi ve sonunda kişisel otoritesini tartışılmaz biçime sokması biçiminde gelişti.

Kurtuluş Savaşı içindeki bağlaşmada eşraf, komünistler, eski İttihatçılar, askeri önderler, din adamları, halk kitleleri ve Müslüman etnik gruplar yer almıştı. Zafer kazanıldığı zaman bütün bu kişi, grup ve kitlelere belli ödünler vermek doğal olacaktı. Fakat adı geçen bağlaşıkların (müttefiklerin) ortak özelliği M. Kemal Paşa'nın kafasındaki batılılaşma fikrine eğilim gösterecek nitelikte olmamalarıydı. Bu nedenle, Anadolu'nun gerçek sahibi olan birincisi dışında hepsi teker teker bağlaşmadan uzaklaştırıldılar. Komünistler anımsanacağı gibi zaten Birinci İnönü'den sonra kovuşturmaya uğramışlar; sol akımlara ancak Sakarya'dan sonra Frunze'nin gelmesi ile göreli olarak tekrar hoşgörü ile bakılmaya başlanmıştı. Bu akımın temsilcileri Şeyh Sait ayaklanmasıyla hiçbir ilişkileri olmadığı halde 1925 yılında kesin bir biçimde siyasal yaşamdan kaldırıldılar. Şeyh Sait ayaklanmasına Genç'te (Bingöl) vurulan darbenin ucu, İstanbul'da Meserret Kıraathanesinden çıkmıştı. Mustafa Kemal'e savaş yıllarında kök söktüren İkinci Grup muhalifleri zaten zaferden sonra kendi kendini dağıtma kararı alan Birinci Meclis'in seçimlere gitmesi üzerine aktif siyasal yaşamdan uzaklaştırılmışlardı ([321]). Bağlaşmaların bozularak kadroların ayıklanmasına Ekim 1924'te komutanların Meclis'ten ayrılmalarıyla devam edildi. Bu olayın arkasından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir ilişkisi saptanamamasına karşın ([322]), gene Şeyh Sait ayaklanması kullanılarak kapatıldı.

---

(321) Zaferden sonra Gazi'nin "kız gibi bir Meclis yapalım" (İ. Habib, *Atatürk İçin*, s. 58) diyerek Meclis'e seçimleri yenileme kararı aldırtması, Lozan Antlaşmasının Birinci Meclis tarafından onaylanmayacağından korkulmasından da olsa gerektir. Bu korku da, olsa olsa, "Misak-ı Millî" içinde sayılabilecek birçok yerin (Batum, Musul, İskenderun gibi) Lozan kapsamı dışında kalmış olmasından ileri gelmiş olabilir. M. Kemal Paşa'nın bu olumsuz etkiyi azaltmak için Misak-ı Millî sınırlarını tanımlamaktan dikkatle kaçınması (bkz. "Kurtuluş Savaşının Sınırları Sorunu" başlığı) Birinci Meclis'in öfkesini gidermeye yeterli olmamışa benzemektedir.

(322) "Doğu isyanı ile Terakkiperver Fırkanın doğrudan doğruya bir ilişkisi çıkmadı" (İnönü'nün sözü, İpekçi, *İnönü...*, s. 25).

Kumandanların ve eski İttihatçıların kesin temizlenmesi ise Haziran 1926 İzmir suikastı vesilesiyle olmuştur. İzmir'de çalışan İstiklal Mahkemesi, suikastçılarla birlikte İttihat ve Terakki'nin de davasını görmüştür. Böylece İkinci Grup, komutanlar ve İttihatçılar temizlenmiştir. Bilindiği gibi komünistler son ve kesin olarak 1925 Şeyh Sait ayaklanmasıyla, savaş sırasında örneğin bir Meni Müskirat Kanunu çıkarılarak tatmin edilen din adamları da birtakım bakanlıkların ve halifeliğin kaldırılması gibi düzenlemelerle devre dışı bırakılmışlardır. Latin harflerinin kabulü bile, bir ölçüde kültür tekeli sahibi olan din adamlarına bir darbedir. Kurtuluş Savaşı koalisyonundan geriye halk kitleleri ve Müslüman etnik gruplar kalmaktadır. Bu sonunculardan Kürtleri biraz aşağıda "Ulus'un Oluşturulması" başlığı altında tekrar ele almak üzere bırakabiliriz. Halk kitleleri, yani işçi ve özellikle köylüler konusunda yapılabilecek gözlem, bunların desteğinin de zaferden sonra artık gereksiz sayılmış olduğudur. Kurtuluş Savaşı sırasında köylülerin gönülden katılmalarını sağlamak için çıkarılan örneğin bir Baltalık Kanunu uygulaması Lozan Antlaşmasının imzalanması üzerine "derhal" durdurulmuştur. Bu uygulamanın durdurulmasını ormanların tükenmesinden başka bir gerekçeye bağlamak gerekecektir, çünkü yerine konan uygulamada ormanlar "yerli ve yabancı özel teşebbüsün istismarına [işletmesine] açılarak memleketin bir çok yerlerindeki iyi vasıflı ormanlar uzun ve kısa vadeli mukavelelerle satılmaya başlanmıştır" ([323]). Yani, ormanlar halkın yararlanmasından alınarak özel kesimin yararlanmasına verilmiştir. Kurtuluş Savaşı yöneticileri savaş sırasında işçilerin durumuyla da ilgilenmişlerdir. O zamana dek zorla çalıştırmanın geçerli olduğu kömür ocaklarında artık bu uygulamayı durduran, sekiz saatlik çalışmayı kabul eden Ereğli Havzası Maden İşçilerinin Hukukuna Mütedair Kanun Eylül 1921'de çıkarılmıştır. Yasanın çıkarılması sırasında sorulan bir soru üzerine iktisat vekili bütün işçilere yeni haklar getiren bir yasanın hazırlanmakta olduğunu müjdelemiştir ([324]). Gerçekten de bu sıralarda Meclis'te bir Umumi İş Kanunu tasarısı vardır. Fakat tasarı 1926 yılında, yani

(323) Küçük, *Türkiye...*, I, s. 24'ten Orman Bakanlığı, *Cumhuriyetin 50. Yılında Ormancılığımız*, s. 55.

(324) aynı yapıt, s. 41'den, Cahit Talas, *İçtimai İktisat*, Ankara, 1961, s. 94.

1925 ayaklanması sonucu İstanbul Meserret Kıraathanesinden solcular toplandıktan sonra Meclis'ten geri alınmıştır. Özetle, yönetici kadro iktidarını güçlendirdiği oranda halk katılımına verdiği önemi azaltmakta, bu gelişime doğal olarak bağlı bir biçimde ve yönetici kadronun eğilimleri doğrultusunda eşraf ve gelişen burjuvazi ile bağlar kurulmaktadır. Nitekim, İzmir'in düşmandan kurtuluşundan on gün sonra, Eylül 1922'de kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi kurucuları arasında ellidört tane milletvekili bulunmakta olup, yönetici yerlerde Gazi'nin sofrasında "mutad zevat" diye anılanlar yer almaktadır ([325]).

Adettir. Her devrimden sonra yönetici kadro birbirine girer. Yukarıda anlatılan ayıklamaların sonucu olarak, Türkiye bu kurala ayrıksı bir örnek olmuş, yönetici kadro birbirini yememiştir. Gazi Paşa diğerlerini işbaşından ayırmıştır. Bu iş için 1925 ayaklanması ile 1926 İzmir suikastı olaylarından yararlanılmış, ortam olarak Takriri Sükun dönemi, araç olarak da İstiklal Mahkemeleri kullanılmıştır. Bu mahkemeler pratikte doğrudan doğruya Gazi'nin kişiliğine bağlı kalmış ve ona göre karar vermiştir. Bu mahkemelerden en önemli kararları verenin başkanlığını, "Kel" lakabıyla tanınan, Gazi'nin yakın çalışma arkadaşlarından Ali Çetinkaya yapmıştır ([326]).

(325) Bu konuda bkz. Selim İlkin, "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, no. 2 (1971 İlkbahar) s. 199-232.

(326) Bir gece Çankaya'da bir yemek sırasında Gazi, Kel Ali'ye dönmüş ve basit bir şey söyler gibi "Mahkemenizin lağvına karar verdim; artık gerekli görülmüyor" demiştir. Ali Bey -herhalde mahkemesinin saçtığı yılgınlığın havasını taşıdığından olacak-, durumu inceleyeceği ve Gazi'ye rapor sunacağı yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Gazi: "Rapor mu?" diye bağırmıştır. "Ne raporu? Durumu ben kendim inceledim! Yarından itibaren mahkemeniz sona ermiştir" (Kinross, *Atatürk*, s. 434).

II- YENİ TOPLUMSAL DÜZENİN KURULMASI: ULUS'UN OLUŞTURULMASI

Milliyetçi ideoloji devletin yapısını ve temel ilkesini değiştirmek yoluyla eski düzenin izlerini silmeye çalıştıktan sonra, kurduğu ulusal devlet yapısı aracılığıyla toplumu da Batı modeline göre, yani laik temele dayalı türdeş (homogen) bir ulus toplumu oluşturacak biçimde yeniden örgütlemeye girişti.

A- TOPLUMSAL BİRİMİN YENİDEN TANIMLANMASI: ÜMMET'DEN ULUS'A GEÇİŞ

1. Toplumun Eski Temelini Yıkmak Olarak Laiklik

Çok-uluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulusal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte kullanılan temel ilke, ümmet toplumundan ulus toplumuna geçişte de kullanıldı. Ulusal devletin temeli nasıl dinden kaydırılıp laik cumhuriyete oturtulduysa, laiklik ilkesi ulusun oluşumunda da kullanılarak toplumun dayandığı temel de dinden kurtarılmaya çabalandı.

Milliyetçi ideoloji bunu üç aşamada yapmaya çalışmıştır. Birincisi, Gazi İslam dininin akılcı bir din olduğunu söylemeye özen göstermiştir. Balıkesir'de Paşa Camii'nde halka "İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmel [en olgun] dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikata tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor [uyuyor]" demektedir ([327]). Gazi, M. Pernot'ya verdiği demeçte Fransız yazarın din sorunu üzerine sorduğu soruya karşılık olarak da yeni Türkiye'nin siyasetinde dine aykırı hiçbir şey olmayacağını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyoruz. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkiye mani hiçbir şey ihtiva etmiyor". İslamı bu akılcı gösterme çabasının yan sıra Gazi birşey daha söylemektedir: "... Türkiye'ye istiklalini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, sun'i, itikadat-ı batıladan [boş inançlardan] ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince tenevvür edeceklerdir [aydınlanacaklardır]. Onlar ziyaya takarrüp

(327) *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 94.

edemezlerse [ışığa yaklaşmazlarsa] kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız" ([328]). Bu son sözlerin anlamı, milliyetçi ideolojinin, ikinci aşama olarak, dinin toplum içinde aldığı biçime, yani popüler dine ve onun içinde örgütlendiği kurumlara saldırıya geçeceğidir. Nitekim, ulusal devleti kurmanın bir parçası olarak, resmî din kurumu yani halifelik kaldırıldıktan sonra (1924) milliyetçi ideoloji popüler din kurumuna karşı çıkmış ve onun yerine kendi çağdaşlaşma anlayışının kabul edilmesini istemiştir: "Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikatı medeniyedir (sürekli alkışlar). Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir" ([329]). Bu söylevin ardından üç gün sonra tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması için kararname, üç ay sonra da yasa çıkarılacaktır. Fakat bu kadarı da toplumun eski temelini yıkmaya yetmeyecektir. Üçüncü aşamada milliyetçi ideoloji, resmî din ve popüler dinden sonra din eğitimi konusunda da güçlü bir anti-klerikal tutum izlemiştir. İlahiyat Mektebi'nin 1925'te 284 öğrencisi varken, 1926-1933 arasında öğrenci sayısı 167'den 20'ye düşmüş, Mektep 1941'de öğrencisi kalmadığından kapatılmıştır. 1924'te 29 İmam-Hatip Okulu varken, 1930'da bu sayı 2'ye inmiş, aynı yıl bu okullar kapatılmıştır ([330]). Laikliğin topluma hiçbir emniyet supabı tanımayan bu anti-klerikal ve milliyetçi uygulaması Atatürk'ten sonra da sürecek, fakat halktan gelen tepkiler sonucu CHP'nin son devirlerinde gerilemek zorunda kalacaktır. Bu "laik" etkinin DP ile birlikte Türk toplumunda ne gibi tepkiler yarattığı ve bu tepkiler sonucu kemalist laikliğin nasıl gerilemek zorunda kaldığı iyi bilinen bir konudur. Onun için burada üzerinde durmayacağım. Fakat Atatürk dönemindeki laiklik *uygulamasının* ulus oluşturma açısından başka bir sakınca yaratması söz konusu olmuştur ki, bu sakıncayı milliyetçi ideolojinin toplumun temelini dayandırmak istediği dil ve tarih kavramlarını inceledikten sonra ele alacağız.

---

(328) 28 Ekim 1923, aynı yapıt, III, s. 70.

(329) 30 Ağustos 1925, Kastamonu CHF binası, aynı yapıt, II, s. 218.

(330) Karpat, *Türk...*, s. 53, d.n. 67.

2. Ulus'un Yeni Tanımının Öğeleri: Ulusal Dil ve Tarih

Milliyetçi ideoloji, yaratmak istediği yeni toplum olan ulus toplumunu din temeline yaslamaktan kurtarmak için laiklik ilkesini uygularken, bu ulus toplumuna yeni bir temel bulmak gereksinmesini duydu. Buna da, dil ve tarih konularında bir uluslaşma hareketi başlatarak yaptı.

Dil konusunda uluslaşmaya, gene bir batılılaşma girişimi ile başlandı. Arap harfleri bırakılarak yerine Latin harfleri kondu (Kasım 1928). Bu değişikliği de bir Batı öykünmeciliği olarak görmemek gerekir. Yeni harflerle okur-yazarlık kolaylaşmaktadır. Fakat bunun sonuçları yurttaşa basit bir kolaylık sağlamaktan öteyedir. Birincisi, eski yazının sesli harfli Türk fonetiğine uymaması gibi güçlükler yüzünden ortaçağ papazlarına benzer biçimde ayrıcalık kazanan din adamlarının tekeli kırılacaktır. İkincisi, yeni harflerin getirilmesi eski ile ilişkinin kesilmesini ve yeni (Batı) ile ilişkinin artmasını kolaylaştıracak, diğer batılılaşma girişimlerine bir temel oluşturacaktır ([331]). Üçüncüsü, okuma-yazma tekelinin kırılması halk kitleleri ile seçkinler arasındaki uçurumu azaltacak ve bu kitlelerin ulus kavramı içinde katılımları sağlanacaktır. Üçüncü olarak da, yeni ideolojinin rejimi güçlendirmek ve ulusu oluşturmak için yapacağı propaganda çalışmalarının kitlelere daha kolay ulaşabileceğini hesaplamak gerekir.

Harf düzeltiminden sonra, "Türk" kavramını bir aşağılama olarak kullanan ve "Osmanlı" kavramına dayanan tarih anlayışı yerine ulusal ölçülere uyacak bir tarih anlayışına geçilmek istendi. Türk tarihini araştırmak için 1930'da Türk Tarihi Tetkik Encümeni (sonra, Cemiyeti; daha sonra Türk Tarih Kurumu) kuruldu. Bu kuruluşta Gazi'nin çok yakın ilgisiyle ve birtakım Avrupalı türkologların yardımıyla bir Türk Tarih Tezi ortaya atıldı. Buna göre, dünyadaki bütün uygarlıkların temeli, doğal nedenlerle Orta Asya'daki anayurtlarından bütün dünyaya göç etmek zorunda kalan Türkler tarafından taşınan Türk uygarlığıydı. Bu tez'den, batılılaşmadan sonra milliyetçi ideolojinin son işlevini incelerken yine söz edeceğiz. Burada şu kadarını söylemek gerekir ki, Türk Tarih Tezi ile, oluşturulmak istenen ulusa tarih yoluyla ulusal bilinç aşılanmak amaçlanmaktadır.

(331) Bu bakımdan, yeni harflere "kökümüzden kopardı" eleştirisi yapılırken, Kemalizmin bunu bilmeden değil, isteyerek, bilinçli olarak yaptığını bilmek gerekir.

Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Tarihi Kongresi sona erer-ken Gazi'nin "dil işlerini düşünmek zamanı gelmiştir" demesi üzerine birkaç gün sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti (sonra, Türk Dili Araştırma Kurumu, daha sonra Türk Dil Kurumu) kurulmuştur. Cemiyet'in amacı Gazi'nin belirttiği gibi "Türk dilini yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak"tır ([332]). Bunun için dilde özleştirmeye girişilecek, yabancı sözcükler, daha doğrusu Arapça ve Farsça sözcükler yerine Türkçeleri aranacaktır ([333]). Fakat Eylül-Ekim 1932'de toplanan Birinci Dil Kurultayı bu yönden çok, Türk Tarih Tezi'nin etkisinde kalarak Türk dilinin diğer dillerin anası olduğu savını ileri sürmeye eğilim göstermiştir. Bu eğilim, Ağustos 1936'da toplanan Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Güneş-Dil Kuramı'nın açıklanmasına kadar varacaktır. Bu kuramdan da milliyetçi ideolojinin son işlevini incelerken söz edeceğiz. Onun için, burada daha çok dilde özleştirme hareketinin anlamına değinmek gerekiyor. Dil düzeltimiyle başlıca iki şey amaçlanmıştır. Birincisi, köyle kent arasında ve alt-üst tabakalar arasında dil yüzünden ortaya çıkan ayrım azaltılmak ve bu yolla bir ulus ve ulusal birlik oluşturulmak istenmiştir. Çünkü köyde yaşıyanlar ve alt tabakalar Osmanlıcayı anlamakta güçlük çekmektediler. İkincisi, Arapça-Farsça sözcükler yerine Türkçe sözcükler koyarak genç kuşakların Osmanlı siyasal-kültürel geleneklerinden kesinlikle kopmaları sağlanmak istenmiştir ([334]). Böylece Latin alfabesi ve dilde özleşme hareketi bir bütün oluşturmaktadır. Böylece dil, yeni oluşturulan ulusun bir numaralı tanımlama öğesi durumuna

(332) Kocaturk, *Atatürk'ün Fikir...*, s. 140.

(333) 1945 yılında Behçet Kemal Çağlar'ın önerisiyle Teşrinievvel, Teşrinisani, Kânunuevvel, Kânunusani atılarak yerlerine Ekim, Kasım, Aralık, Ocak konmuştur. Gerekçe, bunların "yabancılıkları ilk bakışta terkipli halleriyle göre çarpan" sözcükler olmalarıdır (Cemal Mihçioğlu, "Ay Adları", *Türk Dili*, Mart 1980, no. 342, s. 186). Beşi süryani, üçü de latin kökenli olan diğer ay adlarına dokunulmamıştır. Yukarıdaki gerekçeyi gözönünde tutsak bile, bu durum, Türkçe'nin özleştirilmesinin Batı dillerinden değil, Doğu dillerinden gelen sözcüklerin atılması biçiminde anlaşıldığına bir örnek sayılmak gerekir.

(334) Steinhaus, *Atatürk...*, s. 123-124; M. Esat Bozkurt, yeni yazılacak "Türk Edebiyatı Tarihi" ve "Türk Antolojisi"ne divan edebiyatının alınmasına karşı çıkmaktadır (Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 273).

gelmektedir. Gazi'nin "Milletin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, herşeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz" ([335]) demekle işareti vermiştir.

Dil ve tarih alanındaki bu girişimler, uluslaşma daha doğrusu uluslaştırılma süreci içinde olan bir toplum açısından gerekli ve kaçınılmaz girişimlerdir. Fakat, biraz düşünüldüğünde, ortaya iki sorun çıkmaktadır.

Birincisi, bu dil ve tarih girişimlerinde milliyetçiliğin şovenlik ve hatta ırkçılıkla olan sınırı oldukça oynak ve ince olmuştur, denebilir. Gazi'nin yukarıdaki konuşmasının uygulaması, İstanbul'da gençlerin tramvayları yolun ortasında durdurup, Rumca konuşan yurttaşları yaka-paça indirmeleri biçiminde gelişen bir "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasına dönüşmüştür. Bu satırların yazarı, İzmir Atatürk Lisesi'nde iken fizik öğretmeninin "Biz gençken bu Yahudileri otobüste kaldırır, yerlerine otururduk; siz tepenize çıkarıyorsunuz" diye sınıfı birçok kez azarladığını anımsamaktadır. Bu gibi tutumlar, doğrusu, Atatürk'ün milliyetçilik tanımına uyan tutumlar değildir. Fakat kişilerin bu şovenliği, devletin sorumlu makamlarının bu konuda ırkçı boyutlara rahatça varan sözleri karşısında hoş görülmek gerekir. 1934-35 "okutma yılı"nda Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde Atatürk'ün görevlendirmesiyle İnkılap Tarihi dersleri veren CHP Umumi Katibi Recep Peker'in işlediği iki önemli temadan biri sosyalizm ve sınıf zihniyetinin reddi ise, diğeri de kan ve ırk temasıdır: "İnsanlık tarihi yirminci yüzyıla açılırken... tek bir şey, Türk kanı bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı... Dünyaya batırlık örneği gösteren osmanlı ordusunun yüksekliği... bu orduları yaratan bay türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu" ([336]) zihniyeti yasalara da yansıyacaktır. Bu yasalar, İkinci Dünya Savaşı sırasında vurulan vurgunları bir nebze hazineye maletmek için çıkartılan Varlık Vergisi gibi anti-burjuva görünümlü, fakat kesin ırkçı uygulama-

(335) 1931, Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir...*, s. 193.

(336) Recep Peker, *İnkılap Dersleri Notları*, birinci ders, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s. 5-8.

lı ([337]) olabildiği gibi, açıktan açığa da ırkçı hükümler taşıyabilmektedir. Askerî okullara girmenin bir numaralı koşulu, Türk yurttaşı olmak değil, "Öz Türk ırkından" olmaktır ([338]). Bu tutum zaman zaman gevşetilmiş, fakat zaman zaman, amcası Askerî Yargıtay başkanlığına değin yükselmiş olan Çerkes kökenli gençlerin bile geri çevrilmesine kadar vardırılmıştır. 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskan Kanunu "Türk Irkı" deyimini benimsemektedir.

1930'ların ırkçı temalar taşıyan bu havasının, rejim üzerinde kesin bir otorite sahibi olan Atatürk tarafından esinlendiği, Önder'in kendisinin de ırkçı olduğu, gerek İkinci Dünya Savaşı içinde ve gerekse günümüzde sağcı düşünürler tarafından öne sürülmüştür ([339]). Bu sav için kullanılan kanıtların başında, kendisinin "Bir Türk dünyaya bedeldir", "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" gibi sözleri gelmektedir. Bu sözleri ideolojinin sonuncu işlevinde ele alıp uzun uzadıya inceleyeceğiz. Burada şu kadarını söyleyip geçmek gerekir ki, bu sözler, Türklüğü kendisine unutturulmuş bir topluluğa ulusal bilinç aşılamaya ve onun parçalanmış ulusal onurunu onarmaya yöneliktir. Irkçı anlatımlar değildir. Bununla birlikte, 1930'lar boyunca esen ırkçı havanın Atatürk'ten bağımsız olduğunu söylemek saçma olur. Önder siyasal rejime ve onun ideolojisine A'dan Z'ye egemendir ve onu dikte etmektedir. Atatürk "Türk Irkı" üzerine antropolojik araştırmalar yapılması için bizzat buyruk vermiştir. Örneğin, yakını Afet İnan'ın doktora tezinin adı *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu (64.000 kişi üzerine anket)*dir. Bu tür bilimsel araştırmaların uygulamaları da yapılmaktadır. 1 Ağustos 1935'te Mimar Sinan'ın mezarı açılmış, iskelet üzerinde "biolojik ve morfolojik" incelemeler yapıldıktan sonra tekrar kapatılmıştır ([340]).

(337) Yasa bir defaya özgü olmak üzere maktu bir vergi almayı öngörmektedir. Fakat uygulamada yapılan M ve G ayrımı (müslim ve gayrimüslim) aynı meslek ve servete sahip olan vatandan bir Rum'un, Ermeni'nin ya da Yahudi'nin bir Müslüman Türkten kat kat fazla vergi vermesini gerektirmiştir.

(338) Toker, *Milliyetçiliğin...*, s. 383.

(339) Örneğin Hikmet Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, Ankara, Orkun Yayınları, 1961.

(340) Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973, s. 373.

O dönemlerde yayınlanan kitaplara ve yapılan kongrelere bakılınca görülen bol rakamlı, bol hesaplı kafatası ölçme işlemleri sonuç olarak Türklerin "Brakisefallerin Alpli adı verilen en ileri zümresine mensup" bulunduğunu kanıtlamaya yöneliktir ([341]). Pittard, Roland Dixon gibi birtakım yabancı türkologların durmadan verilen dipnotlarıyla bezenmiş olan bu yayınlar, doğrusu, Türk Tarih Kongrelerinde verilen bildirilerin yanında ırkçı temalar açısından sönük kalmaktadır. Birinci kongrede tıp fakültesi antropoloji müderrisi Şevket Aziz [Kansu] bey -kürsüye sıraladığı- dört kafatası üzerinde yaptığı bilimsel incelemelerin sonuçlarını anlattıktan sonra, gene kürsüye bu kez -canlı- bir aile çıkarmaktadır: "Efendiler, müsaade ederseniz, size şimdi hiçbir istifa [seçme] zihniyeti takip etmeden, bir Türk ailesini göstereceğim. Mini mini yavruları ile, bir genç kadın ve bir genç erkeği tesadüfen buldum ve getirdim. Size göstereyim. Ankara'nın biraz şimalinde Bağlum köyünden Abdullah'ı, kadınını ve küçük yavrularını takdim ediyorum. İşte, ince ve uzun burunlu, brakisefal ve antropoloji kitaplarında bu karakterle tavsif edilen halis dağlı adam. Türk adamı (alkışlar). Abdullah koyu olmayan gözlere, buğdaydan daha açık renkli kumral bıyıklara ve beyaz bir tene sahiptir. Fakat, işte yavruları, saçları altın renkli olan bu yavru Türk ırkına mensuptur (alkışlar). İşte Alp adamı, Orta Asya'dan gelmiş olan adam (alkışlar). Bizim ecdadımıza bağlı adam" ([342]).

---

(341) Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, cilt III, İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 1939, s. 127-142. Saffet Engin, kendi deyişiyle "Atatürk'ün buyruğuyla" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne alınmış olup, günümüzde Arın Ergin adıyla yazdığı kitaplarda geliştirdiği ilginç bir Atatürkçülük yorumuyla dikkati çeken bir yazardır. Özellikle *Yükseliş Savaşımızda Jüpiter* adlı kitabında Kuran'dan aldığı ayetlerle İslam'ın akılcılığını ve batılılaşmayı buyurduğunu kanıtlamaya çabalamaktadır. Engin, Atatürk'ün Pan-Türkçü niteliği (s. 22), ve "bir kanser olan azınlıklar"ın "eritme kazanı"ndan geçirilmesi gerektiği (s. 69-77) temalarını işlemekte, savaşı "en büyük varlık yasası" saymakta (s. 59), "demokrasi curcunası içinde" yükselmek olanağı görmediği için kalkınma yöntemi olarak "sürekli sıkıyönetim" önermektedir (s. 81). Atatürkçülüğün faşist ve ırkçı yorumuna örnek olarak okunması gereken çok ilginç bir kitaptır.

(342) *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, Ankara 1933, s. 277-278. Aktaran: İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, Ankara, Komal Yayınları,, 1977, s. 103.

Ş.A. Kansu'nun bu sözleri, ilk bakışta, kafatascılığın dile getirilmesidir. Fakat o günün ortamı akılda tutulduğunda, Bağlum ailesine değinen bu sözler üstün ırk iddiasına değil, eşit ırk iddiasına ilişkin olarak yorumlanmak gerekir. Batıya, gene Batının fiziksel antropoloji silahıyla cevap verilmektedir. Olay özetle şudur: Bir ulus oluşturulmak istenmekte, ona dil ve tarih aracılığıyla bir kimlik kazandırılmaya çalışılmakta, yüzyıllardır tersi yapılmış bu işi ele alırken ideoloji doğal olarak zorlanmaktadır. Türklerin söylendiği gibi sarı (dolayısıyla ikinci sınıf) ırktan olmadığını göstermek için bir tutamak aranırken, bu tezi savunmakta olan birtakım Avrupalı türkologların bulunduğu büyük bir memnunlukla görülmüştür. Hemen bu kişilere sarılınmıştır. Bu türkologların gerçek bilim adamları mı, yoksa ırkçı kuramların temsilcileri mi oldukları, aşağılanmaktan kurtulmak isteyen ideoloji için çok ikinci planda bir sorundur. Hatta sorun da değildir. Birincisi, bu türkologlar Batılı bilim adamlarıdır. Onlar söylediğine göre doğru olmak gerekecektir. İkincisi, inanmaya ortam çok uygundur. Çünkü bu uluslaşma gereksinmesinin içinde doğduğu ortam, yalnız İtalya ve Almanya'nın değil, baştan sona bütün Avrupa'nın buram buram Nazi etkisi koktuğu, Orta ve Doğu Avrupa'nın Çekoslovakya dışında faşist hükümetlerle bezendiği bir ortamdır. Atatürk milliyetçiliğinde 1930'larda ortaya çıkan ırkçı temaların nedeni -ve dolayısıyla bu milliyetçiliğin kısmi bahtsızlığı- buradadır. Avrupa'da faşizmin çökmesinden sonra, bu kafatası ölçme işlemleri sona ermiştir. Savaş içinde özellikle Başbakan Saracoğlu'nun ağzından duyulan ırk ve kan temaları, Nazilerin Stalingrad yenilgisinden sonra artık işitilmediği gibi, "Irkçılar ve Turancılar" 1944 yılında kovuşturmaya uğramışlardır. Bununla birlikte, çeşitli cezalar alan ve aralarında Alpaslan Türkeş de bulunan bu kişiler, dış konjonktürün gene değişmesiyle, yani Sovyetlerle aranın bozulup hükümetin Amerika'ya yaklaşma girişimlerine başlaması üzerine Askerî Yargıtay'ca salıverilecekler-dir ([343]).

Yukarıda, dil ve tarih alanındaki girişimlerin milliyetçi ideoloji için gerekli ve kaçınılmaz olduğunu söylerken, ortaya iki sakınca çıkardıklarını belirtmiştim. Bunlardan kuramsal olan birincisinin şoven ve ırkçı

(343) Oran, "İç ve Dış Politika İlişkisi...", s. 253-256.

temalar olduğunu söylemiştim. İkinci sakınca ise pratik alandadır ve bizzat ulusal birliğin sağlanması sorunuyla ilgilidir. Bu olguyu, daha önce laiklik tarafından yaratıldığını söylediğimiz sakıncayla birlikte ve "Türdeş Toplum" başlığı altında ele alacağız.

B– TÜRDEŞ TOPLUMUN KURULMASI SORUNU

Atatürk milliyetçiliğinin ideolojisi ulusal devleti kullanarak bir ulus oluşturmak isterken, bütün milliyetçilik ideolojileri gibi, bu yeni toplumsal birimin dayanışma içinde olacak biçimde türdeş (homogen) olmasını amaçlamıştır. Hem sınıfsal ve hem de etnik açıdan "bölünmez" bir blok oluşturmak istemiştir.

İdeolojinin birinci işlevi olduğunu gördüğümüz bağımsızlık evresinde ideolojinin böyle bir amacı ve sorunu yoktu. Tek amaç, düşmanla işbirliği yapan halife-sultana karşın ülkenin bağımsızlığını sağlamaktı. Bu amaç için milliyetçi kadro, türlü sınıfsal ve etnik birimleri içine alan bir bağlaşma kurmuştu. Bu nedenle, her iki açıdan da bağımsızlık evresinde ciddi bir bölünme tehlikesi söz konusu olmadı. Anzavur örneğinde görüldüğü gibi Çerkesler, Ümraniye ayaklanmasında görüldüğü gibi Kürtler zaman zaman ayaklandılar ama, Anzavur'u gene bir Çerkes olan Etem bey bastırdı; Kürtlerin de büyük çoğunluğu Ankara'nın bağlaşığı olarak düşmana karşı savaştı.

Bağımsızlık sağlanıp cumhuriyet kurulduktan sonra milliyetçi ideoloji, gördüğümüz gibi, ulusal devleti ve ulusu kurmaya girişti. Bu yeni işlev, yukarıda sözü edilen bağlaşma sayesinde bağımsızlık döneminde sınıfsal açıdan hiç görülmeyen, etnik açıdan da önemli bir problem çıkarmayan iki sorunu gündeme getirdi: etnik ve sınıfsal bütünlük sorunları.

1– Kurtuluş Savaşı Sonrasında Etnik Bütünlük (Kürt) Sorunu

Yukarıda sözü edilen her iki sorun hakkında da ideolojinin tutumu başlangıçta aynı olmuştur. Sınıfsal bütünlük sorunu bağımsızlık evresinde hiçbir zaman söz konusu olmamış, bağımsızlık sonrasında da özellikle Halk Fırkası'nın kuruluşunda belirtildiği gibi, Türkiye'de çatışan sınıflar bulunmadığı öne sürülmüştür. Etnik bütünlük sorunu Kurtuluş Sa-

vaşı içinde Mustafa Kemal'in bütün konuşmalarında "Türkiye Milleti" deyimiyle karşılanmış, savaş sonrası konuşmalarında ise böyle bir sorun olmadığı, bu deyimin yerine "Türk Milleti" deyiminin kullanılmaya başlamasıyla belirtilmek istenmiştir. Yani başlangıçta ideoloji her iki sorunun da varlığını yadsımıştır.

Bununla birlikte daha sonraları, başat ideoloji, Türkiye'de çatışan sınıflar bulunmadığı savından önceleri pratikte, daha sonra da kuramsal alanda vazgeçmiştir. Tek parti olgusu sınıfsal bütünlüğün sonucu ve simgesi sayıldığına göre, bundan başka partilerin -özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra- kurulmasına izin verilmesi bu vazgeçmenin uygulamada kabulü, 1961 anayasasının siyasal partilerden "siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak sözetmesi ise bu vazgeçmenin kurama da yansıması anlamına gelir. Oysa, diğer sorun yani etnik bütünlük sorunu açısından olaylar ters bir gelişim göstermektedir. Fakat bu konuya geçmeden Anadolu'ya etnik açıdan bir göz atmak gerekiyor.

Anadolu'da Etnik Durum

Kurtuluş Savaşı ertesinde Anadolu'ya baktığımızda başat öğe Türklerden başka üç belli başlı etnik birim görülmektedir. Bunlar sayısal önemlerine göre Kürtler, Çerkesler ve Lazlardır. Lazlar Gürcü kökenden gelmelerine ve kendilerine özgü bir dile sahip olmalarına karşın bu dili unutacak kadar Türklerle kaynaşmışlar, merkezî otoriteye hiçbir zaman sorun çıkarmamışlardır. Çünkü Doğu Karadeniz kıyısında oturduklarından, eski zamanlardan beri Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel olarak kuzeyle yapılan buğday ticaretini ellerinde tutmuşlar, İmparatorluk ekonomisiyle tam anlamıyla bütünleşmişlerdir ([344]). Çerkesler ise İmparatorluğun ayrıcalıklı bir milliyetidir. Gene Kafkas kökenli ve ayrı dilli olmalarına karşın Saray'a sürekli kız vermek sayesinde İstanbul ile her zaman iyi ilişkiler içinde olmuşlar, ayrıca ülkenin en verimli topraklarını işleyerek İmparatorluk ekonomisinde iyi bir yer edinmişlerdir. Os-

(344) Lâzların fırıncı ve pastacı olmalarının kökeni de burada olsa gerektir. Bkz. İlber Ortaylı, "18. Yüzyıl'da Akdeniz Dünyası ve Genel Çizgileriyle Türkiye", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1977, no. 1, s. 81-91.

manlı devletine hiçbir sorun çıkarmamaları, tersine Ankara'ya karşı Kurtuluş Savaşı içinde ayaklanmaları bundan olsa gerektir. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti bir kez kurulduktan sonra, aynı biçimde bu kez ulusal pazarla, dolayısıyla ülkenin çoğunluğunu oluşturan Türklerle bütünleşmişlerdir. Müslüman etnik birimler içinde geriye Kürtler kalmaktadır. Dağlık doğu bölgesinde kendi içine kapalı feodal birimlerde yaşıyan Kürtler Osmanlı devrinden beri ülkede değişik bir görünüm göstermişler, yalnız kendi dillerini konuşup nüfusun geri kalan bölümüyle kaynaşmadıkları gibi, merkezî otoriteye sürekli sorun çıkarmışlardır.

Ayaklanmaları kışkırtmamak için Osmanlı devleti, tam bir feodal düzen içindeki Kürt aşiretlerinin durumunu aynen korumuştur. İmparatorluğun diğer bölgelerinde uygulanan zeamet, tımar, has gibi toprağı düzenleyen ve merkezî otoriteye bağlayan kurumlar burada uygulanmamıştır. Bölge derebeyler elindedir. Bunların da kendi altlarında vasal niteliğinde ağalar bulunmaktadır. Bunların hepsi de birbiriyle kavgalıdır ama, İstanbul hükümeti bölgeye biraz karışmak isteyince derhal ayaklanmalar başlayıvermektedir. Onun için Osmanlı devletinin buradaki egemenliği tümden kağıt üzerinde olup, Dersim gibi kimi bölgeler kimi zamanlar ordu da giremediği için fiilen devlet dışı kalmıştır. Osmanlı egemenliğinin son döneminde, bu ayaklanmalar ([345]) yüzünden iyice denetim dışı kalan, ne asker ne de vergi veren bu bölgede II. Abdülhamit değişik bir politika izlemiş, Kürtlerin Ermenilere olan karşıtlığını kullanmak yoluna gitmiştir. Yerel beylerin komutasında Kürtlerden oluşan Hamidiye alaylarını kurmuştur. Buna karşın Kürt ayaklanmaları Osmanlı devleti yıkılana dek kesilmemiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında, daha önce de gördüğümüz gibi, doğu bölgesinde önemli bir ayaklanma olmamıştır. Ortak düşmân olan ve bu bölgede Sevr'e göre "Yurt" kuracak olan Ermenilere karşı Kürtler Türklerle birlikte savaşmışlardır. Bunda, hiç kuşkusuz, M. Kemal Paşa'nın

(345) Bu ayaklanmalardan önemlilerinin bazıları şunlardır: 1806 Babanzade Abdurrahman Paşa ayaklanması; 1828-29 Muşlu Emin Paşa ayaklanması; 1832 Mir Mahmut ayaklanması; 1842 Bedirhan bey ayaklanması; 1855 Yezdan Şir ayaklanması; 1880 Mahrili Şeyh Abdullah ayaklanması (Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 221-222 d.n.).

Kürt beylerine karşı izlediği bağlaşma politikasının ve çok büyük çoğunluğu dinsel önder ve sünni olan bu insanlar üzerinde "halifeyi kurtarmak" sloganının büyük katkısı olmuştur ([346]).

Herhalde, feodal bir yaşam türünde içine kapanık yaşıyan Kürt toplumunun ayrılmacı bir istem getirmediğinden kalkan Ankara hükümeti, savaş içindeki bağlaşmanın bir bütünlüğe dönüştüğünü varsayan bir biçimde ulusal düzeni kurmaya başladı. Bütün Kurtuluş Savaşı boyunca "Türkiye Milleti" deyimini kullanan Gazi'nin 1 Mart 1923'te "Türk Milleti" deyimini ilk kez kullanıp, 29 Ekim 1923 konuşmasından sonra bir daha "Türkiye Milleti" dememesi ([347]) bunu anlatıyordu.

Fakat halifeliğin kaldırıldığı yıl olan 1924'te başkaldırma hareketleri başladı ve Atatürk dönemi baştan başa sürekli Kürt ayaklanmaları ve bunlara karşı cumhuriyet ordusunun hareketleri ile geçti ([348]). Bunlardan okul tarih kitaplarının yazdığı tek olay olan 1925 Şeyh Sait ayaklanmasının boyutları ve sonuçları konumuz açısından çok önemli oldu.

---

(346) Kürt aşiretlerinin Kurtuluş Savaşında Türklerle bağlaştıklarına kanıt olarak M. Kemal Paşa'nın "Kürtler de Türklerle birleşti" (*Nutuk*, III, belge 19, s. 910) biçimindeki anlatımları yanında, kendisinin milletvekili seçilmesini önlemek için üç milletvekili tarafından verilen önerge örnek gösterilebilir: "Büyük Millet Meclisine aza intihabolunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak meşruttur [şarttır] veya dairei intihabiyesi [seçim bölgesi] dahilinde mütemekkin olmak [oturmak] meşruttur. Ondan sonra muhacereten gelenlerden Türkler ve Kürtler tarihi iskanlarından itibaren beş sene mürur etmiş [geçmiş] ise intihap olunabilirler (*Nutuk*, II, s. 724).

(347) Bkz. *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 301, 325.

(348) Atatürk döneminin bu en önemli olgusu, Türkiye'de henüz tabu olmaktan çıkmamış olması yüzünden tarih kitaplarına geçmemiş, Şeyh Sait ayaklanması dışında ayaklanma pek duyulmamıştır. Oysa, 1972 yılında Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi tarafından yayımlanan bir kitaba göre, 1924-1938 döneminde Türkiye'de 17'si doğuda geçen 18 ayaklanma olmuştur. Bu tek ayaklanma Menemen olayı (23 Aralık 1930) olup, Kürtlerle ilgili olanlar şunlardır: 1) Nasturi ayaklanması (12-28 Eylül 1924), 2) Şeyh Sait ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925), 3) Raçkotan ve Raman Tedip Harekatı (9-12 Ağustos 1925), 4) Sason ayaklanmaları (1925-1937), 5) Birinci Ağrı ayaklanması (16 Mayıs - 17 Haziran 1926), 6) Koçuşağı ayaklan-

Şeyh Sait ayaklanması bir hafta içinde 14 ile yayılmış ve ötedenberi Kürt hareketlerinin başkenti sayılan Diyarbakır'ı kuşatmış bir isyandır. Şeyh Sait ayaklanmaya hazırlıksız başladığı için başka Kürt beylerini de peşinden sürüklemeye çalışıyordu. Bunu başaramayıp, Diyarbakır'ı da alamayınca, bu arada yığınak yapan ve Suriye'den gelen Fransız demiryolunu kullanarak ayaklanmacıları arkadan çeviren ordu birlikleri durumu yavaş yavaş denetim altına aldılar. Şeyh Sait ve çevresi yakalandı. Bastırma işlemi birbuçuk ay kadar daha sürdü. Ayaklanmanın önderi Şeyh Sait, ayaklanma bölgesine gönderilen Şark İstiklal Mahkemesi'nde amacının halifeliği geri getirmek ve şeriat düzenini kurmak olduğunu söyledi.

Şeyh Sait'in bu savı, bizi 1925 ayaklanmasının niteliği üzerinde tartışmaya götürüyor. Bu ayaklanmanın temelde ne olduğu konusunda üç ayrı tez vardır. Birincisi, bizzat Şeyh Sait'in söylediği dinsel hareket tezidir. Şevket Süreyya'nın ([349]) ve Kinross'un ([350]) da katıldığı bu tez zamanın yöneticileri tarafından da resmî ideolojide dile getirilmiştir. Şeyh Sait ayaklanması bir irtica olayı olarak sunulmuştur. Bunun nedeni, ülkede başlatılmış (halifeliğin kaldırılması gibi) ya da yapılacak (medeni kanun gibi) düzeltimlere karşı olan genel direnç havasını, irticanın ayaklanma düzeyine erişecek kadar devletin başına somut bela olduğunu göstererek dağıtmak, ayrıca politika alanında gerekli temizlemeyi yapmak için ayaklanmadan yararlanmak olsa gerektir. Nitekim, hem bü-

---

masi (7 Ekim -30 Kasım 1926), 7) Mutki ayaklanması (26 Mayıs - 25 Ağustos 1927), 8) İkinci Ağrı Harekâtı (13-20 Eylül 1927), 9) Bicar Tenkil Harekâtı (7 Ekim-17 Kasım 1927), 10) Asi Resul ayaklanması (22 Mayıs - 3 Ağustos 1929), 11) Tendürük Harekâtı (14-27 Eylül 1929), 12) Savur Tenkil Harekâtı (26 Mayıs - 9 Haziran 1930), 13) Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylul başı 1930), 14) Oramar ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930), 15) Üçüncü Ağrı Harekâtı (7-14 Eylül 1930), 16) Pülümür Harekâtı (8 Ekim-14 Kasım 1930). 17) Tuncell (Dersim) Tedip Harekâtı (1937-1938). Bkz. [Em. Kurmay Albay Reşat Hallı], *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938*, Ankara, 1972.

(349) Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 216.

(350) Kinross, *Atatürk*, s. 401.

tün düzeltimler bu ayaklanma üzerine çıkartılan Takriri Sükun Kanunu'nun yarattığı devlet terörü havasından yararlanarak çıkartılmıştır ([351]), hem de aynı yasayla istenen temizlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, gerek Şeyh Sait'in evrakı içinde "Kürdistan Harbiye Nezareti" başlıklı kağıtların bulunması, gerekse Şark İstiklal Mahkemesi'nin Şeyh Sait'i "Bağımsız Kürdistan" kurmak istemekle suçlaması bu savın sağlamlığına gölge düşürmektedir. İkinci sav, ayaklanmanın feodal, anti-kapitalist bir nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, kemalist cumhuriyet bir burjuva devrimi yapmaktadır. Kapitalizmin eşitsiz gelişme özelliği sonucu geri kalan doğu bölgesi bu burjuva devrimine feodal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Şeyh Sait ayaklanması, ilerici Kemalizme karşı yapılan (sosyo-ekonomik bakımdan) gerici bir harekettir.

Bu görüşün varsayımı, burjuva devrimlerinin feodal sosyo-ekonomik düzeni ortadan kaldırmaya giriştikleri varsayımıdır. Oysa, kalıp uygulayarak olayları anlamak bazan insanı yanıltır. M. Kemal Paşa Kurtuluş Savaşını eşrafla bağlaşma yaparak gerçekleştirdiği için kırlardaki feodal düzene dokunmaya girişmemiştir. Atatürk'ün "... memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır" ([352]) türünden sözleri toprak reformuyla hiçbir ilgisi olmayan, ancak bir iyiniyet anlatımı olan sözlerdir. Atatürk fazlasıyla gerçekçidir. Ödün vermez bir bağımsızlıkçı olduğundan, sonu belli olmayan bir Kurtuluş Savaşına girişmiştir ama, bu kitapta daha önce de söylendiği gibi, bu onun tek "garantili" olmayan eylemidir. Önder daima başarılı olmuşsa, bu, dehası yanında, biraz da altından kalkamayacağı işlerin üzerine gitmekten dikkatle kaçınmasındandır ([353]). Kemalist iktidarla eşraf (ve toprak ağaları) arasında daima

---

(351) Kırküç yıl sonra, İnönü bunu şöyle anlatmıştır: "Hiç şüphemiz yoktu bizim... Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve bu siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri... Şark isyanı bunun neticesi olarak çıkmıştı..." (İpekçi, *İnönü...*, s. 27).

(352) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 394.

(353) Nitekim, 1945'te İnönü iktidarının, savaş içinde toprak ağalarının olağanüstü güçlendiğini görmesi üzerine "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile toprak reformuna gitmek istemesi, bu iktidarın sonu olmuştur. İnönü bu konuda acı acı şu sözleri söyleyecektir: "Biz buna (Atatürk devrinde toprak reformuna) dokunmadık. Dokunduktan sonra anlaşılır böyle şeyler..." (İpekçi, *İnönü...*, s. 40).

sessiz bir sözleşme olmuştur: Kemalizm toprak düzenine dokunmamış, kır kesimine egemen öğeler de, kemalizmin tutkusu olan kentsel alandaki batıcı düzeltimlere karşı çıkmamışlardır. Bu nedenle, doğudaki sosyo-ekonomik düzeni değiştirmeye yeltenmeyen Ankara'ya Şeyh Sait'in feodal bir tepki göstermesi pek mantıklı gelmemektedir. Bununla birlikte bu görüş zamanında Türkiye Komünist Partisi tarafından paylaşılmış ([354]), böylece Türk komünistleri Kürtlere ulusal ayrılık hareketi diye bakmaktan, yani self-determinasyon hakkı tanımak zorunda kalmaktan kurtulmuşlardır ([355]).

Şeyh Sait ayaklanmasının niteliği üzerindeki üçüncü tez, olayı ulusal bir başkaldırma olarak görme eğilimindedir. Örneğin, M. Tunçay ayaklanmayı "dinî kisve altında bir Kürt milliyetçilik hareketi" ([356]) olarak görmektedir. Oysa bu kitabın Giriş bölümünde milliyetçilik hareketinin ölçütleri üzerine yapılan tartışma anımsanacak olursa, bir kez, ulus'u değil de din ve ümmeti odak noktası olarak gösteren, ikincisi, bağımsız ulusal devleti açıkça amaçlamayan bir hareketi milliyetçilik hareketi olarak görmemek gerekir. Bir din adamı olan Şeyh Sait'in şeriat ve hilafet konusunda söylediklerini, Mustafa Kemal'in "halife sultanı kurtarmak" taktiğine benzetmek olanağı herhalde yoktur. Üstelik, ulus duygusunun değil, aşiret duygusunun ön planda olduğu o günkü feodal Kürt toplumunda milliyetçilik hareketi bulunmaması doğaldır. Nitekim diğer beylerin çoğu Şeyh Sait'i yalnız bırakmışlardır. Şeyh Sait'in, Kinross'un önerdiği gibi ([357]) din yerine Kürt bağımsızlığını bayrak yapacak olması, dışa olduğu kadar birbirlerine de düşman olan diğer Kürt kabilelerini birleştirmek açısından pek birşey değiştirecek olmasa gerektir.

---

(354) "Arkadaş, kara kuvvet bizim de, burjuvazinin de düşmanıdır. Biz herşeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşırız" (Orak-Çekiç dergisi, Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 364-367).

(355) Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 132.

(356) Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, s. 367.

(357) Kinross, *Atatürk...*, s. 401.

Peki, 1925 ayaklanmasını nasıl tanımlamak gerekiyor? Herşeyden önce bunun iç dinamik mi, yoksa dış dinamik sonucu mu çıktığı noktasını karara bağlamak gerek. Doğu ayaklanmasının çıkmasındaki İngiliz rolü gerek o zaman, gerekse günümüzde söz konusu edilmiştir. Bunun nedeni, Kürtlerin İngilizlerle ilişki aradığına değgin olarak mahkemede ortaya çıkarılan belirtiler, bir de Türk-İngiliz ilişkilerinin Ekim 1924'ten sonra Musul sorunu yüzünden sertleşmesidir. Bu teze karşı çıkan M. Tunçay, Türkiye'deki Kürtlerin bağımsızlığının İngiliz mandası altındaki Mezopotamya (Irak) Kürtlerini de etkileyeceğini, bu nedenle İngilizlerin -bu ayaklanmadan Musul konusunda yararlanmakla birlikte- isyanı çıkartacak kışkırtmalar yapmış olmasının mantıklı olmadığını söylemektedir ([358]). Gerçekten, Anadolu hareketinin bağımsızlık kazanmaktan başka birşey düşünmediğinin, yani savaştan sonra İngiltere'ye düşman olmayacağının kesinlikle anlaşılması üzerine İngilizlerin genç cumhuriyeti parçalamakta hiçbir yarar görmemiş olmaları doğaldır.

Bununla birlikte, ayaklanmanın İngiliz kışkırtmasıyla çıkmadığı savı, ancak, olayda İngiltere'nin hiçbir rolü yoktu, anlamına gelmemek koşuluyla kabul edilebilir. Yoksa, Orta Doğu petrolleri konusunda çok duyarlı bir İngiltere'nin Musul'u yakından etkileyecek bir olayı kendi amacı için kullanmaya hiç çabalamamış olması mantıklı gelmemektedir. Savın önemi, dikkatleri ayaklanmanın iç nedenlerine çekmesindedir. Buradan da, ülkede türdeş bir toplum kurmaya çabalayan genç cumhuriyetin karşısında ciddi bir etnik sorun olduğunu gösteren 1925 ayaklanmasının (o zamanki deyimiyle Genç ayaklanmasının) niteliği sorununa dönüyoruz.

Kanımca, ayaklanmanın niteliğini tartışabilmek için işe isyanın çıktığı Genç ilinden değil, Ankara'dan başlamak gerekir. Ankara'da artık bir ulusal devlet vardır ve bu devlet bir milliyetçilik ideolojisi geliştirmektedir. Ulusal devletin iç politikası açısından milliyetçilik demek, herşeyden önce ülkenin her yerinde merkezî otoritenin kurulması demektir. Bu da, Kürtlerle Kurtuluş Savaşı içinde kurulan bağlaşmanın fiilen sona ermesidir. Çünkü Osmanlı döneminde Anadolu'nun doğusunda devlet içinde devlet biçiminde yaşıyan Kürt beyleri artık gittikçe et-

(358) Tunçay, *T.C.'de Tek Parti...*, s. 130.

kisi artan bir merkezî devlet karşısındadır. Gerçi toprak düzenine dokunulmamaktadır. Aşiret beyleri gene toprağa ve üzerindeki insanlara hükmedebilmektedirler. Fakat ağa ile kullar arasına artık "ulusal devlet" girmiştir. Ağa artık bir köylüsünün komşusunu öldürmesini doğrudan doğruya kendi eliyle cezalandırırken, en azından kasabalarda bu cezalandırmanın "cumhuriyet savcısı"nın açacağı davada Türk mahkemeleri aracılığıyla yapılması gerekecektir. Bunun, doğudaki feodal düzenin otoritesine büyük bir siyasal darbe olduğu ortadadır. Artık doğuda (belki gene pek vergi alınamayacak ama) nüfus kütükleri düzenlenecek, hayvan sayımları yapılacak, askere adam çağrılacaktır. Dün iki Osmanlı nelerinin bulunduğu yerde bugün cumhuriyet ordusunun bir kolordusu vardır ([359]). 1925 ayaklanmasını işte temel olarak bu olgunun ışığında görmek gerekir.

Bununla birlikte, genç cumhuriyetin bu önemli sorununu iyi anlamak istiyorsak, bu temel olguyu pekiştiren birtakım başka olguların varlığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bir kez, Kurtuluş Savaşı içinde Kürtlerin yoğun bulunduğu bölgede kurulan Merkez Ordusu komutanlığına getirilen (Sakallı) Nurettin Paşa'nın yaptıkları Kürtleri yabancılaştırmakta çok etkili olmuştur ([360]). Nurettin Paşa'nın idaresizliği ve haksızlığı o denli açıktır ki, idamını isteyen Meclis'te kendisini savunmaya kalkan hükümet (yani M. Kemal Paşa), daha sonra Paşa'yı

(359) Karpat'ın 1925 ayaklanması hakkındaki "Derebeyliği parçalamak isteyen hükumet otoritesine karşı bir tepkiydi" hükmü ancak bu bağlam içinde anlaşılmak üzere verilmişse doğru sayılmak gerekir(*Türk...*, s. 45).

(360) 1980 yılında yayımlanan *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'ndan anlaşıldığına göre, Nurettin Paşa'nın idaresizliği, birkaç eşkıya yüzünden halka milletvekillerinin deyişiyle "tüyler ürpertici mezalim" yapması Koçgiri (ya da Koçkiri) Kürt aşiretinin yaşadığı Umraniye'de ayaklanma çıkmasına yol açmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Dersim de ayaklanmaya karışmıştır. Olaylar Meclis'e getirilmiş, Nurettin Paşa kastedilerek ve "Meclisi Ali derhal bu adamı mevkiinden atmalıdır" denerek Dahiliye Vekiline istizah takriri (gensoru önergesi) verilmiştir. Nurettin Paşa'nın aynı tutumu Karadeniz bölgesinde de gösterdiği anlaşılmaktadır (bkz. cilt 2, s. 248-256, 262-270, 272-280, 403-409, 513-519). Aynı Nurettin Paşa İzmir alınınca gene kendi kafasına göre hareket ederek Rum metropolitini asacak, bununla da kalmayarak Ankara'ya gönderilmesi gereken İstanbul hükümeti Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i İzmit'de linç ettirecektir. Özellikle bu son olay Gazi'yi çok kızdırmıştır.

görevden alınak zorunda kalmıştır ([361]). Herhalde, birtakım komutanların bu türden hareketleri Nurettin Paşa'yla sınırlı kalmamış, gerek Ankara'nın kulağına, gerekse bugüne yansımayan olaylar olmuş olsa gerektir. Bunlar, zaten sürekli olarak patlamaya hazır barut gibi olan bu bölgede müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin türdeş yapı özlemi açısından hiç de hayırlı olmuş sayılmaz. İkincisi, halifeliğin kaldırılması azınlığı oluşturan şii Kürtler açısından bunları merkezî hükümete bağlayan bir eylem olarak görülebilir ama, çoğunluğu oluşturan sünniler açısından bunun ters yönde etki yaptığını hesaba katmak gerekir. Tabii, "Kürtler" deyince akla gelen geniş kitleler, köylüler değil, aşiret beyleri, şeyhler ve ağalardır. Bunlar hem dünyevi, hem dinsel önderdir. Şeyh Sait'in İstiklal Mahkemesi'nde hilafet ve şeriat konusunda söylediklerini resmî ideoloji gibi yorumlamayı reddetmek, bu sözlerin hissedilmeden söylenmiş, dinsel inançları yansıtmayan boş sözler olduğunu öne sürmeye dek herhalde götürülmemelidir. Ayrıca, Kürt toplumunda din adamları toplumu Batı etkisinden korumaktadır ([362]). Kemalizmin din adamlarına (ve genellikle İslam'a) soğuk olan tutumu, bir Batı düşüncesi olan milliyetçiliğin gelmesiyle, ümmet halinde yaşamakta olan bu toplumda ulusal bilincin uyanmasını hızlandırmış olabilir. Fakat temel etken, yukarıda sözü edilen merkeziyetçi ulusal devlet ile merkezkaç etnik grup çatışmasıdır.

Sorunun Çözümünde Milliyetçi İdeoloji ve Silahı: Ordu

Şeyh Sait ayaklanması üzerine söylenebilecekler kısaca bunlar. Şimdi, ayaklanmanın sonuçlarına değinmek yoluyla milliyetçi ideolojinin türdeş toplum sorununa geri dönebiliriz. Şeyh Sait'in çıkardığı 1925 ayaklanması, Takriri Sükun Kanunu ile ülkedeki demokrasinin kökten kazınması için vesile olduğu gibi, Musul'un yitirilmesini kolaylaştırmış, ayrıca büyük tutarlara varan savaş harcamalarıyla Ankara'nın

(361) *Nutuk*, II, s. 745.

(362) Dimitri Kitsikis, *Yirminci Yüzyılda Karşılaştırmalı Türk-Yunan Tarihi*, s. 261 (Kitap Yunanca olup, SBF'deki Batı Trakyalı seminer öğrencilerim tarafından özetlenerek çevrilmiştir).

belini oldukça bükmüştür ([363]). Bunun dışında, ayaklanmanın konumuzla ilgili sonucunun çok önemli olduğu kanısındayım. Birincisi, Kurtuluş Savaşındaki işbirliği dağılmıştır. Nitekim, bu tarihten Atatürk'ün ölüm tarihine dek bu bölgede ayaklanma olmayan bir tek yıl geçmemiştir. İkincisi ve asıl önemlisi, o zamana dek toplumda bütünlüğü sağlayan temel öğe sayılan din kurumunun bu işlevi tam anlamıyla görmekte yetersiz kaldığı ve ulusal birliği sağlamak için başka çözümler bulunması gerektiği ortaya çıkmıştır. Zaten ulusal devletin ve ulusun kurulmasındaki temel ilke (laiklik) böyle bir seçimin yapılmasını gerektirmektedir. Anadolu gibi etnik bakımdan türdeş olmayan bir toplumda milliyetçi ideolojinin bunu birleştirici olduğu kadar gönüllü bir ölçüte bağlaması gerekmektedir. Yoksa, yeni cumhuriyetin ulus tanımı, Müslüman etnik birimleri dışlayacak bir ölçüte dayanırsa ulusal birliği sağlamak zor olacaktır. Bununla birlikte, varılacak ölçüt doğal olarak ana öğe olan Türklüğü merkez alacaktır. İşte, "Türk kültürüne bağlı olmak" ölçütü böyle bir "gönüllü" ölçüt olarak ortaya atılmıştır. "Türkiye sınırları içinde yaşayan ve Türk'üm diyen" herkes Türk sayılacaktır. CHP programında da anlatımını bulduğu biçimiyle, Türk tanımı şudur: "... Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş, hangi din ve mezhepten olursa olsun, Türk'tür." Bu tanımda, "mezhepten" sözcüğünden sonra "etnik kökenden" sözcükleri de rahatça eklenebilir. Çünkü, Türk'ten farklı olan etnik kökenini vurgulamayı reddederek "Türk kültürü"nü benimseyen bir insan, uygulamada da, gerçekten devletin en yüksek mevkiine yükselebilme olanağına her zaman sahip olmuştur.

Üç önemli etnik birimden Çerkeslerle Lazların zaten ulusal pazar içinde bütünleşmiş olmak nedeniyle sorun çıkarmadıkları, Kürtlerin de feodal bir düzende yaşamak nedeniyle ulusal bilince sahip olmadıkları yeni cumhuriyetin ilk yıllarında bu tanım sorun çıkarmayacak gibi gözükmektedir. Irksal kökenine bakılmaksızın, Türk olduğunu söyleyen

(363) Türk Ordusunun Kürt ayaklanmaları karşısında bütün Kurtuluş Savaşındakinden daha çok kayıp verdiği ve bu harekatların paraca maliyetinin de altmış milyon lirayı aştığı yolunda sayılar bulunmaktadır (Tunçay, *T.C.'de Tek Parti..*, s. 136)

her insanın ulusal devlette eşit işlem görmesi, doğrusu, ulusal birliği yaratmak açısından çok olumlu bir ortamı hazırlayacak bir ilkedir. Fakat rasyoneli çok zayıftır bu ilkenin. Yani, başarı kazanması için gerçekleşmesi ve sürmesi gerekli olan koşulların sağlanması çok zordur. Bu koşullar şöyle sıralanabilir:

1) Bunca yüzyıldır dağlık bölgede kendi dilini konuşarak başkalarından apayrı yaşamanın -feodal düzenin bir ortak duygu oluşmasını önleyici yapısına karşın- getirdiği bir "biz" bilinci ne de olsa vardır. Genç cumhuriyette ulusal birliğin milliyetçi ideolojinin verileri içinde sağlanabilmesi için herşeyden önce bu bilincin bir ulusal bilinç haline dönüşmemesi gerekmektedir. Bunun da iki koşulu vardır. Bir kez, iki toplum arasında çıkabilecek çatışmalar yoluyla Kürt kabilelerinin kendilerinde eksik olan "biz" bilincini bir "onlar" bilinci ile tamamlamalarını önlemek gerekmektedir ([364]). İşte, 1925 Şeyh Sait ayaklanması ve bundan sonra 1938 yılına dek ardı arkası kesilmemecesine patlayan ayaklanmalar bu koşulun gerçekleşmesini önlemiştir. İkincisi, bu olumlu ve olumsuz öğeler ("biz" ve "onlar") biraraya gelip de bir ortak bilinç yaratmadan önce, milliyetçi ideolojinin bütün hızıyla Anadolu'nun doğusunu ulusal pazar içinde bütünleştirmesi gerekmektedir. Bunu özel girişim yapmayacaktır. Çünkü oralara yatırım yapmak verimli olmadığı gibi, başka yerlerde üretilecek malların satılması açısından doğu bölgesi önemli bir pazar da oluşturmamaktadır. İş, devlete kalmaktadır. Oysa, ulusal pazarı oluşturma açısından devlet, özel girişimden daha başarılı olmamıştır. Hem buralara yol vb. altyapı hizmetleri getirilmesi Mareşal'in "ulusal savunma" gerekçesine dayalı ünlü politikasınca önlenmiş, hem de cumhuriyet hükümeti buraları gerek sosyo-politik, gerekse sosyo-ekonomik gelişme yoluyla ulusal pazarla bütünleştirme konusunda genel bir soğukluk içinde olmuştur. O kadar ki, Mete Tunçay'ın bulgularına göre, (1923'te kurulmuş olan) CHF'nin 1931 yılında bile henüz örgütünü kurmamış olduğu iller arasında Kürtlerin yoğun bulunduğu iller listenin hemen hemen tümünü oluşturmaktadır. Tek parti döneminde Parti'nin örgüt kurması zor iş değildir. İl örgütünün merkezden kurulup, o ilde görevli birkaç memur tarafından sürdürülmesi bir sorun oluş-

(364) Bu kavramlar için bkz. Giriş/I, "Milliyetçilik Kavramı" başlığı.

turmasa gerektir. Benim yorumum, Fırka'nın, Kürt ayaklanmaları sürüp giderken buralarda örgüt kurmakla ilgilenmediği, buradaki ordu hareketiyla yetindiği (ya da yetinmek zorunda kaldığı) yolundadır ([365]). Özet olarak söylemek gerekirse, ulusal birliğin milliyetçi ideolojinin verileri içinde oluşması için gerekli olan birinci koşul, yani bir Kürt bilincinin oluşmasının önlenmesi, gerek ardı arkası kesilmeyen ayaklanmalar, gerekse genç cumhuriyetin bu yöreyi ulusal pazara katamaması yüzünden başarılı olamamıştır.

2) İkinci olarak, yukarıda sözü edilen "gönüllü" ölçütün bir temele dayanması gerekmekte, fakat ters yönde bir bilinç yaratmaması için bu temelin belirli bir bükülgenliğe ve akılcı bir öze sahip olması şart bulunmaktadır. Zaten, bu anlamda etnik türdeşlikten amaç, soydaşlık değildir. Dayanışmadır. Çünkü herkesi Türk yapmak zaten olanaksızdır. Oysa ulus'un yeni tanımının öğeleri olarak seçilen dil ve tarih temelleri gerek 1930'lu yıllar dünyasına egemen olan kafatasçı hava, gerek o zamana kadar yadsınmış olan Türk dili ve tarihini çok eski devirlere götürüyor olmanın heyecanı ve gerekse ardı arkası kesilmeyen ayaklanmaların Ankara'da yarattığı tepki yüzünden ne bükülgen, ne de rasyonel olabilmiştir. Tersine, şoven bir uygulamaya yol açan 1930'ların dil ve tarih tezleri Kürt diye bir kavmin varlığını toptan reddedip onlara "dağlı Türkler" adını vermek gibi ne bükülgen, ne de rasyonel olan bir görünüm göstermiştir. Cumhuriyetin "eğitim seferberliği" ile açılan ilkokullarda bu uygulamanın yapılması, durmadan ayaklanmaların olduğu tepki dolu bir ortamda, hele hele bir de 1934 İskan Kanunu'nun yarattığı tepkilerle birleşince, yavaş yavaş bir Kürt aydını kuşağının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Kaldı ki, Osmanlı döneminde bile böyle bir Kürt aydını kuşağı (sayıca sınırlı da olsa) vardır. Bir ülkede aydınların ortaya çıkması demek, milliyetçilik için gerekli koşullar yoksa bile bu aydınların o koşulları uğraşa uğraşa yaratmaya çalışması demektir.

Doğu'ya fabrika götürmeden okul götürünce, bir de bu okullarda bükülgen olmayan bir uygulama yapınca, ideolojinin istediği sonuca varması biraz zor olmuştur. Bu zorluk, bitmek tükenmek bilmeyen çalkan-

(365) Bu nokta Tekeli ve İlkin'in de dikkatini çekmiş, buna benzer bir yorum ileri sürmelerine yol açmıştır. Bkz. *1929 Dünya Buhranında...*, s. 210 d.n.

tılar ortamında ulusal birliğin ordu yoluyla sağlanması zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çözüm, ideolojinin başka çıkar yolu kalmadığını gösteren bir çözümdür. Böylece, genç cumhuriyetin doğal olarak en son istemesi gereken durum doğmuş, bir tepkiler zinciri ortalığı sarmıştır. Merkeziyetçi ulusal devlet uygulaması doğu ayaklanmalarını, bu ayaklanmalar artan baskıyı ([366]), bu baskı başka ayaklanmaları, bu başka ayaklanmalar "Türk" kavramına daha fazla vurgu yapılmasını ve İskan Kanunu'nu, bu da "eşkiya takibi" ([367]) diye adlandırılan fakat bölgesel bir iç savaş görünümünde olan bir durumu yaratmış ve sürdürmüştür. Bu durumda türdeş toplumun kurulması açısından birinci sorun olan etnik bütünlüğün sağlanması sorunu ideolojik araçlarla çözülebilir olmaktan çıkmış, bütünüyle orduya devredilmiştir. Bu da, ideolojinin çaresiz kaldığının belirtisi sayılmak gerekir.

Bütün bu anlatılanlardan, konumuz yani Atatürk milliyetçiliği açısından iki sonuç çıkarabiliriz. Bu sonuçlardan ikisinin de başka zaman ve yerlerde başka toplumlar için de geçerli olabilecek sonuçlar olduğu dikkati çekmektedir. Birincisi, Kemalizmin milliyetçilik uygulaması gerekli koşullar sağlanamadığı için etnik ilkel protesto hareketlerine yol

---

(366) Dikkat edilirse, dn. 348'de verilen ayaklanmalar listesinde kimi tarihlerin yanında "ayaklanma" sözcüğü bulunurken, kiminin de yanında "harekât", "tenkil [yoketme] harekâtı" ve "tedip [yola getirme] harekâtı" deyimleri vardır. Bunun anlamı, bir yerde ayaklanma çıkma belirtisi görülünce ordunun orasını önceden vurma ve temizleme işlemine girişmesi olsa gerektir. Bu harekâtlarda sert davranıldığı anlaşılmaktadır. 16 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesi "Ağrıdağı Harekâtı bu hafta başlıyor" başlığı altında şöyle yazıyor: "Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı dalmi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türk'ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan harekâtında imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur... Bu hafta içinde Ağrı Dağı tenkil harekâtına başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı'da tarama harekâtına başlayacaktır. Bundan kurtulma imkânı tasavvur edilemez.»

(367) Atatürk'ün hastalık yüzünden Bayar'a okuttuğu 1 Kasım 1938 Meclis'i açış söylevi olaylara "... Tunceli'deki toplu şekavet (eşkiyalık) hadiseleri... bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur" diye değinmektedir (*Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 406).

açmıştır. Daha yuvarlak bir deyimle; milliyetçilik, istemeden milliyetçilik doğurmuştur. İkincisi, Kemalizmin merkeziyetçi-üniter ulusal devlet uygulaması ve hatta ulusu oluşturma çabası, kaçınılmaz olarak, milliyetçi ideolojinin başka bir amacını, türdeş toplumu kurma ([368]) hedefini baltalıyan sonuçlara yol açmış bulunmaktadır.

2– Kurtuluş Savaşı Sonrasında Sınıfsal Bütünlük Sorunu

"Baskı ve Çatışma" ile "Birlik ve Uyum" Tezleri

Anayasa hukukçusu Bülent Tanör'ün ilginç bir gözlemi var. Kurtuluş Savaşı içinde Mustafa Kemal'in genel tarih ve anayasa tezi olarak, insan toplumlarındaki siyasal ilişkilerin *baskı ve çatışma*ya dayandığını öne sürdüğünü, buna karşılık, savaş sonrasında bu ilişkilerin temelini *birlik ve uyum* olarak tanımladığını saptamakta ([369]). Gerçekten, M. Kemal Paşa (üzerine kitap yazılsa değecek önemdeki) 1 Aralık 1921 Meclis konuşmasında baskı ve çatışma tezini şöyle dile getiriyor: "... heyeti içtimaiyenin bidayet-i teşekkülünde sevk ve idaresi için başında biri hakim olmak ister, fakat diğeri vâsıl-ı kemal olur olmaz bilâkaydüşart bu hakimiyetin altından çıkmak ister... İnsanların cemiyyat-ı muhtelife ve sairesinde tarihin bize göstermiş olduğu nümuneler bundan ibarettir. Bu mücadele bidayetten bugüne kadar temadi etmişti [süregelmişti]. Ve bugünden sonra da daha pek çok temadi edip gidecektir" ([370]).

Bir yandan İstanbul hükümeti ve onun körüklediği iç ayaklanmalar, diğer yandan da Anadolu içlerine yürüyen düşmanla uğraşmakta olan bir önderin bunları öne sürmesi doğaldır. Bu böyle olunca, Tanör'ün dediği

---

(368) "Hükümet Şarkta umumi bir temizlik yapmaya karar vermiştir. İskan edilmemiş hiç bir aşiret bırakılmayarak... devlete karşı kabahatli olanlar cezalandırılacaktır. Bu suretle aşiret hayatı doğu bölgesinde son günlerini yaşıyor. *Türkiye tek bir nizum etrafında toplanmış, fesattan temizlenmiş namuslu vatandaşların memleketi olacaktır*" ("Hükümet Aşiretleri İskâna Karar Verdi", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1930. Son tümceyi ben vurguladım.

(369) Tanör, "Lozan'a Giden...", s. 207-208.

(370) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 214.

gibi Kurtuluş Savaşının kazanılmasından ve feodal devletle onun kimi siyasal-hukuksal kurumlarının (halifelik gibi) sarsılmasından ve birtakım düzeltimlerin yapılmasından sonra ([371]) Gazi'nin "birlik ve uyum" tezleri ileri sürmeye başlaması da doğal olacaktır. Artık yıkma dönemi sona ermiş, yapma dönemi başlamıştır.

Yalnız, daha fazla ileriye gitmeden ve uyum kuramının uygulamasına geçmeden önce bir ayraç açmak ve bu doğru gözlemin (konumuz açısından) eksik olan yönlerini üç noktada tamamlamak gerekiyor. Birincisi, Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı sırasında "baskı ve çatışma" tezini kullanmıştır ama, yalnız düşmanlarına karşı kullanmıştır. Bağlaşıklarına karşı gene "birlik ve uyum" tezini uygulamıştır. Sonradan kendileriyle bağlaşmayı bozacak olduğu askerî önderlerle, din adamlarıyla, sosyalistlerle ve diğer Müslüman etnik gruplarla nasıl "birlik ve uyum" içinde olduğunu "bağımsızlık" dönemini incelerken görmüştük. Bağımsızlık kazanılıp da Lozan imzalanınca, M. Kemal Paşa'nın bu tezlerin uygulamasını tersine çevirdiği de, Tanör'ün gözleminin tamamlanması gereken ikinci tarafı. Gerçekten, Kurtuluş Savaşı sırasında çatıştığı eski düşmanı Batı'ya karşı "birlik ve uyum" tezini uygulayan Gazi, "baskı ve çatışma" tezini de artık kendileriyle bağlaşmayı bozmak istediği eski dostlarına karşı uygulamaya başlamıştır. Tanör'ün gözlemine yapılması gereken üçüncü katkı, Gazi'nin duruma tam anlamıyla egemen olduktan sonra, bu tezleri karma bir biçimde kullanmaya başladığıdır. Ulusun oluşturulması evresinde (ki Atatürk'ün ölümüne dek sürmüştür) "birlik ve uyum" tezi amaç olmuş, bu amaca varmak için de "baskı ve çatışma" kullanılmıştır. İşte, gerek etnik ve gerekse sınıfsal açıdan türdeş toplum yaratma konusunda Atatürk milliyetçiliğinin temel tutumunu bu noktadan görmek gerekmektedir.

Bu ayracı burada kapadıktan sonra Kurtuluş Savaşı sonrasında beliren "birlik ve uyum" tezlerinin uygulamasını inceleyebiliriz. İşte, yeni oluşturulmak istenen ulusun (dayanışmacı anlamında) türdeş bir yapıya sahip olması için bu tez kullanılmıştır. Tezin birinci uygulamasını "Etnik Bütünlük" adı altında incelemiştik. Asıl uygulama, ideolojiyi ortaya atan seçkinler için potansiyel, fakat çok önemli bir sorun konusunda ortaya çıkmaktadır: Sınıfsal bütünlük sorunu. Konunun seçkinler açısın-

(371) Tanör, "Lozan'a Giden...", s. 208.

dan önemi azgelişmiş ülke aydınlarının toplumdaki konumundan gelmektedir. Bu tabakanın başatlığını sürdürebilmesi için, sınıfların fazla sivrilmemesi üzerine dayanan bir toplumsal dengenin varlığı gerekmektedir ki, böyle bir durum var olduğunu Gazi 1923 yılında şöyle ileri sürmektedir: "Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil, bilâkis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi [çalışmalarının bileşkesi] yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir" ([372]). "Memaliki sairede [başka ülkelerde] fırkalar behemahal iktisadi maksatlar üzerine" ve "bir sınıfın menfaatini muhafaza için" ([373]) kurulduğuna göre, Türkiye'de böyle siyasal partilerin kurulması gereksizdir. Hatta, geçmiş zararlı olduğunu göstermektedir. Türkiyede "bütün sunufu yekdiğerine lâzımı gayri müfarik [bütün sınıfları birbirinden ayrılmaz] olan çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf etmeyen [birbiriyle çatışmayan]" ([374]) bir ulus bulunmaktadır.

Özet olarak, sınıfların varlığı yadsınmamakta ([375]), fakat bunların çıkarlarının birbiriyle çatışmadığı, uyum halinde bulunduğu varsayılmaktadır. Kurulacak olan Halk Fırkası işte bu sınıfsal uyumun sağlanmasına çalışacak olan ideolojik silahtır. Bu silahın kullanılma yöntemi ve yaklaşımı, Kurtuluş Savaşı sonrası dönemi için görmüş olduğumuz yukarıdan devrimci ve karşı-çoğulculuğun devamı biçiminde olmuştur. Tek partinin karşısına çıkan iki parti çok kısa dayanabilmiştir. Konumuz Türkiye'de demokrasinin gelişimini incelemek değildir. Fakat bu iki "ikinci parti"nin doğuş ve kapatılış ortamlarına bir göz atmak, sınıfsal türdeşliğin silahı olan tek parti'nin gelişimini daha kolay anlamamızı sağlayacaktır. İki partinin doğuş ortamları farklıdır. Terakkiperver

(372) İzmir İktisat Kongresini Açış Söylevi, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 112.
(373) 1923, aynı yapıt, s. 96-97
(374) 1923, aynı yapıt, s. 60.
(375) Bununla birlikte, Türkiye'de ayrı ayrı sınıfların varlığının reddedildiği de zaman zaman görülmüştür. "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı kıtalardan karışık değil, fakat, ferdiğ ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir" (CHP Programı, *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935). Ayrıca, bkz. *Atatürk'ün Tanım...*, IV, s. 550.

Cumhuriyet Fırkası eskinin kalıntılarının temizlenmeye çalışıldığı ve ulusal devletin kurulmaya uğraşıldığı bir dönemde doğmuştur. Ciddi bir alternatif olmak için kumandanlar tarafından kurulmuş, bu çabaya engel olduğu gerekçesiyle, aslında M. Kemal Paşa'nın siyasal rakiplerini ortadan kaldırmak için, Takriri Sükun yasasından yararlanılarak kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasal rakiple ilgisi yoktur. Atatürk tarafından kurdurulmuştur. O kadar ki, partinin kapatılmasından çok kurdurulması bir yukarıdan devrimcilik örneğidir ([376]). Fakat yaklaşık bir benzeri ancak Demokrat Parti'ye nasip olacak büyük bir halk desteğiyle kucaklanmıştır ([377]). Yirmiyedi yıl iktidarda kalan bir parti karşısında DP'nin sağladığı halk desteği belki daha doğaldır ama, kurulalı daha yedi yıl olmuş bir Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) bu denli tepki yaratması üzerinde durmak gerekir. Halkın büyük hoşnutsuzluğu iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, Kurtuluş Savaşından sonra bütün bağlaşıklarını ortadan kaldıran seçkinler, savaş içindeki yardımları için eşrafa borçlarını ödemeye başlamışlardır. Bu, CHF'nın kırsal alanlarda mütegallibenin gücünü kullanma ve artırma partisi durumuna gelmesiyle eş anlamlıdır. Merkezde veya taşrada partili olmak demek, gelecekten bir şey, bir çıkar veya kariyer bekleyen insan demek olmuştur ([378]). 1927 seçimlerinde Fırka'nın adayları ağanın adamlarıdır. Bunlar seçimi yitirince seçim iptal edilmiştir ve yeniden konulan oy sandıkları memurlar tarafından doldurulmuştur; çünkü halk kendiliğinden boykot yapmıştır ([379]). Bu, halkın kendini sistemin dışına çekmesi, ona

---

(376) "En çok kavgalı olduğunuz geceler, sizi soframda birleştireceğim. O zaman tekrar, ayrı ayrı herbirinize soracağım: Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi ve neye dayanıyordu? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için pek büyük bir zevk olacaktır" (Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 390).

(377) "Halk Partisinin [fırkasının] gazetesini [Anadolu] basmaya giderken matbaada yer alan polislerin halk üzerine ateş açması bir de faciaya yol açtı. 14 yaşında bir mektepli çocuk öldürüldü. Bu hal galeyanı büsbütün artırdı. Binlerce kişilik halk dalgaları önünde ve kucağında ölen çocuğunu taşıyan ihtiyar bir baba, oğlunun cesedini Fethi Beyin ayaklarına bıraktı ve: "İşte size bir kurban! Başkalarını da veririzl diye haykırdı. 'Kurtar bizi, kurtar' diye inledi" (aynı yapıt, s. 398).

(378) aynı yapıt, s. 386-387.

(379) Ellçin, *Kemalist...*, s. 23.

yabancılaşmasıdır. Toplumun eğilimleri hiç hesaba katılmadan, seçkinlerin eğilimlerine göre yapılan düzeltimlerin üzerine bir de Anadolu halkını zaten yüzyıllardır sömüren ağaların Fırka ile bütünleşmesi binince, halk doğal olarak tepki gösterecektir. İkinci olarak, bu siyasal yabancılaşma iktisadi zorluklarla katmerleşmiş bulunmaktadır ([380]). 1929 dünya bunalımı sonucu tahıl fiyatları birdenbire düşmüş, okkası iki kuruşa kadar inen buğday fiyatlarının devlet tarafından destek alımıyla biraz yükseltilmesi önerileri ([381]) kenttekilere ucuz ekmek yedirmek gerekçesiyle reddedilmiştir. Üstelik, 1928-29'da bir de ürün düşük olmuştur. İşte Serbest Fırka uluslararası ortamın oluşturduğu böyle bir ortamda, İnönü'nün yıllar sonra dediği gibi ([382]) neler olup bittiğini ve bitebileceğini iktidar elde iken anlayabilmek için kurdurulmuştur. Yoksa, "muhalefet fikri taşımak gibi cüretleri tâ kökünden kesip atmak için" ([383]) olmasa gerektir.

Serbest Fırka Olayı: Sosyo-Politik Batılılaşmanın Bilançosu

Serbest Fırka olayının konumuz açısından bugün bize verdiği mesaj şudur: Yukarıdan devrimci seçkinlerin, karşı-çoğulcu yöntemlerle kendi eğilimlerine uygun olduğu ölçüde halkın eğilim ve gereksinmelerine bir o kadar ters düşen Batıcı düzeltimler getirdikleri bir ortamda, aynı anda iktisadi gönenç gelmezse, hele bir de bunalım gelirse, bütün ülkede şiddetli tepki başgösterir. Tek parti'ye verdiği mesaj ise şu olmuştur: Uyum kuramlarının tek başına uygulanması birşey getirmiyor. Sınıfsal uyum var derken bir yandan eşraf ve burjuvaziyi denetlemek ve devletçe iktisadi önlemler almak, bir yandan da halkın tepkisini ideolojik

(380) Serbest Fırka ile 1929 Bunalımının ilişkisi için bkz. Tekeli-İlkin, *1929 Dünya...*, s. 154 vd.

(381) Örneğin bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 83-85.

(382) "Aklımız başımızda, kuvvetimiz mevcut iken müesseselerin yerleşmiş olduklarını ciddi olarak keşfetmek, bilmek bizim için lüzumludur, kanaatindeydim. Bu ancak çok partili rejime, serbest hayata girdikten sonra belli olabilirdi" (İpekçi, *İnönü...*, s. 46).

(383) Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, t.y, s. 96.

önlemlerle gidermeye çalışmak gerek. İşte bu dersi aldıktan sonra CHF birinci önlemin uygulamasını Devletçilik, ikincisinin uygulamasını ise Halkçılık olarak ortaya koyacak ([384]), 1931'den sonra tek parti bu yönde bir ideoloji ile silahlandırılmaya başlanacaktır. Türk Ocakları kapatılacak, onun örgütünü devralan Halkevleri tek partinin yeni ideolojik tutumunu sistematik biçimde yaymaya başlayacaklardır. Milletvekillerinin yönetim kurulu üyeliği ve tüccarlık yapmalarına tepki gösterme ve yolsuzluklarla uğraşma bu zamana rastlar ([385]). Kurtuluş Savaşı ortağı eşrafa borcunu öderken, daha doğrusu ekonomik felsefesini uygularken seçkinler birdenbire Serbest Fırka deneyiyle çarpılınca sarsılmışlardır. Bu sarsılma, o sırada Avrupa'da olan gelişmelerin de ülkeye güçlü bir biçimde yansımasıyla, partide önemli değişiklikler başlatmıştır. Gerçi, günümüz azgelişmiş ülkelerinin ve o zamanın totaliter yönetimlerinin tersine, Halk Fırkası hiçbir zaman devleti denetler durumda değildir ([386]). F.R. Atay'ın yorumuna göre, "etraf tahakkümünden" ve eski Merkezi Umumi komiteciliğine dönülmesinden korkması ([387]), belki de parti içinde kendine seçenek oluşturabilecek önderlerin türemesinden çekinmesi nedenleriyle, Atatürk partinin devlet işlerine karışmasını bazen çok sert biçimde önlemiştir ([388]). Fakat 1935'te parti içinde yapılan değişiklikler bu eğilimden çok öte şeylerdir. İçişleri bakanı parti genel

(384) Bu konular "Sosyo-ekonomik Alanda Batılılaşma" başlığı altında incelenecektir.

(385) Atay'ın *Çankaya*'sı ve İ. Bozdağ'ın *Atatürk'ün Sofrası* gibi kitaplar bu konuda anektodlarla doludur.

(386) Bu dönemde devletin partiye olan üstünlüğünün birtakım yapısal ve tarihsel nedenleri vardır. Birincisi, CHF özellikle 1935'den önce bir ideoloji partisi değildir. Kitle partisidir. İkincisi, küçük burjuva seçkinlerin denetimindedir. Bunlar devlet kavramına çok düşkündürler. Üçüncüsü, parti önderleri parti geleneğinden değil, devlet geleneğinden gelmektedirler. Dördüncüsü, bunlar parti kavgalarının büyük tepki yarattığı İkinci Meşrutiyet ortamında yetişmiştir. Beşincisi, olağanüstü dönemlerde (ki 1930'lar özellikle dünya bunalımı nedeniyle olağanüstü dönemdir) küçük burjuva seçkinleri göreli bağımsızlık kazanmışlardır. Onun için temelde eşrafa dayanan parti değil, seçkinlerin devleti başat duruma gelmiştir.

(387) Atay, *Çankaya*, s. 493.

(388) Parti müfettişi Hacim Muhittin'in İzmir Valisi Kâzım Dirik'e karışmasını Atatürk'ün sertçe önlemesi için bkz. Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, s. 157-163

sekreteri, valiler il başkanı yapılmış, böylece parti devletin sıkı denetimi altına alınmıştır ([389]). Açık biçimde Avrupa'daki totaliter gelişmelerden esinlenen, fakat onların tersine devleti parti denetimine değil, partiyi devlet denetimine sokan bu değişikliklerin amacı, bir gün sınıf bilincine dönüşebilecek olan kitlesel tepkileri önlemesi amaçlanan devletçiliğe ve halkçılığa koşut (paralel) bir devlet yapısı ortaya koymaktır. Seçkinlerin denetimindeki yukarıdan devrimci devlet, özellikle taşrada eşrafın denetimindeki partiye egemen olarak bu amaca yönelmek istemektedir. 1935 değişikliklerinin gerçek anlamının bu olduğu kanısındayım. Bu olgu da en fazla 1929 ertesinin uluslararası bunalım ortamının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Fakat olay, konumuz açısından başka bir önem taşıyor. Eşrafa egemen olmak iyidir ama, o ana dek halk, eşraf aracılığıyla da olsa, isteklerini "yukarıya" bir ölçüde olsun yansıtabilmektedir. Yeni değişikliklerle bu yol da kapanmıştır. Seçkinlerin kitlelerle olan iletişim kanalları iyice tıkanmış, sistemin sağlıklı işlemesi için gerekli girdiler *(input)* tümden kesilmiş bulunmaktadır. Gerçi halkevleri vardır, ama karşılıklı bir iletişimi değil, Ankara'nın yönergelerini kitlelere iletmek işlevini görmektedirler. Meclis'te işçi-çiftçi temsilcilerine elli kişilik kontenjanlar ayrılmıştır ama, bu ve bunun gibi önlemler simgesel olmaktan ileri gidememiştir. Dahası, bu dönemde ürünü para etmeyen köylü yanında, işçi ve memurlardan alınan vergiler artırılmıştır. 1931 tarihli Buhran Vergisi maaşlar üzerine yüzde 10-24, ertesi yıl çıkan Muvazene Vergisi de gene ücretler üzerine ayrıca yüzde 10 yük bindirmiştir. Ortam deflasyonist olduğu, yani paranın değeri arttığı için, sabit gelirli olan memurların durumu iyidir ama, geliri sabit olmadığı için işçinin durumu farklıdır. Ortalama günlük ücret olan 67,1 kuruş, Yalçın Küçük'ün hesapladığına göre iki kilo şekerden, dokuz kilo tuzdan, ya da dört litre benzinden daha azdır ([390]). Demek ki, türdeş toplum yaratmaya yönelik tek

(389) Tek partinin her yerde devleti denetlemesine o denli alışılmıştır ki, birçok yazarlar parti genel sekreterinin içişleri bakanı yapıldığını yazmaktadır (Örneğin, bkz. Karpat, *Türk...*, s. 69; Erdoğan Teziç'in bildirisi İİTİA, *Atatürk Döneminin...*, s. 71). Avcıoğlu olguyu doğru yansıtmaktadır (*Türkiye'nin...*, s. 240-242).

(390) Küçük, *Türkiye...*, I, s. 205.

parti iktidarı toplumun alt tabakalarını ekonomik yönden pek kayırıyora benzememektedir. Bu durum sosyo-politik açıdan farklı değildir. Grevi yasaklayan 1936 İş Kanunu'nun gerekçesi Recep Peker tarafından şöyle dile getirilmektedir: "Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır" ([391]). Bu çok önemli sözler açık bir biçimde tek partinin türdeş toplum felsefesini sergilemektedir. Başat ideolojinin türdeş toplumdan anladığı, grevi yasaklamak gibi yollarla fakir sınıflar arasında sınıf bilincinin doğmasını önlemektir. Gene aynı dünya görüşü, 1947 yılında sendikalarla ilgili yasa tasarısı tartışılırken, işçilerde sınıf bilinci uyanmasın diye "sendika" sözcüğü yerine "işçi teşekkülü" ya da benzeri bir sözcüğün kullanılmasını isteyecektir ([392]). Aynı dönemde, bilindiği kadarıyla, tüccar, sanayici ve toprak sahipleri üzerinde buna benzer bir baskı görülmemiştir.

Sınıfsal bütünlüğü temsil eden ve sürdürmeye yönelen tek partinin temsil ettiği ulusal devletin algılanış biçimi, Recep Peker'in şu sözleriyle açık olarak anlatımını bulmaktadır: "Liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu hergün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine Ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşılıyoruz" ([393]). Yukarıda fakir sınıflar konusunda anlatılanlar ile bu sözler birleştirildiği zaman, sınıfsal bütünlüğü sağlamak adına o dönemde Türkiye'de emekçi sınıfların büyük baskı altında tutulmuş oldukları sonucuna varılmaktadır. Seçkinlerin yukarıdan devrimci anlayışı, eşrafın ekonomik olarak egemen olduğu, fakir sınıfların ise ağırlığının bulunmadığı bir ortamda türdeş toplumu yaratmaya çalışırken çeşitli sınıflar açısından hiç de türdeş bir politika gütmüş izlenimi vermemektedir.

Atatürk, *Nutuk*'un sonunda Takriri Sükun döneminde yapılan baskının "istibdat fikrini öldürmek için" yapıldığını söyler ([394]). Kurtuluş

(391) Timur, *Türk Devrimi ve...* s. 198'den TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 12.
(392) Karpat, *Türk...*, s. 298, d.n.19.
(393) Zafer Toprak'ın bildirisi, İİTA, *Atatürk Döneminin...*, 2.27.
(394) "Binaenaleyh, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir noktai nazardan istifade ederiz. O noktai nazar şudur: Türk milletini, medeni cihanda, layık olduğu mevkie isʻadetmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade takviye etmek... ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek..." (*Nutuk*, II,s. 897)

Savaşı seçkinlerinin yukarıdan devrimci anlayışını ve devletle ulusu karşı-çoğulcu yöntemlerle kurma eğilimini dile getiren bu açıklama, 1930' larda sınıfsal (ve etnik) bütünlüğü sağlamak çabaları için de, benzer bir biçimde yinelenecektir. "Atatürk'ün son genel kâtibi Hasan Rıza Soyak anlatıyordu: Atatürk işine giriştiği zaman şöyle dermiş: "Siyasi hürriyeti şimdiden kayıtsız şartsız verdiniz. Sonu ne olacak? Halk sokaklarda yine serbestçe bağırıp çağıracak! Hedef bu mu? Evvela içtimai hürriyet efendiler! İçtimai hürriyet! Millete evvela bunu vereceğiz; böylece o, kendisi siyasi hürriyetini alacağı ve iyi kullanabileceği safhaya gelir" ([395]) Atatürk'ün bu sözleri çok doğrudur. "İçtimai hürriyet", yani Atatürk'ün demek istediği gibi insanların dinsel dünya görüşünden akılcı düşünmeye geçmeleri olgusu gerçekten "siyasi hürriyet"i değerlendirmeleri için önemlidir. Fakat bu arada "iktisadi hürriyet"leri olursa. Yoksul sınıflar üzerine sınıfsal bütünlük adına "ulusal devlet" tarafından yapılan bu baskılar, bu sınıfların iktisadi özgürlüğü tatmalarını önleyici nitelikte olmuştur. Bunu da, küçük burjuva aydınları hakkında daha önce yapılan tartışmaların çerçevesine oturtarak düşünmek gerekecektir.

Bu arada, gene küçük burjuva seçkinlerinin temel seçimlerinin özel girişim yönünde olması, ekonomik bakımdan egemen sınıfların daha da güçlenmesine yol açmıştır. Bu sonuç, konumuz yani sınıfsal bütünlüğün sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır; çünkü yoksul sınıfların örgütlenmelerinin baskı altında tutulmasına koşut olarak, özellikle İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de yarattığı koşullardan yararlanacak olan tüccar ve toprak sahipleri sınıfı en sonunda resmî ideolojinin "sınıfsız toplum" tezini geri aldırtacaktır. Çünkü, bu ideolojinin tezi anımsanırsa, tek parti ulusun sınıfsal bütünlüğünü temsil etmekte, çatışan sınıflar olmadığı için de başka partilere izin verilmemektedir. Bir numaralı önderi iş çevrelerinin, iki numaralı önderi de toprak ağalarının temsilcisi olan Demokrat Parti'nin 1946 yılında kurulması, ideolojinin sınıfsız toplum savının terk edilmesi anlamındadır ([396]). Böylece, ideolojinin

(395) Saffet Örfi Betin, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp-Yahya Kemal-Halide Adıvar*, İstanbul, Güven Basımevi, 1951, s. 81.

(396) Bununla birlikte, Batı toplumunun "olmazsa olmaz" parçası olan çok partili sisteme geçiş, her ne kadar ideolojinin belirli bir dönemindeki savı-

o dönemde anladığı ve ortaya koyduğu biçimiyle "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" anlayışı, yani "sınıfsal bütünleşme" egemen sınıfların daha da güçlenmesi sonucu başarısızlığa uğramış olmaktadır.

*

* *

SOSYO - EKONOMİK ALANDA BATILILAŞMA

Atatürk milliyetçiliğinin birinci işlevi olan bağımsızlığın ardından ikinci işlev olarak çağdaş uygarlığa erişme işlevinin geldiğini ve bunun da başta Atatürk olmak üzere seçkinler tarafından "batılılaşma" olarak algılandığını görmüştük.

Milliyetçi ideolojinin bağımsızlığı sağladıktan sonra ekonomik alana el atışının gerekçesi, Önder tarafından, tam bağımsızlığın ancak ekonomi alanında başarılı olmakla elde edilebileceği gerekçesine dayandırılmaktadır ([397]).

Mustafa Kemal ekonomik bağımsızlığın tam bağımsızlık için şart olduğunu daha savaş içinde öne sürmüştür: "Efendiler, bugünkü mücahedatımızın [savaşmamızın] gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâliyetin tamamiyeti ise ancak istiklâl-i mali ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca o devletin bütün şuabat-ı hayatiyesinde istiklâl mefluctur [yaşamsal bölümlerinde bağımsızlık felce uğramıştır]. Çünkü her uzv-u devlet ancak kuvve-i maliye ile yaşar" ([398]). Bu sözler,

---

nın yenilgisi anlamına geliyorsa da, Atatürk milliyetçiliğinin sonul amaç olan batılı toplum kurma hedefine vardığını da göstermektedir. Bu nokta Sonuç bölümünde ele alınacaktır.

(397) "Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse (taçlandırılamazlarsa) husule gelen zaferler paydar olamaz, az zamanda söner"; "Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmiye, paslanmıya mahkum olur. Lakin sapan kullanan kol güç geçtikçe daha çok toprağa malik ve sahip olur" (İzmir İktisat Kongresi'ni açış söylevi, 1923, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 107 ve 102).

(398) 1 Mart 1922, aynı yapıt, I, s. 228.

kapitülasyon belasından çok çekmiş bir kuşağın feryadıdır ve Gazi, Türkiye'yi batılı ülkelere ekonomik bağımlılığa iten bu bağları çok kesin bir biçimde reddedecektir. Lozan Konferansı sürüp giderken Fransız gazeteci P. Herriot'ya verdiği demeç oldukça serttir: "Kapitülasyonların konferansta birçok içtimaları işgal etmiş olması sebebini bir türlü anlıyamıyoruz. Bu meselenin mevzuubahs ve müzakere edilmesi bile izzet-i nefs-i millimize tevcih olunmuş bir hakarettir. Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece menfur birşey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeye muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler bu bapta çok aldanıyorlar... Türkiye esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahedede bulunmaya azmetmiştir" ([399]). Gerçekten, Lozan'da Türk heyeti Musul ve Boğazlar gibi Misak-ı Milli'ye dahil ve çok önemli konularda karşı tarafa ödün vermekten kaçınmayacak, fakat kapitülasyonlar konusunda gerilemeyecektir. Milliyetçi ideolojinin asıl amacı olan çağdaş uygarlığa ulaşma için Gazi bağımsızlığın bir önkoşul olduğunu bilmekte, bağımsızlık için de kapitülasyonlardan kurtulmanın zorunlu olduğunu görmektedir. Onun için, bütün baskılara karşın Lozan'da (gümrüklerin altı ülkeye karşı beş yıl yükseltilmemesi dışında) kapitülasyonlar kaldırılacaktır.

Genç cumhuriyetin bağımsızlığının ekonomik önkoşulu da sağlanınca, ekonomik alanda da çağdaş uygarlığa erişmek için yol açılmış demektir. Kemalizmin Batı ile olan ilişkisinin ilginç grafiği, sosyo-politik batılılaşmada olduğu gibi burada da çok açık biçimde gözler önüne serilmektedir. Temel amaç olan "Batı'ya erişmek" için Batı'dan bağımsızlık kazanmak gerekmekte, bundan sonra da "Batı gibi olma"ya çabalanmaktadır. Sosyo-politik batılılaşmada da bu böyle olmuştur, sosyo-ekonomik batılılaşmada da böyle olacaktır. Birinci tip batılılaşmada nasıl Batı'nın siyasal yapısı amaçlanmışsa, ikinci tip batılılaşmada da Batı'nın ekonomik temeli olan kapitalizm, yani özel girişim yoluyla kalkınma temel alınacaktır. İzmir İktisat Kongresine giden günlerde Balıkesir Paşa Camii minberinden halka seslenen Gazi, yöntemi ortaya açık koymaktadır: "Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok

(399) 25 Aralık 1922, aynı yapıt, III, s. 57.

milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız" (400). Önderin bu sözleriyle dile getirilen ekonomik politika felsefesinin başka türlü olması, koşullar düşünülünce, olanaksızdır. Bir kez, Kurtuluş Savaşı kadrosu (Sivas kongresinde ne kadar "değiliz" diye yemin etmiş olsalar da), milli burjuva yetiştirerek kalkınma felsefesinin şampiyonu olan İttihat ve Terakki'nin doğrudan ardılıdır. İkincisi, 1923 yılında dünyada kapitalist yoldan başka gelişme reçetesi bilinmemektedir. Sovyetler Birliği ekonomisi deneme evresinde ve büyük bunalım içindedir.

Yalnız başına bu iki etmen bile kapitalist yolun seçimi için yetecekken, bu konuda asıl etkili olmuş birtakım daha temel etmenler bulunmaktadır. Birinci Bölüm'de İdeolojinin Kaynakları incelenirken anlatılanlar anımsanırsa bu etmenleri anlamak kolaylaşacaktır. Bu kaynaklardan birincisi olan seçkinler küçük burjuva sınıfsal kökenden gelmekte, marksizmin günümüzdeki gibi etkili olmadığı bir Batı dünyasının bireysel girişim yöntem ve felsefesiyle yoğrulmuş bir azgelişmiş ülke aydınları grubu oluşturmaktadırlar. Bu grubun temel felsefesi, görmüş olduğumuz gibi, ekonomik düzeni değiştirmek değil, onun akılcı işlemesini sağlamaktır. İdeolojinin ikinci kaynağı olan "toplum" boyutuna gelince, köylü bilinçsiz, işçi de –özellikle sayıca– pek zayıftır. Bu durumda toplumun diğer katmanı olan eşraf'ı oluşturan toprak sahipleri ve tüccarın eğilimi belirleyici olacaktır. İş bununla da kalmamaktadır. Sosyo-ekonomik temele oturmayan seçkinler çok güç koşullarda bir hareket oluşturmak zorunda kaldıkları için eşraf ile bağlaşma yapmışlardır. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra seçkinler farklı bir ekonomik felsefeye sahip olsalar bile, toplumun ekonomik egemenliğini elinde tek başına bulunduran bu katmanın çıkarlarına ters gitmekte büyük güçlük çekeceklerdir. Fakat kendi felsefeleri de aynı yönde olduğu için buna gerek kalmamıştır.

Her ikisi de Batı'yı almak anlamına gelmekle birlikte, sosyo-politik batılılaşma ile sosyo-ekonomik batılılaşma arasında önemli bir fark göze çarpıyor. Bu fark Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiyesinde seçkinlerin ekonomi politikalarının özel girişimcilere destek olması yolunda sonuncu ve çok önemli bir neden oluşturmuştur. Sosyo-ekonomik batılılaşmanın ekonomik güç sahiplerinin çıkarlarına yanıt getirmesine karşılık,

(400) 1923, aynı yapıt, II, s. 96.

sosyo-politik batılılaşmayı incelerken gördüğümüz cumhuriyetçilik, ulusal devlet, tek parti, ulusun oluşturulması, devrimler ve özellikle temel felsefe olarak kullanılan laiklik, Anadolu toplumunun yapısal gereksinmelerine yanıt veren, çözüm getiren araç ve amaçlar değildir. Tam tersine, toplumun o günkü başat ideolojisine (din), geleneklerine ve genel olarak yapısına *karşın* yapılan düzeltimlerdir. İdeolojinin her iki kaynağı tarafından gereksinilmeyen, daha doğrusu yalnızca seçkinlerin isteklerini yansıtan ideolojik girişimlerin gerçekleştirilmesi zordur. Bunu yapmak için ideolojinin siyasal güç kullanması gerekir. Örneğin şapka yüzünden çok adam asılmıştır ([401]). Eşrafın çıkarlarını doğrudan zedelemeyen bu düzeltimlere bu önemli katmandan direnme gelmemiştir. Fakat bunun bir fiyatı olacaktır. Seçkinlerin üzerinde çok durduğu ve kent kesiminde yapılan bu düzeltimlere karşı çıkmamanın karşılığı olarak, seçkinler de eşrafın kırsal kesimdeki başatlığına dokunacak girişimler yapmayacak, tersine, ekonomik felsefelerinin de buyurduğu gibi, toprak sahibinin toprak düzenine, tüccarın ticaretine destek olacaklardır. Kurtuluş Savaşının bitiminde, genç cumhuriyet ilk adımlarını atarken ekonomik felsefe budur.

(401) Tabii, şapka giymediği için değil, şapkayı protesto etti diye asılmıştır. Örneğin, "Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun"un çıktığı 25 Kasım 1925'den önce, 14 Kasım'da Sivas'ta İmamzade Mehmet Necati ve arkadaşları şapka devrimi aleyhine duvarlara beyannameler asmış, olay İstiklal Mahkemesine gitmiş, M. Necati idama, diğerlerinin bir kısmı hapse çarptırılmıştır. 24 Kasım'da Erzurum'da Gavur İmam ve Hacı Osman adlı kişilerin önayak olmasıyla yapılan sokak gösterilerinde tutuklananlardan 13'ü idam edilmiştir. 25 Kasım'da İpe gidenlerin sayısı 8'dir (Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri* (1923-27), cilt 2, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1982, s. 304-306). Şapka için yasa çıkarılıp da, çarşaf ve peçe için çıkarılmaması, üzerinde durulması gereken bir olgudur. Feodal toplumlarda toplumun en duyarlı olduğu temalar, dinsel ve cinsel temalardır. Türk toplumunu iyi tanıyan ve büyük bir gerçekçi olan Atatürk dinsel temaya dokunduktan sonra (laiklik, tekkeler, vb.) bir de insanların "ailesinin" "namahreme" yasa zoruyla "açılmasını" tehlikeli saymış olsa gerektir. Afgan kralı Emanullah Han'ın düşmesi üzerine Atatürk'ün "Ben ona bu konu [kadınların açılması] ile fazla uğraşma demiştim." dediği anlatılmaktadır.

I– EKONOMİK YÖNÜ: DEVLETÇİLİK

A– "MİLLİ TÜCCAR"IN DESTEKLENMESİ

Genç cumhuriyetin ekonomik felsefesinin milliyetçilik ideolojisiyle ilişkisi, asıl, yabancı sermayeciye karşı yerli ("Milli") sermayecinin desteklenmesi sloganında ortaya çıkmaktadır. Yalnız, bu konuyu incelemeye başlamadan önce, yanlış anlamalara yol açmamak için yabancı sermaye konusunda bir ayraç açmak gerekir.

1920'lerde Yabancı Sermaye Konusu

Milliyetçi ideoloji yabancı sermayeciye karşı "milli tüccar"a vurgu yapmaktadır ama, Kurtuluş Savaşı içinden başlayarak, yabancı sermayeye hiçbir zaman ilke olarak karşı olmamıştır. Gerçi M. Kemal Paşa, savaşın kızgın dönemlerinde ülkenin kendi yağında kavrulmasını öngördüğünü belirten sözler söylemiştir ([402]). Fakat aynı söylevin iki paragraf altında dışarıya borçlanmaya karşı çıkmayan sözler vardır ([403]). Milliyetçi kadronun itirazı dış borçlanmaya değil, "maksatsız israf ve istihlâk" ile bâr-ı düyunumuzu [borçlarımızın yükünü] artırarak istiklâl-i malimizi maruz-u tehlike etmeye"dir. Gene aynı biçimde, milliyetçi ideoloji yabancı sermayeye de karşı çıkmamıştır. Daha ilk hükümet programında (9 Mayıs 1920) "Dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin menafii iktisadiyesini [iktisadi çıkarlarını] memleketimizin menafii esasiyesiyle telif ederek kabule taraftarız" ([404]) denmekte, "ba-

(402) "... harice müracaat etmeksizin memleketin menabi-i varidatiyle [gelir kaynaklarıyla] temin-i idare, çare ve tedbirlerini bulmak lazım ve mümkündür" (1 Mart 1922 Meclis'i açış konuşması, *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 229. Aynı sözler, bir yıl sonraki açılışta da yinelenmiştir: aynı yapıt, s. 296).

(403) "Biz memlekette, mamuriyeti [bayındırlığı], istihsali ve refah-ı halkı temin edecek, menabi-i varidatımızı inkişaf ettirecek müsmir istikrazlara [verimli borçlanmalara] taraftarız" (aynı yapıt, s. 229).

(404) İsmail Arar (der.), *Hükümet Programları, 1920-1965*, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s. 10.

zı ecnebi ve ezcümle Yunan gazete ve ajansları Kongre [İzmir İktisat Kongresi] aleyhine propaganda yapıyor ve bizim ecnebi sermayesine düşman olduğumuzu iddia ediyorlar" diye yakınan iktisat vekili Mahmut Esat [Bozkurt] bey hemen eklemektedir: "Bunlar külliyen yalan ve iftiradır. Chester projesiyle memlekete 400 milyon liralık bir ecnebi sermayesi girecektir" ([405]). Bu konuda da milliyetçi ideolojinin itirazı, geçmişin acı deneyiminden, yani kapitülasyonlara sırtını dayamış olan yabancı sermayeden kaynaklanmaktadır ([406]). Bu noktayı en iyi belirten, gene Gazi olacaktır: "Henüz emniyetimiz yerinde değildir, evvelce Türkiye'de ecnebi teşebbüsatının, ecnebi maksatlarının bize telkin ettiği endişeler kâmilen zail olmuş değildir. Eğer bazan ihtiyatkâr hareket ediyorsak, ifrat derecede şüpheli davranıyorsak, bize çok pahalıya malolan hürriyetimizi kaybetmek hususundaki korkumuzdandır. Bu hürriyetin bir küçük kısmını sakat etmektense, hepsini birden feda etmeyi tercih ederiz" ([407]).

Tutum böyle olunca, 1970'lerin başında kimi Türk bilim adamları bu konuyu araştırıncaya kadar Kurtuluş Savaşından sonra Türkiye'ye alınmadığı sanılmış olan yabancı sermaye, önemli ölçüde girmiştir. Gündüz Ökçün'ün saptamasına göre 1920-30 arasında kurulan 201 anonim şirketin üçte biri yabancı sermayeli olup, bunların ödenmiş sermayeleri bütün bu şirketlerin ödenmiş sermayelerinin yarısına yakın bir rakama ulaşmaktadır ([408]). Resmî kuruluşlarla (çoğu zaman sermayenin % 51 kontrolunu alarak) giriştiği ortaklıkların sonucu tekellere de sahip olan yabancı sermaye, çoğunlukla Türkiye'den hammadde satın alma ve karşılığında işlenmiş mal satma gibi Osmanlı İmparatorluğu zamanında modelleşmiş bir ilişkiyi sürdürmekte ([409]), böylece yabancı sermayenin

(405) Ökçün, *Türkiye İktisat...*, s. 10-11.

(406) "... memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiye'lilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla ülkemizde her türlü teshilatı [kolaylığı] hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilattan fazla kolaylıkları irae etmeye [göstermeye] her zaman hazırız" (aynı yapıt, s. 263).

(407) *Atatürk'ün Söylev...*, III, s. 68-69.

(408) Gündüz Ökçün, *1920-30 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, SBF Yayını, s. 117.

(409) aynı yapıt, s. 153-154, 160 ve 170.

Türklerde bulunmayan teknolojiyi getirmesi gerekçesi gerçekleşmemektedir. Kurtuluş Savaşında sonra ulusallaştırılan yabancı sermaye hep demiryolu, tramvay, vb. belediye hizmetleri, liman işletmesi gibi göze batacak, simgesel ve kamuoyunun duygularını yakından ilgilendirecek alanlarla ilgili yabancı sermayedir ([410]). Üstelik bu ulusallaştırmalar 1929 ekonomik bunalımından sonra; yabancı sermayenin çekilme dönemindedir.

Yabancı sermayeden çok çekmiş bir geçmişten gelen genç cumhuriyetin bu tutumunun nedenlerine bir göz attıktan sonra ayracımızı kapayabiliriz. İlk olarak akla ülkenin o günlerde içinde bulunduğu ekonomik durumun zorluğu geliyor. Gerçekten, cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de çivi bile yapılamamaktadır. İkincisi, Batı ile iyi ilişkiler kurulmak istenmektedir. Fakat asıl nedenler aranırsa, gene Birinci Bölüm' de sözü edilen İdeolojinin Kaynakları'nı anımsamak gerekecektir. Seçkinlerin ekonomik felsefesi özel sermayeye karşı değildir ve kapitülasyonlar olmayınca yabancı özel sermayenin zarar verici niteliğinin ortadan kalkacağı kanısı egemendir. Seçkinlerin bu tutumu, toplumun ekonomi alanında egemen tabakası olan eşraf tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim, "imtiyazlı müessesat-ı ecnebiyenin devletleştirilmesi" gibi "müfrit amele metalibi [istekleri]" İzmir İktisat Kongresinde diğer gruplar tarafından oybirliğiyle reddedilmiştir ([411]). Kapitalistleşme sürecinin hızlı olduğu büyük kentlerde yerli sermaye sahipleri özellikle kendi güçlerinin tek başına yetmeyeceği işlerde yabancı sermaye ile işbirliğine hazırdır ([412]). İdeolojinin her iki kaynağı da aynı noktada birleşince, ideolojinin tutumu yabancı sermayeye yatkın olarak ortaya çıkmaktadır.

Peki, kapitülasyon desteğinden arındırılmış olan yabancı sermayenin Türkiye'nin bağımsızlığına ne gibi sakıncası olabilecektir? Sosyo-ekonomik batılılaşma olarak beliren ekonomik felsefenin milliyetçilik ideolojisi ile olan asıl bağlantısının, yabancı sermayeci yerine yerli ser-

(410) Küçük, *Türkiye...*, I, s. 220-221'den Mehmet Selik, *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye, 1923-1960*, Ankara, 1961, teksir, s. 3-11.
(411) Ökçün, *Türkiye İktisat...*, s. 375.
(412) Ökçün, *1920-30...*, s. 13 ve 160.

mayeciyi koymak nokta ında odaklaştığını söylemiştim. Seçkinlerin gözünde kapitülasyonlar k ldırılıp, devlet kendi tüccarını desteklerse, bu milliyetçi politika sonucu da asıl paranın kazanıldığı dış ticaret ulusallaşacak, Türkiye zenginleş rek ekonomik bağımsızlığına, dolayısıyla da tam bağımsızlığına kavuş acaktır. Gazi, Konya esnaf ve tüccarlarıyla yaptığı konuşmada bunu söylemek istemektedir: "Bugün için düşündüğüm yegâne şey kapitülasyonlardır... Ticaretimizin de, sanayimizin de, her nevi iktisadiyatımızın da inkişaf ve taalisi [yükselmesi] ancak bunun ile kaimdir. [Yapılması gereken şey] ihracat ve ithalatımıza tavassut vazifesini gören ticareti ağyar [yabancılar] elinden kurtarmaktır... Artık halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin hariç ellerde bulunmasına mani tedabiri ittihaz etmek mecburiyetindeyiz" (413). Acaba milliyetçi ideoloji kullandığı yöntemle, yani ulusal burjuvaziyi desteklemekle buna ulaşabilmiş midir?

F.R. Atay'ın ilginç bir anısı var. Aslında bu tür yüzlerce olaydan biri: "Türk olmayanlar bir Ankaralı maske edinmek zorunda idiler... Bir gün Hakimiyet-i Milliye gazetesinde oturuyordum. Çankaya'daki evimi kiralayan Çek Sefiri beni görmeye geldi. 'Bizim İskoda firmasını biliyorsunuz... Gazinin arkadaşısınız... Lütfen bu mümessilliği kabul duyurmaz mısınız?'... Bir gün Milli Savunmanın bir eksiltmesine katılan iki rakip firmadan ikisinin de temsilcisi[nin] aynı milletvekili olduğu görülmüştü" (414). Arka sayfada da şu öykü anlatılıyor: "[Reasürans işinin ayrıcalık altında olması fikrini] İstanbul sigorta kumpanyalarından birinin Levanten müdürü icat etti... [Sonunda tekel gerçekleştirildi] ... Hiç unutmam, Hakimiyet-i Milliye gazetesindeki odamda oturuyordum... İstanbul'lu sigorta müdürünün geldiğini haber verdiler. Pek neşeli müdür,

---

(413) 20 Mart 1923, *Atatürk'ün Söylev...*, II. s. 136-137. Son tümcede, dikkat edilirse, 'tüccarlarımız zenginleşsinler diye ticareti yabancılardan alacağız.' anlamı vardır. M. Kemal'in taktığı, hangi ve ne tür topluluk önünde ise onların anlıyacağı biçimde konuşmak olduğundan, bu tümce Konya tuccarlarını memnun etmek için öyle söylenmiş olarak alınmalıdır, kanısındayım. M. Kemal'in kafasındaki düşünce burjuvayı zenginleştirmek için milliyetçilik yapmak değil, milliyetçilik yapmak için ulusal burjuvayı geliştirmektir.

(414) Atay, *Çankaya*, s. 455.

[oda arkadaşım olan Siirt Milletvekilinin] masası üzerine üç zarf bıraktı. [Kendisine hitabederek] 'Bu zat-ı âlinizin. Bu Beyefendinin, bu da Beyefendinin' dedi. Bu zarflar hisse senedi dolu idi".

O dönemi en yakından izlemiş bir-iki kişiden biri olan yazarın bu anlattıkları, elinizdeki kitabı daha fazla örnek vermekten, okuru da bunları okumaktan kurtaracak kadar "lâkoniki"dir. Yani, bir yandan yabancı sermayeyi buyur etmek, diğer yandan yerli sermayeciyi desteklemek politikası *burjuvaziyi millileştirmemiş*, başta milletvekilleri olmak üzere *Ankara'yı levantenleştirmiştir.* Avrupa kapitalizmi aynen Osmanlı dönemindeki dış ticaret modelini sürdürmüş, değişen tek şey yabancı tüccar ile yurttaşın arasına levanten ([415]) aracıdan başka bir de milletvekili aracının girmesi olmuştur. Aradaki yeni ek harcamanın gene yurttaşa yansıtıldığı tahmin olunabilir. Tabii, bu nüfuz ticareti bireysel boyutlarda kalmamış, Gazi'nin ve yakınlarının koyduğu sermaye ile kurulan Türkiye İş Bankası *"(Banque d'Affaires")* kullanılarak çok daha genişletilmiştir. Türkiye'de en kolay para kazanmanın yolu, Banka'nın sermayesini devlet nüfuzunu kullanarak tehlikeye sokmak olarak belirmiş, 1930'lara kadar süren bu "aferizm" akımı dönemin başlıca özelliğini oluşturmuştur. Türkiye İş Bankası'nın ve onu kullanarak zenginleşenlerin devlet üzerindeki etkileri 1930'lardan sonra da sürecek, özellikle yaşamının son yıllarında Atatürk'ü iyice etkileri altına alan bu kişiler, kağıt ve şeker gibi önemli maddelerin devlet eliyle üretilmesini savunan Başbakan İnönü'nün istifa ettirilmesini sağlayacaklardır.

Özet olarak, 1923-30 döneminde sosyo-ekonomik batılılaşmayı yürüten milliyetçi ideolojinin yöntemi, kapitülasyonları kaldırmayı yeterli görüp levanten ve azınlık tüccarlara karşı "ulusal" burjuvaziyi desteklemek olmuş, fakat azınlıkların arkasındaki Avrupa burjuvazisi hiç dikkate alınmadığından fazla birşey değişmemiştir.

---

(415) Levanten *(levantin)* sözcüğü Fransızca 'doğu' anlamı veren *"Levant"* (lövan)'dan gelir. Lövanten, Yakın Doğu ve özellikle Türkiye'nin Avrupa'ya açılan dışsatım limanlarında oturan, genellikle Fransız, İngiliz ve İtalyan yurttaşı olan, "tatlı su frengi" Türkçesinden başka en az iki dil bilen, kıvrak bir ticaret dehasına sahip bulunan yerleşik yabancılara verilen genel addır. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, "Teracim-i Ahval Ansiklopedisi'ne göre Atatürk Türkiye'sinde Yabancılar", *Atatürk Döneminin...*, s. 88-89.

Desteklemenin Yöntemi: Devlet Korumacılığı

Yukarıda anlatılanlar konusunda bir uyarı gerek. Bu anlatılanlardan devletin bireylere kendini kullandırdığı, bunun dışında ise ekonomik alana karışmama anlamında bir liberalizm uyguladığı izlenimi kesinlikle çıkarılmamalıdır. Çünkü 1970'lerin ikinci yarısına varıncaya dek Türkiye'de egemen kanı 1930'larda uygulanmaya başlayan devletçilik politikasından önce devletin ekonomik yaşama aktif biçimde karışmadığı yolundadır. 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak çıkan yapıtlar herşeyi yerli yerine oturtmaya başlamıştır. 1920'lerde, devletin bizzat şirket kurarak ekonomiye yön vermesi diye 30'larda görülecek genel bir eğilimi yoktur ama, demiryolları politikası ve "milli tüccar"ı desteklemek yoluyla devlet ekonomiye önemli müdahalede bulunmaktadır ([416]). Bu destek 1927 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanununda doruğuna erişmiştir. 1913'de aynı adla çıkarılan kanundan gelen deneyimlerle donanan yasanın girişimcilere sağladığı ayrıcalıklar üç grupta toplanmaktadır ([417]). Parasız arazi sağlanarak, hammadde ve makina dışalımında bağışıklık tanıyarak, çeşitli vergi, harç ve resimlerden bağışık tutularak ve taşımada yüzde 30 indirim yapılarak girişimcilerin maliyeti düşürülmekte; kazanç vergisi verdirilmeyerek, prim sağlanarak, yüzde 10 daha pahalı olsa bile yerli malı alımı zorunlu tutularak gelirleri artırılmakta; bir de "sekiz vilayet hududu"na varan bölgede bölgesel tekel hakkı tanınmaktadır. Yasanın sağladığı bu avantajların yansıttığı felsefe yeni değildir. Daha önce de sözü edildiği gibi, ülkenin kalkınması için en büyük umutların üzerinde odaklaştığı Türkiye İş Bankası (1924) Gazi'nin ve yakınlarının koyduğu sermaye ile özel bir banka olarak kurulmuştur. Genel müdürü, Önder'in en yakınlarından biri, Mahmut Celal [Bayar] beydir. Böylece Banka'nın itibarı, resmî bir kuruluştan fark-

---

(416) Tekeli-İlkın, *1929 Dünya...*, s. 35. Gazi'nin yukarıda verilen Konya konuşmasında ticaret için iki şeyin gerekli olduğu belirtilmekte, birinci olarak "bütün kuvvetimizle bir an evvel otomobiller, şoseler ve şimendifer yapmaya mecburuz" denmektedir. İkinci olarak belirtilen, yukarıda görmüş olduğumuz "ticareti ağyar elinden kurtarmak"tır *(Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 137).

(417) aynı yapıt, s. 66.

sız olmaktadır. Gene Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi (1922) daha cumhuriyet kurulmadan kurulan özel bir şirkettir ve yönetim kurulu başkanlığına sofra'nın "mutat zevat"ından, İstiklal Mahkemesi başkanı [Kel] Ali [Çetinkaya] bey getirilmiştir. Dış ticaretten madenciliğe kadar çok geniş bir alanı etkilemesi için devlet tarafından kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın işletme kurabilmesi için özel kesimi ortak etmesi gereklidir ([418]). Demek ki, milliyetçi ideolojinin bu dönemdeki sosyo-ekonomik batılılaşma anlayışı "ulusal" burjuvaziyi desteklemek için her türlü kolaylığı yasalarla sağlamayı ve milletvekillerine kurdurulan özel şirketlerin ardına devlet desteğini koymayı gerektirmektedir. Devletin temel kuruluşlarından olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın yabancı sermayenin de katıldığı bir anonim yani özel şirket olarak kurulması, para basan bu kuruluşun Maliye Bakanlığı'nın buyruğu altında olması sakıncasından çok, dönemin ekonomik politika felsefesinden kaynaklansa gerektir ([419]).

Özet olarak, cumhuriyetin kuruluşundan 1930'lara gelene dek uygulanan politika, özel girişimin çeşitli yollarla desteklenerek "ulusal" ekonomiye egemen olması ve azınlıkları yerinden etmesi amacını gütmüştür.

B– 1930'LAR DEVLETÇİLİĞİ VE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçi ideolojinin ekonomik felsefesinin 1920'lerde anlatılması sırasında iki nokta dikkatleri çekmiş olmalı. Birincisi bir olguyla ilgilidir: Ekonomi politikasının "milliyetçilik" ile bağlantısı, kapitülasyonlar ile Düyunu Umumiye'nin kaldırılması ve "ulusal" tüccarın azınlıkların

(418) Küçük, *Türkiye...*, I, s. 76.

(419) Merkez Bankası'nın resmî adı "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası"dır. Elinizdeki kitabın yazarı çok kişiye kağıt para vererek üzerini okumasını istemiş, her seferinde de "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası" diye okunduğunu görmüştür. Bu, açıkça bir kelime oyunudur ve Merkez Bankası'na bir devlet bankası prestiji kazandırmak için yapıldığı izlenimini vermektedir. Banka'nın kuruluş öyküsü için bkz. Selim İlkin, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Osman Okyar (ed.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 485-583.

yerini almasıyla sınırlı kalmıştır. Diğer bir deyişle, 1920'lerde "milliyetçilik" sözü pek fazla edilmemiş, ideolojinin vurgusu daha çok ulusal devlet ve onun çağdaşlışması üzerine olmuştur. İkinci nokta, bu kitapta kullanılan bir terimle ilgilidir: Ekonomik batılılaşma değil de, "sosyo-ekonomik alanda batılılaşma"dan söz edilmekte, fakat 1920'lerde bu politikanın "sosyo" yönü pek görülmemektedir.

Birinci noktanın nedeni şudur: 1920'ler, kemalist iktisat politikasının ilk strateji uygulamasına sahne olmuştur. 1930'lara geçişte ortaya çıkan başarısızlıktan edinilen deneyim birikimi bu dönemde henüz yoktur. Yurt da düşmanlardan temizlenmiştir Daha önce de söylendiği gibi, ideolojilerin "sert"leşmesi ya da belirginleşmesi zor ve başarısız durumlarda görülen bir olaydır. İşte, 1920'lerde "milliyetçilik" deyimine daha sonraki dönemdeki gibi durmadan başvurulmayışı, "milliyetçi" kurumların ve yöntemlerin ortada bol bol gözükmeyişi, ideolojinin henüz kendini başarısızlığa uğramış saymadığına bağlanmalıdır. İkinci nokta da bu birincisiyle ilintilidir. Serbest Fırka'nın simgelediği büyük toplumsal tepkiler ortaya çıktıktan sonradır ki, toplumsal konulara ilgi duyulacak, sosyo-ekonomik alanda batılılaşmanın "sosyal" yönü bir kemalist ilke ile, "ekonomik" yönü başka bir kemalist ilke ile karşılanmak yoluna gidilecektir. İkinci ilkeden, yani devletçilikten başlayabiliriz.

Kemalist ideolojinin Batı'nın ekonomik yapısına varmak için Batı'nın gelişme yöntemini alarak ulusal burjuva yoluyla kalkınmaya çalışması 1920'lerde beklenen sonucu vermeyip bir de dünya bunalımı patlayınca, politikada değişiklik gereği kendini gösterdi. 1930'ların ilk yıllarından başlayarak devlet, ekonomik yaşama yalnız özel girişimi koruyarak birşeyler yaptırma yoluyla değil, bizzat kurduğu girişimlerle yön vermeye başlamak zorunda kaldı.

Devletçiliği anlayabilmek için, her zaman yaptığımız gibi ideolojinin kaynaklarının 1920'lerin sonundaki durum ve gereksinmelerine bakmak; bir de olağanüstü önemde bir etmen olarak ortaya çıkan dünya konjonktürünü dikkate almak gerekiyor.

İdeolojinin kaynaklarından "toplum"u önce ele alalım. 1930'larda uygulanan ekonomik politikadan toplumun ne alt, ne de üst tabakaları memnundur. Köylü tabakası para ekonomisine geçişin de getirdiği vergi yüküyle bunalmış, dünya tahıl fiyatlarının düşmesiyle ezilmiştir. Bü-

yük toprak sahiplerinin dışsatım olanakları kalmamış, iç pazarın da istemi azalmıştır. Kentlerde ekmek fiyatları gittikçe ucuzlamaktadır. Dış ticaretle uğraşan tüccar dışsatım yapamamakta, döviz kıtlığından dışalım zorlaşmış bulunmaktadır. Var olan sanayici de güç durumdadır. Tarım kesimindeki bunalım kırsal kesimden gelen istemi azaltmıştır. Yani, bütün bu tabakalar şikayetçidir. Köylü üzerinden yükün kalkmasını ve ürününün para etmesini, toprak sahibi tahıl fiyatlarının düşmesinin önlenmesini ve ürününe istem yaratılmasını, tüccar piyasanın canlanmasını, işçi de durgunluğun azalttığı iş olanaklarının artmasını istemektedir. Durumu göreli olarak bozulmayan yalnızca memur tabakasıdır.

İdeolojinin seçkinler kaynağına gelince, aydınların uyguladığı kalkınma stratejisi verimli olmamış, dünya bunalımı ile birlikte iyice yetersiz kalmıştır. Bu durum toplumda huzursuzluk yaratmış, seçkinlerin başatlığını tehlikeye düşürebilecek bir ortam doğurmuştur. 1930 Serbest Fırka denemesi işin sanıldığından ciddi olduğunun kanıtıdır. Fakat, seçkinlerin başatlığını tehlikeye düşürebilecek bu iç ortamın yanında, paradoksal olarak, dış ortamın getirdikleri, seçkinlere hem yabancı ülkelere, hem de içerdeki sınıflara karşı bir bağımsızlık sağlayacak niteliktedir. Bunalım başlayınca Merkez ülkeler kendi başlarının derdine düşmüşlerdir. Böyle durumlarda Çevre ülkelerin yöneticileri, hele Türkiye gibi siyasal bağımsızlığa sahiplerse, kararlarında göreli olarak çok daha özgür kalmaktadır ([420]). Böyle olağanüstü dönemlerde içerideki sınıfların durumu "devlet" makinesinin kararlarına çok sıkı bir biçimde bağlı olacağı için, zaten durumları sarsılmış olan tabakalar karşısında seçkinler başatlıklarını iyice artırmış duruma gelmişlerdir. Ayrıca, ekonomik yaşamı daha yakından düzenlemeleri, bu başatlığı daha da artıracaktır.

Özet olarak, 1930'lar geldiğinde devletin sosyo-ekonomik yaşama çok daha yoğun olarak karışması için bütün iç nedenler yerine gelmiştir. Artacak devlet müdahalesi, uluslararası eğilimle de uyum halinde olacaktır. ABD'nin bile Tennessee Valley Project gibi girişimlerle Key-

(420) Siyasal olarak bağımlı olan Afrika ülkelerinde bile İkinci Dünya Savaşı böyle bir ortam doğurmuştur. Afrika milliyetçiliğinin doğuşunda bunun rolu buyuktur.

nes'ci önlemler almaya başlayacağı bir dünyada, Türk bürokrasisinin ekonomiye doğrudan karışması ancak doğaldır. Bu durumda seçkinler devlet girişimlerinin büyük ağırlık taşıdığı sanayileşme programına başlamışlardır. Etibank ve Sümerbank gibi devlet kuruluşları bu tutumun simgeleridir. Yapılması gereken, oysa özel girişimci tarafından yapılamayan işler devlet tarafından yapılacaktır. Tabii, burada bir tek değil, iki tane devletçilik anlayışı vardır. İnönü'nün anladığı devletçilik, devleti iktisadi yaşamda da başat kılmak, 1960 ve 70'lerde yapılan "devletçilik, kapitalizmden ayrılıp, sosyalizme de gitmeden üçüncü bir yol olmuştur" yorumunu anımsatır hir yöntemdir. Bayar'ınki ise, devlet yardımıyla gelişemeyen özel girişimciyi çeşitli yollardan dolaylı olarak yaratmaya çalışmaktır. Gerek sanayi mallarının satılması, gerek devletin yeni kurduğu girişimlerin üreteceği malların pazarlanması, gerek bu girişimlerin yarattığı yan sanayiin özel girişime büyük olanaklar açması, gerek canlanan ekonomide talebin artması ve gerekse artan devlet yatırımlarının müteahhitliği özel kesime yepyeni ufuklar açmıştır. İster İnönü'nün, ister Bayar'ın anlayışı esas alınsın, sonuçta değişen fazla birşey yoktur. Sonuçta devletçilik, özel girişimciye karşı ve rakip bir yöntem olmamıştır. Zaten, çoğu zaman "bireyin yapamadığını yapma" biçiminde uygulanmıştır. Bu haliyle, özel girişimciye oksijen vermiştir. Gerçeğin bu olduğu, devletçiliğin en koyu olduğu dönemde resmî ideolojiye yansıyan şu sözlerden bellidir: "Devletin ve milletin çatısını orta burjuvazi oluşturacaktır ve gelecek, Kemalizmle yoğrulmuş yeni neslin geleceği olacaktır" ([421]).

Devletçiliğin yaratacağı bu yeni dönem yeni bir ideolojik atılımı gerektirecektir. Çünkü yeni ekonomik politika ülkede değişik bir sınıf düzeninin doğurucusu ve hızlandırıcısı olacaktır. Sanayileşme temel olarak iki sınıfın güçlenmesi demektir: Burjuvazi ve proleterya. Oysa seçkinler sınıfların güçlenmesini ve sınıf çelişkilerinin artmasını istememektedir. İşte, Avrupa'da kurulan savaş arası rejimlerinin etkisi ve Doğu'da asayişin (yani ulusal birliğin) bir türlü sağlanamamış olmasının tepkisinin yanı sıra ([422]), yeni düzenin bu gereksinmesidir ki, 1920'

(421) Tekinalp (M. Cohen), *Kemalizm*, İstanbul, 1936. Kemalist ideologun bu kitabı Fransızca olarak da yayınlanmıştır.

(422) Taner Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 199.

lerde pek görülmeyen bir ideolojik temayı birdenbire ve çok vurgulu bir biçimde siyaset sahnesine çıkarmıştır: Milliyetçilik. Çünkü milliyetçilik toplumsal sivriliklere izin vermeyen, toplumu "birlik" halinde görmek isteyen ve gösteren bir ideolojidir. Recep Peker'in 1935 CHP Kurultayındaki şu sözleri, bu konuda daha fazla incelemeyi gerektirmeyecek kadar açık ve yeterlidir: "Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki... Anarşist, marksist, faşist, hilafetçilik ve beynelmilelcilik propagandaları ve bunu benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmakladır ki, biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için Partinin ana vasıflarından biri olarak ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır" ([423]).

Şimdi, ikinci noktaya, yani "sosyo-ekonomik batılılaşma"nın "sosyo" yönüne gelebiliriz. Yukarıda da söylendiği gibi, devletçilik politikasının doğal sonucu olarak artık Türkiye'de bir işçi sınıfı gelişecektir. İşte, milliyetçi ideolojinin 1930'larda yükümlendiği birleştiricilik işlevi bu konuya da "halkçılık" teması ile çözüm arayacaktır.

II— SOSYAL YÖNÜ: HALKÇILIK

Bu inceleme boyunca değişik işlevler yüklendiğini görmüş olduğumuz halkçılık, 1930'lar Türkiyesinde yeni bir işlev daha kazandı. Halkçılık, İttihat ve Terakki zamanında Türkçülük akımının doğmasına yardımcı olmuş, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçek anlamına en yakın bir öz taşıdıktan sonra, savaş sonunda, çatışan sınıfların varlığının yadsınması temeline dayanan Halk Fırkası'na kuramsal temel oluşturmak için kullanılmıştı. Fırka'nın oluşturulmasından sonra "halkçılık" deyimi, 1930'lara dek pek vurgulanmadı. Tıpkı, milliyetçilik gibi.

Milliyetçiliğin bambaşka bir vurgu kazanmasıyla birlikte halkçılığın bu milliyetçi havanın bir destekleyicisi, bir aracı olarak güçlü bir biçimde gündeme geldiğini görüyoruz. Artık 1930'ların, 1931'de CHF

(423) *CHP Dördüncü Büyük...*, s. 45.

programına ([424]), 1937'de de anayasaya girecek olan halkçılığı, sanayileşme programı sonucu sayıca çoğalmakta olan işçi sınıfının "sınıfsız toplum" tezine (daha doğrusu iktidardaki bürokrat-toprak sahibi-tüccar koalisyonuna) karşı çıkmasını önlemeye yönelik olmuştur. Gerçi halkçılığın "her hangi bir fert veya zümreye, milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak" ve "kanunlar önünde mutlak bir müsavat" kabul etmek gibi anlamlar öne sürülmüşse de, asıl vurgu "sınıf mücadelesi"ni önlemek üzerinedir. Cumhurbaşkanı 1931'de seçim dolayısıyla ulusa yayınladığı bildiride "Fırkamızın bu prensiple [halkçılıkla] istihdaf ettiği [hedef aldığı] gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir" ([425]) demekte, bu politikanın başmimarlarından Recep Peker 1934-1935 okutma yılında üniversitelerde verdiği derslerde "Bizim halkçı vasıfımız sınıf mücadelesini yaratan doktrinlerin tamamı tamamına zıddınadır" ([426]) diye halkçılığın asıl amacını ortaya koymaktadır. Karpat'ın yorumu şudur: "toplumun sınıf yapısı inkâr edildiği halde sınıf mücadelesini önleme tedbirlerine başvurulması iki şekilde izah edilebilir. Ya sınıf mücadelesini doğuran şartların toplumda mevcut bulunduğundan endişe ediliyor, ya da ekonomik gelişmelerin ileride böyle bir mücadele doğuracağı kabul olunuyordu" ([427]).

Bu amaca varmakta iktidar koalisyonunun kullandığı bu ideolojik önermeler 1936 İş Kanunu'nda somutlaştı. Bu tarihte sanayi, maden ve ulaşım dallarında ve özellikle devlet kesiminde işçi sayısı yükselmeye başlamıştı. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, bu yasanın gerekçesi,

---

(424) "Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımıyan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz"; "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir", *CHF Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, TBMM Matbaası, 1931).

(425) *Atatürk'ün Tamim...*, IV, s. 550.

(426) Peker, *İnkılap Dersleri...*, s. 54.

(427) Karpat, *Türk...*, s. 51.

halkçılığın amacını en açık biçimde ortaya koymaktaydı ([428]). Bu yasanın 1932 yılında hazırlanan tasarısı sırasında İstanbul'da bütün işçilerin parmak izlerinin alınmaya başlanmış olması ([429]) da anlamlı bir göstergeydi.

T. Timur, 1971'de yazdığı kitabında, bu dönemde kurulan fabrikaların ekonomik rasyonele aykırı bir biçimde bütün yurt düzeyine Mareşal'in askerî kaygıları yüzünden saçılmış olması gerekçesinin yanı sıra bir tahmin yapmakta ve "rejimin felsefesine uygun olarak sosyal kaygılarla güçlü bir sanayi proletaryasının doğmasını önlemek amacı da güdülmüş olabilir" ([430]) demektedir. 1939 yılında devrimin ideolojisini oluşturmak isteyenlerden Saffet Engin de "kuruluş yeri" konusundan daha genel bir bağlamda, bu kaygının varlığını doğrulamaktadır: "... yanlış fikir ve ideolojiler, Türk inkılâbının temiz milli karakterine hiç giremez; çünkü, bizim halkçılığımızda kin ve ihtiras doğuran sınıf ayrılıkları yoktur ve böyle kötü bir ayrılığın meydana gelmemesi için yüce Türk kalkınışının sembolü olan Atatürk, her türlü tedbiri almış, *yeni endüstri kurumlarımız bu milli birlik esasına göre kurulmuştur* ([431]).

Böylece halkçılık ilkesi, milliyetçi ideolojinin toplumda çalkantı ve iktidar koalisyonunun yapısında değişiklik yapmadan Batı'nın ekonomik yapısına benzemek amacını güden sosyo-ekonomik batılılaşma işlevinde önemli bir araç olmuştur. Böylece, "inkılâbın ilk hareket mebdeini" oluşturan milliyetçilik, daha önce görmüş olduğumuz cumhuriyetçilik ve laiklikten sonra halkçılığı da "kendi mihveri etrafında" ([432]) toplamakta ve 1930'ların Türkiyesinde, devlet otoritesinin koşullar sonucu gitgide güçlendiği bir ortamda, Avrupa'daki otoriter gelişmelere

---

(428) "Yeni iş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır" (Meclis'te R. Peker'in konuşması, T. Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 198).

(429) Selim İrkin, "Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşımı ve 1932 İş Kanunu Tasarısı" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 özel Sayısı, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 278.

(430) Timur, *Türk Devrimi ve...*, s. 180.

(431) Saffet Engin, *Kemalizm...*, II, s. 148. Son tümceyi ben vurguladım.

(432) Yavuz Abadan, *Hukukçu Gözüyle Milliyetçilik ve Halkçılık*, Ankara, CHP Yayını, 1938, s. 5.

koşut bir kimliğe bürünmektedir. Yapılmak istenen şeyler "milli vazife," "milli vicdan" ve "milli ruh" kavram ve gerekçeleriyle açıklanmaktadır ([433]).

Halkçılıkla desteklenen milliyetçiliğin kitlelere yayılması, 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri aracılığıyla oldu. Halkevleri, halk kültürünün aydınlar tarafından araştırılıp öğrenilmesi ([434]) işlevini de görmekle birlikte, asıl, aydınların milliyetçi ideolojisinin Anadolu'ya yayılması için belli başlı kurumlar oldular.

III – SOSYO-EKONOMİK BATILILAŞMANIN BİLANÇOSU

Devletçilik Üzerine

1930'ların iktisat politikası olan ve devletçilik diye anılan olguya baktığımız zaman, hem toplumun ekonomik açıdan egemen katmanlarının, hem de siyasal egemen olan seçkinlerin istemiyle ortaya konan ve uygulanan bir politika olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte, bu ortak istem, devletçiliğin zorunlu olduğu için başvurulan bir politika olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Özel girişimci katmanların yanı sıra, resmî ideoloji özel girişimi temel ilke saydığını her zaman belirtmiştir. İşin başında devletçiliği tanımlamak için oturan Atatürk "Buldum, yaz bakalım: devletçilik fazilettir" ([435]) demekten başlamış, fakat çok kısa zamanda terime gerçek anlamını vermiştir: "Prensip olarak, devlet ferdin yerine kaim olmamalıdır... Bir de, ferdin şahsi faaliyeti iktisadi terakkinin esas menbaı olarak kalmalıdır. Fertlerin inkişafına mani olmamak, onların her noktai nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadi sahadaki

(433) "...Milliyetçilik ve Halkçılık prensiplerinden hareket, yalnız millet ve halk iradesinin fiili hakimiyetini teminle kalmıyor. Bu üstün irade milli ruha uygun yeni bir hukuk sistemi yaratmakla hukuki meriyet kazanıyor" (Abadan, *Hukukçu...*, s. 5). Yavuz Abadan Hitler Almanyası'nın temel terimlerinden *Volksgeist*'ı "milli ruh" diye çevirmektedir.

(434) Kemal Karpat, "The People's Houses in Turkey", *The Middle East Journal*, winter-spring 1963, s. 55.

(435) S.S. Aydemir'in konuşması, *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Seminері*, 11-12 Ekim 1973, Yayımlayan: İTİA, t.y., s. 74.

hürriyet ve teşebbüsleri önünde devlet kendi faaliyetiyle bir mania vücuda getirmemek demokrasi prensiplerinin en mühim esasıdır" (436). Devletin resmî ideolojisinin kamu girişiminden değil, özel girişimden yana olduğu, alıntının asıl can alıcı yeri olan son tümcesinden çıkmaktadır. Bu sözlerin söylendiği 1930 yılı Serbest Fırka'nın kapatılmasına, hatta Serbest Fırka'lı kendi halinde belediye başkanlarının sofra'da hakaret görerek istifaya zorlanmasına sahne olurken (437), Atatürk, demokrasinin en önemli "esası" olarak,bireyin özel girişiminin önünde engel oluşturulmamasını göstermektedir. Tabii, "Kesin zaruret olmadıkça, piyasalara karışılamaz" dedikten sonra: "bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir" (438) diye ekleyerek aydın yukarıdan devrimciliğinin gereğini yerine getirmektedir ama, temel ilkenin ne olduğu ortadadır.

Durum böyle olunca, devletçilik yapının zorladığı bir önlem olarak ele alınmıştır. Dünya bunalımının etkisi en açık biçimde Türkiye'yi etkilerken, ekonominin kurtarılması dünya sistemi içinde, uluslararası boyutlarda düşünülmemiştir. 1920'lerin politikası nasıl azınlıkların gücünü kırmak isterken dış burjuvazi sorununu hiç hesaba katmamışsa, 1930'ların politikası da aynı çözümleme (analiz) kısırlığını sürdürmüştür (439) Olayı uluslararası boyutta ele alan bir tek Kadro çevresi olmuş (440), o da yaşatılmamıştır. 1930'ların iktisat politikasının dünya sistemi açısından ele alınmayışının sonuçlarını Sonuç bölümünde ayrıntısıyla inceleyeceğiz. Bu inceleme, bir bakıma, Kemalizmin bilançosu olacaktır.

---

(436) Afetinan, *M. K. Atatürk'ten...*, s. 64.

(437) Başar, *Atatürk ile...*, s. 33-39.

(438) 1 Kasım 1937, *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 396.

(439) Bu ele alış biçiminde,proleteryayı uluslararası bir sınıf olarak değerlendiren ("Sınıf mücadelesi... proletarya hareketinin mensupları arasında birlik olduğunu kabul eder" — Peker, *İktisadî Dersleri...*, s. 54), fakat burjuvaziyi ulusal sayan kemalist anlayışın rolü açıktır.

(440) Kadro'nun Kemalizm yorumu, yıllar sonra yayımlanacak olan Yön gibi abartmalı —ve yanlış— bir yorumdur. Bu yanlışlık, üçüncü yayım yılının sonunda gene Kemalizm tarafından kapatılmış olduğu gerçeğiyle de daha iyi görülmektedir. Fakat Kadro dergisi, günümüzün neo-marksist çözümlemelerinde "Merkez-Çevre" biçiminde ortaya konan kapitalist dünya sistemi (Batı sistemi) ilişkilerini o günden görmüş ve Anadolu devriminin ulusal kur-

Halkçılık Üzerine

Halkçılık, yukarıda sosyo-ekonomik batılılaşma başlığı altında ele alınmıştır ama, işlevleri yalnızca sosyo-ekonomik alanla sınırlı kalmamış, sosyo-politik bakımdan da çok önemli olmuş bir ideolojik araçtır. Milliyetçilik özellikle "O'nlar bilinci" yönüyle milliyetler arası eşitsizlik temelinden kalkan bir düşünce sistemidir. Bu açıdan halkçılık, milliyet-

---

tuluş hareketlerinin öncüsü olarak alkışlayarak bu çerçeveye oturtmaya çalışmıştır. Hareketin en aktif yazarının kaleminden bu çerçeveyi şöyle özetleyebiliriz: 1) Ulusal kurtuluş hareketleri sömürgecilerle sömürge ve yarı-sömürgeler arasındaki uluslararası çelişkinin sonucudur. 2) Amaçları bu çelişkinin ortadan kaldırılması, yani bağımlılığın kırılmasıdır. Bu savaşım, herhangi diğer bir hareketin uydusu olmayan uluslararası bir davadır. 3) Bu dava sömürge ülkenin kendi içine kapanmasıyla değil, sömürgecilere karşı silahlı savaşım ile başarılır. 4) Bu çelişki üretim araçlarına belli ülkelerin ve belli bir sınıfın sahip olmasından doğar. Bu yüzden, uluslararası alanda bağımlılığın, içeride de sınıf egemenliğinin ve sınıf mücadelesinin kaldırılması gerekir. 5) Bu ülkelerde ortaçağ'ın enkazı ve kapitalizmin sınıfları "rüşeym" halinde bulunmaktadır. Fakat bu ülkeler kendilerine uygun bir gelişme izlerlerse bunlar ortadan kaldırılır. 6) Ulusal kurtuluş hareketleri sanayici - hammaddeci biçimindeki uluslararası işbölümünü kaldırmayı ve yeni bir bağımsız uluslar düzeninin kurulmasını amaçlar. 7) Ulusal kurtuluş hareketleri bütün ezilen ulusların ortak davasıdır. Bu hareketlerin gelişmesi için bu bilincin yayılması gerekir. 8) Bu hareket, bağımsız bir devlet sisteminin yeniden doğuş ve kurtuluş olayıdır. Bir devrimdir. Ulusal bağımsızlığa ancak, din, aristokrasi, derebeylik ve kompradorluk öğelerinin yer almayacağı bir kurtuluş savaşı ile ulaşılır. 9) Bu bağımsızlığın kazanılması ve sürdürülmesi için, ulusal birliği zedeleyici bireysel, sınıfsal ve zümresel çıkarlara yer verilmemelidir. Ulusal kurtuluş hareketi dönemi, ancak, devrime kendini adamış bir yolgösterici kadronun yönetiminde başarılır. 10) Ulusal kurtuluş için çarpışan ülkeler, yolgösterici kadroların yardımıyla ve bu süreç içinde kendi sistemlerini kendi bünyeleri içinden çıkaracaklardır. 11) Ulusal kurtuluş hareketlerinin "tam ve hakiki mümessili" Türkiye'dir. Çünkü sömürgeciliğe ve bu çelişkinin içeride savunucusu olan kurumlara karşı ilk silahlı ayaklanma Türkiye'de görülmüştür. Bugün görülen ve yarın görülecek ulusal kurtuluş mücadeleleri Türk devriminin arkasından ve onun ilkeleri üstünde yürüyeceklerdir. (Şevket Süreyya [Aydemir], *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, Kadro Serisi no. 1, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1932, s. 129-138). Aynı ilkeler, T. Ataöv'ün Aydemir ile yaptığı bir söyleşide de özetlenmiş olarak bulunabilir: "Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi?" *Yön*, no. 27, 20.6.1962.

çiliğin yalnız sınıf bölünmelerine değil, etnik bölünmelere de merhem olmaya çalışan bir aracı olmuştur. Halkçılık ilkesinin sunduğu önderlik hem sınıfsal, hem de etnik açıdan ulusun babası olan, yan tutmayan, herkesi eşit sayan bir önderlik tipidir. Bununla birlikte, bu önderlik imajının ve onun yönetimindeki "halkçı" rejimin etkili ve kalıcı olması için iki koşulun yerine gelmesi gerekecektir (441).

Birincisi, yaşamını emeğiyle kazananların durumunun bu yeni yönetim zamanında düzelmesi gerekecektir. Bunun için de ulusal servetin bir ölçüde yeniden bölüşümünün sağlanması ve çalışanlara daha büyük pay ayrılması gereklidir. İkincisi, özel girişimin temel alındığı ve demokrasinin bile "özel girişim özgürlüğü" olarak tanımlandığı bir ülkede emekleriyle yaşayanlar burjuvaziye karşı -saldırı için değil- haklarını savunabilmek için örgütlenerek bir güç birliği oluşturabilmelidirler. Üstelik, devletin güdümünde gerçekleşecek bu örgütlenme toplumda halkçı önderliğin zaten savunuculuğunu yapmakta olduğu "sınıf ahengi"ni sağlamaya yardımcı olacak; önder, emekçiler ve burjuvazi arasında yapacağı arabuluculukla, devletin sınıflar-üstü olmaktan gelen göreli özerkliğini sürekli ayakta tutmuş olacaktır. Arjantin'de Peron'un 1946-55 arasındaki başarısının özü, bu iki noktayı gözönünde tutmaya verdiği önem olmuştur.

Oysa, sonuçta, Türkiye'de halkçılık bazı işleri yapamamıştır. Birincisi, çalışanlara ulusal gelirden daha fazla pay ayrılmamıştır. 1920'lerde kapkaççılıkla ticarette, 1930'larda da sanayide sermaye birikimine olanak veren ekonomik düzen bu koşulu yerine getirmemiştir. Toprakta bile Medeni Kanunla koylünün ektiği boş arazinin eşrafa tapulanması yoluna gidilmiştir. İkincisi, emekçilerin örgütlenmesi önlenerek bu kesim sürekli baskı altında tutulmuştur. Ceza Kanununun 141. maddesiyle "Türkiye'de teşekkül etmiş veya edecek olan ve maksatları siyasi ve içtimai nizamı bozmaya matuf bulunan" siyasal örgütlenmeler ceza yaptırımına bağlanmış, 1936 İş Kanunu ile de grev ve toplu sözleşme yasaklanmıştır. Bu durumda halkçılık, milliyetçiliğin içe dönük işlevinin bir aracı olmaktan ileri gidememiştir.

*
* *

(441) Doğu Ergil, "Halkçılık", *Birikim*, no. 12, Şubat 1976, s. 32-41.

SOSYO-KÜLTÜREL ALANDA BATILILAŞMA: DEVRİMCİLİK

Sosyo-politik ve sosyo-ekonomik alanlarda "muasır medeniyet" düzeyine erişmeye çabalayan Atatürk milliyetçiliği, aynı amaca sosyo-kültürel alanda da ulaşmak için çaba gösterdi. Bu konuda araç olarak, birbirleriyle ilintili bir sistem oluşturan ve "Atatürk Devrimleri" (12 Eylül'den sonra getirilmek istenen deyimle, "İnkılapları") adı verilen düzeltimler (reformlar) kullanıldı. Devrimcilik ilkesi altı-ok'tan sonuncusu olarak 1931 de CHF programına, 1937'de de anayasaya girdi.

Bu konuyu incelemeye başlamadan önce bu "devrim" ve "devrimcilik" terimleri üzerinde durmak gereklidir. Çünkü terimlerdeki bulanıklık anlam karışıklığına, o da yorum yanlışlığına yol açmaktadır. Anlam karışıklığının temel kaynağı "devrim" sözcüğünde toplanmaktadır. Çünkü bu sözcük bugünkü dilimizde Osmanlıcadaki *ihtilal* terimini karşıladığı gibi, *inkılap* (reform, düzeltim) anlamına da kullanılmaktadır. Açık söylemek gerekirse, "devrim" sözcüğünün çok-anlamlılığını, 1960 sonrasında Türk solunun Kemalizme sol bir içerik verme çabaları da artırmıştır. Devrimcilik, 1960'larda bir sosyalizme geçiş ilkesi olarak yorum lanmak istenmiştir ama, Kemalizmin gerek resmî metinlerdeki anlatımları ve gerekse uygulamaları, bu ilkenin 1922-34 arası yapılan siyasal, toplumsal, yasal ve kültürel düzeltimleri *korumak* anlamına geldiğini göstermektedir. CHF'nın 1931 programındaki "İnkılapçılık" tanımı şudur: "E) Fırka, milletimizin bir çok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar" ([442]). Aynı ilke, artık Parti adını almış olan kuruluşun 1935 Programında da "Devrimcilik" başlığı altında aynı içeriği taşımaktadır: "E) Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel [aşamalı] ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak Parti için esastır" ([443]). Atatürk'ün sağlığında yapılan her iki programda da vurgu, sadık kalmak ve müdafaa etmek sözcükleri üzerinedir. Bu bağlı kalınacak ve koruna-

(442) *CHF Nizamnamesi...*, s. 31.
(443) *CHP Dördüncü Büyük...*, s. 78.

cak olan şey, Atatürk'ün "İnkılap, Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak ([444]) yerlerine milletin en yüksek medeni icaplarına göre ilerlemesini temin edecek, yeni müesseseleri koymuş olmaktır" ([475]) tanımındaki batılı kurumlardır.

Aslında, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı içindeki konuşmalarına bakılacak olursa, sosyo-kültürel alanda tutulacak yol daha bağımsız, daha ulusaldır: "Onun için, bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafı fıtriyemizle [doğal niteliklerimizle] hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelen bilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip [yıkıcı] neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraseti fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir" ([446]). Gene aynı yıl hükümetin kuruluş temelinin ne Avrupa ve Amerika'ya, ne de Sovyetler'e benzediği eleştirilerine karşı Gazi, özgünlük ve bağımsızlığı temel alarak savunma yapmaktadır: "Fakat ne yapalım ki demokrasiye [Batı'ya] benzemiyormuş, sosyalizme [Sovyet düzenine] benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler (alkışlar)" ([447]). Türkiye'nin kendisinden başkasına güvenmediği bir dönemde söylenen bu sözlerden sonra, bu tutumun bırakıldığı görülmektedir. Sosyo-kültürel bir model gereklidir. Yıkılmak istenen Osmanlı toplumunu atlamak gerektiği için, sosyo-kültürel alanda yapılabilecek iki şey vardır. Ya Osmanlı öncesi Türk toplumuna gidilecek, ya da Batı kabul edilecektir.

---

(444) Eskiyi "yıkmak" ve yerine konanı "korumak", daha önce sözünü etmiş olduğumuz sürecin, yani "baskı ve çatışma" tezinin yeni düzen kurulduktan sonra yerini "birlik ve uyum" tezine bırakmasının yeni bir örneğini oluşturmaktadır. Devrimcilik ilkesi eskiyi yıkarken "devrimci", yeniyi yerleştirdikten sonra da "koruyucu"dur.

(445) 1933, Afetinan, *M.K. Atatürk'ten...*, s. 35.

(446) Temmuz 1921, Maarif Kongresi'ni Açarken, *Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 16-17.

(447) 1 Aralık 1921, aynı yapıt, I, s. 196-197.

Birincisi hakkında hem birşey bilinmemektedir; hem de Turan maceralarının anıları tazedir. Üstelik, Mustafa Kemal hayal için fazla gerçekçidir ([448]). Bu durumda seçkinlerin temel niteliği, yani batıcılık ağır basacaktır, Fakat diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da alınan Batı değil, "muasır medeniyet"tir: "Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya etmeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz [giyeceğiz]" ([449]). Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, çağdaş uygarlık ile Batı kavramları seçkinlerin kafasında özdeş kavramlardır. İttihat ve Terakki'den beri süregelen pozitivist yaklaşım "bilim" kavramını seçkinlerin temel kavramlarından biri yapmıştır. Batı uygarlığı bilime dayalıdır; bilim de evrenseldir; o halde Batı'yı almak doğrudur ve öykünmecilik değildir. Bu düşünce akışı ile, genç Türkiye'nin sosyo-kültürel kurumları da Batınınkiler örnek alınarak oluşturulmuştur.

Sosyo-kültürel alanda da Batı'nın örnek alınması, milliyetçi ideolojinin bağımsızlığı kazandıktan sonra yapmak istediği temel işe, yani devleti batılı modele göre yeniden kurmak işine son bir nokta vurmaktadır. Yalnız, batılı kurumların alınması bu işlevi görmekten öteye bir anlam ve önemdedir. Çünkü, seçkinlerin eğitimini aldıkları ortama kendi ülkelerini benzetmek tutkularını ve bu ortama uymayan görünümlerinden utanma duygularını giderme gereksinmelerini doyurmanın ötesinde, bu düzeltimler eski seçkinlerin kalan güçlerine indirilen darbeler olmaktadır. İkincisi, halk katında değil ama, en azından seçkinler katında ve resmî alanda ülkenin Tanzimat'tan bu yana içinde bulunduğu kültür ikileşmesi, yani sistemsizlik sona ermektedir. Üçüncüsü ve kanımca en önemlisi, yapılan bir üstyapı devrimleri, amacı Batı'yı (yani, daha açık bir deyişle kapitalizmi) getirmek olan fakat feodaliteyi ortadan kaldıramayan (toprak reformu yapamayan) milliyetçi ideolojinin elinden gelen en köktenci bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır. Yazı ve ölçülerden geçerek, laiklik ve özellikle Medeni Kanun alanına kadar uzanan bu üstyapı "devrimler"i genç cumhuriyetin Batı ekonomisine (yani kapitalist

(448) Devlet arması için çizilen kurt başlı simgeler için: "Bunların hiç biri bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni bir devletin arması olamaz" diyecektir (Afetinan, *M.K. Atatürk'ten...*, s. 37).

(449) 1925, *Atatürk'ün Söylev...*, s. 213.

sisteme) uyumunu sağlayacak biçimde bir üretim düzenine sahip olması için yapılan, bu bakımdan yaşamsal önem taşıyan düzeltimlerdir. Milliyetçi ideoloji, altyapısını tam olarak oluşturamadığı ekonomik sistemin üstyapısını getirmekte, kültürel ve yasal düzeltimlerle altyapıyı elinden geldiğince oluşturmaya çalışmaktadır. İşte, ideolojinin yukarıdan devrimci niteliği burada bütün belirginliğiyle ortaya çıkmaktadır.

Devrimcilik ilkesinin yukarıdan devrimci yaklaşımın doruğunu oluşturması, asıl, Birinci Bölüm'de ideolojinin kaynakları tartışılırken söylenenler anımsandığı zaman daha iyi anlaşılacaktır. Kurtuluş Savaşının bitiminden 1934 ortalarına dek süren bu düzeltimler doğrudan doğruya yalnızca seçkinlerin istedikleri ve ortaya attıkları ideolojik uygulamalardır. Kitlelerin durumu ve yaşamı açısından, en azından kısa dönemde, bu düzeltimlerin hiçbir düzeltici yanı olmadığı gibi, dört kadın almayı önlemek gibi "dezavantajlı" yönleri bile vardır! Bu nedenle, "devrimler" için kitlelerden hiçbir istem gelmemiştir. Toprak sahipleri ve tüccara gelince; yazı, ölçü, soyadı vb. alanlarda yapılan düzeltimlerin kendilerine bir zararı olmayacaktır. Fakat, kentsel alanla fazla bir ilgileri olmadığı için özellikle toprak sahipleri bu devrimlerden bir yarar da sağlamayacaklardır. Bu nedenle bu tabakalardan da devrimler için bir istem gelmemiştir. Seçkinler bu konuda yalnız başınadır. Fakat seçkinlerin devrimler açısından alabildiğine yukarıdan devrimci olmalarının nedenleri bununla bitmemektedir. Tersine, asıl bundan sonra başlamaktadır.

Bu konuda ayrı bir paragraf açmaya değer. Batı dünyası Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha güçlenince İmparatorluğun ekonomik yaşamı bozulmaya başlamıştır. Çünkü önce fetihler ve onlardan gelen gelir durmuş, sonra da Çevre'yi gitgide güçten kuvvetten düşüren Merkez-Çevre ilişkileri sonucu Osmanlı ekonomisi altüst olmuştur. Bunun üzerine, askerlikten başlayarak Batı kopya edilmeye başlanmıştır. Ekonominin bozulması ve batılılaşma olayları birbirini izleyince, "halk kitleleri kendi yoksunluklarını Batılılaşmanın dış görüntülerinden bilmişlerdir" ([450]). Çünkü olayın özünün halk kitleleri tarafından kavranabilmek için fazla soyut olması bir yana, batılılaşmayı getiren aydınların bu süreç so-

(450) Cem, *Türkiye'de Geri...*, s. 366.

nucu halka sevimsiz olmalarından yararlanan eşraf, kitlelerin bu tepkisini körüklemekte, seçkinlerle kitleler arasındaki köprülerin gittikçe atılmasından yararlanarak ikisi açısından da kendi durumunu güçlendirmektedir. Atatürk devrimleri, Osmanlılardaki bu süreci müthiş hızlandırmıştır. Çünkü yalnız askerlik alanında değil, hiçbir köşe bucak bırakmamacasına toplumsal yaşamın tüm alanlarında kitlelerin geleneksel kültürünü çok yoğun ve çok sistemli bir ideolojik bombardımana tutmaktadır ([451]). Halkın geleneksel kültürünün bu bombardımana ne tepki gösterdiğini bundan sonraki başlıkta ele alacağız. Burada şu kadarını söylemek gerekir ki, özellikle (halkın büyük duyarlık gösterdiğini daha önce belirttiğim) dinsel ve cinsel konularda Atatürk devrimlerinin getirdiği yenilikler ([452]) kitleleri seçkinlere çok yabancılaştırmış, tepki göstertmiştir. İşte, devrimlerin toplum katından destek görmemesi bir yana, kitlelerden gelen bu tepkiler, seçkinlerin yukarıdan devrimci tutumlarını daha da sertleştirmelerine yol açacaktır ([453]). Gazi 1925

---

(451) O kadar ki, eski düzenin başlıca simgesi olan ve bu nedenle İstiklal Mahkemelerine adam astırma pahasına kaldırılan fes bir yana; içkiden hoşlanan ve adabına göre içmesini bilen herkes gibi alaturka musikiyi çok seven Atatürk, bu müziğin radyolardan yayımlanmasını yasaklamıştır. Yerine konmak istenen, Batı'nın çok sesli müziğidir. Okullarda müzik derslerinde öğretilen, Türk halkının geleneksel ve folklorik saz'ı değil, mandolin ve akordeon'dur.

(452) Laiklik ve kadın hakları konusunda getirilenlerin önemini ve yararını takdir etmek başka şey, bunların konumuz açısından yan etkilerini görmek başka şeydir. Bir Fransız yazarının Türkiye'nin nasıl "kurtulabileceği" sorusuna verdiği (belki samimi, belki alaycı) *"Fermez le Coran, Ouvrez les Femmes!"* (Kur'anı kapayın, kadınları açın) yanıtının kitleler tarafından ne yazık ki *mot-à-mot* anlaşıldığı ve eşrafın kışkırtmasıyla Kemalizmin özü olarak yorumlandığı doğrudur.

(453) 1914'de İttihat ve Terakki döneminde kabul edilen Tahsili İptidai Kanunu Muvakkatı (İlkokul Eğitimine İlişkin Geçici Yasa) Cumhuriyet döneminde de uygulanmış ve kırsal alanda ilkokul harcamaları, bina yapımından öğretmen maaşına kadar, yöre halkına ödetilmiştir (İlhan Başgöz, "Cumhuriyetin Reform..."). Bu tür uygulamalara halkın tepki göstermemesi olanaksızdır; okuyacak çocuk tarlada çalışamayacak, üstelik okumuş olunca geleneksel kültüre yabancılaşacaktır. Köylünün bu düşüncesi üzerine bir de masraflar binince, bu tür uygulamaların halkı aydınlatmaktan çok soğuttuğunu ve astarın yüzden daha pahalı hale geldiğini anlamak zor olmayacaktır.

Ağustosunda Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada "zihniyetleri tarumar etmek"ten söz etmektedir (454). İnkılap Tarihi Dersleri'nde Recep Peker'in bu konuda kullandığı terimler "birden yerinden sökmek", "zor kullanmak" ve "vurup devirmek"tir (455). Bu yöntem ve halkın tepkisi, sonunda kısır bir döngüye dönüşmüştür. Kitlelerin Kemalizme bu yabancılığı sonucu, hem seçkinler Batı'ya gittikçe daha çok sarılmışlar, hem de toprak reformu gibi köktenci çıkışlar yapmak için (yapmak isteseler bile) halktan destek görememişlerdir.

Bununla birlikte, devrimlerin yarattığı bu durumların yanı sıra, eğer madalyonun öbür yanı da gösterilmezse bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni anlamak olanaksız olur. Çünkü, her ne kadar zorlama olursa olsun, gerek ülke içinde ve gerekse bugünkü Üçüncü Dünya'nın Müslüman ülkelerinde ne kadar tepki yaratmış bulunursa bulunsun, bu düzeltimler Türkiye'de mistik düşünüşün aşılıp, bilimsel düşünüşe varılması için gerekli ortamı hazırlamışlardır (456). Bugün bu satırlar yazılabiliyorsa, Atatürk bilimsel olarak eleştirilebiliyorsa, bunun nedenini başka yerde aramamak gerekir.

*

* *

(454) "Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve eşkaliyle [şekilleriyle] medeni bir heyet-i içtimaiye isal etmektir [eriştirmektir]. İnkılabatımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul etmeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilen tardolunacaktır" (*Atatürk'ün Söylev...*, II, s. 217).

(455) "İnkılab; bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriyi, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı kovmaktır... İnkılabları yapmak için çok kerre zor kullanmak lazımdır... [Karşı çıkanları] vurup devirmedikçe inkılabı yapmanın... imkanı yoktur" (Peker, *İnkılap Tarihi...*, s. 7-8).

(456) Benzer yorum için: Doğan Kuban, "Atatürk Üzerine Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu", *Atatürk Konferansları*, IV, Ankara, TTK Yayını, 1970, s. 188. Ayrıca, Berkes, *Türk Düşününde...*, s. 93.

ATATÜRK'DE BATILILAŞMA'NIN BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'nin bağımsızlığını sağlayan Atatürk milliyetçiliğinin bu dış işlevini tamamladıktan sonra nasıl içeriye döndüğünü, bağımsız fakat yoksul ülkeyi kalkındırarak "muasır medeniyet" düzeyine eriştirmek istediğini, bunun için model olarak da Batı'yı ve onun kurumlarını seçtiğini gördük.

Batılılaşma adını verdiğimiz bu süreci incelemeye başlarken bunun genel değerlendirilmesini sonraya bırakmış, batılılaşmanın (ya da kimilerinin dediği gibi "batılaşmanın") eleştirisini genelde yapmamıştık.

Atatürk milliyetçiliği nasıl 1919 yılının 19 Mayısında kendi kendine ortaya çıkmamış, Osmanlılardan gelen bir sürü hazırlayıcı etkenin mirasçısı olmuşsa, onun bir parçası olan batılılaşma da Osmanlılarda epey zamandır önemli bir tema olarak vardır. Batı'nın üstünlüğü fark ve kabul edildikten sonra batılılaşma başlamıştır. Atatürk batılılaşması bu Osmanlı (ya da Tanzimat) batıcılığı ile benzerlikler taşımış, birtakım önemli farklar da göstermiştir. Bu farklar iki noktada toplanabilir.

Birincisi, Atatürk'te Batı'yı alış Osmanlı'nın tersine eklektik ve bölük-pörçük değil, sistematik ve bütüncüldür. Yani Batı'nın çeşitli yönleri iyidir-kötüdür ya da uygundur-değildir ayrımına tutulmamış, Batı bir sistem olarak, bir bütün olarak alınmaya çalışılmıştır. Zaten Giriş bölümünün sonunda Z. Gökalp'i, inceler ve Mustafa Kemal ile benzerliklerini saptarken aralarında bulunduğuna değindiğimiz (ve üzerinde durmayı buraya bıraktığımız) büyük fark da budur. Atatürk-öncesi Batıcılığının son halkasını oluşturan Ziya Gökalp düşüncesinde teknik ilerleme anlamına gelen "medeniyet" ile, gelenek-görenek-kültür anlamına gelen "hars" ayrı şeylerdir; biri uluslararası, diğeri ulusaldır; onun için biri alınabilir, diğeri alınamaz; alınmamalıdır. Tanzimat batıcılığı Batı medeniyetini bile tam olarak almamış, bu konuda Doğu ve Batı medeniyetlerini uzlaştırmak istemiştir. Oysa bu olanaksızdır; Batı medeniyeti tam olarak alınmalıdır. Fakat bunu yapmadan evvel kendi harsını araştırıp bulmak gerekir. Türkçülük bunu yapacaktır ([457]).

Ziya Gökalp'in "beynelmilel" olanı almayı kabul eden fakat "milli" olanı alıkoymak isteyen milliyetçi düşüncesi doğrusu onurlu bir ça-

(457) Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 28, ve 40.

ba ürünüdür; fakat pek gerçekçi sayılamaz. Çünkü Gökalp alacağı batılı "medeniyet"ten söz ederken teknolojiyi, almayacağı batılı "hars"tan söz ederken de üstyapıyı kastetmektedir. Bir sistemin teknolojisini tümüyle alıp da üstyapısını hiç almamanın henüz daha örneği ve olanağı bulunmamıştır. Bu kuralın bir ayrığı sayılan Japonya bile, dışarıya kapanarak, Merkez'in etkisine girmeden yani Çevre'leşmeden altyapısını tamamlamış olduğu halde üstyapısını ancak bir ölçüde koruyabilmiştir. Bir ölçüde; çünkü kendi özerk dinamizmi ile sanayileşmeyi başardığı halde, benimsediği kapitalist dünya sistemi Japon kültürünü giderek kendisine benzetmektedir. Bugün Japonya'da geyşa kurumu turistik bir olgudur; gençler blucin giymektedir, motosikletle dolaşıp polisin başına dert olan gençlik çeteleri Batıdakinden az değildir.

Atatürk düşüncesi ve uygulamasındaki batıcılık belki milliyetçilik açısından daha az onurlu gözükmektedir ama, teknoloji-üstyapı ilişkisi açısından düşünüldüğünde kuşkusuz daha gerçekçidir. Onun düşüncesine göre "medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur". Sorun böylece kuramsal olarak çözüldükten sonra şu alınacak - bu alınmayacak tartışması kalkmakta, Batı'nın tümüyle alınması için yol açılmış olmaktadır.

İkinci olarak, batılılaşmayı bir araç olarak kabul eden Osmanlı'nın tersine, Atatürk Batı'yı bir amaç olarak almıştır. Osmanlı uygulamasında Batı kavramı düşman kavramıyla özdeştir. Bu nedenle, ona karşı durabilmenin yolu aranmış, teokratik imparatorluğu sürdürmek için kimi alanlarda batılılaşmak gerektiği görülmüştür. Böylece, silahların modernleştirilmesi ve özellikle imparatorluğun etkili bir merkezci yönetime kavuşturulması için batılılaşma araç olarak kullanılmıştır. Oysa Atatürk milliyetçiliğinde Batı kavramı çok olumlu bir kavramla, çağdaş uygarlıkla özdeştir. Ona karşı durmak diye birşey yoktur; onun gibi olmak vardır ([458]).

Bu farkları ortaya koyduktan sonra, her zaman yapmaya çalıştığımız gibi, madalyonun öbür (yani benzerlikler) yüzünü de çevirmemiz ge-

(458) Gerçi milliyetçi ideoloji Batı'yı yakalayıp, onu "aşmak"tan sözetmektedir ama, bu onun milliyetçiliğinden gelen bir coşku anlatımıdır. Yoksa, temel tema Batı'ya varmaktır.

rek. Çevirdiğimiz zaman görüyoruz ki, İttihat ve Terakki zamanında kimi düşünülen, kimi de uygulanan bu düzeltimlerin ele alınışında yaklaşım temel olarak değişmemiştir. Aynıdır. Atatürk de, Tanzimat batıcılığı gibi, zihniyetleri değiştirerek Batı'nın gelişmişlik derecesine varmaya çalışmıştır. Batı'yı Batı yapan temelleri edinmek yoluyla zihniyetleri değiştirmek yoktur. Atatürk düşüncesinde bağımsız değişken-bağımlı değişken ayrımına rastlanmamaktadır. Bu yüzden de, daha kolay gözüktüğü için hep bağımlı değişkenler (örneğin Medeni Kanun hükümleri) değiştirilmiş, etkilenmesi daha zor olan temel öğeler yeni düzene böyle uydurulmak istenmiştir. Eşrafla olan bağlaşma kadar, seçkinlerin felsefesinden de doğan bu tersine çaba birtakım sakıncalar getirmiştir. Birincisi, üretim ilişkileri (feodal düzen) değiştirilmediği için bu düzenin kafa yapısı getirilen batıcı yeniliklere direnmekte, bu direniş de, ideolojiyi ortaya atan aydınların Batı'nın biçime ilişkin yönleri üzerine aşırı düşüp, bunları kısır bir şekilciliğe dönüştürmesini hızlandırmaktadır. Yavaş yavaş o hale gelinmektedir ki, 19 Mayıs törenlerinde kızların kısa şort giymesi konusunda ödün vermez bir tutum içinde olmak, şehirlerarası otobüste kimlik denetimi yaparken köylü yurttaşın kafasındaki takkeyi "Laiklik var!" diyerek çekip yere atmak ([459]), ya da görevine her gün başı örtülü gelen hademe kadını görmeyip, başörtülü gelen memur kadının başörtüsünü çıkarttırmaya çalışmak büyük Atatürkçülük ve büyük batıcılık sayılmaktadır. "Gardrop Atatürkçülüğü" denilen olgu, işte budur. İkincisi, bağımlı değişkenden bağımsız değişkene, üstyapıdan temel öğelere gidilmek istenmesi sırasında altyapıya dokunulamadığı ve ters yönden gidildiği için, süregelen geleneksel kültür, batıcı kültür bombardımanı karşısında kurtuluşu kendi simgelerine sarılmakta, yani dinsel tepki göstermekte bulmaktadır. Demokrasiye geçilir geçilmez Kuran kurslarının mantar gibi bitivermesi aydınlarımız arasında Atatürkçülük'ten sapma olarak yorumlanagelmiştir ama, bunlar biraz da Atatürkçülüğün bu emniyet supabı tanımaz yaklaşımının sonuçlarıdır. Devlet kuruluşundaki görevine baş örtüsüyle gelen memur kadının bu başörtüsünü başını üşümekten korumak için değil, batıcı kültür bombardımanına karşı bir simge olarak

(459) Ankara-İstanbul karayolunda kimlik denetimi yapılan bir otobüste tanık olunmuştur.

kullandığı ortadadır. Eğer kendini yerleştirmek istiyorsa, yeni kültürün (fes konusunda yaptığı gibi) bu simgeyi de vurması doğaldır ve gereklidir ama, bu işi, o başörtüsünü takmayı doğuran feodal altyapıyı vurmadan yapınca, bunun sonuçlarını da beklemek gerekecektir. Hem, zor olduğu için bağımsız değişkene önceden saldırmamak, hem de memurenin başörtüsüne aklını takmak, ancak başörtülünün militan olmasını sağlayacaktır. Yani, İlhan Selçuk'un çok kullandığı bir terim olan Gardrop Atatürkçülüğü gerçek batıcılığı, gerçek Atatürkçülüğü baltalayan, üstelik demokrasiye ve insan haklarına aykırı bir tutumdur.

Bu eleştirileri yaptıktan sonra, bir adım daha ileri gidip Atatürk batıcılığına haksızlık yapmaktan da kaçınalım. Atatürk batıcılığının yaklaşımı her ne kadar nitelik açısından Osmanlı batıcılığından temelde farklı değilse de, Batı'yı toptan ve amaç olarak alması, bu batıcılığın Osmanlı batıcılığının ulaşacağı çok kuşkulu olan bir noktaya ulaşmasına olanak vermiştir. Bu da, Atatürk devrimlerinin dine dayalı bir düşünce biçimi yerine bilime dayalı bir düşünce biçimini getirecek bir ortamı yaratmış oluşudur. Yöntem ne kadar tersine olursa olsun, Batı'yı tam olarak amaçlayarak ve bütünüyle alış sonucu bağımsız değişkenler de ister istemez önemli ölçüde etkilenmiştir

Atatürk batıcılığını başka batıcılıklardan ayıran çok daha önemli bir özelliğe değinmeden bu konuyu bitiremeyiz. Atatürk Batı'yı alırken, o denli bütüncül davranmış olmasına karşın, Batı'ya karşı bağımsızlığını (özellikle siyasal bağımsızlığını) korumaya büyük önem vermiştir. Batı'nın en can alıcı kavramı olan *özgürlük* kavramının dışa dönük biçimi olan *bağımsızlık* kavramını alarak, batılılaşmayı Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıya karşı güçlenmesi için kullanmayı bilmiştir. Oysa, T. Tímur'un belirttiği gibi Tanzimat batıcılığı -yaptığı harcamalar Düyunu Umumiye'yi doğurduğu için- merkezî devleti içeride güçlendirmek gerekçesiyle batılılaştığı oranda devleti dışarıda zayıflatmıştır ([460]). Atatürk'ten sonra gelen batıcılık tipi ise, özel girişimi ülke içinde güçlendirmek için batılılaştığı oranda, devleti, tıpkı Tanzimat batıcılığı gibi, dışarıya karşı zayıf düşürmüştür. Bu batıcılık, milliyetçilikten uzak bir batılılaşma türü olduğu için, siyasal bağımsızlığa büyük önem veren Atatürk'ün tersine, dışarıya teslim olduğu ölçüde daha fazla Batılı olunacağı (ve

(460) Tímur, *Türk Devrimi ve...*, s. 20.

yardım alınacağı) felsefesini gütmüş ve bağımsızlık boyutunu unutmuştur. Bu boyutu anımsatmaya çalışanlar komünistlikle suçlanmıştır. Zaten bu "komünist" suçlaması, Atatürk dönemi ve anlayışı ile sonraki batıcılık dönemi ve anlayışı arasındaki farkı açığa çıkaran bir turnusol kağıdıdır. Aslına bakılırsa, Atatürk Türkiyesi'nde de solculara göz açtırılmamıştır ama, sol üzerine yapılan bu baskının nedeni Atatürk Türkiyesi'nde içe dönük özgürlük istekleri iken, daha sonraki dönemlerde dışa dönük özgürlük yani bağımsızlık istekleri insanların tutuklanmasına neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ İŞLEV:

KİMLİK SORUNUNU ÇÖZMEK

Atatürk milliyetçiliği ideolojisinin bağımsızlık ve çağdaş uygarlığa ulaşma (batılılaşma)'dan sonra üçüncü ve sonuncu işlevi, bizzat bu ilk iki işlevin oluşturduğu ya da oluşmasına büyük katkıda bulunduğu bir kimlik sorununa çözüm bulmak oldu.

Bu üçüncü işlevle birlikte, Atatürk milliyetçiliği, otuz yıl sonra azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkacak olan milliyetçilik ideolojisinin prototipini tamamlamış oluyordu. Fakat bu tamamlayışla birlikte, Atatürk milliyetçiliği ile diğer azgelişmiş ülke milliyetçilikleri arasındaki en önemli fark da ortaya çıkmaktaydı. Bu farkın belirişine girmeden önce bu üçüncü işlevin hangi gereksinme sonucu oluştuğunu araştırmamız uygun olur.

Görüldüğü kadarıyla, Atatürk milliyetçiliğinde kimlik sorunu iki noktadan kaynaklanmaktadır. Birincisi, ideolojinin ilk işlevi olan bağımsızlık ile ikinci işlevi olan batılılaşma arasındaki çelişkidir. İkincisi de, batılılaşmanın hiçbir sentez çabası göstermeden Batı'yı aktarmak oluşudur. Bu iki nedenin yarattığı rahatsızlıktır ki, bir kimlik sorununun iyice yüzeye çıkmasına yol açmış, ideolojinin bu sonuncu işlevi yükümlenmesini gerektirmiştir.

Birinci noktayı ele alırsak, daha önce çok işlediğimiz "Batı'yı kovarak bağımsızlığını almak" ve "Batı'ya karşın batılılaşmak" deyimlerinin birbiri ile olduğu kadar kendi içlerinde de çatışan deyimler olduğu görülmektedir. Kovulan bir Batı'ya benzemeye çalışmak, ne denli rasyonalize edilirse edilsin, oldukça büyük huzursuzluk yaratacak bir

olgudur. "Tükürdüğünü yalamak" deyimini çağrıştırmaktadır. İdeoloji, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, bu duruma düşmemek için iki sav ileri sürmüştür. Atatürk konuşmalarında pek ender olarak "Garp medeniyeti"nden söz etmiş, hep "muasır medeniyet"i övmüştür ([461]). Bir de, Batı uygarlığının alınışı bu uygarlığın üstünlüğüne ve Türkiye için uygunluğuna bağlanmaktadır ([462]) Bu üstünlük ve uygunluğun nedeni de, Batı uygarlığının evrensel bir olgu olan bilim'e dayalı olmasıdır. Fakat bütün bu rasyonalizasyonlar yeterli olmamıştır ki, ideolojinin üçüncü bir işlevi doğmuştur.

Bunun yanı sıra, batılılaşma olgusunun Batı'yı olduğu gibi alıp Türkiye'ye aktarma anlamı taşıması, kimlik sorununun artmasına katkıda bulunmuşa benzemektedir. Bu iş aslında yeni değildir. Yüzelli yıldır yapılmaktadır. Fakat Batı'nın bu kadar katışıksız ve eskiyle bağdaştırmaya gidilmeden alınması yenidir. Bu yeni tip batılılaşma kültür ikileşmesinin yarattığı rahatsızlığı kaldıracak nitelikte olmakla birlikte, başka bir kimlik bunalımına yol açmıştır. Altıyüz yıllık bir feodal imparatorluğun koşullandırdığı insanların nitelik ve düzey bakımından bambaşka bir sosyo-ekonomik olgunun üstyapısına hiç sorunsuz uyum sağlamalarını beklemek doğrusu gerçekçi değildir. Üstelik, altyapıda hiçbir değişikliğin söz konusu olmadığı bir dönemde getirilen düzeltimler (devrimler), yaşamsal önem taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın tokmak indirir gibi uygulanmışlardır. Bu tür devrimciliğin en göze batıcı -ve hatta akıl almaz- örneği, sanırım "müzik devrimi"dir.

1934 yılında Atatürk Meclis'te Türk müziğini yeren ve ondan "bugün dinletmeğe yeltenilen" diye sözeden bir açış konuşması yapmış ([463]), derhal radyolardan Türk müziği yayınları tümden kaldırılmıştır. Yalnızca Batı müziği çalınmaya başlanmıştır ([464]). Bunun arkasından

---

(461) aynı yapıt, s. 140.

(462) "Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz" (Afetinan, *M.K. Atatürk'ten...*, s. 37).

(463) *Atatürk'ün Söylev...*, I, s. 278.

(464) Vedat Nedim Tör bu yasaklanışı kendi önerisi üzerine Şükrü Kaya'nın yaptığına bağlarken, Vasfi Rıza Zobu da Atatürk'ün kendisine bu konuda şunları söylediğini anlatmaktadır: "Ne yazık ki, benim sözlerimi yanlış anladı-

"müzik devrimi" başlatılmıştır. Cemal Reşit Rey'in anlattığına göre, sekiz müzisyen Ankara'ya toplanmış ve maarif vekili kendilerine: "Ey, hadi bakalım, musiki inkılâbı yapacakmışız, bunu nasıl yapacağız?" demiştir. Dört saat süren toplantı sırasında bakan sık sık telefondan çağrılmakta, son telefondan sonra da toplantıdakilere heyecanla "Paşa, Çankaya'dan birkaçtır telefon ettiriyor. Musiki inkılâbı ne yoldadır, diye soruyor" demektedir ([465]). Müzik devriminden anlaşılan şey, diğer devrimler gibi, Batı'nın o konuyla ilgili yerinin alınıp Türkiye'de tepeden inme olarak uygulanmasıdır. Eğer, örneğin, 'türküler çok sesli çalınacak' ya da -sonradan kimi bestecilerimizin bir ölçüde yapacakları gibi- 'melodilerimiz kullanılarak Batılı ölçülerde beste yapılacak' denmiş olsa, herhalde halkın tepkisi farklı olacaktır. Fakat bu durumda kaçınılmaz sonuç oluşmuş, halk bir yandan Arap istasyonlarına dadanırken, bir yandan da Ankara'da Vehbi Koç'un yeni açılan mağazasına gelen köylüler "Bana bir radyo ver, ama içinde Necip Aşkın olmasın" demeye başlamışlardır ([466]).

Görüldüğü gibi, burada da, daha önce sözünü çok ettiğimiz "ideolojinin olumsuz işlevi" harekete geçmekte, ideolojinin tümüne tepki duyulmasına yol açmaktadır. Fakat konumuz bu değildir. "Müzik devrimi" örneğinden yararlanarak, daha üstün bir uygarlıktan alıntı yaparken senteze gitmek yerine yabancı kültürü olduğu gibi alıp yerleştiren bir milliyetçilik ideolojisinin yaratacağı kimlik sorununu dile getirmektir. Nitekim, bugün müzikte bile bir kimlik bunalımı vardır Türkiye'de. Bütün halk Polis radyolarından Türk mü Arap mı olduğu kestirilemeyen kesinlikle hermafrodit bir "arabesk" müzik dinlemektedir.

---

lar... Ben demek istedim ki, bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini onlara [Avrupalılara] da dinletmek çaresi bulunsun. Onların tekniği, onların ilmiyle, onların cazları, onların orkestraları ile... Yalnız onları dinleyelim demedim. Yanlış anladılar sözlerimi, ortalığı öyle bir velvele ve gürültü kapladı ki, ben de bir daha lafını edemez oldum". Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü tarafından Kasım 1978'de düzenlenen açık oturumun tutanakları, B.Ü.T.M.K., *Atatürk Devrimleri İdeolojisinin Türk Müzik Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri*, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü Yayınları, İstanbul, 1980, s. 48-49.

(465) aynı yapıt, s. 144-145.

(466) Erdumert Berker'in konuşması, aynı yapıt, s. 86. Necip Aşkın o dönemde Ankara Radyosu'nda Batı Müziği çalan bir sanatçıdır.

Yaşanmamış bir kültürün aktarıldığı, üstün bir uygarlığın üstyapısının alındığı her ülkede çıkması kaçınılmaz olan bu kimlik sorununu, günümüzün Batı ile yakın ilişki sürdüren azgelişmiş ülkeleri de yaşamaktadır. Örneğin, Kara Afrika ülkelerinde milliyetçi ideoloji, aynen Atatürk milliyetçiliğinin bağımsızlık ve batılılaşma çelişkisini taşıdığı için, üçüncü bir işlev olarak "kendini arama ve kanıtlama" çabasını göstermiştir. Afrikalı milliyetçiler bunu yapabilmek için "Afrika Kişiliği" kavramını ileri sürmüşler, ayrıca dış politikada o zamana dek alışılmışın dışına çıkarak bu kişiliği uluslararası düzeyde de kabul ettirmek istemişlerdir. Bugün Üçüncü Dünya ülkeleri uluslararası örgütlere en aktif biçimde katılarak ve buralarda ortak bir tutum izleyerek, her fırsatta emperyalizm ve yeni sömürgecilik kavramlarına karşı çıkarak, uluslararası hukuka -örneğin ulusallaştırmalar konusunda- önemli itirazlarda bulunarak, ayrıca en önemlisi, kendi ortaya çıkışlarıyla yaşıt bir bağlantısızlık politikası izleyerek uluslararası politikadaki kimliklerini vurgulamaya çalışmaktadırlar. Afrikalı milliyetçilerin ortaya attığı Pan Afrikanizm ve *Négritude* akımları Mısır uygarlığının bir zenci uygarlığı olduğunu, Afrikalı zencilerin Babil kulesini yaptığını, alfabeyi bulduğunu, astronomiyi, tarihi, kronolojiyi, mimariyi, plastik sanatları, heykelciliği, tarımı ve tekstil endüstrisini dünyaya armağan eden kişiler olduğunu öne sürmekte; dünyanın şimdi "uygar" olan diğer bölgeleri vahşet içinde yaşarken Afrikalıların özgün ve ileri toplumlar kurmuş olduklarını savunmaktadırlar. Bu savları ileri sürerken, Afrika milliyetçiliği ideolojisinin vurgu yaptığı en önemli nokta, Afrika uygarlığının Batı'dan ayrı kişiliği ve özgünlüğü olarak ortaya çıkmaktadır ([467]).

Günümüz azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin prototipini otuz yıl önceden vermiş olan Atatürk milliyetçiliği bu işlevin de önceden habercisi olmuş, fakat kimlik sorununun yukarıda özetlenen çözümünden çok önemli bir sapma da taşımıştır. Atatürk milliyetçiliği, kimlik sorununu iki sav öne sürerek çözmeye çalışmıştır.

---

(467) Bkz. Oran, *Azgelişmiş*..., s. 185-197.

1930'larda uluslararası konjonktür nedeniyle göreli bağımsızlık kazanan genç ulusal devletin genç o dönemdeki sosyo-ekonomik başarısızlıklar karşısında birtakım ideolojik uygulamalara gittiğini ve dil-tarih tezleriyle ortaya çıktığını görmüştük. Bu dönemde Türkiye Batı ile siyasal sorunlarını da çözmüş, dünyaya açılmaya başlamıştı. Bu açılış sonucu Avrupa'ya oranla ne denli azgelişmiş olduğunun daha iyi farkına varmasının yarattığı rahatsızlık bir yandan, Avrupalıların Türk tarih ve uygarlığını aşağılayan anti-Türk tezleri ve "Hasta Adam" gibi terimler bir yandan, silinmek istenen Osmanlı döneminde Türk tarihinin bir hanedan soy ağacına indirgenip, Türk dilinin neredeyse unutulmuş olması diğer yandan, hepsi birleşti. Bütün bu öğeler sonucu kimlik bunalımı içine düşen, aşağılık duygusunu üzerlerinden atarak ülkeye yeni bir atılım sağlamak isteyen seçkinler Türk ulusunun özgün, üstün ve çok eski bir kimliğe, bir uygarlığa sahip olduğunu ileri sürerek Türk insanına bir özgüven aşılamaya çalıştılar ([468]). İdeoloji bunu Türk tarih ve dil tezlerini kullanarak yaptı.

Türk Tarih Tezi'nden "Ulus'un Oluşturulması" başlığı altında söz etmiştik. Bütün dünyaya uygarlığın Orta Asya'da yaşıyan Türkler tarafından götürüldüğü tezinin resmî ideolojiyi işleyen yazarlar arasında yankıları, yukarıda Kara Afrika üzerine söylenenleri anımsatır nitelikte olmuştur. Türklerin mimarlıkta kübizmin kurucusu, resimde sürrealizmin, tiyatroda en ileri anlayışın temsilcileri oldukları ileri sürülmüştür ([469]). Ateşi (Prometeus), ekmeği, evlilik kurumunu, tarımı (Triptolemos), madenciliği, hayvan ehlileştirmeyi (Poseidon), geometriyi (Pitagoras) dünya uygarlığına hep Türkler armağan etmiştir ([470]). Homeros da Türktür. Asıl adı, ummak'tan gelen Umar'dır. Aka Türklerin-

(468) İsmet İnönü Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği bir mektupta "Bir milletin en büyük kaybı kendine itimadını kaybetmesidir." demektedir (T. Timur *Türk Devrimi ve...*, s. 206'dan *Belleten*, no. 10, 1939).

(469) İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türke Doğru*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1972, s. 39-42.

(470) Saffet Engin, *Kemalizm...*, I, s. 39 vd.

den olan Umar'ın yazdıkları "hemen tamamen" Eti mitoloji ve teogonisinden alınmadır ([471]). Eti ve Grek ana tanrıları bir olduğu için, Etiler de Türk olduğuna göre Grekler de Türk olmaktadır ([472]). Eti, Anadolu'daki en eski Türk ulusu olan Hititlerin Türkçe adıdır. Atatürk, Hatay için "Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz" ([473]) derken aklında Hititler vardır. Zaten Hatay adı da 1936'da icat edilmiştir. Çünkü Hatay-Hata-Ata-Eti sözcükleri hep birdir ([474]).

Bu hava insanları o denli sarmıştır ki, Amerika büyükelçisi Grew'ya Türk uygarlığının Amerikan kızılderililerine etkisinden sözeden bir kitap olup olmadığı sorulmakta, bir İngiliz diplomatına da Atatürk, Türkçe olan Kent sözcüğünün Türklerin İngiltere'yi bir zamanlar fethetmiş olduğunun kanıtı olduğunu söylemektedir ([475]). Resmî ideologların yazılarında, bütün dünyanın Türk ırkından olmadığı da söylenmekte, ancak bu "hoşgörü" oldukça ilginç bir gerekçeye dayandırılmaktadır: "... Bizim telâkkimiz, bütün dünyayı Türk ırkından yapmış olmak telâkkisi değildir... Orta Asya'dan başka yerlerde, başka ırkların ve insanların müstakillen mevcut olduğunu kabul etmeliyiz ki, onlara Türklerin medeniyet öğrettiklerini ve ileri dil unsurları verdiklerini ispata çalışmak makul bir gayret olabilsin" ([476]).

Türk Tarih Tezi'nin etkisiyle dil konusunda da milliyetçi bir hareket ortaya çıkmıştır. Dilden yabancı sözcükler, daha doğrusu Arapça ve Farsça kökenli sözcükler ayıklanmaya başlanmıştır. Bunların yeri, halk ağzından taranıp derlenen sözcüklerle doldurulacaktır. Fakat bunlar yetersiz kalınca türetme çabalarına girişilmiştir. Gene de, atılan sözcükler kazanılan sözcüklerden çok fazladır. Çünkü, Arapça diye, "şey" bile atılmaktadır. Bunun üzerine Türkçedeki ek ve köklerden sözcük türetilmeye başlanmıştır. Atatürk de Meclis ve Kurultay açış konuşmala-

(471) aynı yapıt, II, s. 156.
(472) aynı yapıt, III, s. 190 vd.
(473) I. Habib, *Atatürk İçin*, s. 27.
(474) Tunçay, "Hatay Sorunu...", s. 252. O dönemde yayımlanan Hatay broşürlerinde kimi fotoğrafların altında "Resimde bir Eti Türkü görülüyor" diye açıklamalar okunmaktadır.
(475) Kinross, *Atatürk*, s. 469.
(476) S. Engin, *Kemalizm...*, III, s. 235.

rında berkitmek, erginlik, diriklik, acun, diyem, doğunsal, kapsal, arsıulusal, urbay, saylav, utku gibi yeni sözcükleri kullanarak öztürkçecileri gönülden desteklemekte, sözleri "okay!" (bravo) sesleriyle alkışlanmaktadır. Fakat bu da gereksinmeyi karşılamayınca, her zaman yapılan şey yinelenmiş, dilciler de dile karşı hile yapmaya başlamışlardır. Açık bir biçimde Arapça olan sözcükler, kendilerinden vazgeçilemeyecek kadar yerleşmiş oldukları için bir Türkçe kökten geldikleri ileri sürülüp -böyle bir kök de bulunarak- sözlükte bırakılmaktadır ([477]). Amacı Türkçe'nin yabancı dillerden arınması kadar zenginleşmesi de olan Atatürk böyle durumlarda çok sevinmektedir. İşte bu çaresizlik içinde Türk Tarih Tezi'nin zorunlu kıldığı bir dil tezi, öztürkçe akımının kurtarıcısı olarak karşılanmıştır. Atay'ın yazdığına göre ([478]) Viyanalı Dr. Kvirgiç'in bir incelemesinden esinlenen Güneş-Dil Kuramı ([479]) bütün dillerin Türkçe'den çıktığını ileri sürdüğü için yabancı sözcük sorunu kalmamaktadır. Nasıl olsa Türkçe'den çıkmış olduğu için, bir yabancı sözcüğün alınması, örneğin "elektrik" sözcüğünün benimsenmesi, bu sözcüğün yuvaya geri dönüşünden başka birşey olmamaktadır. Böylece, hem sözcük darlığına çözüm bulunmuş olmakta ([480]), hem de Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak Türk dili eski ve özgün bir nitelik kazanmaktadır. Üstelik, Güneş-Dil Kuramı'nın ilkelerine göre yapılan sözcük çözümlemeleri Tarih tezinde de kullanılabilecektir. Atatürk'ün ağzından bir örnek verelim: "Neydi o, azkalsın Sezar'ı mağlup edecek olan genç Golva başkumandanının adı neydi? Karışık çetrefil bir ismi var; ha: Versengetorisk! Fransız tarihlerine göre bu isim "Bahadırların büyük reisi" demekmiş.

---

(477) F. R. Atay "hüküm" sözcüğünün atılmaması için, kimi lehçelerde "ök"ün akıl anlamına geldiğinin, bunun kimi lehçelerde "ük" biçimini aldığının, Yakutçada da "um" eki ile sözcük yapılabildiğinin ileri sürüldüğünü ve "hükümü" sayesinde hüküm sözcüğünün kurtulduğunu anlatmaktadır *(Çankaya*, s. 478).

(478) aynı yapıt, s. 479.

(479) Bu kuramın ilkeleri ve sözcük oluşturma teknikleri için bkz. S. Engin, *Kemalizm...*, I, s. 146 vd.; cilt III, s. 225; ayrıca Şükrü Galip Erker, *Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim*, Ankara, 1976, s. 100-101.

(480) Bu gerekçenin reddi için bkz. Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara, DTCF Yayını, 1973, s. 68-70.

Halbuki heceleri ayrılınca onun ne olduğu kendiliğinden meydana çıkar: Birinci hecenin başından vavı kaldır, "er" kalır. İkinci hece "senk", yani "cenk"; üçüncü hece "torik", yani "Türk" ([481]).

Görüldüğü gibi, gerek Tarih ve gerekse Dil tezinin gerçekle bir ilgisi yoktur. Fakat burada nokta konursa, bunların bugün bakılınca birer uydurmacılık olarak gözükmekle birlikte 1930'ların Türkiyesinde insanlara olumlu bir ulusal kimlik vermek için zorunlu ve yararlı savlar olduğu belirtilmezse konu eksik bırakılmış olur. Gerçekten, 1930 ve 1940'ların genç kuşakları Türk insanının bunca zamanlık ezilmişliğini böylece üzerlerinden atmışlar, yeni kurulmakta olan bir devlet ve ulus için gerekli heyecanı ve atılım gücünü bu tezlerden almışlardır. Ne kadar bilim-dışı olurlarsa olsunlar, Tarih ve Dil tezlerini o günün koşulları içinde ulusa kimlik vermeye çalışan milliyetçi -ve saygıdeğer- çabalar olarak görmek gerekir. Tabii, sosyo-ekonomik gelişme tarafından desteklenmeyince, bu tezlerin birer fikir idmanı olarak kaldığı ve heyecanın giderek ya tümüyle boş bir gurura, ya da aşağılık duygusuna dönüştüğü ayrı bir konudur.

"Batı ile Özdeşlik" Savı

Özgünlük ve üstünlük savı, "Onuncu Yıl" gençliğine -şimdi Türkiye'de kesinlikle bulunmayan- bir ulusal kimlik heyecanı ve bir atılım gücü vermiştir. O dönemde "Yerli Malı Haftası" dopdolu bir anlam taşımakta, bugünkü gibi alay konusu olmamaktadır ([482]). Üstelik, üstünlük savının ileri sürülmesi, devletin ekonomiye bizzat üretici olarak girmesi üzerine sanayileşme çabalarının önceye oranla elle tutulur bir düzeye ulaşmasıyla birliktedir. Fakat kemalist ideolojide çağdaş uygarlığa ulaşma temasının en belirgin nokta olması, savın yanında bir ikinci savın ileri sürülmesine, hatta özgünlük ve üstünlük savının bu "Batı ile Özdeşlik" savının bir önkoşulu gibi kullanılmasına yol açmıştır.

---

(481) İ. Habib, *Atatürk İçin*, s. 81.

(482) O günlerle bugünün farkını anlamak için, Onuncu Yıl Marşı ile Elinci Yıl Marşı'nın halk tarafından tutulmalarını bir karşılaştırmak öğretici olabilir. Bugün bile birincinin gerek söz, gerekse müziğinin dillerde olmasına karşılık ikincinin sözü de müziği de popüler olamamıştır. Bu durumu herhalde söz ve bestenin kalitesine bağlamak doğru olmayacaktır.

T.Z. Tunaya, Atatürkçülük hakkında yayımladığı bir yapıtında "Niçin Batı?" diye sorduktan sonra, kemalist ideolojinin neden Batı'yı, Batı uygarlığını benimsediğini altı noktada topluyor Beş ve altıncı noktalar aynen şöyle:

"Türkler Batı medeniyeti ailesine girebilirler, çünkü eski, İslam öncesine uzanan bir medeniliğe sahiptirler. Medeniyet Türklere yabancı değildir. Aksine, Türkler, "ortak uygarlığa' kendi yardımlarını getireceklerdir". "Muhafazakar düşüncenin tamamiyle karşısında bir fikirle, Türkler Batı uygarlığı içinde, benliklerini kaybetmeyeceklerdir. Bu karşılaşmadan 'Unutulmuş eski ve medeni hasletleriyle' mes'ut bir sentez, tarihi ve tabii bir kanun olarak, gerçekleşecektir" ([483]).

Demek ki, özgünlük ve üstünlük savıyla aynı anda ileri sürülen Batı'yla özdeşlik savı, günümüz azgelişmiş ülkelerinin tersine, Atatürk milliyetçiliğinin ulusal kimlik sorununu çözmekte kullandığı temel araç olmaktadır. Milliyetçi ideoloji "Biz Batılıyız" deyip, Türklerin batılı bir ulus olduğunu temel sav olarak ileri sürdüğü anda, ulusal kimlik sorununa kuramsal olarak köktenci bir çözüm bulunmuş olmaktadır. Günümüz azgelişmiş ülke milliyetçilikleri yalnız birinci savı ileri sürmüşler, ikincisini kendilerinden uzaklaştırmışlardır. Hatta "batılılaşma" bile dememişler, Batı uygarlığını kendi ülkelerine getirme çabasına "modernleşme" demişlerdir. Türkiye'nin bu denli köktenci bir biçimde batıcı olmasının, toplum ve seçkinlerin Birinci Bölüm'de yapılan çözümlemelerinde sıralanan yapısal nedenlerinin yanı sıra birtakım olgusal nedenleri vardır. Bir kez, Batı'ya büyük hınç duyuracak (ve ayrıca, yapıyı bozacak) bir sömürge geçmişi Türkiye'de yaşanmamıştır. İkincisi, günümüz azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin kendisini Batı'dan farklı saymasının çok temel bir nedeni, renk öğesidir. "Renk duvarı" Batı'yla özdeşleşmeyi önlemekte, bu engel Batı'nın renkli ulusları kesinlikle dışlaması ile birleşerek daha da güçlenmektedir. Batı, Türkiye'yi, renkli ulusları ittiği kadar itmemiştir. Üçüncüsü, günümüzde Batı'yı reddetmenin en önemli nedenlerinden biri, din öğesidir. İslam ile Hıristiyanlığın çatışmasıdır. Türkiye'de seçkinlerin başlıca niteliğinin anti-klerikalizmi rahat rahat aşan bir laiklik anlayışı olması, Türkiye'de bu engeli de

(483) Tunaya, *Devrim Hareketleri...*, s. 121-122.

hafifletmiştir. Dördüncü olarak, Türkiye'nin -büyük ölçüde coğrafi yakınlıktan gelen- batılılaşma geçmişi ve geleneği sömürge ülkelerinkinden çok fazladır.

Beşincisi, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının Batı'ya günümüz azgelişmiş ülkelerinden çok daha yakın olması bu süreci kolaylaştırmıştır. Bütün bu nedenlere ek olarak, Kurtuluş Savaşı öncesinde "ulusal" kimlik öğelerinin bulunmaması, Batı'nın bu denli köktenci biçimde alınmasını kolaylaştırmıştır. Tersine, Osmanlı İmparatorluğu dönemi silinmek, yok edilmek istenen birşeydir. Zaten köklerin eski Türklere, Orta Asya'ya uzatılmasının bir nedeni de budur. Günümüz azgelişmiş ülkelerinde durum farklıdır. Afrika ülkelerinde sömürge-öncesi dönemdeki kabile kültürü (müzik, dans, büyü töreni, giysi vb.) bağımsızlık sonrasında ulusal öğeler olarak kullanılmış ve ulusal kimliğin geliştirilmesinde önemli olmuştur. Avrupalıların insafsız bir Hobbes'cu yaklaşımla (yamyam olarak) karaladıkları sömürge öncesi geçmişlerini, Afrikalılar, Rousseau'cu bir yaklaşımla yeniden yorumlayarak "altın geçmiş" olarak ilan etmişlerdir ([484]). Arap milliyetçiliğine gelince, İslam'ın deyim yerindeyse "ulusal bir din" olması, dinsel geçmişle ulusal geçmişin özdeş olması sonucunu doğurmaktadır. Bütün bu nedenler, seçkinlerin batıcı ideolojileri ile birleşince, Atatürk milliyetçiliğinin ulusal kimlik sorununu kuramsal planda böyle köktenci -ya da kestirme- bir yöntemle çözmeye gitmesine yol açmıştır. Bu yöntem içeride kuramsal planda "Bu batılılaşma değil, batılaşmadır" türünden eleştiriler getirecek, azgelişmişliğin kırılamaması ve bağımlılığın artması üzerine "İkinci Kurtuluş Savaşı" gereksinmesinden söz ettirecek, Türkiye'nin dış ilişkileri açısından da ülkenin kesin bir biçimde Batı blokunda yer alması ve diğer azgelişmiş ülkelerce dışlanması sonucunu doğuracaktır.

(484) Thomas Hodgkin, *Nationalism in Colonial Africa*, 5. basılış, London, F. Müller, 1968, s. 174-175.

SONUÇ

SONUÇ

Atatürk milliyetçiliği, bağımsızlık içinde batılılaşmanın ve Batı sistemi içinde bağımsız bir ulusal devlet olarak yer almanın felsefesi ve uygulamasıdır. Atatürk milliyetçiliğini ilk önce bu iki temel kavram, *bağımsızlık* ve *batılılaşma* kavramları açısından düşünmek ve değerlendirmek gerekir.

Neden batılılaşma? Çünkü Batı eğitimi almış, her alanda Batı'nın değerlerini benimsemiş seçkinler, toplumu o günün tek gelişmiş sistemi yönünde güdümlemiş, ülkedeki sınıf yapısı da genç cumhuriyetin gerek iç ve gerekse dış politika bakımından özel girişimci Batı (Avrupa) sistemi içinde yer alması sonucunu doğurmuştur.

Neden bağımsızlık? Çünkü Atatürk Batı'ya erişmenin ("muasırlaşma"nın) ancak Batı'dan bağımsız olarak gerçekleştirilebileceğini görmüştür. Sömürgeci Batı (Merkez), egemenliği altındaki bir ülkenin (Çevre) gelişerek kendi etkisinden kurtulmasına (bağımsızlaşmasına) izin vermeyeceği için, onun doğrudan etkisinden kurtularak gelişme yoluna girmek gerekmektedir. Anadolu batılıların işgaline uğrayınca, bu zaten bir zorunluk olmuştur. Bu nedenle, Atatürk milliyetçiliğinde çoğu kez sözü edilen "çelişki", çelişki değildir. "Batı'dan kurtulmak" ile "batılılaşmak" kavramları birbiriyle çelişen değil, birbirini tamamlayan kavramlar olarak görülmek gerekir. Mustafa Kemal'in ülkeyi bağımsızlığa kavuşturmakla yetinmeyip onu geliştirerek çağdaş uygarlık düzeyindeki ülkelere benzetmek istemesi su katılmadık bir milliyetçi istektir ve Atatürk milliyetçiliği bu işe o zaman önünde bulunan tek uygarlık modelini örnek alarak hızla girişmiştir: Batı. Üstelik, "Batı'dan kurtulmak" ile "bağımsızlık" kavramlarının özdeşliği, Batı'nın silahlı saldırısına uğramış olmaktan doğan ve Kurtuluş Savaşı dönemi ile sınırlı bir özdeşliktir. Yalnızca "işgalci" Batı'dan kurtulmak istemek söz konusudur. Ayrıca, bütün savaş boyunca Batı ile uzlaşma aranmıştır. Kurtuluş Savaşı başarı ile bittikten ve özellikle Lozan'ın pürüzleri temizlendikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ilkesi Batı'dan kurtulmak değil, liberal Batı'ya iki savaş arası döneminin koşulları içinde gittikçe artan bir hızla yaklaşmak olmuştur. Bu süreç, 1939'da İngiltere ve Fransa ile (batının 'Batı sayılmayan' ülkelerine karşı) savunma antlaşması yapılmasına kadar varmıştır. Atatürk'ün İngiltere'ye özellikle büyükelçi Percy

Loraine zamanında doruğuna varan bir eğilim gösterdiği dikkate alınırsa, bu antlaşmanın 1939'da yapılmış olması Atatürk'ün ölümüne bağlanamayacaktır. Çünkü antlaşma Atatürk'ün dış politikasının savaş bulutları ortamında ulaştığı kaçınılmaz bir sonuçtur.

Bununla birlikte, Atatürk döneminde akılcı bir uyum gösteren bağımsızlık ve batılılaşma kavramları, işin içine zaman öğesi girince, sonuçta karşı karşıya gelmektedir. Bu çelişki sürecini, Atatürk milliyetçiliğinin biri *uluslararası düzen*, ikincisi de *iç düzen* açısından yaptığı, -bugün görebildiğimiz, ama o günlerde görülmesi biraz güç olan- temel tercih yanlışlıklarını inceleyerek izleyebiliriz.

Uluslararası Düzen Konusundaki Temel Tutum Açısından: Atatürk milliyetçiliği Merkez (sömürgeci) ile Çevre (sömürge ya da yarı-sömürge) arasındaki bağımlılık ilişkisini, dünyada ilk kez başarıyla koparmıştır. Yani Türkiye'yi siyasal bağımsızlığa kavuşturmuştur. Bunu ekonomik, yani gerçek bağımsızlık ile de tamamlamak istemiştir. Oysa, Türkiye'nin bugün içine düştüğü ekonomik durum, Atatürk döneminin tam bağımsızlık heyecanı anımsanınca üzücüdür. Atatürk döneminde -döviz yokluğundan- Nazi Almanyası ile yapılan kliring anlaşmaları Türkiye'nin bu ülkeye dış ticarette çok büyük ölçüde bağlanması sonucunu doğurduğu halde bu ülkenin siyasal etkisine girilmemiştir ama, savaşın sonunda Almanya'nın ortadan kalkması, Batı Avrupa'nın harap olması üzerine ekonomik, siyasal ve askerî alanlarda Batı demokrasilerinin tartışılmaz önderi olarak ortaya çıkan ABD'ye karşı oluşan ekonomik bağımlılık, hızla siyasal bir bağımlılığa dönüşmüştür. Bugün de genel olarak Batı ekonomilerine, özel olarak da Federal Almanya başta olmak üzere AT ülkelerine Türkiye'nin ekonomik bağımlılığı artarak sürmekte ve gerçekten siyasal sonuçları olan bir *yapısal* bağımlılık oluşmuş bulunmaktadır. IMF'nin adının insanı kanıksatacak kadar çok geçtiği tartışmaları burada yinelemek gereksizdir.

Bu durum, ülkemizde şimdiye dek hep "Atatürkçü yoldan sapmak" olarak açıklanmıştır. Bu açıklama temelde doğrudur. Atatürk, zamanı için en çağdaş ne ise, özgür bir seçimle onu almış ve uygulamıştır. Onun için, yaşasaydı, ABD'nin 'başınızın çaresine bakın' dediği bir zamanda Sovyet tehditlerine karşı tek başına durabilmiş bir Türkiye'yi Kore'ye asker gönderecek duruma düşürmeyecek olduğu tahmin olunabilir. Atatürk bu tür bir batıcı değildir. Bu nedenle, Truman doktrinin-

den sonra Türkiye'nin -bu kez tehlikeli ve tek yanlı biçimde- Batı'ya doğru Atatürk milliyetçiliğinden uzaklaştırıldığı doğrudur. Bununla birlikte, gerçekçi olmak için şu da söylenmelidir ki, Atatürk iki savaş arasındaki uluslararası düzende özellikle 1929 bunalımının yol açtığı "göreli bir bağımsızlık"tan yararlanmış ve kutuplaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonrasına oranla çok az olduğu bir düzenden kuvvet alarak ülkesini tehlikeye sokmadan başını dik tutabilmiştir. Doğrusu, o dönemde uluslararası politikada kutuplaşma soğuk savaş dönemindeki gibi olsaydı, Atatürk'ün bu denli titiz bağımsızlıkçı olması daha zor olacaktı.

Fakat, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası arenadaki kutuplaşmanın, jeopolitik konumu çok nazik bir Türkiye'yi böyle bir yere getirmesi olgusu, itiraf etmeli ki, köklerini, cumhuriyetin kuruluşunda "uluslararası düzen" boyutunun ihmal edilmiş olmasına doğru uzatmaktadır. Yani, Atatürk milliyetçiliği azgelişmişliği yenmek ve ezilmişlikten kurtulmak için batılılaşmayı amaçlamıştır ama, çok önemli bir olguyu, Batı ekonomisinin o sırada tekelci aşamanın doruğuna gelmiş olduğunu gözden kaçırmıştır. Böyle bir aşamada Batı ekonomileri bir bütün olarak dünya ekonomisinde tekel sahibidir. Yani Batı sistemi bir Dünya Sistemi'ne dönüşmüştür. Bu sistem, gelişmiş Batı ekonomilerinin oluşturduğu Merkez ile, onların dışında fakat egemenliğinde bulunan azgelişmişlerin meydana getirdiği Çevre'den oluşmaktadır. İşte cumhuriyet Türkiyesi, Merkez'in bu üstünlük durumunun Çevre'nin azgelişmişliğinden kaynaklandığını, birincinin durumunun sürüp gitmesinin ikinci ile aranın kapanmamasına bağlı olduğunu göremediği için sistemin içinde kalarak gelişmek peşinde koşmuştur. Oysa, bu sistem doğduktan sonra batılı olmadığı halde gelişebilmiş ve "arayı kapatabilmiş" yalnızca iki örnek vardır: Batı sisteminin bütünüyle dışında kalarak sanayileşmiş SSCB ile, sanayileşmesini sistem'e girmeden önce tamamlayan Japonya. Cumhuriyet Türkiyesi'ni yönlendiren seçkinler bunu görememişlerdir. Tek gören, Kadro dergisi olmuştur ki, o da bir süre sonra kapatılarak yöneticileri oraya buraya dağıtılmıştır.

İç Düzen Konusundaki Temel Tutum Açısından: Atatürk milliyetçiliğinin ekonomik (tam) bağımsızlık hesabında dış burjuvazi kavramı da yer almamaktadır. Oysa, bu ihmal, Türk devriminin iç düzen konu-

sundaki temel tutumu ile birleşince, önemli sonuçlar doğurmaktadır. Atatürk milliyetçiliği Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını sağladığından, bir an için Batı sistemini kırarak uluslararası sömürü düzenini bozmuştur ama, iç sömürü düzenine (Kurtuluş Savaşı koalisyonunun yapısı yüzünden) dokunamamıştır. Dokunmak bir yana, bu yapı ve üretim ilişkileri devletçilik ve halkçılık uygulamalarıyla daha da pekiştirilmiştir. Tabii, amaç sömürü düzenini sürdürmek değildir; azınlıkların neden oldukları varsayılan uluslararası sömürü düzenini kırmak ve onların yerine "ulusal" girişimciyi koymaktır. Böylece, toprak sahibi-eşraf ticaret burjuvasına, ticaret burjuvası da sanayiciye dönüşecek biçimde yükselmeye başlamıştır.

Burada tartıştığımız konu, Türk devriminin Türkiye'de hakça bir iç düzen kurup kurmadığı değildir; ekonomiyi azınlıkların elinden alıp yerli girişimcinin eline teslim etmeye dayanan tam bağımsızlık projesinin amacına varıp varmadığıdır. Gene itiraf etmek gerekir ki, Atatürk milliyetçiliğinin siyasal bağımsızlık yoluyla batılılaşmak (çağdaşlaşmak ve gelişmek) istemesi akılcı ve yararlı bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır ama, Batı sistemi içinde tam bağımsız olmak istemesi gerçeklerle çatışan bir istek olarak belirmiştir. Çünkü Batı'nın ekonomik sistemi olan kapitalizmin tekelci aşamaya varıp bir dünya sistemi olduğu bir dönemde azgelişmiş bir ülkede "ulusal" burjuvazi diye birşey olamayacağı için böyle bir burjuvaziyi yaratarak tam bağımsız olmak diye birşey de olamayacaktır. Bu "ulusal" burjuvazi için para kazanmanın en kestirme, hatta tek yolu dış burjuvazi ile levantenler ve azınlıklar aracılığıyla organik ilişki kurmak olmuştur. Bu olguyu Ş. S. Aydemir, Y. K. Karaosmanoğlu ve F. R. Atay gibiler güzel anlatır. Cumhuriyetin sosyo-ekonomik politikası sonucu ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşının pekiştirmesi ile güçlenmesini tamamlayan bu sınıflar Yahudi, Rum ve Ermenilerle ortaklık kurarak yabancı şirketlere temsilcilik, çoğu durumlarda da paravanalık etmekten öteye bir milliyetçilik yapmamışlardır. Savaş sonrası konjonktüründe SSCB'nin saldırgan istekleri bu yapının üzerine binince bazı ekmeklere yağ sürülmüştür. Böylece durum, Türkiye'nin bugünkü dışa bağımlılık düzeyine kadar gelip dayanmıştır. Yani, dış sömürü bağı kırıldığı halde iç sömürü ağı ortadan kaldırılmadığı için, Kurtuluş Savaşıyla kopartılan ekonomik bağımlılık bugün daha üst düzeyde yeniden kurulmuştur.

Atatürk milliyetçiliğinin iç düzen konusundaki temel tutumu olan "ulusal" özel girişimci yetiştirme stratejisinin milliyetçilik kavramı açısından doğurduğu bu sonucun yanı sıra, bir de ideolojiyi ortaya atan seçkinler açısından vardığı çelişkili sonuca değinmeden geçmemek gerek. Kemalizm ekonomiyi "ulusal" burjuvaziye bırakmış, devrimin geleceğini elde tutmak için siyasal denetimi sürdürmekle yetinmiştir. Oysa, ekonomik bakımdan başat olanın eninde sonunda siyasal bakımdan da başat olması diye bir kural vardır ve bu kural kemalist seçkinler tarafından görülememiştir. Sonuçta, ekonomik bir temele dayanmayan ve başatlıkları yalnızca ellerinde bulunan siyasal iktidardan ileri gelen seçkinler, bir gün demokrasiye geçilip de bu iktidar o zamana kadar yok saydıkları kitlelerin oyuyla elden gidince, kendi yaratmış oldukları burjuvazinin kendi yerlerini aldığını şaşırarak görmüşlerdir. Tabii, siyasal iktidarın elden gidişi, kitlelere zorla uygulanan devrimlerden geriye gidiş anlamına da gelecektir.

Atatürk Milliyetçiliği ve Bugün Türkiye'de Milliyetçilik

Zaman öğesinin batılılaşma-bağımsızlık çelişkisini ortaya çıkarma durumu, asıl, bugün Türkiye'de görülen "milliyetçilik" anlayışları anımsanınca dikkati çekmektedir. 1970'lerde belirginleşen bu "milliyetçilik" türü Atatürk milliyetçiliğiyle hiç ilgisi olmayan özellikler taşıyan iki kolda gelişme göstermiştir. Bu karşıt özelliklerden birincisi, birinci kolun "ümmet" kavramına, ikinci kolun da "ırk" kavramına vurgu yapmasıyla ortaya çıkmaktadır. Gerek İslam Ümmeti, gerekse Türk Irkı dünyanın çok sayıda ülkesine dağılmış toplumları anlatan kavramlardır. Yani, ulusal değil, sınırlar-ötesi kavramlardır. Atatürk milliyetçiliğinde kesinlikle Türkiye toprağıyla sınırlı bir milliyetçilik söz konusudur ve bunun tek odak noktası yalnızca "ortak kültür" ölçütüyle tanımlanabilen Türk Ulusu kavramıdır. Atatürk, feodal yapı o denli başat olduğu halde din ölçütünü ve Kürt ayaklanmaları o denli tepki yarattığı halde ırk ölçütünü kullanmak istememiş, bunlardan birincisine zorunlu kaldığında başvurmuş olsa da, Anadolu gibi her bakımdan karmaşık bir toplumda tutunumu sağlamak için yalnızca ve yalnızca "ortak kültür" ölçütüne dayanan bir ulus kavramının geçerli olabileceğini görmüştür.

1970'ler "milliyetçiliğinin" Atatürk milliyetçiliğiyle taban tabana ters düşen ikinci özelliği, din öğesinin kullanımında ortaya çıkmaktadır.

Bu "milliyetçilik"in gerek ümmetçi ve gerekse ırkçı kolu İslam dinini kullanmakta birbiriyle yarışmış ve bu yarışma, 'Kanımız Aksa da Zafer İslam'ın" sloganını paylaşamama gibi durumlarda bir ara kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Oysa, laiklik ve din-dışılık Atatürk milliyetçiliğinin en belirgin özelliklerinin başında gelmektedir.

Önder'in ölümünün üzerinden otuz yıl bile geçmeden hem özde, hem de yöntemde Atatürk milliyetçiliğine bu denli ters düşen, üstelik de "milliyetçilik" adı altında ortaya çıkan bu akımlar nasıl oluşmuştur?

Bu akımları, genel olarak akla geliveren "Atatürk düşüncesinden sapma" gerekçesi yerine daha ciddi olarak düşünüp yorumlamak gerekiyor. Çünkü, 1919'un dış dinamiğinden kaynaklanan Atatürk milliyetçiliğinin antitezi niteliğinde olan bu "milliyetçilik" Cumhuriyet Türkiyesi iç dinamiğinden doğmuştur. Şöyle ki:

Sınıf kavramı bir "şey" *(chose)* değildir; bir "ilişki"dir. Bir sınıfın varlığı ya da yokluğu bir diğerine bağlıdır. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşından sonra birtakım sınıflar yükselirken, birtakım sınıflar da zorunlu olarak düşmeye başlamışlardır. Eski düzenin (feodalizmin) başat sınıfları özel girişimci düzenin gelişmesiyle birlikte oluşan değişmeler sonucu bu başatlıklarını yitirmekte; fabrikasyon ayakkabı ayakkabıcı esnafını, alüminyum tencereler bakırcı esnafını, süpermarketler de bakkalları yerinden etmektedir. İşte, gün geçtikçe durumlarının iyi yerine kötüye gittiğini gören ve bu böyle giderse daha da kötüleyeceğini anlamaya başlayan bu insanlar ciddi bir tutunum bunalımına girmişlerdir. Büyük bir dayanışma gereksinmesi duymaktadırlar. İşte milliyetçilik, bu sınıfların böyle bir ortamda sarıldıkları "kurtarıcı" ideoloji olmuştur. Çünkü, birincisi, milliyetçiliğin ülke içinde sınıfların sivrilmesini (dolayısıyla başkalarının körlenmesini) önleyici ve ülke çapında dayanışmayı sağlayıcı bir yönü vardır. İkincisi, milliyetçilik proletaryanın ideolojisine karşıtlık göstermekte ve bu niteliği, esnafın doğasında olan (ve geleneksel bir Rus düşmanlığıyla körüklenen) işçi karşıtlığıyla birleşince büyük önem kazanmaktadır. Üçüncüsü, milliyetçilik, batılılaşmaya koşut olarak zayıflayan bu sınıfların yabancı düşmanlığına seslenmektedir. Dördüncüsü, milliyetçilik, bunalım içindeki bu sınıfların "altın geçmiş"teki fetih anılarını bir "altın gelecek"te vaadederek onların acılarını uyuşturmaktadır. Alpaslan'lara, Fatih'lere yapılan vurgular bundandır

Peki, neden milliyetçilik? Neden, bu sınıfların başat oldukları üretim biçimine ve taşıdıkları kafa yapısına daha çok uyan din ideolojisi değil? Gerçekten din, tıpkı milliyetçilik gibi, sınıfsal sivrilmeleri önleyici, maskeleyici ve dayanışma sağlayıcı özelliklere sahip bulunmakta, maddeci olduğu gerekçesiyle marksizme de bütünüyle karşı çıkmaktadır. Üstelik, laiklik uygulamasındaki aşırılıklar "Hıristiyan" Batı'nın kültür bombardımanı olarak algılandığı için tepkinin dinsel olarak ortaya çıkması ve aydınların Batıcı laik ideolojisine taban tabana ters olması doğaldır. Ayrıca, dört halife dönemi, bu insanların tekrar mutlu olmak için düşleyebilecekleri en güzel modeldir.

Bütün bunlara karşın Atatürk milliyetçiliğinin antitezi olan bu akımlar 1970'lerde daha çok milliyetçilik adı altında ortaya çıkmışlardır. Çünkü, bir kez, kemalist uygulamalar sonucu yarım yüzyılı aşkın bir süredir oluşmakta olan ulus olgusu diye birşey vardır ve ayrıca, gelişmekte olan kapitalist üretim biçimi feodal sınıflar arasında bile, din ideolojisinin başat ideoloji olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır. İkincisi, başat ideoloji olan laik Kemalizm, din ideolojisinin eklektik olmayan açık bir biçimde savunulmasına izin vermemekte, ceza yasasının titizlikle uygulanan maddeleriyle buna engel olmaktadır. Bu iki neden, Türkiye'de bugün milliyetçilik adı altında ortaya çıkan, fakat daha çok din temasını işleyen iki akımın böyle görünmesini gerektiren nesnel nedenlerdir.

Çoğunluğu henüz feodal kalıntılardan kurtulamamış, yani din temasının ağırlıklı olduğu bir ortamda yaşıyan insanların oylarını avlama endişesi dışında, Türkiye'de bugün "ırkçı" ve "ümmetçi" akımın "milliyetçilik" adı altında ortaya çıkmalarını gerektiren başka nedenler bulunmaktadır. Birincisi, bunalım içinde olan insanlar en kolay biçimde, "o'nlar" bilinci kullanılarak, yani kendilerini bu duruma düşürdüğü varsayılan bir düşman grup kavramı ortaya atılarak biraraya ve bir fikir etrafına toplanabilir. Bu durumda bu insanlar ne istediklerini tam olarak bilmezler ama, neye karşı olduklarını çok iyi "öğrendikleri" için en azından kısa dönem içinde bütünleşebilirler ve acıları uyuşturulabilir. Bugün ırkçı akım komünizm kavramını böyle kullanarak Türkiye'de en bunalımlı kesim olan kasabalı ve gecekondulu gençlerin bireysel ve sınıfsal bunalımlarına yanıt getirmeye çalışmaktadır. Bu çaba ise, temel olarak öteki dünya ile ilgilenen din ideolojisi ile değil, bugünün bunalımlı insanının dünkü altın geçmişini (Osmanlı İmparatorluğu) anarak yarının

renkli düşlerini (Türk-Turan İmparatorluğu) hazırlamaya daha yatkın başka bir ideolojiyle, yani milliyetçilikle mümkün olacaktır. Bu çaba sırasında ırkçı akımın en fazla yararlanacağı kaynak geleneksel Rus düşmanlığı olduğu ve dış Türkler de en fazla SSCB'de bulunduğu için, bu "milliyetçilik"in anti-komünizm kavramıyla olan özdeşliği iyice kemikleşmektedir. Bunun ise çok önemli bir sonucu vardır: Irkçı milliyetçilik, anti-komünizm uğruna, uyduluk kavramının sınırlarını zorlayan bir Batı yandaşlığı gütmektedir ([485]).

Ümmetçi akımın milliyetçiliğin kaşesine gereksinme duymasının nedeni başkadır. Bu akım, Türkiye'de en fazla bunalım içinde bulunan sınıfların bu bunalımlarının kökenini, Batı'yla organik ilişkisi olan tekelci kapitalizm olarak tanılamıştır. Böylece, ırkçı akımın tersine, başat sosyo-ekonomik düzene temelden ters düşen bir iş yapmakta, düşman grup olarak Batı'yı ve onun yerli uzantılarını göstermektedir. Zaten Türkiye'de dinsel temayı yoğun ve açık olarak işlediği için bürokrasinin laik ideolojisinin gazabını üzerine çekmekte olan ümmetçi akım, böylece bir de büyük burjuvaziyi karşısına almaktadır. Bu durumda din adı altında ortaya çıkması zordur. Bu arada, şunu da eklemek gerekir ki, bugün bizim "ulus" anlamında kullandığımız "millet" sözcüğünün Osmanlı terminolojisinde bir dinsel grubu anlatmak için kullanılmış olması, günümüzdeki ümmetçi akımın "milli" sıfatı ile dinsel temayı kastetmesini kolaylaştırmaktadır.

Özet olarak, günümüzde milliyetçilik deyince, iki şey anlaşılmaya başlanmıştır: Anti-komünist olmak uğruna bağımsızlıkçılığı unutan uyducu bir batıcılık ; bir de, Batı'yı toptan reddeden bir bağımsızlık anlayışı. Böylece, Atatürk milliyetçiliğinin iki temel kavramı olan *bağımsızlık* ve *batılılaşma* bir kez daha çelişen kavramlar olarak karşımıza çıkmış olmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışlarından birincisi, azgelişmiş bir ülkeyi hayallere kapılmadan çağdaşlaştırmaya uğraştığı için Atatürk

(485) "Milli Dava" niteliklerl en tartışma götürmeyecek iki konuda, Kıbrıs ve haşhaş ekimi konularında Türkiye'deki ırkçı milliyetçiliğin tutumu bunu çok açık göstermiştir. Bu akımı temsil eden siyasal partinin genel başkanı Kıbrıs çıkartmasına ilk anda ABD ile Türkiye'nin arasını bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmış, haşhaş ekimine yeniden başlanmasını da aynı gerekçeyle kınamıştır. Bkz. *MHP Basın Bülteni*, 17 Temmuz 1974.

milliyetçiliğine karşı çıkmakta ([486]), ikincisi ise batılılaşmayı getirdiği için bu kavramı reddetmektedir.

*
* *

12 Eylül rejiminin yarattığı ortam ise Türkiye'de bu konuda yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmış bulunmaktadır. "Toplumsal gelişmenin ekonomik gelişmeyi aşmasından" ürken askerî rejim, din öğesinin böyle bir ortamda *toplumsal fren* rolü oynayacağına inandığını gösterir bir tutum içine girerek, sol akımları ezdiği ölçüde dinci akımları hoşgörüyle karşılamaya başlamıştır. Devlet başkanı Evren, laiklikten söz ettiği pasajları bile Kur'an ayetleriyle bezemiştir. Sonuç, Tahir Hatipoğlu'nun 4.8.1986 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Devlet İstatistik Enstitüsü kaynaklarına dayanarak verdiği rakamlara göre, imam-hatip orta ve liselerinin toplam sayısının 1984'de 715'e, öğrenci sayısının da 221.000'e fırlamasına, 1983'de pansiyon dışındaki 2350 Kur'an kursunun 105.000 öğrenciyi okutmasına varmıştır. Bugün Türkiye'de şeriatçılık rahatça savunulmaktadır. Bu sonuncu husus aslında demokrasi açısından sevinilecek bir sonuçtur ama, iki açıdan Atatürk milliyetçiliğine aykırı düşmektedir:

Birincisi, meslekleriyle hiç ilgili olmayan bilumum işlere sistematik olarak yerleştirilmeye başlanan ve devlet kadrolarını yavaş yavaş istila

(486) "12 Mart'la beraber resmî ağızlar, 'Türk Milliyetçiliği' sözünü tek başına kullanmayıp, onun yerine mahiyeti belirsiz tabirler kat etmişlerdir. Hangi manaya geldiği hâlâ anlaşılmayan 'Atatürk Milliyetçiliği' lafı işte böyle bir zihniyetin mahsulüdür. Oysa ki, Türk Milliyetçiliği bir dünya görüşü ve devlet felsefesi hayatiyetiyle, ta Bilge Kağan'dan beri, hiç kesintiye uğramadan sürüp gelmektedir" (Necmettin Hacıemînoğlu, *Milliyetçilik, Ülkücülük ve Aydınlar*, Ankara, Töre-Devlet Yayını, 1975, s. 14). "... bazı siyasal çıkarcılar Atatürk milliyetçiliği gibi, bir takım sosyolojik ve tarihsel açıklamaları zor kavramlar ortaya atmışlardır. Atatürk milliyetçiliği olamaz, çünkü, Atatürk 'millet' değildir... Atatürk romantik bir Türk milliyetçisidir" (Ali Bayındır, *Milliyetçi Sanayi Sistemi, 9 Işık Açısından*, İstanbul, Toker Matbaası, 1973, s. 84-85).

havası gösteren bu imam-hatip ordusu, Atatürk milliyetçiliğinin güttüğü amacın tam tersine, Yirminci Yüzyılın son yıllarının Türkiyesinde bu sefer bilimsel düşünce yerine dinci düşünce atmosferini getirmeye aday gözükmektedir. İkincisi, solu bağlayıp sağı salıvermek, Atatürk milliyetçiliğinin Batı demokrasisini getirmek olan sonul amacına taban tabana zıt bir eylemdir.

Burada dikkati en fazla çeken ve en acı olan iki husus şudur: Bir defa, imam-hatipçiler örneğinin sergilediği bu *ifrat*, büyük ölçüde Atatürk döneminde aynı konuda görülen *tefrit*'in bir sonucudur (bkz. dipnot 330); bir de, bu sonucu yaratmakta herkesten fazla payı olan 12 Eylül rejimi, Türkiye'nin en "Kemalist", en azından en anti-klerikal kesimi sayılan silahlı kuvvetlerin eseridir. Bu eserin eseri olan ve bugün faşist yönü mü yoksa dinci yönü mü ağır bastığı henüz anlaşılamayan "Türk-İslam Sentezi" olgusu, Atatürk milliyetçiliğinin direkt antitezi olarak gittikçe yükselmektedir.

*

* *

Yirminci Yüzyılın ikinci yarısının en önemli olgusu olan azgelişmiş ülke milliyetçiliğini yüzyılın ilk yarısında haber veren Atatürk milliyetçiliği bugünkü bilgi ve görüş olanaklarımızla böyle değerlendirilebilir. Görüldüğü gibi, bu eleştirel değerlendirmenin odak noktası, proletaryayı uluslararası bir sınıf sayan Atatürk milliyetçiliğinin burjuvaziyi böyle görmemesi ve sermayenin dünyada tekelleştiği bir dönemde stratejisini "ulusal" burjuvaziye dayayarak tam (ekonomik) bağımsızlığa varmak istemesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugünkü bilgi ve görüş olanaklarımızla bakıldığında bu gerçekten böyledir ama, bu durumun o zaman görülebilmesinin zorluğu bir yana, o zamanlar ne olduğu pek belli olmayan sosyalizm reddedilince, istense de Batı sisteminden başka örnek alınacak modelin bulunmadığı da bir gerçektir. Atatürk milliyetçiliğinin Doğu'nun önderi olmaya özenmediği, Batı sisteminin bağımsız bir parçası olmayı amaçladığı da bir gerçek olmakla birlikte, Doğu'da o sırada bağımsız ülke yok gibidir. Daha önemlisi, Atatürk milliyetçiliği günümüz azgelişmiş ülkelerinin yararlandığı yaşamsal önemdeki iki olanaktan, Birleşmiş Milletler Örgütü'nden

ve bu örgütteki Üçüncü Dünya olgusundan güç alabilmekten yoksun olmuştur. Doğrusu, iki savaş arasının ürkütücü bir hızla yokuş aşağı giden uluslararası ilişkilerinde Türkiye gibi yeni kurulmakta olan azgelişmiş bir ülkenin Batı sistemine girmekten başka elinden ne gelebileceği de sorulmaya değer bir sorudur. Kaldı ki, Atatürk döneminde dış ticaret kliring sistemi yüzünden Nazi Almanyası'na o denli bağımlı duruma geldiği halde Türk dış politikası bu ülkenin asla etkisine girmemiş, tersine, Batı Avrupa ülkelerini ön planda tutan bir politika gütmüştür.

Bütün bu zorluklara karşın, Atatürk milliyetçiliği kendi bölgesine olduğu kadar bütün dünyaya örnek olabilecek birtakım üstün nitelik örnekleri vermiştir. Birincisi, Avrupa'nın ırkçı rejimlerden çok etkilendiği bir dönemde Atatürk milliyetçiliği kesinlikle ırkçı olmamıştır. Dönemin en sivri yasası olan 1934 İskan Kanunu bile "Türk kültürüne bağlılık" teriminde odaklaşmaktadır. İkincisi, Atatürk milliyetçiliği yayılmacı bir milliyetçilik değildir. Kurtuluş Savaşı içinde amaçladığı sınırların ötesinde bir toprak istemi olmamıştır. Hatay teknik açıdan bir irredantizm örneği sayılabilir ama, yayılmacılık örneği asla sayılmaz. Buna bağlı olarak, tam anlamıyla barışçı olmuştur. Boğazların silahlandırılması (Montrö) ve Hatay'ın alınışı zamanın eğilimlerine uygun biçimde zorla değil, diplomasi ve anlaşma yoluyla gerçekleştirilmiş, doğrusu bu davranışlar Milletler Cemiyeti'nde ayrıksı bir örnek oluşturmuştur. Atatürk milliyetçiliğinin barışçı politikasının bir uygulaması olan İkinci Dünya Savaşı dışında kalış, kimbilir kaç kuşak Türk genci için paha biçilmeyecek bir nimet olmuştur.

Zamanına göre ayrıksı görünen bu milliyetçiliğin, yüzyılın ikinci yarısındaki azgelişmiş ülke milliyetçiliği için komple bir prototip oluşturduğunu görmekteyiz. Bir kez, Atatürk milliyetçiliği emperyalizm tarafından işgal edilen ülkesini kurtarmak için silaha sarılmıştır. İkincisi, o zamana dek olmayan bir olguyu, ulus olgusunu yaratmaya çalışmış ve onun ulusal devletini geliştirmeye, azgelişmişlikten kurtarmaya çalışmıştır. Son olarak da, Atatürk milliyetçiliği, Türk insanının yüzyıllardır kırılmış olan gururunu, yerine yepyeni bir ulusal kimlik koyarak onarmaya büyük önem vermiş, ülkede gerçekten bambaşka bir devrim heyecanı yaratılmıştır. Bugünkü azgelişmiş ülkelere baktığımızda bu işlevlerin üçünün de yerli yerinde olduğunu görüyoruz. Onlar da emperyalist bağı koparmak için savaşım vermişlerdir, onlar da ulus ve ulusal

devleti kurarak geliştirmeye uğraşmaktadırlar, onlar da ulusal kimliğe vurgu yapmaktadırlar. Bu nedenle, Atatürk milliyetçiliğinin bu sömürge devrimleri ve sonrasını önceden haber verdiği doğru bir gözlemdir. Uluslararası önemi de esas olarak bundan gelmektedir.

Yalnız, Atatürk milliyetçiliği bir prototip olmakla birlikte, bütün azgelişmiş ülkelerin öykündüğü bir örnek olarak yorumlanırsa, bu belki bizim ulusal gururumuzu okşar ama, olay saptırılmış olur. Çünkü aradaki neredeyse bire bir benzerlik bir öykünmeden değil, birbirini aşağı yukarı otuz yıl ara ile izleyen iki olgu arasındaki ortam ve koşul benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Günümüz azgelişmiş ülkeleri, aynen Kurtuluş Savaşı Türkiyesi gibi, sınıfsal kutuplaşmaları oluşmamış, ulus olgusu doğmamış, etnik sorunu giderilmemiş, sermaye birikimi gerçekleşmemiş, gelişme kalkışını başlatamamış, özgüvenini geliştirme gereksinmesi içinde olan birimlerdir. Durum böyle olunca, günümüz azgelişmiş ülkeleri yukarıdan devrimci ve karşı-çoğulcu yöntemler uygulayacaklar, sınıfsız toplum ve etnik bütünlük gibi savları gerçekleştirmek için üniter devlet, tek-parti, Arap ya da Afrika sosyalizmi gibi kavramlara başvuracaklar, yeni insanlarına olumlu bir kimlik vermek için de kültürel aşırılıklara kaçacaklardır. Bu neredeyse bire-bir benzerliklerin böyle yorumlanması gerektiği kanısındayım. Çünkü böyle bir yorumu gerektiren başka bir gösterge daha vardır. O da şudur:

Atatürk milliyetçiliği ile günümüz azgelişmiş ülke milliyetçiliği arasında ortam ve koşul farkının ortaya çıktığı noktalarda, bu iki olgu arasında farklar belirmektedir. Bu ortam ve koşul farklılıkları başlıca üç noktada toplanabilir: Din öğesi, renk öğesi ve uluslararası ortam öğesi. Bu kitap boyunca incelenen nedenlerden ötürü Atatürk milliyetçiliğinde İslam dışlanmıştır. Oysa, din ideolojisinin çok daha etkili olduğu kimi azgelişmiş ülkelerde milliyetçiliğin işlevleri din ile içiçe girmiş bulunmaktadır. İran bunun en çarpıcı örneğidir. Türkiye'nin emperyalist Avrupa ile bir renk duvarı sorunu olmamıştır. Böyle bir sorunun bulunduğu günümüz azgelişmiş ülkelerinde aydınlar, Türk aydınının tersine, ulusal kimlik konusunda kendilerini Batı ile özdeş saymamakta, özgünlük savı ile ortaya çıkmaktadırlar. Bunun da batılılaşma ve özellikle kimlik sorununu çözme evrelerinde milliyetçiliğin tutumunu çok etkileyeceği açıktır. Üçüncü olarak, günümüz azgelişmiş ülke milliyetçilikleri uluslararası sistemde ortaya çıkmış bulunan iki çok önemli olgudan, iki ulus-

lararası alt-sistemden destek alma olanağına sahiptirler. Bu alt-sistemlerden birincisi ulusal kurtuluş savaşlarına etkili yardım sağlayan sosyalist ülkeler, ikincisi de bu savaşımlara büyük manevi (hatta maddi) destek veren Üçüncü Dünya olgusudur. Atatürk milliyetçiliği bu alabildiğine önemli iki öğenin birincisinden tam, ikincisinden de hiç yararlanamadan doğmuş ve gelişmiştir. Bunun da, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının bağlantısızlık biçiminde değil, özellikle Atatürk'ten sonra Batı yanlılığı biçiminde gelişmiş olmasında rol oynadığı düşünülebilir.

Atatürk milliyetçiliğinin bugünkü Üçüncü Dünya'ya örnek olduğu nokta, Bağımsızlık Savaşı'dır. O zaman en güçlü dönemini yaşamakta olan Avrupa (ve özellikle İngiltere) emperyalizmine silahla karşı çıkılabileceği olgusu, yani bu ilk gerçekten başarılı Çevre devrimi, zamanın sömürge halkları için önemli bir uyarıcı ve cesaret verici olmuştur. Özellikle Hint Müslümanları aralarında 500–600 bin lira toplayarak Türk Kurtuluş Savaşına harcanmak üzere M. Kemal Paşa'ya yollamışlar, ayrıca San Remo konferansına başvurmuşlardır. Bu başvuruların görünürdeki amacı Halifeliğin korunmasıdır. Fakat asıl dürtünün Halifelik gibi birleştirici ve Hıristiyan Batı'ya karşı simge oluşturucu bir kavramı kullanarak Hindistan'daki ulusal duyguyu geliştirmek ve tutunum sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Ankara'da BMM'nin açılmasına üç gün kala, San Remo'da Müttefik Yüksek Konseyi'ne yapılan başvuruda Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsız bir ülkeye yaraşacak biçimde bütünlüğünün korunması ([487]) istenmektedir. Mahatma Gandi, Muhammed Ali Cinnah, Şair İkbal gibi önderler Türk Kurtuluş Savaşı'nı "halifeliğin kurtarılması" terimlerinden çok, İngiliz emperyalizminin yenilmesi terimleri içinde düşünmüş olsalar gerektir.

Bağımsızlık Savaşı konusundaki etkisi ile ölçülemeyecek olmakla birlikte, Atatürk milliyetçiliği batılılaşma konusunda da kimi durumlarda örnek ve esin oluşturmuştur. Özellikle İran Şahı Rıza Pehlevi, Afganistan Kralı Emanullah Han ve Tunus Cumhurbaşkanı H. Burgiba Atatürk'ün bu yönünden çok etkilenmişler, ülkelerini batılılaştırmakta onu örnek aldıklarını açıkça söylemişlerdir. Bununla birlikte, başka

(487) Gaston Gaillard, *The Turks and Europe*, London, Thomas Murby and Co., 1921, s. 191.

Müslüman ülkelerde ve özellikle, İslam dininin bir ulusal din niteliği taşıdığı Arap ülkelerinde Atatürk milliyetçiliğinin din kurumuna dokunucu girişimlerinin tepki yarattığı da bir gerçektir. Fakat madalyonun öbür yüzünün, yani Türkiye örneği ile bugünkü Üçüncü Dünya'nın çatışması olgusunun daha derin bir nedenden, bu Sonuç Bölümü'nün başında çözümlemesi yapılan bağımsızlık-batılılaşma çelişkisinden kaynaklandığı görülmektedir. Atatürk dönemi boyunca batılılaşmanın titiz bir bağımsızlık anlayışı içinde gerçekleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir ama İkinci Dünya Savaşı sonunda sosyo-ekonomik düzenin zorlamasına bir de yayılmacı Sovyet istekleri katılınca, gittikçe artan bir hızla bağımsızlık kavramı batılılaşma kavramına feda edilmeye başlanmıştır. Batılılaşmanın, Batı'nın isteyip istemediği her şeyi verme yarışı olarak anlaşılmaya başlanmasına koşut olarak, Türkiye'nin sırtını dönerek diğer azgelişmiş ülkelerle hiç ilgilenmemesi, zaman içinde gitgide onarılması güçleşen yaralar açacak bir nitelik almıştır. O günlerde Anadolu Ajansı'nda çalışmış olan gazeteciler, kendisi daha otuzbeş yıl önce Fransa'yla çarpışmış bir Türkiye'de bu Ajans yöneticilerinin yabancı bültenlerdeki "Cezayirli milliyetçiler" terimini çizerek radyolardan "Cezayirli asiler" diye okuttuklarını anımsamaktadırlar. Üçüncü Dünya ülkeleri 1955 Bandung konferansında Amerikan tezini Türkiye'nin tek başına nasıl canla başla savunduğunu özellikle unutmamışlardır. Bu ve bunlar gibi daha ne yazık ki, pek çok unutulmayacak "batılılaşma" örnekleri, bir gün gelmiş, Birleşmiş Milletler'deki Kıbrıs oylamalarında Yunanistan'a düşman bir Arnavutluk'la, Türkiye'ye her daim sadık bir Pakistan'ın oyu dışında (ABD'nin ne İsa'ya, ne de Musa'ya yaranabilen oyu sayılmazsa) Atatürk'ün ülkesinin Yunanistan karşısında tek bir oy alamaması trajedisine dek dayanmıştır.

*
* *

Bu trajedinin nedenini çok özetle anlatmak gerekirse, ister istemez, hamasi edebiyatın diline dolana dolana sakız olmuş bir terim kullanmak gerekiyor: Atatürkçülükten sapmak. Gerçekten olay budur. Atatürk'ün temel önemi, kendi gününde en "ileri" neyse, en "çağdaş" hangisiyse ona uzanmaktı. Eğer Atatürk, bu inceleme boyunca görüldüğü gibi Do-

ğu'dan çok Batı'ya dönmüşse, o dönemde Batı dışında Türkiye'ye birşeyler verebilecek bir dış öğenin bulunmaması yüzünden dönmüştü. Gene hamasi edebiyata benzeyecek ama, kendi döneminde bugünkü seçenek yaratıcı ortam ve bağımsız dış politika olanağı sağlayıcı alt-sistemler olmuş olsaydı, Atatürk gene Batıcı olurdu, fakat bu alt-sistemlerden alabildiğine yararlanarak bağımsızlık ile batılılaşmayı başbaşa ve birbirinden ayrı biçimde götürmeye en büyük önceliği verirdi. Tabii, Atatürk dönemindeki yapı ile bugünkü Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı çok farklı olduğu için, bu söylenenler kesinlikle kuramsal düzeyde kalmaktadır. Anlatılmak istenen, Atatürkçülük denilen olgunun değişmez ve tek önkoşulunun, o gün için "çağdaş" neyse, onun alınması olduğudur. Her düşünce, her ideoloji, uygulandığı ortam ve seçeneklerin ürünüdür. Başarısı, o ortam ve seçeneklerin iyi değerlendirilmesiyle sınırlıdır. Onun için, 1980'ler Türkiyesinde Atatürkçülük demek, 1920 ya da 1930'ların değil, 1980'lerin dünyasındaki yeni koşul ve olanakları iyi değerlendirmek ve durmadan çıkan yeni sorunlara çağdaş çözümler bulmak demektir. Atatürk yapmadı diye birtakım şeyleri yapmaktan kaçınmak, ya da Atatürk yapmış diye birtakım şeyleri aynen yapmaya devam etmek, bizzat Atatürkçülüğün temel direği olan "muasır medeniyet" fikrine ters düşer. Atatürk bilinen nedenlerle toprak reformu diye bir soruna el atmamıştır. El atmadı diye, böyle bir sorun yok mu sayılacaktır? Ya da, Atatürk kibriti tekel maddeleri arasına almıştır; bu durumda kibrit kamu kesimi dışında yapılamayacak mıdır?

Görülüyor ki, eğer Atatürkçü'ysek, Atatürk'ü statik olarak değil, dinamik olarak yorumlamak, bunda da tek ölçüt olarak *çağdaş uygarlık*'ın gereği neyse, nesnel olarak saptayıp onu uygulamak zorundayız, demektir. Unutmamak gerekir ki, temelde, Atatürk dışa karşı çok titiz bir bağımsızlıkçı, içe karşı da çoğulcu Batı toplumunun inanmış başlatıcısı olmuştur. Atatürkçülüğün temel noktaları bu ikisidir. Bunu başka türlü anlamak ve anlatmak, gene hamasi edebiyatın bir deyimiyle, Atatürk'e ihanettir.

Atatürkçülük demek, Atatürk'e dönmek kesinlikle değildir. Atatürk'ün iki amacını, yani *bağımsızlığı* ve *çoğulcu demokratik toplumu* bugünün yeni koşul, olanak ve gereksinmelerinin gerektirdiği çözümlerle, onun bıraktığı yerden devam ederek gerçekleştirmeye çalışmak demektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abadan, Yavuz, *Hukukçu Gözüyle Milliyetçilik ve Halkçılık*, Ankara, CHP Yayını, 1938.

Afetinan, A., *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, MEB Yayını, 1971.

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, t.y.

Akşin, Abdülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1964.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980.

Aralov, S [lemen], İ [vanovich], *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. H. Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967.

Arar, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, Baha Matbaası, 1963.

——, (der), *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.

Aşkun, V. Cem, *Sivas Kongresi, Yeni Vesikaların ilavesiyle*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1963.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, Cilt I, II, III, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, 1960.

Atatürk Devrimleri İdeolojisinin Türk Müzik Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü Yayınları, 1980.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1919-1938, I, (Nimet Arsan, der.), 2. baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1906-1938, II, (Nimet Unan, der.), Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1952.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1918-1937, III, (Nimet Arsan, der.) 2. baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1961.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1971-1938, IV, (Nimet Arsan, der.), Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, 2. basılış, İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Cilt I, II, III, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974.

——, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt I, II, 5. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri, 1923-1927*, 2. Cilt, Ankara Bilgi Yayınevi, 1982.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)* Ankara, Kadro Yayınları, 1932.

——, *Tek Adam*, Cilt I, 4. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.

——, *Tek Adam*, cilt II, baskı.

——, *Tek Adam*, cilt III, 2. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Türke Doğru*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, Tan Matabaası, 1945.

Bayındır, Ali, *Milliyetçi Sanayi Sistemi, 9 Işık açısından*, İstanbul, Toker Matbaası, 1973.

Berkes, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul, Yön Yayınları, 1965.

——, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

——, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973.

Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin 'Mecburi İskan'ı*, İstanbul, Komal Yayınları, 1977.

——, *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, Ankara, Komal Yayınları, 1977.

Betin, Saffet Ürfi, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp-Yahya Kemal-Halide Adıvar*, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1951.

Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975.

——, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, İstanbul, Kervan Yayınları, t.y.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1940.

Brown, L.B., *Ideology*, London, Penguin Books, 1973.

Carr, E.H., *Nationalism and After*, London, MacMillan, 1945.

——, *International Relations Between the Two World Wars*, 1919-1939, London, MacMillan, 1973.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 3. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1973.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, (9-16 Mayıs 1935), Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzarai Umumiye"*, İstanbul, Milliyet Yayını, 1971.

Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication*, 2. baskı, Cambridge, MIT Press, 1966.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları,

Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, Ant Yayınları, 1970.

——, *Türk İnkılabı Yahut Şark ve Garp*, İstanbul, Numune Matbaası, 1940.

Engin, Arın [Saffet], *Yükseliş Savaşımızda Jüpiter*, İstanbul, Gün Matbaası, 1971.

Engin, Saffet, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, cilt I, II, III, İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 1939.

Ergil, Doğu, *Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım*, Ankara, TİB Yayını, 1978.

Erker, Şükrü Galip, *Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim*, Ankara, 1976

Gaillard, Gaston, *The Turks and Europe*, London, Thomas Murby and Co., 1921.

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Kumandanların Biyografileri*, Ankara, t.y. [1972].

——, *Türk İstiklal Harbi*, cilt IV, Ankara, 1974.

——, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, 1924-1938, Ankara, 1972.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, London, 1964.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Varlık Yayını, 1963.

Göksel, Ali Nüshet, *Ziya Gökalp; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1959.

Gönlübol, Mehmet, *Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi*, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, 1919-1938*, İstanbul, MEB Yayını, 1963.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Milliyetçilik, Ülkücülük ve Aydınlar*, Ankara, Töre-Devlet Yayını, 1975.

Hakarar, Haşim Refet, *Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, MEB Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Talebe Yayını, 1944.

Hayes, Carlton, J.H., *Nationalism: A Religion*, N.Y., Macmillan, 1960.

Heyd, Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism; the Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London, Lusac and Co., 1950.

Hodgkin, Thomas, *Nationalism in Colonial Africa*, 5. basılış, London, F. Müller, 1963.

İğdemir, Uluğ, (der.), *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, TTK, 1969.

İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, (çev. Muammer Sencer), İstanbul May Yayınları, 1968.

İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği (yay.), *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977*, İstanbul, 1977.

İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, 11-12 Ekim, 1973*, İstanbul, 1973.

İnan, Arı (Yay. haz.) *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, TTK, 1982.

İpekçi, Abdi, (haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1968.
Karal, E[nver] Z[iya], (der.), *Atatürk'ten Düşünceler*, 3. baskı, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk, Bir Tahlil Denemesi*, 4. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971.
Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
Kartekin, Enver, *Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*, İstanbul, Sinan Yayınları, 1973.
Kautsky, John, (ed.), *Political Change in Underdeveloped Countries-Nationalism and Communism*, N.Y., John Wiley and sons, 1962.
Kedourie, Elie (ed.), *Nationalism in Asia and Afrika*, London, Weidenfeld and Nicholson,1970.
Kinross, Lord, *Atatürk, the rebirth of a nation*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1964.
Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973.
——, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. baskı, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1971.
Kohn, Hans, *Türk Milliyetçiliği* (çev. Ali Çetinkaya), İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1944.
——, *The Idea of Nationalism, a study in its origins and background*, N.Y., Macmillan, 1956.
Kologlu, Orhan, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, I, Ankara, Çaba Matbaası, t.y.
Kolukısa, Enver Aydın, *Dinde Türkçülüğe Dönüş*, Yıldız Matbaası,
Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 2. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1978.
Korkmaz, Zeynep, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara, DTCF Yayını, 1973.
Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt I, 3. basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980.
——, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt II, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.
Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.

Leventoğlu, Mazhar, *Atatürk'ün Vasiyeti*, İstanbul, 1968.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara, TTK, 1970.
Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.
Muzaffer, Mediha, *İnkılabın Ruhu*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
Naci, Fethi, *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968.
Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973, 4. baskı, Ankara, SBF Yayını, 1977.
Oran, Baskın, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli*, 2. basım, Ankara, Işık Matbaacılık, 1980.
——, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.
Ökçün, Gündüz, *1920-30 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, SBF Yayını, 1971.
——, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923- İzmir*, Ankara, SBF Yayını, 1968.
Özkök, Rüknü, *Milli Mücadele Başlarken, Düzce-Bolu İsyanları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
Peker, Recep, *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1936.
Rosenau, James N., *The Scientific Study of Foreign Policy*, N.Y., Free Press, 1971.
Royal Institute of International Affairs, *Nationalism*, 2. basılış, London Frank Cass and Co., 1963.
Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, cilt I ve II birarada, 3. baskı, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966.
Sertel, Yıldız, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.
Seton-Watson, Hugh, *Nationalism and Communism, Essays, 1946-1962*, London, Methuen and Co., 1964.
[Sevük], İsmail Habib, *Atatürk İçin*, İstanbul, Cumhuriyet M., 1939.
Sinha, R.K., *Kurtuluş Savaşı, Devrimler, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, 1919-1928*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972.
Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, TTK Yayını, 1973.
Snyder, Louis, *The Meaning of Nationalism*, New Brunswick, Rutgers University Press, N.J., 1954.

Steinhaus, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, çev. M. Akkaş, İstanbul, Sander Yayınları, 1973.

Şimşir, Bilal (haz.), *İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938)*, Cilt I, Ankara, TTK Yayını, 1973.

Tansu, Samih Nafiz, *Türk İnkılap Tarihi ve Büyük Harpten Sonra Avrupa*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1938.

Tanyu, Hikmet, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, Ankara, Orkun Yayınevi 1969.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt I, II, III, IV, Ankara, TBMM Basımevi, 1980.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, ODTÜ, 1977.

Tekinalp [M. Cohen], *Kemalizm*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1971.

Toker, Yalçın, *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, İstanbul, Toker Yayınları, 1979.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1964.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, 3. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1978.

——, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Tütengil, Cavit Orhan, *Atatürk'ü Anlamak ve Tanımlamak*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1975.

Ülman, Haluk, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, SBF Yayını, 1972.

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, Vakit Matbaası, 1964.

Weltman, John J., *Systems Theory in International Relations, - a study in metaphoric hypertrophy*, Lexington Books, Mass, 1973.

Worseley, Peter, *The Third World, a vital new force in international affairs*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964.

Yerasimos Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979.

MAKALELER

Aksoy, Muammer, "Atatürk'ün Işığında 'Tam Bağımsızlık' İlkesi", *Yaşar Abadan'a Armağan*, Ankara, SBF Yayını, 1969, s. 689-799.

"Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi?" Ş. S. Aydemir'le röportaj, *Yön*, I, no. 27, (20 Haziran 1962).

"Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?" konulu açıkoturum, *Yön*, no. 47, 7 Ekim 1972.

"Atatürkçülük ve Türk Toplumu" konulu açıkoturum, *Milliyet*, 28 Ekim ve 4 Kasım 1973.

Başgöz, İlhan, "Cumhuriyetin Reform Yılları ve Mustafa Kemal", *Yön*, I, no. 47 (7 Ekim 1962).

Davet, Bülent, "Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Siyasi ve Ekonomik Sistemi Hakkındaki Düşünceleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no. 52 (Ocak 1972).

Ergil, Doğu, "Emperyalizm'in Yapısal Kuramı", *SBF Dergisi*, XXXII, no. 1-4 (Mart-Aralık 1977), s. 189-206.

——, "Bağımlılık Olgusu ve Merkez-Çevre Sisteminin Evrimi", *SBF Dergisi*, cilt XXIX, no. 3-4 (1976), s. 167-184.

——, "Halkçılık", *Birikim*, no. 12 (Şubat 1976); s. 22-30.

Gerger, Haluk, "Small States: A Tool for Analysis", *Turkish Yearbook of International Relations*, 1975.

Hassner, Pierre, "Nationalisme et Relations Internationales", *Revue Française de Science Politique*, XV, no. 3, (Juin 1965), s. 499-528.

Hatipoğlu Tahir, "Sayılarla Din Eğitimi", *Cumhuriyet* Gazetesi, 4 Ağustos 1986.

İlkin, Selim, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", Osman Okyar (ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 485-493.

——, "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, no. 2 (İlkbahar 1971), s. 199-252.

İnalcık, Halil, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Atatürk Konferansları*, I, Ankara, TTK Basımevi, 1964, s. 189-196.

Karpat, Kemal, "The People's Houses in Turk[illegible] *The Middle East Journal*, winter-spring 1963.

"Kemal Atatürk Politely Emulates Hitler on Treaties", *Newsweek*, VII April 1936, s. 17.

Kohn, Hans, "Ten Years of The Turkish Republic", *Foreign Affairs*, XII, October 1933, s. 141-155.

Kuban, Doğan, "Atatürkçülük Üzerine Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu", *Atatürk Konferansları*, IV, Ankara, TTK Yayını, 1970, s. 169-192.

——, "Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür", *Belleten, XXXVII, no. 148, (Ekim 1973), s. 527-532.*

Kuran, Ercüment, "Atatürk ve Ziya Gökalp", *Türk Kültürü*, XIII, II, 1963.

Legum, Colin, "The Phenomenon of Nationalism in Africa", James L. Henderson (ed.), *Since 1945, aspects of contemporary world history*, London, Methuen and Co., 1966, s. 180-198.

Mihçioğlu, Cemal, "Ay Adları", *Türk Dili*, no. 242 (Mart 1980) s. 186-187.

Mutluay, Rauf, "Batılılaşma Çabası İçinde Atatürkçülük", *Yön*, no. 137 (18 Kasım 1965).

Oran, Baskın, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *SBF Dergisi*, XXIV, no. 3 (Eylül 1969), s.

Ransom, Harry Howe, "International Relations", Marian D. Irish (ed.), *Political Science, advance of the discipline*, N.J., Prentice Hall, 1965, s. 55-81.

Singer, J. David, "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", Klaus Knorr and Sidney Verba (ed.), *The International System*, N.J., Princeton University Press, 1961, s. 77-92.

Tanör, Bülent, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu" *Lozan'ın 50 Yılına Armağan*, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yayını, 1978, s. 199-229.

[Tanrıöver], Hamdullah Suphi, 23 Nisan 1930'da Türk Ocakları Genel Merkezi'ni açış nutku, *Türk Yurdu*, 4-24, no. 29-223 (Mayıs 1930).

Tekel, Yahya Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-emperyalist miydi? - Chester Ayrıcalığı" *SBF Dergisi*, XXV, no. 4 (1970).

Toksöz, Turhan, "Kuvayı Milliye Devri", *Yön*, I, no. 24 (30.5.1962).

Tunçay, Mete, "Atatürk'e Nasıl Bakmak", *Toplum ve Bilim*, Kış, 1977.

, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayını, 1976.

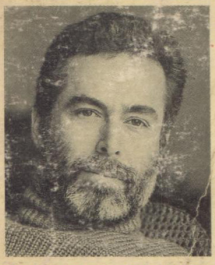
Turan, Şerafettin, "Atatürk Milliyetçiliği", *Atatürk Konferansları*, 1969, III, no. 302, 1976.

Ulubelen, Erol, "Bir İbret Vesikası - Atatürk ve Emperyalizm", *Yön*, no. 167, (10 Haziran 1966).

Ülman, Haluk, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme", *Yüzüncü Yıl Armağanı*, Ankara, SBF Yayını, 1959, s. 317-333.

Wasty, Nayyar, "Atatürk ve Atatürk'ün Doğu Politikasının Özellikle Hindistan-Pakistan Kıtası Yönünden Etkileri", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Semineri, 9-11 Kasım 1967*, İstanbul, 1972.

1945'de İzmir'de doğdu. Saint Joseph ve İzmir Atatürk Lisesi'nden sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi (1968). Aynı yerde Uluslararası İlişkiler asistanı olarak 1974'de doktorasını tamamladı. Kasım 1982'de YÖK uygulamasıyla görevine son verildi. Ankara İdare Mahkemesi ta-

Fotoğraf: Alfan Yatman

rafından göreve iade edilince 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla işten uzaklaştırıldı. Diğer kitapları:**"Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği - Kara Afrika Modeli"** (SBF Yayınları, 1977; Işık Yayıncılık, 1980) ve **"Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu"** (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986).

Kapak: Bihrat Mavitan

Atatürk Milliyetçiliği, içinde doğduğu Hitler ve Mussolini dönemine uyan bir hareketti / değildi. ● Anadolu köylüsü Kurtuluş Savaşı'na isteyerek / zorla katıldı. ● Bürokrat-aydın olarak M. Kemal / Bir küçük burjuva olarak M.Kemal. ● Kurtuluş Savaşı'na Kürt beyleri nasıl dahil edildi? Din ve Sol ile ilişkiler nasıl götürüldü? ● M. Kemal Türkiye'yi sosyalist yapabilirdi / yapamazdı. ● M. Kemal Üçüncü Dünya'nın erken liderliğine oynadı / temelde batıcıydı. ● Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir savaştı / değildi. ● Misak-ı Milli yayılmacıdır / değildir. ● Halifeliğin kaldırılması ve Laiklik uygulaması yararlı / zararlı olmuştur ● "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" sözü ırkçı bir anlatımdır / değildir. ● Kurtuluş Savaşı sonrasında milliyetçi ideolojinin en büyük sorunu Kürt isyanları, temelde dinci / feodal / ulusal bir harekettir. ● Atatürk devletçiydi / özel girişimciydi. ● Bağımsızlıkçı Atatürk / Batıcı Atatürk. ● Atatürk milliyetçiliği / Türk-İslam sentezi. ●

S.B.F. eski öğretim üyelerinden Dr. Baskın Oran'ın 12 Eylül döneminde reddedilen doçentlik tezinde bu ve benzeri sorular tartışılıyor.

88.06.Y.0087.0006

DOST